

K 196 677
3

გუგუნი გუგუნი

საქართველოს
გზე და
სიყვარული
აღმართის
კუნძულზე

გურამ შარაძე

ქართული
ენების
აкадеმიის
გამომცემი

საქართველოს
ეჭე და
სიყვარული
ალეიონის
კუნძულზე

(მასალაზე ინგლისური დღიურიდან)

გამომცემლობა „საბოთა საბარათველო“
თბილისი — 1986

0081(1922-4) + 8CF091:82/89999

ქართული
ბიბლიოთეკა

71(2F)
008(47.922)
3254

1) საქართველო - ინგლისის კულტურული ურთიერთობები
საქართველო - ინგლისის კულტურული ურთიერთობები

წიგნში შესულია ავტორის მიერ ლონდონისა და ოქსფორდის სიძველეთსაცავებში 1984 წელს მეორე სამეცნიერო მივლინების დროს გამოვლენილი ქართული კულტურის მასალები (გიორგი მეთორმეტისეული სამეფო ჯვარი, უცნობი ქართული ფოლკლორული ჩანაწერები, ცნობები „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა, სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ იშვიათი ნუსხის, აგრეთვე, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, გრიგოლ ორბელიანის, ალექსანდრე ყაზბეგის, ივანე ჯავახიშვილისა და სხვათა თხზულებების უცნობი ინგლისური თარგმანების გარეშე, მოგონებები ილია ჭავჭავაძეზე, დოკუმენტები ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ და სხვ.).

წიგნი დახმარებას გაუწევს ქართული კულტურის ისტორიისა და ინგლისურ-ქართულ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობათა საკითხებით დაინტერესებულ სპეციალისტებსა და მკითხველთა ფართო საზოგადოებას.

2) ქართული კულტურის ისტორია

რეცენზენტები: ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი
ს. სიგუა
ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი
ნ. შვილაშვილი-ანდრონიკაშვილი

K 196 677
3

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. საბ რესპ ბ.
ბიბლიოთეკა

სკპ-2000
შემოწმებულია

© გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1986

4401000000-337
III 246-86
M 601 (08)-86

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

„საქართველოს მზე და სიყვარული სწრაფად განგ-
კურნავთ...“ — ასეთ ჩანაწერს ვპოულობთ უორდრობთა
არქივში ოქსფორდს, ბოდლის ბიბლიოთეკაში რომ არის
დაცული!

მართლაც, საქართველოს მზემ და სიყვარულმა ბევ-
რი რამ შეაძლებინეს ინგლისელ და-ძმას, ინგლისური
ქართველოლოგიის ფუძემდებლებს — მარჯორი და ოლი-
ვერ უორდროპებს, რის შესახებაც ჩვენს მკითხველს საკ-
მაოდ დაწვრილებით ვესაუბრე გაზეთ „კომუნისტის“
ფურცლებზე 1981 წლის ნოემბერ-დეკემბერში გამო-
ქვეყნებულ წერილების სერიაში „ბედნიერებისა და სათ-
ნოების საუნჯე“, ხოლო ამავე სათაურით 1984 წელს
„საბჭოთა საქართველოს“ მიერ გამოცემულ წიგნში
მთლიანად დავბეჭდე ინგლისიდან 1981 წელს პირვე-
ლად სამეცნიერო მივლინების დროს ჩამოტანილი მასა-
ლები.

რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის უშუალო დახმარე-
ბითა და მხარდაჭერით წამოწყებული სამუშაოს გასაგრ-
ძელებლად საბჭოთა კავშირის, დიდი ბრიტანეთისა და
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიების ურთიერთშე-
თანხმების საფუძველზე, ბრიტანეთის აკადემიის პრეზი-
დენტის ოუენ ჩადვიკის მიწვევით 1984 წლის აპრილ-
ში კვლავ გავემგზავრე ინგლისში.

ამჯერად ჩემი მივლინების მთავარ მიზანს შეადგენდა
მენახა და მეცნიერულად აღმეწერა ნინო უორდროპთან
დაცული გიორგი მეთორმეტისეული ქართული სამეფო
გულსაკიდი—ოქროს ჯვარი, გამეგრძელებინა მუშაობა
ლონდონის სახელგანთქმულ სოზბის აუქციონზე გაყი-

დული ძველი ქართული ხელნაწერების კვალის
 ბად, შემესწავლა, გადმომელო და საქართველოში ჩამო-
 მეტანა ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდრო-
 ბისეულ ფონდში დაცული ხელნაწერული და იკონოგრა-
 ფიული მასალების, განსაკუთრებით, ილია ჭავჭავაძის
 თხზულებათა ახალ აკადემიურ გამოცემასთან დაკავში-
 რებული დოკუმენტების ფოტო, მიკრო და ქსეროასლე-
 ბი, დამეყოლიებინა კემბრიჯის უნივერსიტეტის პრო-
 ფესორი ელიზაბეტ ჰილი და გადამელო მის კერძო კო-
 ლექციაში დაცული 1839 წელს იტალიაში მხატვარ სა-
 ბორეტის მიერ ნატურიდან შესრულებული ნ. გოგოლის
 უცნობი ფერწერული პორტრეტი, გავცნობოდი თანამედ-
 როვე ინგლისელ ქართველოლოგთა მუშაობას, საქარ-
 თველოს ტელევიზიისა და რადიომაუწყებლობის სა-
 ხელმწიფო კომიტეტის ხელმძღვანელობის თხოვნით შე-
 მგროვებინა მასალა ტელეფილმისათვის „უორდრობთა
 ნაკვალევზე...“

როგორც ადრე ვწერდი, ინგლისში 1981 წელს სამეცნიერო მივლინებით ყოფნის დროს, მე არაფერი ვიცოდი უორდროპთა ოჯახში გიორგი მეთორმეტის გულსაკიდი სამეფო ოქროს ჯვრის არსებობის შესახებ და არც სამეცნიერო ლიტერატურაში იყო ამის შესახებ რაიმე ცნობილი.

მართალია, პროფ. დ. ლანგი და ივანე მაჩაბლის ასული — ელენე მაჩაბელი თავიანთ წერილებში (იხ. დ. ლანგი, ლედი უორდროპი, ჟურნ. „ბედი ქართლისა — რევიუ დე კარტველოლოჟი“, ტ. XI—XII, № 36—37, პარიზი, 1961, გვ. 92—93, ინგლ. ენაზე; ელ. მაჩაბელი-ჩერქეზიშვილი, მცირე მოგონება, ჟურნ. „დროშა“, 1965, № 12, გვ. 10) მოგვითხრობდნენ ნინო უორდროპისათვის ქართველების მიერ საჩუქრად გაგზავნილ რაღაც „ძვირფას სამკაულზე“, მაგრამ სახელდობრ რა იყო, რას წარმოადგენდა ეს „ძვირფასი თვლებით მოჭედული საუცხოო ოქროს სამკაული“ ჩვენთვის უცნობი იყო.

1981 წლის შემოდგომაზე ოლივერ უორდროპის უმცროს ვაჟთან — ანდრო უორდროპთან ლონდონის მახლობლად კენტის საგრაფოს დაბა სევენოუქსში სტუმრობისას არც მას უთქვამს ჩემთვის ამის შესახებ არაფერი. მართალია, მან დიდი თავაზიანობითა და სტუმართმოყვარეობით მიმიღო, დამათვალეირებინა უორდროპთა საგვარეულო სასაფლაო სევენოუქსში, სადაც სხვებთან ერთად მარჯორი და ოლივერ უორდროპებიც განისვენებენ, მეზობელ დაბა ოტფორდში (ამჟამად იგი აქ ცხოვრობს საკუთარ სახლში) მიჩვენა კერძო კოლექცია, მათ შორის ქართული ნივთებიც, მაგრამ გიორგი მეთორმეტის ჯვარი იქ არ მინახავს. თუმცა, ანდრო უორდროპმა კი მიამბო მისი გაუთხოვარი დის — ნინო უორდროპის შესახებ, რომელიც პროფესიით ფსიქიატრია და მარტო ცხოვრობს პატარა ქალაქ ჰენლიში (ლონდონსა და ოქსფორდს შუა), მაგრამ მას თუ რაიმე ძველი ქართული ოქროჭედურობის ძეგლი ჰქონდა სახლში საკუთრად, ამაზე საერთოდ არაფერი

უთქვამს ჩემთვის, პირადად კი ნინო უორდროპის ნაჩუქრად გერ მოვახერხე.

თბილისში რომ დავბრუნდი, ჩვენს სიძველეთსაცავებში დაცული საარქივო დოკუმენტების გამოვლინებამ საშუალება მომცა დამეზუსტებინა ეს საკითხი.

გამოირკვა, რომ 1919 წლის მიწურულს თბილისში შექმნილა „ქართველ ქალთა უორდროპის ქალის ნინოს საჩუქრის მისართმევი მომწყობი კომისია“ (თავმჯდომარე — ელ. ორბელიანი, მდივანი — ბარ. ყიფიანი, ხაზინადარი — თ. გელოვანი, წევრები — თარხნიშვილი, ლამბაშიძე, თ. ყანჩელი, გელოვანი), რომელსაც ქართველ საზოგადოებაში შეუგროვებია მშინდელი კურსით 130 ათასი მანეთი და ვიღაც კერძო პირისგან (სახელდობრ ვისგან, ეს არ ჩანს!) შეუძენია „ძველებური ქართული ძვირფასი გიორგი მეთორმეტეს ოქროს ჯვარი“ და 1920 წლის 14 იანვარს, ნინობას, საჩუქრად მიუერთმეგია ოლივერ უორდროპის მაშინ მცირეწლოვანი (1916 წელს დაბადებული) ასულის — ნინო უორდროპისათვის!

ამ ცნობის ნამდვილობაში ეჭვის შეტანა არ შეიძლებოდა, რადგან მისი ავტორია ცნობილი ქართველი მთარგმნელი და პოეტი ქალი ელისაბედ ორბელიანი, რომელიც ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახის პირდაპირი შთამომავალი იყო ერეკლე II-ის მხრიდან და კარგად უწყოდა, თუ ვის ეკუთვნოდა თავის დროს ეს ჯვარი, ამასთან, სწორედ ის თავმჯდომარეობდა იმ კომისიას, რომელმაც საჩუქრად მიაართვა ქართველი ერის ისტორიული რელიკვია უცხოელ ქალს, თუმცა ასეთი „ხელგაშლილობისათვის“, ვიმეორებ, ქართველ ქალთა კომისიას არც მორალური და არც იურიდიული უფლება არ ჰქონდა!

მაშასადამე, თბილისში გამოვლენილი დოკუმენტებიდან ყველა ნიშნით ჩანდა, რომ ინგლისში, ქ. ჰენლიში, სადაც დღეს ცხოვრობს ნინო ოლივერის ასული უორდროპი, დაცული უნდა ყოფილიყო მეფე გიორგი მეთორმეტის ნაქონი ძვირფასი ოქროს ჯვარი, რომელიც უეჭველად ძველი ქართული ხელოვნების იშვიათი ნიმუში იქნებოდა.

ამიტომ ვისარგებლე თბილისში 1982 წლის ზამთარში სამეცნიერო მივლინებით ახალგაზრდა ინგლისელი ქართველოლოგის სტივენ ჯოუნსის ყოფნით, რომლის მეუღლეა ქართველი ქალი, თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის კურს-

დამთავრებული მარინე მახარობლიშვილი, გავაცანი მენტები და ვთხოვე ინგლისში დაბრუნებისას ანდრო და ნინო უორდროპების მეშვეობით დაედგინა გიორგი მეთორმეტისეული ოქროს ჯვრის ბედი.

და აი, ინგლისიდან იმავე წლის ზაფხულში მივიღე სტივენ ჯოუნსის ქართულ ენაზე დაწერილი ბარათი, რომელშიც მწერდა: „ანდრო უორდროპს ვკითხე გიორგი XII-ის ჯვრის შესახებ. მან მიპასუხა, რომ მის დას — ნინოს მართლაც აქვს ეს ჯვარი... ვფიქრობ, რომ ქართველთათვის დიდ ფასეულობას წარმოადგენს“...

სტივენ ჯოუნსის ეს ბარათი „კომუნისტში“ გამოვაქვეყნე 1982 წლის 1 აგვისტოს და თან წერილობით ვთხოვე ინგლისელ ქართველოლოგს როგორმე გამოეგზავნა ჩემთვის ამ ჯვრის ფოტოსურათი.

მალე სტივენ ჯოუნსის მეუღლემ მარინე მახარობლიშვილმა ლონდონიდან ჩამომიტანა აღნიშნული ჯვრის ორი ფოტოსურათი, რომელიც შავთეთრით ბრიტანეთის მუზეუმის ფოტოლაბორატორიაში იყო გადაღებული. მფლობელს — ნინო უორდროპს ჯვარი ჰენლიდან სავანგებოდ ჩაუტანია ლონდონში და გადაუღებინებია ბრიტანეთის მუზეუმის ფოტოსპეციალისტისათვის.

რამდენადაც შესაძლებელი იყო შავ-თეთრით გადაღებული ფოტოსურათების მიხედვით მსჯელობა, შევეცადე მკითხველისათვის მიმეწოდებინა ძველი ქართული ხელოვნების ამ შესანიშნავი ნიმუშის გარეგნული აღწერილობა, რომელიც დავბეჭდე გაზეთ „კომუნისტში“ 1983 წლის 29 მაისს, ხოლო დამატების სახით შევიტანე 1984 წელს გამოცემულ ჩემს წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“ (იხ. გვ. 472—477, შდრ. გვ. 239—241).

აღნიშნულმა ცნობამ ჩვენი მკითხველი საზოგადოებისა და რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის ცხოველი ინტერესი გამოიწვია. პირადად ამხანაგ ელუარდ შევარდნაძის 1983 წლის 26 სექტემბრის წერილობითი განკარგულებით, „უნდა მივიღოთ ჩვენზე დამოკიდებული ყველა ზომა, რათა განძი დაგაბრუნოთ სამშობლოში“.

...და აი, 1984 წლის 8 აპრილს უკვე ლონდონში ვიყავი.

ჩასვლის დღესვე, საღამოს, ლონდონიდან ოტფორდში დავურეკე ანდრო უორდროპს. მან ზედიზედ ორი უსიამოვნო ამბავი მაცნობა: სწორედ დღეს დილით დავაწვინე ჰოსპიტალში მძიმე ავადმყოფი მეუღლე, ხოლო ჩემი და ნინო სააღდგომო არდადეგებზე შოტლანდიაში, ედინბურგში იმყოფებო. მაგრამ ყველაზე დიდი უსიამოვნება მაინც თურმე წინ მელოდა — ქართული ჯვრის შესახებ რომ გკითხე, მითხრა: ბრიტანეთის მუზეუმში ნინოს მიერ ფოტოსურათის გადასაღებად მიტანილი ჯვარი ბრიტანეთის მუზეუმის მთავარი მცველის მოადგილემ და შუა საუკუნეების სიძველეთა განყოფილების გამგემ მისტერ ჰიუ თეითმა „შესასწავლად“ თავისთან დაიტოვა!

ავად მენიშნა ბატონ თეითის დაინტერესება ქართული სამეფო ჯვრით, მაგრამ იმედი მაინც არ გადავიწყვიტე და ოქსფორდში დავრეკე სტივენ ჯოუნსთან; ყურმილი მასპინძელმა აიღო და პირველი, რაც მითხრა, ის იყო, რომ ნინო უორდროპისაგან წერილი მივიღეო. ვთხოვე წაეკითხა იგი. აი, ნინო უორდროპის წერილიც:

„ძვირფასო ბატონო სტივენ!

მადლობა მინდა მოგახსენოთ თქვენი ბარათისათვის, რომელიც პროფესორ შარაძის თხოვნით მომწერეთ...

მე შარშან გადავეცი ჩემი ქართული ჯვარი საჩუქრად ბრიტანეთის მუზეუმს. მე ყოველთვის უდიდესი მადლიერების გრძნობა მქონდა ქართველი ქალებისადმი, რომლებმაც ფასდაუდებელი საჩუქარი მომართვეს წმ. ნინოს დღეს — 14 იანვარს. ეს ჯვარი იყო ჩემთვის სიმბოლო ქართველი ხალხის მიერ მამაჩემის მოღვაწეობის დაფასებისა, რომელმაც შესაძლებელი გახადა ქართველთა გამორჩეული ცივილიზაცია და კულტურა გაეცნო ინგლისელი საზოგადოებისათვის.

მე ყოველთვის ვგრძნობდი, რომ ეს ჯვარი არ უნდა ყოფილიყო მხოლოდ საოჯახო რელიკვია, იგი არის უნიკალური საგანძური, რომლის ნახვა და შეფასება ყველას უნდა შესძლებოდა. სწორედ ამის გამო გადავწყვიტე გადამეცა ქართული ჯვარი ბრიტანეთის მუზეუმისათვის საჩუქრად, სადაც იგი ბევრ მნახველს აღაფრთოვანებს.

ჯვრის შესახებ ეს ვიცი მხოლოდ, რომ იგი ეკუთვნის ქართლის სამეფო ოჯახს მე-17 საუკუნეში. თუკი ბატონ 'მარადეს გამოქვეყნებული აქვს რაიმე მასალა ჯვრის ისტორიის შესახებ, ძალიან გთხოვთ მაცნობოთ.

პატივისცემით

ნ ი ნ ო უ ო რ დ რ ო პ ი“.

ნინო უორდროპის ამ წერილმა საბოლოოდ დამარწმუნა, რომ ბატონ თეოს თავისი მიზნისათვის თურმე ჩემს ჩასვლამდე მიედწია: შვიდ ათეულ წელს მიახლოებული ხანდაზმული მანდილოსანი — მფლობელი ქართული სამეფო ჯვრისა, უკვე დაეყოლიებინა „უნიკალური საგანძური საჩუქრად გადაეცა ბრიტანეთის მუზეუმისათვის, სადაც იგი ბევრ მნახველს აღაფრთოვანებს“.

რა გაეწყობოდა, ახლა მთავარი იყო როგორმე მენახა და აღმეწერა ქართველთა ისტორიული რელიკვია, რომელმაც უორდროპთა ოჯახიდან ამჟამად ბრიტანეთის მუზეუმში გადანიაცვლა, თუმცა ამაზეც სტივენ ჯოუნსმა გამაფრთხილა, ბატონმა თეომა ჯვრის ნახვის უფლება არ მომცა და მისმა ასეთმა დამოკიდებულებამ გულნატკენი დაგვტოვა მეც და ჩემი მეუღლეც, მაგრამ რას ვიზამთ?! — ჯვრის პატრონები ახლა ისინი არიანო!

მივხვდი, რომ ბრიტანეთის მუზეუმის მცველი ჯვართან მისასვლელ ყველა გზას კეტავდა იმის შიშით, ვაითუ, ქართველებმა მისი უკან დაბრუნება მოგვთხოვონო, მით უმეტეს, რომ ამგვარი შიშის საფუძველი მას რეალურად ჰქონდა:

საქმე ისაა, რომ ამ ცოტა ხნის წინათ ლონდონში არაოფიციალურად ჩავიდა საბერძნეთის კულტურის მინისტრი, ახლო წარსულში ჰოლივუდის ცნობილი კინოვარსკვლავი და ესტრადის მსახიობი ქალი მელინა მერკური და მოულოდნელად ეწვია ბრიტანეთის მუზეუმს. აქ მან მთავრობის სახელით ბრიტანეთის მუზეუმს მოსთხოვა საბერძნეთიდან გატაცებული ეროვნული სიმდიდრის დაბრუნება. ამას გარდა, ქალბატონმა მერკურიმ საერთოდ მოითხოვა ბრიტანეთის მუზეუმიდან მსოფლიოს ხალხებისათვის მათი კუთვნილი ეროვნული ძეგლების დაბრუნება (მას მხარი აუბა ეგვიპტეც!).

ბრიტანეთის მუზეუმის მესვეურნი ქ-ნ მერკურის შემოტევას ჯერჯერობით იმ საბაბით იგერიებენ, რომ ეს ძეგლები

თქვენს ქვეყანაში ძღუპებოდა, ჩვენ გადავარჩინეთ და შევიკრიბეთ ნახეთ დღემდეო.

— ამისათვის დიდი მადლობა და ახლა მათ ჩვენ მოვუვლითო — პასუხობს თურმე საბერძნეთის კულტურის მინისტრი!

ქ-ნ მერკურის მოულოდნელმა ვიზიტმა ბრიტანეთის მუზეუმში დიდი აჟიოტაჟი გამოიწვია და სკანდალის ხასიათი მიიღო, მან პრესაშიც გადაინაცვლა და მისი ეჭო დღემდე არ მინელეზულა.

ასე რომ, ბატონ თეითის სიფრთხილე ჩემთვის ერთგვარად გასაგები იყო, მაგრამ მიუღებელი!

ამასთან, ჩემი ყურადღება განსაკუთრებით მიიპყრო ნინო უორდროპის ზემოთ მოყვანილი წერილის ერთმა ადგილმა. სადაც იგი წერს: „ჯვრის შესახებ მე ეს ვიცი მხოლოდ, რომ იგი ეკუთვნოდა ქართლის სამეფო ოჯახს მე-17 საუკუნეში“.

ამ ცნობას ჩემთვის ფასდაუღებელი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან იგი, ყველა ნიშნით, ნინო უორდროპმა უნდა იცოდეს მამამისისგან, გამოჩენილი ინგლისელი ქართველოლოგის — ოლივერ უორდროპისგან (გარდ. 1948 წ.), რომელმაც 1920 წელს საქართველოდან ჩაუტანა თავის ქალიშვილს ქართველი ქალებისაგან ნაჩუქარი სამეფო ჯვარი, ხოლო თვითონ ოლივერს, ალბათ, პირადად აუხსნეს ჯვრის წარმომავლობის ამბავი მიჩუქებლებმა — ელისაბედ ორბელიანმა და სხვებმა.

ახლა კი უკვე გაიბა ძაფი საქართველოში ჯვრის გაჩუქებასთან დაკავშირებით ჩემ მიერ გამოვლენილ დოკუმენტებსა და ნინო უორდროპის მიერ მოწოდებულ ცნობას შორის, რომელიც უეჭველად ოლივერ უორდროპისაგან მომდინარეობს როგორც დანამდვილებით ჩანს, ქართველ ქალთა კომისია თავის დოკუმენტებში „ძველებური ქართული ძვირფასი გიორგი მეთორმეტეს ოქროს ჯვარს“ რომ წერდა, აქ გულისხმობდა არა საქართველოს (ქართლ-კახეთის) უკანასკნელ მეფეს გიორგი მეთორმეტეს, ერეკლე II-ის ძეს (მეფობდა 1798—1800 წწ.), არამედ ქართლის მეფეს — გიორგი მეთერთმეტეს, ვახტანგ V-ის ძეს, რომელიც ქართლის სამეფო ტახტზე ორჯერ (1676—88, 1703—09 წწ.) ავიდა და მეორედ (1703 წ.) გამეფების შემდეგ გიორგი მეთორმეტედ იწოდებოდა, ხოლო თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ ქართლ-კახეთის, გაერთიან-

ნებულ სამეფო ტახტზე ასულ ერეკლე II-ის ძეს მეტორომეტეს შეარქვეს გიორგი მეცამეტე. მაგრამ რადგან სინამდვილეში ბაგრატიონთა დინასტიის ქართლ-კახეთის სამეფო შტოდან საქართველოს ისტორიაში ფიზიკურად თორმეტმა (და არა ცამეტმა) გიორგიმ იმეფა, როგორც ამის შესახებ ჯერ კიდევ აკადემიკოსი მარი ბროსე წერდა, ამიტომ თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებაში გიორგი მეცამეტეს უკვე გიორგი მეტორომეტედ მოიხსენიებენ. მაგრამ ამდენ სიზუსტეს ჯერის საჩუქრად მიმრთმევი ქართველი ქალები არ დაგიდევდნენ და მე-17 ს-ის ქართლის მეფე გიორგი მეტერთმეტე დოკუმენტებში გიორგი მეტორომეტედ მოიხსენიეს, ოღონდ ოლივერ უორდროპს კი უთხრეს, თუ ამ გიორგი მეტორომეტეში რომელი გიორგი იგულისხმებოდა: არა მე-18 ს-ის მიწურულის ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე გიორგი მეცამეტე (სინამდვილეში — გიორგი მეტორომეტე!), არამედ მე-17 საუკუნის ქართლის მეფე გიორგი მეტორომეტე (სინამდვილეში — გიორგი მეტერთმეტე!). ეს ამბავი კი მამას — ოლივერ უორდროპს, როგორც ჩანს, უამბნია თავისი ქალიშვილისათვის — ნინო უორდროპისათვის, რომელმაც მიუკერძოებლად გადმოგვცა მამის მიერ მოწოდებული ცნობა, რამაც ჩვენი ჯერის დათარიღება ერთბაშად ერთი საუკუნით უკან გადასწია: გამოირკვა, რომ იგი ყოფილა მე-17 ს-ის ქართლის მეფის, ირანელთა ბატონობის მოსპობისა და სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის დაუცხრომელი მებრძოლის, გიორგი XI-ის საკუთრება. მაშასადამე, მისი თარიღიც მე-17 საუკუნეს ვერ გადმოსცილდება.

აქვე ბუნებრივად ჩნდება კითხვა — ნუთუ ეს ის ჯვარია, რომელიც, ვახუშტის ცნობით, 1709 წლის 21 აპრილს, ყანდაღში ლალატიმ მოკლულ გიორგი XI-ს (იგივე გიორგი XII-ს) ყელიდან აპყარა მირვეისმა და გამოუგზავნა შაჰ-ჰუსეინს შემდეგი სიტყვებით: „ესრეთ გაცდუნებდა მეფე!“ (იხ. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 484).

საქმე ისაა, რომ ქართლის მეფე გიორგი XI, რომელიც საარაგო გმირობისათვის შაჰ-ჰუსეინმა 1704 წელს სპარსეთის ჯარების მთავარსარდლად და ყანდაღის მხარის ბეგლარბეგად (გამგებლად) დანიშნა, შაჰის მოსაჩვენებლად გახდა მუსლიმანი, თორემ სინამდვილეში იგი ნამდვილ ქრისტიანად რჩებოდა და ჯვარ-ხატსა და ფსალმუნს თურმე მალულად

მუდამ თან ატარებდა. ამიტომ იყო, რომ ქართველთა მდგომარეობის მიჩენილი მოღალატე სპარსელი მსახური მურადი შირვეისთან მეფეს აბეზღებდა — გიორგი ქრისტიანია და ბევრჯერ მინახავს ფარულად რომ ლოცულობსო (შდრ. ი. ტაბაღუა, მასალები XVIII საუკუნის ბირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიისათვის, თბ., 1982, გვ. 39; იხ. აგრეთვე, ა. გაწერელია, მასალა ვასტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის, რჩ. ნაწერები, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 474, 504).

კიდევ უფრო მეტი დანანებით შევუდექი მეორე დღისათვის ბრიტანეთის მუზეუმში ბატონ თეითთან შეხვედრისა და ქართული სამეფო ჯვრის ნახვისათვის მზადებას.

ორშაბათს, 9 აპრილს, დილით ბრიტანეთის აკადემიაში ოფიციალური მიღება მელოდა. აკადემიის მთავარმა სწავლულმა მდივანმა პიტერ ბრაუნმა მოიკითხა ქართველი მეცნიერები, მათ შორის, ბრიტანეთის აკადემიის უცხოელი წევრი აკადემიკოსი თამაზ გამყრელიძე და თავის მხრივ მუშაობაში ყოველგვარი დახმარება და ხელის შეწყობა აღმითქვა.

წამოვედი ბრიტანეთის მუზეუმში, რომლის თაღებიან დარბაზში მოთავსებულია ბრიტანეთის ბიბლიოთეკა, სადაც 1981 წელსაც ვმუშაობდი და ძველი საწევრო ბილეთი თან მქონდა. მის საფუძველზე ახალი საწევრო ბილეთი გამიფორმეს (ახლა უკვე 1987 წლამდე მუშაობის უფლებით).

მალე ბატონ თეითის მისაღებში გიყავი, აქ მისმა ბირადმა მდივანმა (შუა ხნის მამაკაცმა) დაწვრილებით გამომოკითხა ვინაობა და მისვლის მიზეზი, დიდი თავაზიანობით შემპირდა ყველაფერს ბატონ თეითს მოგახსენებო და გაუჩინარდა. საქმას ხნის ლოდინის შემდეგ იგი კვლავ მობრძანდა და გადმოგვცა: ბატონი თეითი დიდ ბოდის გიხდით, დღეს ძლიერ დაკავებულია და ვერ მიგიღებთ, იქნებ ხვალ მობრძანდეთო!

მეორე დღეს, სამშაბათს, 10 აპრილს ბატონმა თეითმა კვლავ დიდი მობოდიშებით უარი მითხრა მიღებასა და ჯვრის ჩვენებაზე. შევატყვე, მართლდებოდა სტივენ ჯოუნსის სიტყვები, ბატონი თეითი გაურბოდა ჩემთან შეხვედრას. მაშინ მდივანს მტკიცედ მოვთხოვე გაეგო, ბატონი თეითი საერთოდ აპირებდა თუ არა ჩემს მიღებას და თუ აპირებდა, ზუსტად და-

ეთქვა შეხვედრის დღე. უარის შემთხვევაში, ვიფიქრებოდა, ბრიტანეთის აკადემიას დავიხმარ-მეთქი, მაგრამ ბატონმა თეითმა შემოთვალა — ორშაბათს, 16 აპრილს უსათუოდ შევხვედ-ბიო!

ორშაბათამდე მთელი ხუთი დღე მრჩებოდა თავისუფალი, ამიტომ გადავწყვიტე ამ დღეებში ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდრობთა ფონდში მემუშავა, რადგან დევიდ ბარეტმა ჩემი ლონდონში ყოფნა რომ შეიტყო, შემომითვალა, თუ ოქსფორდში ჩამოსვლას აპირებთ, უსათუოდ ამ კვირაში ჩამოდით, თორემ იმ კვირის შუა რიცხვებში სააღდგომო არდადეგებზე ბოდლის ბიბლიოთეკა დაიკეტებაო!

ამიტომ ოთხშაბათს, 11 აპრილს, ადრე დილით მატარებლით ლონდონიდან ოქსფორდს გავემგზავრე უორდრობთა ფონდში სამუშაოდ (ამის შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი) იმ ვარაუდით, რომ კვირა საღამოს ლონდონში დავბრუნდებოდი და ორშაბათს, 16 აპრილს, დილით ბრიტანეთის მუზეუმში ბატონ თეითთან დათქმულ შეხვედრაზე გამოვცხადდებოდი.

კვირას, დილით, ოქსფორდში ლონდონიდან ჩამომაკითხა ინგლისში საბჭოთა რადიოს კორესპონდენტმა იური კობალაძემ (საერთოდ მსურს მაღლობის გრძნობით აღვნიშნო, რომ თითქმის მთელი მივლინების განმავლობაში იური კობალაძე გვერდიდან არ მომცილებია და დიდად მიწყობდა ხელს მუშაობაში, რათა შედარებით მოკლე დროში მომესწრო დასახული პროგრამის შესრულება, თანაც რამდენიმე დღე სააღდგომო არდადეგებმაც წამართვა!). შუადღისას უკვე ლონდონში დავბრუნდით და დღის მეორე ნახევარი უქმად რომ არ დამკარგვოდა, ლონდონთან ახლოს მდებარე უორდრობთა საგვარეულო მამულში — სევენოუქსში გავემგზავრეთ. აქ კვლავ მოვინახულე უორდრობთა საგვარეულო საძვალე და ცოცხალი ყვავილებით შევამკე იგი, ხოლო უკან, ლონდონისაგან მომავალმა გზად ოტფორდში, ანდრო უორდრობთან წინასწარ გაუფრთხილებლად შევიარე, რადგან ვიცოდი, რომ ცოლი ავად ჰყავდა და მომერიდა საგანგებოდ შეწუხება. ანდრო უორდრობის სახლ-კარი დაკეტილი დამხვდა, მხოლოდ ოთახში მარტოდ გამომწყვდეული და ფანჯარას მომდგარი მათი საყვარელი ძაღლი წკმუტუნებდა საბრალოდ...

ქარის მეზობელმა მამაკაცმა გამოიხედა და მიიტყუა, რომ
 'როს მეუღლე ჰყავს მძიმე ავად, ჰოსპიტალში უწევს მკურნა-
 ლობით თავზე ადგასო! გულისხმიერ მეზობელს მადლობა მოვახ-
 სენე ყურადღებისათვის და ვთხოვე, თუ ძალიან არ შეწუხ-
 დებით, ბატონ ანდროსა და ქალბატონ ნინოსათვის გადასაცე-
 მად ჩემ წიგნს დაგიტოვებთ, რომელშიც მათი მამისა და მამი-
 დის — ოლივერ და მარჯორი უორდროპების შესახებ არის სა-
 უბარო-მეთქი. მეზობელმა ჯერ გულდასმით ჩაიკითხა ჩემი
 წიგნისათვის დართული ინგლისური რეზიუმე, მერე მასში
 ჩართული ფოტოილუსტრაციებიც დაათვალიერა და შემპირდა,
 სიამოვნებით შეგისრულებთ დანაბარებსო.

გვიან საღამოს ლონდონში დავბრუნდი.

ოქტომბრის 16 აპრილს, დათქმულ დროზე — დილის 9 სა-
 ათსა და 30 წუთზე კვლავ ბრიტანეთის მუზეუმში ვიყავი, მაგ-
 რამ ბატონი თეითი ამჯერადაც „ძლიერ დაკავებული“ აღმოჩნ-
 და და ჩვენი შეხვედრა ისევ არ შედგა! ჩემი მივლინების ვადა
 უკვე იწურებოდა, ხოლო ჯვარი ჯერ ნანახიც არ მქონდა! მა-
 შინ კი ვადავწყვიტე, ბრიტანეთის აკადემიის შეწუხება და
 დახმარების თხოვნა. აკადემიის მთავარი სწავლული მდივანი
 პ. ბრაუნის სასწრაფოდ დაუკავშირდა ბრიტანეთის მუზეუმის
 ხელმძღვანელობას, აუხსნა, რომ მე ვიყავი ბრიტანეთის აკადე-
 მიის პრეზიდენტის ოფიციალური სტუმარი და ჩემი მივლი-
 ნების ერთ-ერთ მთავარ მიზანს შეადგენდა ქართული სამეფო
 ჯვრის ნახვა და მისი მეცნიერული შესწავლა. მალე პ. ბრაუნმა
 მაცნობა, რომ ბატონ თეითთან თქვენი შეხვედრა ოქტომბრის
 18 აპრილს, დილის 10 საათზე უსათუოდ შედგება და რაიმე
 გაუგებრობა თითქმის გამორიცხულიაო.

სამშაბათს, 17 აპრილს, სასტუმროში ოტფორდიდან გამოგ-
 ზავნილი ანდრო უორდროპის ბარათი დამხვდა:

„16. 4. 84 — ოტფორდი.

ძვირფასო პროფესორო შარაძე!

ძლიერ დამწყადა გულს, გუშინ სახლში რომ არ დაგხვდით,
 როცა თქვენ მობრძანებულხართ. როგორც გაიგებდით, ჩემი
 მეუღლე მძიმე ავად არის და მთელი ნაშუადღევი მასთან გა-
 ვატარე ჰოსპიტალში. რომ მცოდნოდა ნამდვილად მესტუმრე-
 ბოდით, მერწმუნეთ, შევეცდებოდი ორივესთვის ხელსაყრელი
 დრო ისე შემერჩია, სახლში რომ ვყოფილიყავი.

თქვენგან დიდად დავალებულნი ვართ, რომ ჩემი ^{წილი} ~~წილი~~ და ჩემთვის გადმოსაცემად წიგნები დაგიტოვებიათ. გულით გიხდით მადლობას ასეთი სიკეთისა და წიგნების ^{გა-}კეთებული გულთბილი წარწერებისათვის. ქართულის არცოდნის მიუხედავად, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ თქვენი წიგნი ღირსეულად დაფასდება ჩვენი მხრიდან და ყველაზე გამორჩეულ ადგილს დაიჭერს ჩვენ ბიბლიოთეკაში ჩვენთვის გასაგებ ენებზე დაწერილი წიგნების გვერდით. გისურვებთ ბედნიერ მგზავრობას და მშვიდობით დაბრუნებას თქვენ მშვენიერ სამშობლოში. გთხოვთ მიიღოთ, გეთაყვა, ჩემი საუკეთესო სურვილები.

გულწრფელად თქვენი

ანდრო უორდროპი“.

ასეთი ყურადღების გამოჩენისათვის მადლობის გადასახდელად ოტფორდში დავრეკე ანდრო უორდროპთან. საუბრის დასასრულს ანდრომ მოთხოვა, იქნებ მოახერხოთ და გამგზავრებამდე კვლავ ჩამობრძანდეთო ჩემთან—შაბათს, 21 აპრილს, 11 საათზე უსათუოდ დაგიხვდებითო. მართალია, კვირას, 22 აპრილს, დილით უკვე სამშობლოში ვბრუნდებოდი და მანამდე ბევრი რამ კიდევ მოსასწრები მქონდა, მაგრამ შემოთავაზებულ წინადადებაზე უარი ვერ ვუთხარი ოტფორდელ მასპინძელს და შაბათს შეხვედრაზე შევთანხმდით.

მალე მომივიდა ბრიტანეთის აკადემიის პრეზიდენტის ოუენ ჩადვიკის სამადლობელი ბარათიც:

„ჩემო ძვირფასო პროფესორო გურამ შარაძე!

მივიღე თქვენი წიგნი, სიამოვნებით გავეცანი მას. თქვენი მხრივ, ეს ფრიალ გულუხვი საჩუქარია ჩემთვის. ქართული კულტურის ისტორიით დაინტერესებული ვარ მას შემდეგ რაც მყავდა ერთი სტუდენტი (კემბრიჯის) უნივერსიტეტში მეორე მსოფლიო ომის წინ. კიდევ ერთხელ დიდ მადლობას მოგახსენებთ.

დავრჩები გულწრფელად თქვენი

ოუენ ჩადვიკი“.

დადგა 18 აპრილიც! იური კობალაძეს წინასწარ შევუთანხმდი და ჯვრის ფერადი ფოტოსურათების გადასაღებად საუკეთესო ხარისხის ფოტოაპარატურა და ფირები მოვამზა-

დეთ: დილის 10 საათზე ბრიტანეთის მუზეუმში უნდა შეგხვდეთ ბატონ თეითს!

ათის ნახევარზე მე და იური კობალაძე ფოტოაღმკრები ^{გაქონული} ბით უკვე ბრიტანეთის მუზეუმთან ვიდექით. ამ დროს მუზეუმში ჯერ კიდევ დაკეტილია (ათ საათზე იღება), მაგრამ კარის მცველმა გვითხრა, ბატონმა თეითმა გამაფრთხილა, როგორც კი მობრძანდებოდით, დაუბრკოლებლად გამეტარებინეთ მის კაბინეტამდე.

მადლობა ღმერთს, შეხვედრა უკვე ნამდვილად შედგება! მცველმა თეითის კაბინეტამდე მიგვაცილა. კარი ღია იყო, ოღონდ მასპინძელი შიგ არ აღმოჩნდა. შეწუხებულმა მცველმა მხრები აიჩეჩა, საათს დავხედეთ — ხუთი წუთი კიდევ აკლდა ათს!

ზუსტად 10 საათზე მობრძანდა ბატონი თეითი!

შესახედავად ძლიერ სიმპათიური, მაღალი, გამხდარი, შუა ხანს მიტანებული, ასე ორმოცდაათი წლის თუ ცოტა მეტის ბატონი თეითი მეტისმეტი თავაზიანობით და სულერთიანად გაღიმებული შემომეგება, მაგრამ შევატყვე შინაგანად ისიც დელავდა, ჩემ მღელვარებაზე ხომ აღარაფერს ვამბობ, მაგრამ მეც ვცდილობ მის დაფარვას, თან იური კობალაძეც მამხნევენს თვალებით. ბატონმა თეითმა სავარძლებთან მიგვიწვია. კაბინეტს თვალი მოვაგლე: არც მაგიდაზე იდო არაფერი და არც ბატონ თეითს ეჭირა ხელში რაიმე. მაშასადამე, ჯვარი კვლავ შორს დევს!

თითქმის ერთი საათი მელაპარაკა ბატონი თეითი ჯვრის გარშემო. აშკარად ვგრძნობდი, ჩემგან მას ჯერ ჯვრის მნიშვნელობისა და ისტორიული ღირებულების გაგება უფრო აინტერესებს, ვიდრე შეხვედრა და ჯვრის ჩვენება, უფრო ზუსტად, ჩემთან შეხვედრა მას, პირველ რიგში, მისთვის სასარგებლოდ სურს წარმართოს: კერძოდ, ზუსტად დაადგინოს წარმომავლობის ისტორია, ნამდვილად ეკუთვნოდა თუ არა იგი ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიას, საიდან ვიცოდი მისი გიორგი მეფისთვის კუთვნილება, რა ისტორიული დოკუმენტი მქონდა ხელთ და იმსახურებდა თუ არა იგი ნდობას, დაბოლოს, იყო თუ არა ჯვარი ნამდვილად ქართველი ოსტატის ნახელავი და რითი შემეძლო ამის დამტკიცება, ვიცნობდი თუ არა ძველი ქართული ოქრომჭედლობის ისტორიაში მის ანალოგიებს და

თუ ასეთი მოიპოვება, რომელია იგი სახელდობრ; თან ისიც შემომპარა, რომ მას არ სჯერა ჯვრის ქართულობა, ისეც ეეჭვება ყელსაბამი და ჯვარი ერთდროულად ერთი თხატაქსა მიერ იყოს დამზადებული, განსაკუთრებით აფიქრებს ფერწერული მინაქრის გამორჩეულად მაღალი დონე და ნატიფი ხელოვნება, რომლის მსგავსი მე ჯერ არ შემხვედრიაო.

ამდენი შეკითხვა ზედიზედ რომ დამაყარა, მოთმინებით ვუსმენდი და ვუცდიდი როდის დაამთავრებდა. ბოლოს ვუთხარი, თქვენს შეკითხვებზე მეტად თუ ნაკლებად დამაკმაყოფილებელი პასუხის გასაცემად ჯერ ჯვარი უნდა ვნახო, მე ხომ მას მხოლოდ შავ-თეთრი ფოტოთი ვიცნობ-მეთქი. ბატონი თეითი მიხვდა, რომ ჯვრის ჩვენებას იგი უკვე ვეღარ გაექცეოდა, მაგრამ მანამდე მას ჩემთვის თურმე კიდევ ერთი საგამოცდო კითხვა ჰქონდა შემონახული: რატომ გაინტერესებთ მაინცდამაინც თქვენ ეს ჯვარი და საიდან გაიგეთ მისი არსებობაო?

მაშინ იძულებული გავხდი ამომელო ჩემი წიგნი, რომელშიც გადმოთქმული მაქვს გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებული სტატია ამ ჯვრის თაობაზე და მის შესახებ საქართველოს სიძველეთსაცავებში გამოვლენილი ისტორიული დოკუმენტები. ბატონი თეითი გულწრფელად პირველად ახლა დაინტერესდა საუბრის გაგრძელებით და თქვა, თქვენი წიგნის ამ ადგილს უსათუოდ ვათარგმნინებ ინგლისურად პროფ. დ. ლანგს ან სტივენ ჯოუნსს, რადგან ჯერჯერობით ეს არის ჩვენთვის ერთადერთი პირველწყარო ამ ჯვრის ისტორიაზეო.

პირველი ყინული გატყდა!

დაწვრილებით რომ გაიგო ჩემგან ჯვრის ინგლისში უორდროპთა ოჯახში მოხვედრის ისტორია, ბატონმა თეითმა აღიარა, რომ იგი ძლიერ გამომაღდება, რადგან ამ ძეგლის შესახებ პუბლიკაციას ვამზადებო...

და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოიღო გვერდით მდგარი სეიფიდან დიდი ხნის ნანატრი ქართული სამეფო ჯვარი, ოღონდ, წინასწარ გამაფრთხილა, არავითარი ფოტოგადაღება და ზომების ასაღებად მისი ხელის ხლებაც კი არ შეიძლებაო!

მაშინ ვუჩვენე ბრიტანეთის აკადემიის პრეზიდენტის ოუენ ჩადვიკის მიწვევის ბარათი, რომელშიც იგი აღმითქვამდა ყოველგვარ დახმარებას დიდ ბრიტანეთში სამუშაოდ ჩასვლის

2. გ. შარაძე

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. რესპუბ.
ბნტლიოთიკა

დროს. ბატონმა თეითმა სწრაფად ჩაიკითხა პრეზიდენტის წერილი, ასევე სასწრაფოდ წაიღო ქსეროასლის გადასახლება მხოლოდ ამის შემდეგ შემპირდა ჯვრის ფერადი ფოტოსურათების როგორც მთლიანის, ისე დეტალების გადაღებას, აგრეთვე, მასშტაბში ანაზომების გაკეთებას, რასაც უსათუოდ გამოგიგზავნით, ოღონდ ცოტა მოგვიანებით, გნებავთ, თქვენი საელჩოს ფოსტით, გნებავთ, ჩვენ თვითონო. ხოლო, თუ სატელევიზიო ფილმისათვის სიუჟეტი გინდათ გადაიღოთ, საჭიროა თქვენმა ტელევიზიამ ოფიციალურად სთხოვოს საკავშირო ტელევიზიას, ამ უკანასკნელმა კი თავის ლონდონელ კორესპონდენტს, რომელსაც მხოლოდ ამ გზით მივცემთ გადაღების ნებართვას!

საუბარი უკვე აეწყო. ბატონ თეითს ვთხოვე ჯვრის მეცნიერული აღწერილობა მიიღო გავაკეთო-მეთქი. კი, ბატონო, ოღონდ ხელი არ ახლოთო — კვლავ გამაფრთხილა ბატონმა თეითმა და ოთხკუთხედ თხელ ყუთს თავი ახადა: ჩვენ თვალწინ თეთრი აბრეშუმის ქსოვილზე დასვენებული ოქროს ყელსაბამიანი ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი ქართული სამეფო ჯვარი აკიაფდა!

შევუდექი ჯვრის აღწერას:

ბაჯაღლო ოქროს ჯვარი, რომელიც სანაწილე ჯვარს უნდა წარმოადგენდეს (ხელის ხლებისა და გახსნის უფლება არ მომცეს!), შუაგულში შემკულია 5 დიდი აღმასით, განაპირა მხარეები კი 5 დიდი ლალის თვლით, ხოლო კუთხეები ფირუზისფერი მინანქრის ზოლით არის შემოვლებული. ჯვრის გარე კუთხეები 6 მსხვილი მარგალიტით, ხოლო თავი 2 შედარებით წვრილი მარგალიტით არის დამშვენებული.

ჯვარი ყელსაბამთან ოქროს ფრინველის (შეიძლება მტრედი იგულისხმებოდეს) გამოსახულებით არის დაკავშირებული, რომელსაც ნისკარტით ჯვარი უჭირავს, კიდურებით კი ყელსაბამზეა ჩამოკიდული. ფრინველის თავის ქალა ზურმუხტის ქვიდან არის გამოქანდაკებული, ხოლო ზურგი ლალის მსხვილი თვლითა აქვს დაფარული.

ყელსაბამი შეიცავს 26 ოქროს ვარდულ ექვსფურცლოვან თვალბუდეს. თითოეული ბუდის შუაგულში თითო მსხვილ ლალის თვალია ჩასმული, მაშასადამე, სულ 26 მსხვილი ლალის თვალი, რომელთაც გარშემო ექვს-ექვსი ფურცლი

ბუდე ამოვსებული აქვთ მწვანე ფერწერული მინანქრები (ფინიფტით). ყელსაბამის შემადგენელი ოქროს ბუდეები ერთმანეთისაგან გაყოფილია ოქროს მუხლებით, რომელთა თავებზე ორივე მხარეს 2 წვრილი მარგალიტია დამაგრებული, სულ 52 მარგალიტი, ხოლო ყელსაბამი იკვრება ოქროსვე ყუნწებით.

როგორც ვთქვით, ჯვარი, ყელსაბამის ვარდულები და ფრინველის ფიგურა ბაჯალო ოქროსია, რომლებიც რამდენიმე ათეული ძვირფასი პატიოსანი თვლით (ალმასი, ლალი, ზურმუხტი, მარგალიტი), აგრეთვე, ფირუზისფერი და მწვანე ფერწერული მინანქრით არის შემკული. რაიმე წარწერა ან დამლა ჯვარზე არ დასტურდება.

ჯვრის უკანა მხარე ფერწერული მინანქრით (ფინიფტით) არის დაფარული: შუაში ამოზრდილი ტოტი მწვანე მინანქრით არის შესრულებული, რომლის ერთი ნაწილი დაზიანებულია, ხოლო ტოტის სამი თავი მთავრდება ვარდისფერ-თეთრი ფერწერული მინანქრის ყვავილებით, რომლებიც განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე.

ბატონმა თეითმა ამასთან დაკავშირებით შენიშნა, რომ დიდი ხანია მინანქარზე ვმუშაობ, მაგრამ ამისთანა ლამაზი მინანქარი არ მინახავსო. ნუთუ საქართველოში ასეთ მაღალ დონეზე იდგა მინანქრის ხელოვნებაო!

ამის პასუხად ბატონ თეითს მოვახსენე, რომ თქვენ პირველ რიგში უნდა გაეცნოთ ქართულ ტიხრულ მინანქარს-მეთქი და დავუსახელე შ. ამირანაშვილისა და ლ. ხუსკივაძის მონოგრაფიები, საიდანაც დარწმუნდებით, რა დონეზე იდგა ქართული ტიხრული სამინანქრო ხელოვნება, ხოლო რაც შეეხება ქართულ ფერწერულ მინანქარს, რომელიც გაცილებით გვიანდელი მოვლენაა, მათ ნიმუშებს ნახავთ თ. სანიკიძისა და გ. აბრამიშვილის „VII—XIX სს. ქართული ოქრომჭედლობის კატალოგი“, რომელიც 1979 წელს ენეგაშია გამოცემული. სხვათა შორის, ამჟამად ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ქართული გიორგი მეფისეული ჯვარი სტილისტურად და ფერწერული მინანქრის შესრულების ტექნიკით, განსაკუთრებით კი ყელსაბამის ჯვართან ფრინველის ფიგურით დაკავშირების მოტივითა და მწვანე მინანქრის გამოყენებით ძლიერ ენათესაება ამ კატალოგში 68-ე და 71-ე ნომრებად დაბეჭდილ ჯვრებს, რომლებიც საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნ-

ნების მუზეუმის საგანძურში არის დაცული (საიანგ. № 9530 და № 10004) და მე-17 ს-ით თარიღდება. თეთრ-ფერადი მინანქრით კი ჩვენი ჯვარი ახლოსაა აგრეთვე ამავე საგანძურში დაცული კათალიკოსის კვერთხის თავის მოხატულობასთან, რომელიც ამავე პერიოდისაა. ესეც კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ ინგლისში აღმოჩენილი ქართული სამეფო ჯვარი გიორგი მეთერთმეტის (იგივე გიორგი მეთორმეტის) საკუთრებად გცნოთ და იგი მე-17 ს-ით დავათარილოთ.

ბატონმა თეიმამ გულწრფელად მთხოვა ქართველ მეცნიერთა ამ შრომების შოვნა და მიწოდება, რასაც შევპირდი.

— ოღონდ ჯვარი სხვა დროს და სხვა ოსტატის მიერ დამზადებული მგონია, ყელსაბამი კი სხვა დროსო, — გამომცდელად გამიზიარა თავისი ეჭვი ბატონმა თეიმამ.

ამ დაეჭვებას მე არ დავეთანხმე, რადგან ორივე ნაწილის ოქრომჭედლობა ერთი სტილისაა და ფრინველის ფიგურით ერთმანეთთან დაკავშირებით ყელსაბამი და ჯვარი ერთ კომბოზიციურ ჩანაფიქრს ქმნის; ამას გარდა, ბატონ თეიმას ყურადღება მივაქცევინე ერთ ასეთ დეტალზე: შეხედეთ, ჯვრის უკანა მხარის მწვანე ფერწერულ მინანქარს, შეუდარეთ ყელსაბამის წინა მხარის ვარდულის ექვსფურცლოვან ბუდეებში ჩასმულ მწვანე მინანქარს და დარწმუნდებით, რომ ისინი ერთი და იგივე არის-მეტქი!

ბატონმა თეიმამ დიდი სიფრთხილით ყუნწებით ასწია თეთრ აბრეშუმზე დასვენებული ჯვარი და ასეთივე დიდი ყურადღებით დაათვალიერა ყელსაბამისა და ჯვრის მწვანე ფერწერული მინანქარი და რომ დარწმუნდა მათ სრულ იდენტურობაში, კმაყოფილება ვერ დაფარა და გახარებულმა მიითხრა: გმადლობთ, მეც დამაჯერებლად მეჩვენება ეს საბუთი, ამაზე არ გამიმახვილებია ყურადღებაო!

დამაჯერებლად მეჩვენება! — ეს პასუხი ინგლისელისათვის დამახასიათებელი თავდაჭერილობისა და სიფრთხილის ტიპური მაგალითია. ცნობილია კაშკაშა მზიან ამინდშიც კი ინგლისელს რომ ჰკითხოთ, დღეს როგორი ამინდიაო, გიპასუხებთ: ალბათ, მზიანიო!

ასე იყო ახლაც!

ერთი სიტყვით, ორ საათზე მეტ ხანს გასტანა ჩვენმა უბარმა. ბატონმა თეითმა იმდენი ინფორმაცია ჯვრის შესახებ, რომ კარგ გუნებაზე დადგა, გარკვეულწილად მაღლიერების გრძნობაც გაუჩნდა, რითაც ვისარგებლე და ასეთი კითხვა დაეფუსვი: ეს ძეგლი ხომ საქართველოს ისტორიული რელიკვიაა და მის საკუთრებას წარმოადგენს, ქართველი ხალხი მოუთმენლად მოელის მის დაბრუნებას და ნახვას და როგორ მოვიქცეთ-მეთქი.

ბატონი თეითი წამოჭარხლდა (არ ელოდა ასეთ შეკითხვას!), ვერც ჩემი სიტყვების უარყოფა შეძლო — ჯვარი საქართველოს საკუთრებაა-მეთქი რომ ვუთხარი, — და ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ მიპასუხა:

— ჯვარი ამჟამად უკვე ბრიტანეთის მუზეუმს ეკუთვნის, ახლა მიმდინარეობს მისი შესწავლა, რაშიაც თქვენ დიდად დაგვეხმარეთ და თქვენ შემდგომ ჩამოსვლაზე ჯვარს უკვე ბრიტანეთის მუზეუმის მუდმივ ექსპონაციაში იქნება გამოფენილი. რა თქმა უნდა, წარმოდგენილი მაქვს, რა დიდია მისდამი საქართველოში როგორც მეცნიერული, ისე საზოგადოებრივი ინტერესი. ამიტომ მე შემიძლია ასეთი პირობა დაგიდოთ: თუ თქვენი ეროვნული მუზეუმი აღძრავს შუამდგომლობას ბრიტანეთის მუზეუმის წინაშე, ჩვენ შეგვიძლია მუზეუმებს შორის ექსპონატთა საგამოფენოდ გაცვლის საერთაშორისო წესით იგი საქართველოში ჩამოვიტანოთ და თქვენ მუზეუმში გამოვფინოთ საჯაროდ დასათვალიერებლად!

დიდი მადლობა მოვახსენე ბრიტანეთის მუზეუმის წარმომადგენელს ასეთი „გულუხვობისა“ და „კეთილი დაპირებისათვის“ (თუმცა წამხდარ საქმეზე, ესეც უკვე მიღწევა და ყველაზე უკეთესი გამოსავალი იყო) და გამოვემშვიდობე მას!..

ბატონმა თეითმა კიბეებამდე გამომაცილა და შემომთავაზა ბრიტანეთის მუზეუმის კიდევ ერთხელ დათვალიერება.

...დავდიოდი ბრიტანეთის მუზეუმის უზარმაზარი შენობის ვრცელ საგამოფენო დარბაზებში, რომლებიც გამოქმენილია მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთა უძველეს კულტურათა განმეულობით და სინანულით ვფიქრობდი:

— ქართული ხელოვნების ერთი ბრწყინვალე ძეგლიც შთაინთქა ბრიტანეთის მუზეუმის ზღვა სიმდიდრეში!..

შაბათს, 21 აპრილს, დილის 11 საათზე ოტფორდში მდებარე უორდროპს ვესტუმრე.

გახარებული მასპინძელი ეზოში შემომეგება და შინ შემიპატიჟა. აქ კედელზე თვალსაჩინო ადგილას ისევ ჰკიდია თამარ მეფისა და არჩილ პირველმოწამის ქართული ხატები, ხოლო ძირს, დაბალ მაგიდაზე აწყვია მე-17-18 სს. შესანიშნავი ვერცხლის ქართული აზარფეშები (ორივეს ქართული მხედრული წარწერები ამკობს), გვერდით კედელზე ვხედავ ზეთის საღებავებით შესრულებულ ა. ზახაროვის „ძველი თბილისისა“ და ი. ზანკოვსკის „მყინვარწვერის“ ორიგინალებს საგანგებო თაროებზე აწყვია „ვეფხისტყაოსნის“, „ვისრამიანის“, „ქართული ხალხური ზღაპრების“, „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისას“, „განდეგილის“, „წმინდა ნინოს ცხოვრების“, „გიორგი ბრწყინვალის ძეგლისდების“ მარჯორი და ოლივერ უორდროპების ინგლისურ თარგმანთა შესანიშნავი გამოცემები, აქვია ოლივერ უორდროპის წიგნი „საქართველოს სამეფო“...

ერთმანეთის მოკითხვისა და პირველი შეხვედრის (1981 წ.) მოგონების შემდეგ ანდრო უორდროპმა ჩემ წიგნში ჩართული ფოტოილუსტრაციები გადაშალა, სადაც ერთ-ერთ მათგანზე 1896 წელს საეგრაფოში, „ილიაობაზე“ მისი წინაპრების ილია ჭავჭავაძესთან სტუმრობაა აღბეჭდილი და გაკვირვებულმა მითხრა, არ ვიცოდი და ახლა პირველად თქვენი წიგნიდან გავიგე, რომ თურმე ჩემი ბებია და ბაბუაც ყოფილან საქართველოში ნამყოფნიო. შემდეგ მასპინძელი წამოდგა და მეორე ოთახიდან ჩემთვის მოსართმევად წინასწარ გამზადებული რაღაც შეკვრა გამომიტანა.

პირველი, რაც ხელში მომხვდა, ეს იყო მოთქრული მედალიონი წმინდა ნინოს გამოსახულებით, რომელსაც ხელში ჯვარი ვაზისა უბყრია, ხოლო გარშემო ხუცური ასოებით შემოწერილი აქვს: „წმინდა ნინო ქართველთა განმანათლებელი“. მედალიონის მეორე მხარეს ორნამენტულ ჩარჩოში ამოტვიფრულია ე. წ. ჰეტიმასიის კომპოზიციის ნაწილი, კერძოდ, მაცხოვრის ვნების იარაღები — ჯვარი, შუბი და ღრუბელი.

ამის შემდეგ აბრეშუმის ბაფთების მთელი შეკვრა გაშალე. მასში აღმოჩნდა 5 ბაფთა:

პირველი წარმოადგენს ოდესაში მოსწავლე ქართველი სტუდენტების მიერ 1895 წლის 6 თებერვალს საქართველოდან ლონდონისაკენ მიმავალი მარჯორი უორდროპისათვის ოდესაში მირთმეული თაიგულის ბაფთას, რომელზედაც ოქროს მელნით წარწერილია ილიას ლექსის ოდნავ შეცვლილი სიტყვები:

„რომ ბედში მყოფი შენ ძმათ მიგაჩნდეს,
 ეგ არაფერი საკვირველია,
 საქმე ის არის კაცს ის უყვარდეს,
 გინც ბედისაგან დაჩაგრულია“.

ბაფთის მეორე ბოლოში კი ვკითხულობთ: „ქ. ბატონს მ. უორდროპს ქართველი სტუდენტებისაგან“.

ამ თაიგულისა და წარწერიანი ბაფთის შესახებ მანამდე მხოლოდ „ივერიაში“ 1895 წლის 21 თებერვალს გამოქვეყნებული კორესპონდენციისაგან ვიცოდით და დაბეჭდილიც მაქვს ჩემ წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“ (თბ., 1984, გვ. 167), მაგრამ ახლა უკვე ხელთ თვით ბაფთა მეჭირა, რომელიც უორდროპებს დღემდე სათუთად შეუნახავთ თავიანთ ოჯახში.

მეორე აბრეშუმის ბაფთა უკვე იმ გვირგვინისა იყო, რითაც ქართველებმა შეამკეს 1909 წლის დეკემბრის სუსხიან დღეს სევენოუქსში ახლადგაპირილი საფლავი ჯერ ისევ სრულიად ახალგაზრდა მარჯორი უორდროპისა. ბაფთაზე ვარდისფერი ძაფით მსხვილად ამოქარგულია: „საქართველოს მოამაგეს“.

მესამე აბრეშუმის ბაფთა მარჯორის საფლავზე ცოტა მოგვიანებით (1914 წ.) მიტანილი გვირგვინისაა, რომელზედაც წარწერილია მარჯორის მისამართით გადასხვაფერებული სიტყვები ილიას ლექსიდან „ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ“:

„ადარა გვეყვება... უღვთო იყო შენი სიკვდილი..
 რაოდენ იმედთ და ნუგეშთა კოკორთ ყვავილი
 დასტკნენ შენს გულში უიმედოთ ეგრე უდროვოდ?..“

ილია“.

ბაფთის საპირისპირო კიდეში წერია: „ქართველთადმი სიყვარულით მგზნებარე გულს: დიმიტრი აბხაზი, ირაკლი ტატიშვილი. ლონდონი, 29 მარტი, 1914 წ.“

მეოთხე აბრეშუმის ბაფთა ძლიერ დაზიანებული და დაჭ-

რილია, იმდენად, რომ სანამ რესტავრაცია გაუქმდებოდა, ძნელია მისი მთლიანად წარმოდგენა, მაგრამ მოგვყავს ის, რისი ამოკითხვაც შეეძელით:

„საქართველოს მოამაგეს. დ. ლამბაშიძე, გ. ხიზანიშვილი, ს. ჯანელიძე, ი. ტატიშვილი, ა. მასხარაშვილი, ა. გუგუშვილი, ბ. გიჟიშვილი, ბ. ჯანელიძე, ვ. შალამბერიძე, ტ. ქოჩიაშვილი... 12 ქრისტეშობისთვე, 1914 წელი“.

მეხუთე ბაფთაზე უფრო სადა წარწერაა: „საქართველოს მოამაგეს. მგზავრი ქართველებისაგან: 1913 წ.“ ეტყობა, იანვრის ამ დღეს სევენოუქსში თოვლი მოდიოდა, რადგან აბრეშუმის ბაფთა დაუსველებია და ლურჯი მელანი გადასულა. ასე გგონიათ, საქართველოსთვის თავდადებული ინგლისელი ქალის საფლავთან მდგარი მგზავრი ქართველების ცრემლებს დაუღბიათ!

ანდრო უორდრობის მიერ მომზადებული მოულოდნელი სიურპრიზისაგან ჯერ კარგად არ ვიყავი გონს მოსული და იმაზე ვფიქრობდი, როგორ მომესწრო მათი ფოტოზე გადაღება და აღწერა, რომ უცებ ჩემი მასპინძლის მეორე მოულოდნელმა წინადადებამ გამომაფხიზლა:

— ინებეთ, ეს თქვენ გეკუთვნით! აქამდე ისინი, მამაჩემისგან სასოებით მოზარებულნი, შემოვინახე, ახლა უკვე ხანდაზმულობაში შევდივარ, მეშინია, ჩემს შემდეგ რაიმე არ მოუვიდეს და არ დაიკარგოს. წაიღეთ საქართველოში!

მე, რა თქმა უნდა, დიდი მადლობა მოვახსენე კეთილ მასპინძელს ძვირფასი ნობათისათვის და აღვუთქვი, სამშობლოში რომ დაგბრუნდები, თქვენი სახელით მათ საიმედოდ დასაცავად ჩვენ ეროვნულ მუზეუმს გადავცემ-მეთქი!..

**გურიისი ჩაწერილი ქართული ზღაპრები
ოქსფორდთან,
მარჯორი უორდრობის კოლექციიდან**

ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკის მარჯორი უორდრობისეულ კოლექციაში ჩვენ ყურადღებას იპყრობს 120-გვერდიანი ხელნაწერი კრებული (Ms. Wardr. e-4), რომელსაც ლამაზი ხელით ზემოდან აწერია: „ქართული ზღაპრები, გურიაში

ჩაწერილი ანნა ბეჟანის ასულის მგელაძისაგან“. ზედა მარჯვენა კუთხეში კი წარწერილია: „უძღვნი მარია ვარდროპის ასულს, ანნა მერაბის ასულის ჭყონიასი“. გარეკანის ქვედა ნაწილი უჭირავს ოლივერ უორდროპის ხელით შესრულებულ ინგლისურ წარწერას, რომელიც ბევრ საგულისხმო ცნობას გვაწვდის ამ ხელნაწერი კრებულის ინგლისში მოხვედრის თაობაზე: „Georgian Folk Tales, written down in Guria by Anna the daughter of Bezhan Mgeladze. 120 pp. followed by many blank. Presented to Marjory Wardrop at Kutais in 1895 by Anna daughter of Merab Lorthkipanidze and wife of Ilia Dchqonia“ („ქართული ხალხური ზღაპრები, ჩაწერილი გურიაში ანნა ბეჟანის ასულ მგელაძის მიერ. 120 გვერდი, ახლავს ცარიელი გვერდებიც. მირთმეულია მარჯორი უორდროპისათვის ქუთაისში 1895 წელს ანნა მერაბ ლორთქიფანიძის ასულისა და ილია ჭყონიას მეუღლის მიერ“).

მიუხედავად დ. ბარეტის კატალოგის არსებობისა (ოქსფორდი, 1973), ამ ერთ-ერთი უძველესი ქართული ფოლკლორული ჩანაწერებისთვის აქამდე არავის მიუქცევია ყურადღება, რის გამოც ეროვნული ხალხური საუნჯის ეს ძვირფასი განძი დღემდე სრულიად უცნობია ქართული ფოლკლორისტული მეცნიერებისათვის.

საერთოდ, მარჯორი უორდროპი ადრე დაინტერესდა ქართველი ხალხის ზეპირსიტყვიერებით, უკეთ რომ ვთქვათ, მარჯორი უორდროპმა თავისი ქართველოლოგიური მოღვაწეობა სწორედ ქართული ხალხური ზღაპრების შესწავლით, თარგმნითა და გამოცემით დაიწყო.

უკვე 1894 წელს ლონდონში გამოიცა „ქართული ხალხური ზღაპრების“ მარჯორი უორდროპისეული ინგლისური თარგმანი, რომელსაც დიდი მოწონება ხვდა წილად იმდროინდელ როგორც ინგლისურ, ასევე ქართულ პრესაში, ამასთან, რეცენზიები და გამოხმაურებანი დაიბეჭდა რუსეთსა და ამერიკაშიც. წიგნი შეიცავს 175 გვერდს, რომელშიც შესულია 16 ქართლ-კახური, 8 მეგრული, 14 გურული ზღაპარი და 28 ანდაზა. გამოცემისთვის წამძღვარებული წინასიტყვაობი-

დან ვიგებთ, რომ მარჯორს თავისი თარგმანის გამოუყენებია ლადო აღნიაშვილის „ქართული ზღაპრები“ (ტფ., 1890), ალ. ცაგარლის „მეგრული ეტიუდები“ (სპბ., 1880) და ბებურ ბ-ის გამოცემული „ქართული ხალხური ზღაპრები“ (სპბ., 1884), ხოლო თარგმანზე მუშაობისას მას თურმე ეხმარებოდნენ ივანე მაჩაბელი და ოლივერ უორდროპი. დაბეჭდვამდე წიგნს ხელნაწერში გასცნობია საჩხეყნოდ განთქმული მეცნიერი, ანთროპოლოგიური სკოლის ფუძემდებელი, „პირველყოფილი კულტურის“ ავტორი ედუარდ ტეილორი (1832—1917), რომელსაც შეუქცია იგი. აქედან აღვილი მისახვედრია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მარჯორი უორდროპის ამ პირველსავე ფოლკლორისტულ ნაშრომს ქართული ხალხური სიტყვიერების პოპულარიზაციისათვის ინგლისურენოვან სამყაროში და საერთოდ, მთელ მსოფლიოში.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მარჯორი უორდროპის ეს მეტად საინტერესო ნაშრომი დღემდე არ გამხდარა ქართველ ფოლკლორისტთა საგანგებო კვლევის საგნად, არადა დიდად საშური საქმე კია. ამას გარდა, მარჯორი და ოლივერ უორდროპების მიერ ქართული ფოლკლორის შესასწავლად გაწეული უადრესად ფასეული შრომის დასახასიათებლად უხვი მასალის მომცემია ოქსფორდში დაცული მათი ხელნაწერი ინგლისური თარგმანები. ქართული და კავკასიური ხალხური ზღაპრებისა — C—26 (28, 30), d—40/3, d—40/4 (1,5), C—22, C—1 (22); მათ შორის, განსაკუთრებით საყურადღებოა ბესარიონ ნიქარაძის (თავისუფალი სვანის) მიერ 1893 წელს გამოქვეყნებული „ამირანის“ სვანური ვარიანტის (იხ. სვანური ზღაპრები, შეკრებილი თავისუფალი სვანის მიერ, ქუთაისი, 1893, გვ. 83—101) და ნ. ჯანაშიას მიერ ჩაწერილი აფხაზური „აბრსკილის“ (დაბეჭდილია „აკაკის კრებულში“, 1898, № V, გვ. 1—6) მარჯორისეული ინგლისური თარგმანები — d—40/1 (6), d—40/1 (5), აგრეთვე, ოლივერ უორდროპის მიერ ინგლისურად თარგმნილი ოსური ლეგენდები თამარ მეფეზე — C—26 (30).

ასე რომ, არაფერია მოულოდნელი იმაში, მარჯორი უფრო-
 რობი დაინტერესებულიყო ანა ბეჟანის ასულ მგელაძის
 გასულ საუკუნეში გურიაში ჩაწერილი ქართული ხალხური
 ზღაპრების კრებულით. ეს ხელნაწერი, როგორც ახლა ირკვე-
 ვა, 1895 წელს, საქართველოში პირველად ჩამოსვლის დროს,
 ქუთაისში სტუმრობისას მისთვის მიუერთმეგვია ცნობილი ქარ-
 თველი ჟურნალისტისა და საზოგადო მოღვაწის ილია ჭყონი-
 ას მეუღლეს — ანა (ანეტა) მერაბის ასულ ლორთქიფანიძე-
 ჭყონიას, რომელიც ჩვენი გამოჩენილი მწერლის ნიკო ლორ-
 თქიფანიძის და გახლდათ.

უცხოეთის არქივებიდან ჩვენ აქამდე ვიცოდით იტალი-
 აში, ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში მისიონერ ბერნარ-
 დეს კოლექციაში დაცული მე-17 საუკუნის ქართული ხალხუ-
 რი ზღაპრები (მათ შესახებ იხ. მ. ჩიქოვანის, ელ. ვირსაძის,
 ლ. კოტაშვილის შრომები), დღეიდან კი მათ ემატება ინგლის-
 ში, ოქსფორდის ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდროპისეულ
 კოლექციაში გამოვლენილი ქართული ხალხური ზღაპრების
 კრებული, რომელიც მე-19 საუკუნეშია ჩაწერილი გურიაში.

აი, მისი შინაარსიც: I. გიორგი მოსამზირის შვილი (გვ.
 1—15); ასახსნელი: „ერთი რამ ხეა ასეთი უმიწოდ გაიზდე-
 ბისა...“ (გვ. 16); II. მართალი და ტყუვილი (გვ. 16—21), გა-
 მოცანა: „უსულოთა მდებარენი ბორკილშიდა განეყრების...“
 (გვ. 22); ახსნა: „ორი ვარსკვლავი დამუდარა, როდეს მიეყოთ
 მასაც ხელი...“ (გვ. 22); III. მზის დედა (გვ. 22—46); გამოცა-
 ნა: „სიბრძნემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული...“ (გვ.
 47); ახსნა: „სიბრძნე ქრისტეა და სახლი უბიწო მისი მშობე-
 ლი...“ (გვ. 47); IV. მეფეს ცოლი გაუთხოვდა (გვ. 47—52); V
 მამლის რჩევა (გვ. 52—58); ასახსნელი: „ერთსა მაიდანს მი-
 დორსა...“ (გვ. 58); VI. ძალად მარჩიელი (გვ. 58—65); VII.
 ჯუჯა ცოლ-ქმარნი და ვაჟრის ნიზლავი (გვ. 65—72); გამოცა-
 ნა: „ხუთი ძმანები არიან...“ (გვ. 72); VIII. ორი მოგზაური
 და მათი ნახულ-გაგონილი (გვ. 73—85); IX. ექვსი ძმა (გვ. 85—
 99); X. კობე შენგელია (გვ. 93—108); XI მოხერხებული
 რძალი (გვ. 109—116); XII. იგავები (გვ. 117—119); ასახს-
 ნელი: „ათ ბექს გაამბობ, ხუთ თავს ოთხ სულად...“ (გვ. 120).

როგორც ვხედავთ, კრებული შეიცავს 12 ქართულ ხალხურ

ზღაპარს (საგმირო ფანტასტიკური, ჯადოსნური, საყოფიერო-ნოველისტური), რომელთა ტექსტებს შორის უმეტესად, შესასვენებლად ალაგ-ალაგ ჩართულია 8 ასახსნელი, ანსნა და გამოცანა, რომლებიც დაწერილია ათ, ცამეტ და თექვსმეტ-მარცვლოვანი სალექსო საზომებით. მაშასადამე, ანა მგელაძის მიერ ჩაწერილი კრებული, რომელიც ოქსფორდშია დაცული, სულ 20 ტექსტისაგან შედგება. მე გადავიღე მათი სრული ქსერო-ასლები და საქართველოში ჩამოვიტანე.

ვინ არის ეს ანა ბეჟანის ასული მგელაძე — ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი ქართული ფოლკლორული ტექსტების ჩამწერი?

მკითხველს უნდა მოეახსენო, რომ იგი სრულიად უცნობია ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორიისათვის. მას არ იცნობს არც ი. ყიფშიძის რედაქციით გამოცემული „1852—1910 წლების ქართული ბიბლიოგრაფია“, რომელშიც „ხალხური სიტყვიერება“ არის შესული (პეტროგრადი, 1916, გვ. 76—97) და არც ელ. ვირსალაძის ხელმძღვანელობით შედგენილი „ქართული ფოლკლორის მოკლედ ანოტირებული ბიბლიოგრაფია“, წ. I, 1829—1901 (შემდგენლები ელ. ვირსალაძე, ფ. ზანდუკელი, მ. გოგიჩაიშვილი, თბ., 1973). იგი არ მოიხსენიება ალ. დლონტის წიგნშიც: გურული ფოლკლორი, I, თბ., 1937. იქნებ მკითხველი დაგვეხმაროს ანა ბეჟანის ასულ მგელაძის ვინაობის დადგენაში!

აქვე შეგნიშნავ, რომ ფოლკლორისტმა ვ. მაცაბერიძემ მომაწოდა ცნობა რევოლუციონერ ილია ბეჟანის ძე მგელაძის (1875—1921) შესახებ, რომელიც სოფ. შემოქმედში (მახარაძის რაიონი) იყო დაბადებული. (მის შესახებ იხ. ა. ლეჟავა, ქართველი რევოლუციონერები..., თბ., 1972, გვ. 123—124). ხომ არ იყო ანა ბეჟანის ასული მგელაძე მისი და?

რა მნიშვნელობა აქვს ოქსფორდიდან ჩამოტანილ ქართულ ზღაპრებს ჩვენი ფოლკლორისტიკისათვის?

მე ისინი გავაცანი ჩვენ წამყვან ქართველ ფოლკლორისტებს, მათ შორის, ცნობილ ფოლკლორისტსა და ენათმეცნიერს პროფესორ ალ. დლონტს. აი, მისი დასკვნა:

„სულმოუთქმელად გადავიკითხე „ქართული ზღაპრები, გურიაში ჩაწერილი ანა ბეჟანის ასულის მგელაძისაგან“. ჭეშმარიტი აღმოჩენაა! მისი არსებობა არავინ იცოდა. ანა მგელა-

ქეს მე არ ვიცნობდი, წყაროებშიაც არ უნდა იყოს მოხსენიებული არც ამ ჩამწერის გვარი და არც მისი ჩანაწერები, კრებულად რომაა შეკრული.

ეს მშვენიერი ტექსტები, სათუთად მოვლილი და შენახული მარჯორი უორდროპის ქაღალდებში, 90 წელიწადს ელოდა ბედნიერ დღეს, ალაპარაკებას, და ეს დღეც დადგა! მათ მოკრძალებით მოეწმინდა არქივის მტვერი, ოქსფორდიდან შინაა უკვე ჩამოტანილი და გამოჩენილი ჩვენ გასაკვირვებლად და გასახარად!

ვფურცლავ ქართველი მანდილოსნის ნახელავს, რომელსაც უნაზესი მარჯორი უორდროპის თითების ანაბეჭდიც ატყვიავ. ვფურცლავ და თითქოს არ მჯერა, როგორ დაივიწყა ეს სამაგალითო მანდილოსანი ღმერთმაც და კაცმაც ისე, რომ მისი ნაკვალევი არსად დარჩა, მისი 120-გვერდიანი ჩანაწერებიდან (თავად ზომ ასე ბრძანებს: „გურიაში ჩაწერილიო!“) რაიმე ნიმუში სამშობლოში არ დარჩენილა, არც არავის უნახავს! არ უნახავთ ქართული ხალხური სიბრძნის იმისთანა ფიქრთა მპყრობელებს, როგორიც იმჟამად ილია, აკაკი, პეტრე უმიკაშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი იყვნენ!

ახლა რა შეიძლება ითქვას ამ ასი წლის წინანდელი ტექსტების მოძიების გამო, მათი მნიშვნელობის შესახებ? მათ, ჩემი აზრით, ორი პირდაპირი მნიშვნელობა აქვთ:

ა) უნიკალური ტექსტები ფოლკლორის ნიმუშებია, ისინი ქართულ ზღაპართმცოდნეობას ამდიდრებენ. მართალია, ჩვენამდის მოღწეულია გასული საუკუნის 80-90-იან წლებში ჩაწერილი ზღაპრები, მაგრამ ერთობ მცირე, თანაც, არა ამ სახისა. ეს კრებული კი ერთბაშად ახალ თავს შლის ხალხური პროზის ნიმუშების ჩაწერის ისტორიაში, გვიჩვენებს ტრადიციას. ზღაპრები დიდ ინტერესს იწვევს სიუჟეტიკით, სტრუქტურით, კოლორიტით, პერსონაჟებით. ამ ზღაპრების სიუჟეტურ ქარგაში ჩართულია მრავალი ცნობილი და მოარული მოტივი, მაგრამ თითოეული ტექსტი, ამის მიუხედავად, ინარჩუნებს თავისთავადობას, სიუჟეტურ მთლიანობას.

ბ) ტექსტები სანდო მასალებია ქართული დიალექტოლოგიისათვის. ჩვენ განებივრებული არა ვართ ამისთანა მასალით. აქ სიფრთხილითა და სიზუსტითაა აღბეჭდილი გურული კილოს ვითარება XIX საუკუნის 80—90-იანი წლებისათვის. ჩა-

ნაწერებში დაცულია დიალექტიკური ნორმები. ადგილობრივი ლექსიკა, სტრუქტურაც. ამიტომ მათ ჩვენი დიალექტოლოგიისათვის ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ. ამ ტექსტების გამოქვეყნება საშუარო საქმეა“.

ანა მგელაძის მიერ გურიაში ჩაწერილ ქართულ ზღაპრებს გარდა, ოქსფორდში გამოვლინდა თვით მარჯორი უორდროპის ხელით ჩაწერილი (თუ გადაწერილი?) ორი ქართული ხალხური ზღაპარი: ერთს სათაურად აქვს „მწევრის შვილი“, ხოლო მეორე უსათაუროა და პირობითად შეიძლება ასე დასათაურდეს: „ერთი დედაკაცი და იმისი შვილი“. ორივე ზღაპრის ტექსტი ჩაკინძულია ხელნაწერ კრებულში —
C — 1/1,7.

ინგლისელი ქართველოლოგი ქალი ფაქიზად იწერს ქართული ზღაპრების ტექსტებს. აქა-იქ ზოგი ასოს გრაფიკული მონაზულობის მსგავსების გამო უცხოელის გაუწაფავ თვალს გაპარვია უნებლიე უზუსტობანი: საინტერესოა გაირკვეს, მარჯორი უორდროპმა უბრალოდ გადაწერა რომელიმე პუბლიკაციიდან მისთვის საყურადღებო ქართული ზღაპრების ტექსტები თუ ისინი დღემდე უცნობ ვარიანტთა ჩანაწერებს წარმოადგენს?

ანა მგელაძისა და მარჯორი უორდროპის უცნობი ფოლკლორული ჩანაწერების ქართული ხალხური ზღაპრების ჩვენში არსებულ კრებულებთან შედარებამ უკვე მოგვცა პირველი შედეგები:

როგორც ირკვევა, ცალკეულ მოარულ მოტივთა და სიუჟეტთა მსგავსების ელემენტებისა და შაბლონური პარალელების მიუხედავად, ოქსფორდში დაცული ქართული ხალხური ზღაპრები ვარიანტულად არც ერთ დღემდე ცნობილ ჩანაწერებს არ იმეორებს, ისინი გამოირჩევიან თავისთავადობით, უცნობი სიუჟეტური რკალებით, კონტამინაციური სიუხვით, მხატვრულ-კომპოზიციური გამართულობით, ენის დახვეწილობით, კოლორიტის შესანარჩუნებლად დიალექტიზმების (ამ შემთხვევაში, გურულის) ზომიერი გამოყენებით, ლექსიკის სიმდიდრით.

აქვე მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია სახელდახელოდ დაძებნილი ზოგიერთი მსგავსებისა და პარალელების აღნიშვნა:

მაგალითად, ოქსფორდულ კრებულში დაცული ჯადოსნუ-

რი ზღაპარი „მზის დედა“ მთლიანად ორიგინალურად შექმნილია მის ცალკეულ მოტივებსა თუ პასაჟს ვხვდებით ზოგიერთ აქამდე ცნობილ ქართულ ზღაპარში: „დღისით მკვდარი“ (რჩ. ქართ. ხალხ. ზღაპრები, I, ელ. ვირსალაძის რედ., თბ., 1949, გვ. 104—113; ქართული ზღაპრები, შეადგინა ალ. ღლონტმა, თბ., 1974, გვ. 30—36); „მზის ქალი“ (ხალხური ზღაპრები, კახეთსა და ფშავში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ., 1909, გვ. 45—50); „მზის სიძე“ (ალ. ღლონტი, ქართლური ზღაპრები და ლეგენდები, თბ., 1949, გვ. 172—180); „მუფუნჩხულ“ (სვანური ზღაპრები, შეკრებილი თავისუფალი სვანის მიერ, ქუთაისი, 1893, გვ. 4—10).

ასევე გამოირჩევა თავისთავადობით ოქსფორდულ კრებულში გამოვლენილი ხალხური ნოველა „მამლის რჩევა“. მისი ვარიანტია ქართლში ჩაწერილი „ავი დედაკაცი“ (იხ. ქართული ხალხური ნოველები, გამოსცა ალ. ღლონტმა, *1956, გვ. 195—197; ხალხური სიბრძნე, II, თბ., 1964, გვ. 34—36), აგრეთვე, ჯ. სონდულაშვილის მიერ ჩაწერილი „კაცს რო ერთი ანჩხლი ცოლი ჰყავდა“ (იხ. ხალხური სიტყვიერების მასალები, I, თბ., 1955). მსგავსი სიუჟეტი დასტურდება საბასთან: „ანჩხლი ცოლის წურთვნა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე-სიცრუისა, გ. ლეონიძის რედ., თბ., 1928, გვ. 161—163), აგრეთვე, „ათას ერთ ღამიანში“ შდრ. „ზღაპარი საწყალი კაცისა, ფრინველების ენა რომ იცოდა“, — რჩ. ქართ. ხალხ. ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ., I, თბ., 1949, გვ. 458; იხ. აგრეთვე, ხალხ. სიტყვ., ტ. V, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ. 1956, გვ. 159).

რაც შეეხება ოქსფორდული კრებულის „ძალად მარჩიელს“ შაბლონით იგი ემსგავსება საბას არაკს „ანჩხლი რძალი და მაზლი“ („სიბრძნე-სიცრუისა“, გვ. 64—66), აგრეთვე, ზოგიერთ ხალხურ ნოველას, მაგალითად, „ტყუილი მკითხავი“ (რჩ. ქართ. ხალხ. ზღაპრები, II, ელ. ვირსალაძის რედ., თბ., 1958, გვ. 381—382), „მატყუარა მკითხავი“ (ქართ. ხალხ. სიტყვ. ქრესტომათია, I, შეადგინა ქს. სიხარულიძემ, თბ., 1956, გვ. 326; შდრ. ა. ცანავა, წიგნი „სიბრძნე-სიცრუისა“ და ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობა, თბ., 1957, გვ. 37).

„კოპე შენგელია“ ოქსფორდული კრებულის ერთ-ერთი საინტერესო ჯადოსნური ზღაპარია. ჩამოჰგავს თ. რაზიკაშვილის

მიერ კახეთში ჩაწერილ ზღაპარს: „გიორგი მონადირისა“ ცნულ-
მა რომ ძალდა აქცია“ (იხ. ხალხური ზღაპრები კანკინა და
ფშავში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ., 1909), აგ-
რეთვე, ელ. ვირსალაძის მიერ გამოქვეყნებულ ვარიანტს (რჩ.
ქართ. ხალხ. ზღაპრები, II, თბ., 1958, გვ. 201—203), მაგრამ
ორივეზე გაცილებით მაღლა დგას, როგორც ტექსტის სიძვე-
ლით, ისე მხატვრულობით.

„მოხერხებული რძალი“ (ოქსფ. კრებ., გვ. 109—116) უან-
რობრივად ხალხური ნოველაა. ამისი ვარიანტია მ. ხუბუას
მიერ სამეგრელოში ჩაწერილი „ჭკვიანი რძალი“ (იხ. მ. ხუ-
ბუა, მეგრული ტექსტები, თბ., 1937; ხალხური სიბრძნე, II,
თბ., 1964, გვ. 446—449; ქართული ზღაპრები, გამოსცა ალ.
დლონტმა, თბ., 1974, გვ. 335—338), ხოლო „მეფეს ცოლი
გაუთხოვდა“ (ოქსფ. კრებ., გვ. 47—52) განსაკუთრებით სა-
ყურადღებოა „ლონდრეს“ მოტივის („შენი სახლიდან მოკი-
დებული ჩემს ტახტამდე მიწაში გზა გამოაყვანიე“) დადას-
ტურებით (შდრ. საბას).

ასეთი სახელდახელო შენიშვნებიდანაც კარგად ჩანს, თუ
რა დიდ მნიშვნელობას იძენს ოქსფორდში დაცული ქართული
ხალხური ზღაპრების კრებული ჩვენი ეროვნული ზღაპართ-
მცოდნეობისათვის, ერთ-ერთ ადრინდელ სანდო ფოლკლო-
რულ ჩანაწერთა საფუძველზე მისი უანრების, სიუჟეტებისა
და მოტივების უკეთ შესწავლისათვის, ხალხური ასახსნელე-
ბისა და ანდაზა-გამოცანების უძველესი ტრადიციების გათვა-
ლისწინებისათვის!

აქვე ვბეჭდავთ ოქსფორდიდან, მარჯორი უორდროპის კო-
ლექციიდან ჩამოტანილი ქართული ზღაპრების ტექსტებს:

ქართული ზღაპრები,
ზურიაში ჩაწერილი ანა ბიძანის ასულის მგელაქისაგან

I.

გიორგი მოსამზირის შვილი

იყო და არა იყო, იყო კაცი ვინმე მოსამზირე* ძლიერ სახელგანთქმული, ასე რომ თოფსა და მშვილდ-ისარს თვალი რომ მისწვდებოდა, იმდენზე არაფელს არ ააცთენდა — არც ფრინველს და არც სხვა ნადირს. სახელად გიორგი მოსამზირეს ეძახდენ. მოკვდა კაცი იგი და ცოლი ორსულად დარჩა. ეყოლა ვაჟი და ზდიდენ სასიკებით. რა ცოტა მოიზარდა, დედა ტდილობდა, რომ მამამისის ხელოვნება მას არ გაეგო და სთხოვდა ყოველ კაცს, რომ მამამისის მესამზირობას ამ ბავშვს ნუ უამბობთო. გაიზარდა ეს ყმაწვილი, ძლიერ მშვენიერი შეიქნა. ყოველ დღისათვის მოედანზე გავა და ბულთაობს, თამაშობს, საღამოზედ მოვა, დედა დიდის მხიარულობით დახვთება. დილით კიდეც გავა მოიდანზე. ამნაირად ატარებდა დროებას. ერთ დღეს ბურთს თამაშობდა ჩვეულებრივ და გამოუვლო ერთმა კაცმა და უთხრა ამ ყმაწვილს: განა მამიშენის შვილი ასე უნდაო, ასე ცუდათ უნდა კარგავდეს დროებასო? ამ ბავშვმა თამაშობა არ გააგდო, ყური არ უგდო. ცოტა ხანს უკან გამოუარა მეორე კაცმა და უთხრა: აჰა, ვაი, მამაშენის შვილი უკეთესი უნდა იყო!

ამ სიტყვებზე შეჩერდა ყმაწვილი, დაფიქრდა და მესამე კაცმა კიდეც გამოუარა და უთხრა: გიორგი მესამზირეს უკეთესი შვილი ეკადრებოდაო! მაშინ გამოუდგა შინისკენ ძლიერ სიჩქარით, მოაშურა დედას და უთხრა: დედა, მამაჩემი რა კაცი იყოვო, მე რათ არ გამაგებიეო. მეტი ხმა არ გასცა, შევიდა ოთახში, მამამისის თოფი ეკიდა, ჩამოიღო და წავიდა ძლიერ სიჩქარით. დედამ მიზღია დიდი ტირილით და თავში ცემით ეხვეწა: შვილო, მე დამიჯერე, ნუ მიხვალ, თორემ არ გიჯობსო, მარა არ მოუხედა. დედა დაბრუნდა სახლში ტირი-

* მოსამზირი — მონადირე (ჩამწერის შენიშვნა, გ. შ.).

სენა, მარა ხელმწიფეს ისე შეგონებული ქონდა, არ კიდევაც შეიძლებოდა თუ მოინდომებ, არ გამიკეთებინო არ შეიძლებაო!

დაიწყო ტირილი ყმაწვილმა და წამოვიდა დედასთან. დედამ რა სცნო შვილის მოსვლა, მწუხარედ კარზედ გამოეგება: შვილო, რასა სტირიო?

რავა არ ვსტირი, დედაო, ხელმწიფემ იმისთანა საქმე შემიკვეთა, ყოვლად შეუძლებელია ჩემგან.

რაო შვილო?

ამას რომ ეკადრება, იმისთანა სარაია გამიკეთებინეო, რომ ეს რჯლა უნდა წინ მივაჭედოვო და სირმის ტყავი მალლა უნდა გადავახუროვო.

უთხრა დედამ: შვილო, მე არ დამიჯერე, ახლა ხომ ნანობ? ეს არაფერია, მარა კიდევ ვარეს ხრიკს მოგინახავენო. წადი, შვილო, ხელმწიფეს მოახსენე — შვიდი ნავი სავსე ოქრო და ვერცხლი გამიმზადე-თქო, რომ სულ ვეზირის უნდა იყოს, ერთი ფარა ხელმწიფის არ გაერიოს, თორემ არ შეიძლება-თქო, მერმე მასთან მხლებელი იყოლიე და წადი შავ ზღვას გაღმა, წითელ ზღვას გაღმა და თეთრ ზღვას გაღმა. იქ სამი ხუროა, მიდი და მიართვი მრავალი ოქრო და ვერცხლი, სთხოვე და წამოგყობა. ის ააშენებს მაგისთანა სარაიას, რომ თვალით არ დაიფასებაო.

ადგა ყმაწვილი და მივიდა ხელმწიფესთან და მოახსენა: ხელმწიფეო, რადგან გამიმეტეთ სასიკვდილოთ, თავს გადავდე და წავალ — ეგების მოვიყვანო იმისთანა უსტა, რომ გავაკეთებინო თქვენდა ნაბძანებად სარაია. მარა ვეზირებს უნდა მოატანინოთ შვიდი ნავი ოქრო და ვერცხლი, რომ ერთი ფარა თქვენი არ ერიოსო, თორემ არ შეიძლებაო.

ხელმწიფემ ბრძანა: შენ თუ ეს კი შეიძელი, ვეზირები მაგაზე ვარს რავა გაბედავენო. უბრძანა ვეზირებს, საჩქაროთ მოამზადეთ შვიდი ნავი ოქრო და ვერცხლიო. ვეზირებს ამაზე დიდი ზარი დაეცათ, მარა რაღას იქდენ? დაყიდეს საცხოვრებელი მალი(!) და მოასრულეს შვიდი ნავი სავსეთ. მხლებელი გაატანა, წავიდა, შავი ზღვა გაიარა, წითელი ზღვა გაიარა, თეთრი ზღვა გაიარა და იპოვნა ის უსტები, რომელიც დედამ დაუბარა. მივიდა დიდი ვედრებით, უძღვნა ურიცხვი ოქრო და ვერცხლი, წამოიყვანა და ხელმწიფესთან მიიყვანა. ისეთი

სარაია ააგეს, იმისთანა კაცის თვალს არ უნახავს. მკობლა წინ
 ოქროს რჯლა მიაჭედეს, თავზე სირმის ტყავი დაფინეს და მე-
 იქნა მშვენიერი სანახავი. ხელმწიფემ დიდი მადლობა უბ-
 ძანა. ყმაწვილის სახელი განითქვა გიორგი მოსამზირის შვი-
 ლის. ახლა ვეზირები უფრო დაღონდენ და გამეტებული შური
 ჩაიგდეს გულში.

გამოხთა ხანი და მოახსენეს ხელმწიფეს: ხელმწიფეო, ეს
 ყოველივე კაცი ღმერთმან მოგვცა, შენისთანა მშვენიერი სა-
 სახლე სხვა ხელმწიფეს არა აქვს; ახლა ამ სარაიას რომ ეკად-
 რება, იმისთანა მზის უნახავი თუ არ მოიყვანე, რად გინდაო.
 ხელმწიფემ უბრძანა: ვეზირნო, სად აღმოვაჩინო იმისთანა
 მზის უნახავი, ჩემს სარაიას რომ ეკადრებაო? მოახსენა ვეზი-
 რებმა: ვინც ეს გაგიკეთებინა, იმას ისიც შეუძლია, მისი სა-
 კადრისი ქალი იშოვნოსო. ხელმწიფემ უბრძანა: თუ არ იცის
 საიდან იშოვნოსო. ვეზირებმა მოახსენეს: უეჭველია მაგისტა-
 ნა კაცი იმისთანა საცოლესაც გიპოვნის. ამაზე ხელმწიფე
 დარწმუნდა და გაუგზავნა კაცი, დაიბარა ის ყმაწვილი. მივი-
 დენ და უთხრეს, ხელმწიფე გიბძანებსო.

ადგა, დაღონებული წავიდა. იცოდა, კარგს არას მიბრძა-
 ნებსო. მივიდა ხელმწიფესთან და თაყვანი სცა. უბრძანა ხელ-
 მწიფემ: ეს ყველაფერი კაი მიქენი, მარა რათ მინდა, თუ
 ამ ჩემ სასახლეს რომ ეკადრება იმისთანა მზის უნახავს არ
 მომგვრიო. ატირდა ყმაწვილი და მოახსენა: ხელმწიფეო, მე
 ვინ მომცემს შენთვის იმისთანას, ან სად ვიპოვნო? ეს ყოვ-
 ლად შეუძლებელია ჩემგანო! მარა ხელმწიფემ უსაშველოთ
 არ გაუშვა: არ შეიძლება არ მიშოვნოვო.

წამოვიდა დიდათ მტირალე დედასთან. შესტირნა დედას,
 ხელმწიფემ ამისთანა შეუძლებელის საქმის შეძლება მიბძა-
 ნაო. დედამ უბასუხა: ქე გითხარ შვილო, მარა არ დაიჯერეო.
 ეს კიდევ არაფერია, მარა კიდე უმეტეს შურს გამოიტანებენ
 შენზე, იცოდეო. წადი, შვილო, ხელმწიფესთან და მოახსენე:
 ხელმწიფეს შვიდი ნავი ვერცხლის გააჭედინე და შვიდი ნიჩაბი
 ოქროსი. ეს სულ ვეზირის უნდა იყოს-თქო, ერთი ფარა
 ხელმწიფის არ გაერიოს. ამასთან ის შვიდი ნავი სულ თვალ-
 მარგალიტით უნდა იყოს სავსე-თქო, ოქროს ხონჩებით, ოქ-
 როს ლამბაქები თვალ-მარგალიტით მოაჭედვინე და სულ ესე-
 ნი ვეზირების უნდა იქნეს, თუ ერთი ფარა ხელმწიფის გაერია,

არ იქნება-თქო. ეს ყველა რომ გაამზადონ, მერმეთ მოვდიხარ
თან და მე ვიცი, სადაც იშოვება, სიტყვას დაგაბარებ და გა-
გიშობო.

წავიდა ყმაწვილი ხელმწიფესთან და მოახსენა: შვიდი ნავი
ვერცხლის გააჭედინეო და შვიდი ნიჩაბი ოქროს, სულ ვეზი-
რების ფულით. თუ ერთი ფარა თქვენი გაერია, არ შეიძლე-
ბაო, ის ნავები სულ თვალ-მარგალიტით სავსე უნდა იყოს და
ძვირფასი ნივთებითო სულ ვეზირის უნდა იქნესო და მაშინ
წავალ და ვეცდებიო, რომ თქვენი ბრძანება ავასრულოვო.

ეს ხელმწიფეს დიდათ იამა, უბრძანა ვეზირს, ესენი უნ-
და მოამზადოთო. ვეზირებმა ტირილი დაიწყეს, ცოლი და
შვილი რომ დავეიდოთ, არ აგვითავდებაო, რა ვქნათო. ხელ-
მწიფე გაურისხდა: თუ გიორგი მესამეზირის შვილი ამას კი
ისაქმებს, თქვენ ამაზედ ვარს რავა მიბედავთო?! რაღა ძალი
ქონდენ, სულ ცოლ-შვილი დაყიდეს, სხვა არაფერი აღარ
დარჩენიათ და ძლივ მოასრულეს.

მაშინ ყმაწვილი წამოვიდა დედასთან და დაეკითხა. დედამ
უთხრა: წადი, შვილო, ამ ნავით და საქონლით, მხლებელი
კარგი იყოლე — შავს ზღვას გაღმა, წითელ ზღვის გაღმა და
თეთრ ზღვაზე რომ გაიარ, ერთი ხელმწიფის კოშკია, რა რომ
იმ კოშკს დაუახლოვდეთ, ნავი და ნიჩაბი ათამაშეთ, ისე რომ
მზიანი ღარი იყოს. ისე მშვენიერათ ტრიალს დაიწყებს თეთრ
ზღვაზე ვერცხლის ნავი და ნიჩაბი, ყოველ კაცს ესიამოვნება.
ხელმწიფეს და დედოფალს მოახსენებენ, სამზერათ გადმოდ-
გებინანო, ესიამოვნებათ თქვენი თამაშის მზერა. მერმეთ დე-
დოფალი ისურვებს თქვენს ნახვას, გადმობძანდება, თორ-
მეტი მოახლე გადმოყოფა. ის უნდა იცოდე, დედოფალი რა
ჩამობრძანდება, ყველა ნავებს დაიარს. თქვენ მაშინ, შვილო,
უნდა უძღვნა ოქროს ხონჩებით ლამბაქებით თვალ-მარგალი-
ტი და ძვირფასი ნივთები. დედოფალი წაბრძანდება და მი-
იტანს ანბავს. მაშინ ხელმწიფის რძალი ისურვებს წამოსვლას,
იმას ცამეტი მოახლე გადმოყოფა, ის უნდა იცოდე — ის სძა-
ლია ხელმწიფის. რა ნავში ჩამობძანდება, ისეც ყველა ნავს
დაივლის და უძღვენი ძვირფასი თვალ-მარგალიტი და ნივთე-
ბი ხონჩებით. ისიც რომ წაბძანდება და მივა, კოშკში ხელ-
მწიფეს ერთი მზის უნახავი ყავს და სთხოვს მამას მეც გამი-
შვიო და მამა ნებას მისცემს. გადმობრძანდება ისიც, თერთმე-

ტი მოახლეები მოყოლა, ის უნდა იცოდეს, ის არის ხელმწიფის ქალი რომ თქვენს ნავში ჩამობრძანდება. მესამე ნავში რომ გადმოიარს, მაშინ გამოაფრინეთ ნავი და წამოიყვანეთ, მარა იმას ერთი ძმა ყავს, სახელათ ბეჟან ქვია, შინ არ არის, მარა კაცს უფრენენ. თუ იმან მოგასწროთ, წამოყვანა გაგიჭირდებათ. იმდენი ეცადე, გამოასწროთ. რა რომ ორი დღის სავალზე მოხვიდე, მე მიხმე. ჩემდა მოუსვლელად არ წამოხვიდე— ესე სიტყვები ყოველივე დაუბარა დედამ და გაუშვა.

წავიდა ყმაწვილი, ხელმწიფემ გაამგზავრა ნავით, თვალმარგალიტით დატვირთულით, მხლებელი ჩინებული აახლა. ახსენა სახელი ღვთისა და დაადგა გზას. შავი ზღვა გადიარა, წითელი ზღვა გადიარა და თეთრი ზღვა გადიარა და ნახა ამ თეთრ ზღვაზე გადამდგარი მშვენიერი კოშკი იყო. რა დაუახლოვდენ ამ კოშკს, დაიწყეს თამაშობა, ატრიალეს ნავი და ნიჩაბი. დაუწყეს მზერა ხელმწიფის კარისკაცებმა. მოახსენეს დედოფალს: უცხო ვინმე მოსულან და მშვენიერად თამაშობენ და ატრიალებენ ნავსო. გადმობძანდა დედოფალი და მოეწონა: თქვა, დიად სასიამოვნოდ თამაშობენო, მინდა ვნახო ახლოსო. გადმოყვა თორმეტი მოახლე. თქვა ყმაწვილმა: ეს უთუოდ დედოფალი არისო და მიართვა უთვალავი თვალმარგალიტი. ყველა ნავები დაიარა, სულ სხვადასხვაფერი ძვირფასი ნივთები უძღვნეს. წაბძანდა დედოფალი და დედოფლის სძალი გადმობძანდა ცამეტი მოახლით და თქვეს: ეს უთუოდ დედოფლის სძალი იქნებაო. უძღვნეს ურიცხვი თვალმარგალიტი. იმანაც ყველა ნავები დაიარა და ყველგან სხვადასხვა თვლები მიართვეს. წაბძანდა ისიც. მიიტანა ამბავი და ქება მათი ქცევისა. ხელმწიფის ქალს გული შეექნა, ნახვა მოისურვა. თხოვა მამას — გამიშვიო. მამამ ნება მისცა. წავიდა, ჩაბძანდა ნავში ერთიდან მეორეში და მესამეში რომ გადიარა, გაუსვეს ნიჩაბს ხელი და გამოაფრინეს ნავი. რა ხელმწიფემ გაიგო, აფრინეს კაცი ბეჟანთან. ამათ ძლიერ სიჩქარით მიყავდათ ნავი, რა ბეჟან ძალიანი ჭაბუკი, სწრაფი ყმაწვილი იყო. იმდენი ისწრაფა, რომე რავაც იყო, მოეწია გზაში, ხელდა ხელ შეიყარენ: ბეჟანმა შეუძახა: შენ კი არა და მე ამას გიორგი მოსამზირის შვილიც ვერ გამიბედავსო. ყმაწვილმა უპასუხა: შენ ნუ მომიკვდე, მე გახლავარ გიორგი მოსამზირის შვილიო. რა ეს სიტყვა ბეჟანმა მოისმინა

ამ ყმაწვილიდგან, ესიამოვნა დიდათ და უპასუხა: თუ მარტოა შენ ხარ, ნება შენი იყოსო და აღარ ეჩხუბა, ნება უყარო ჩემს რულით დაემშვიდობა, გაბრუნდა ის თავის სახლში.

ეს მზის უნახავი ყმაწვილმა წამოიყვანა მშვიდობიანათ. რა ორი დღის სავალზე მოაწია, დედა იხმო — მომეგებეო. დედის მოსვლამდინ იქ დადგა. მივიდა დედა და მშვიდობით მოსვლა მიულოცა შვილს. უთხრა: ჩვენ აქედან ისე ვერ წავალთ, თუ ხელმწიფემ შვიდ ვეზირს თავი არ მოსჭრა და არ გამოგვიგზავნაო. ყმაწვილმა ხელმწიფეს კაცი გაუგზავნა — ჩვენი აქედან განძრევა არ შეიძლება, თუ შვიდ ვეზირს თავს არ მოსჭრი და არ გამომიგზავნიო. რა ეს ამბავი ხელმწიფეს მიუვიდა, იმწამსვე შვიდ ვეზირს თავი მოსჭრა და გაუგზავნა. რა ეს თხოვნა ხელმწიფემ შეასრულა, იმწამს ადგენ და წამოვიდენ. ხელმწიფეც გამოეგება. მოვიდნენ დიდი სიხარულით. დედაც მიყვა ამ ყმაწვილს და ხელმწიფემ ღვინო და მეჭლიში გადიხადა, იხარებდენ.

რა შვა ჭამა შეიქნა, ვეზირი ხელმწიფეს ახლოს ახლავს და თავისი დედა ყმაწვილს გვერდს უზის; ყმაწვილის დედამ ხელმწიფეს თითი მიუნიშნა და დაუძახა: სისო ყურდღელოვო! ხელმწიფე ყურდღლად გადაიქცა და გამოვარდა გარედ. ვეზირს დაუძახა: გამოეკიდე მწევაროვო! ვეზირი მწევრად გარდაიქცა, გამოეკიდა ყურდღელს. ხელმწიფე და ვეზირი ერთად მირბოდენ. ეს დედოფალი და სახელმწიფო დაარჩინა თავისმა დედამ გიორგი მესამზირის შვილს.

ისენი იქ იყვნენ ჭირში და ჩვენ ვიყვენით ღვინოში.

ა ს ა ხ ს ნ ე ლ ი

ერთი რამ ხეა ასეთი უმიწოდ გაიზდებისა,
 თესვა, ნერგვა და მოწევა არცერთი მოუნდებისა,
 კაცი არ არის მისთანა არცა ზედ გაისვლებისა
 და წელიწადისა და წელიწადს შვა ერთხელაც მოიცვლებისა.

მართალი და ტყუილი

იყო და არა იყო, ერთი ხელმწიფე იყო. სამი უცხო ქვეყნის კაცი მოუვიდა და უბრძანა ხელმწიფემ მოსამსახურებს — ამ უცხო კაცებს კარგათ მოუსვენეთო, კარგი ბინა უჩინეთ, ვახშამი კარგი მიართვითო. მოსამსახურემ ხელმწიფის ბრძანება შეასრულა — კარგს ოთახში დააყენა, ვახშმათ ცხვარი დაუკლა, კარგი ღვინო და პური მიართვა, — რა დასხდენ ვახშმათ, — ჭამენ და სმენ.

სთქვა ერთმა: ეს პური კარგია, მარა კვდრის სუნი უღისო. მეორემ სთქვა: ეს ღვინო კარგია, მარა სისხლი ურევიაო. მესამემ თქვა: ეს ცხვარი კარგი სუქანია, მარა ძაღლის ძუძუთ გაზდილიაო.

რა ეს მოსამსახურემ მოისმინა, ხელმწიფეს მოახსენა: ჩვენმა სტუმრებმა ასე თქვაო. ხელმწიფემ უბრძანა მოსამსახურეს: ის კაცები დილას შემომგვარეო!

რა გათენდა დილა ხელმწიფემ მოატანინა ნარიჯები და ტაბტზე მოაწყობინა, ზედ ხალიჩა გადააგებინა, მაზედ სხვა სუფთა საგებელი და დაბძანდა ზედ ხელმწიფე. ბრძანა, ის კაცები შემომგვარეთო. შამოიყვანეს და თაყვანი სცეს, ხელმწიფემ — დასხედითო — უბრძანა. დასხდენ. უბრძანა ხელმწიფემ: თქვენ თუ ამისთანა კაცები ხართ, ისიც თქვით, მე რა ზედ ვაზივარო. ერთმა თქვა, რაზედაც ბრძანდებით, კარგი სუნი უღისო. მეორემ თქვა, წითელიც კი არისო. მესამემ თქვა, გვანძულაც კი არისო. ხელმწიფეს გაეცინა. უბრძანა მოსამსახურეს — მეპურე, მეღვინე და მეცხვარე შემომგვარეთო.

წავიდა, მოიყვანა სამივე. უბრძანა მეპურეს: ის პური, რომელიც ამ კაცებს მიართვით, სით მოიმკეთ? მოახსენა მეპურემ: ხელმწიფევ, პური დავთესეთ ეკლესიის გალავნის შიგნით, ადგილი ტყუილა არ გავაცდინეთო, პური მშვენიერი იყოვო. მეღვინეს უბრძანა: ღვინო როგორი იყოვო? მოახსენა მეღვინემ: ხელმწიფევ, როდესაც ყურძენი მოვაკრეფინე და საწინახელში ჩაყარეს, თურმე დანა ჩაყოლოდა. რა რომ მწნეხელი ჩავიდა, ფეხი მოსჭრა მწნეხელს და სისხლი გაერია ღვი-

ნოს. მეცხვარეს უბრძანა: ცხვარი როგორ იყოვრ? — მან მისა-
ახსენა: ხელმწიფევ, ის ცხვარი პატარა რომ იყო, დედა მო-
უკვტა და ძალი იყო ლეკვიანი და იმას მიუსვი და გავაზ-
დიეო.

გაკვირდა ხელმწიფე იმ მოგზაური კაცებისაგან, რომ მა-
თი სიტყვა ყველა მართალი იქნა და უბრძანა მგზავრთ: თქვე-
ნი სიტყვა ყველა მართალი იქნაო და ამაში მადლობელი ვარ.
აწ ერთი ტყუილი ისეთი მიამბეთ, რომ არც მამაჩემს გაეგო-
ნოს და არც მამათქვენსო; არც ბაბუაჩემს, არც ბაბუათქვენ-
სო; არც პაპაჩემს და არც პაპათქვენსო!

წამოდგა ერთი და მოახსენა: ხელმწიფეო, ტყუილს თქვენ-
თან რავა გავებდავ და მართალს მოგახსენებო: მამაჩემს სა-
მოცი ბუკი სკაი ყავდა და ყოველ საღამოს თითო ბობლათ
გადითვლიდა — არ დაიბნესო. ერთ საღამოს გადითვლა და
ერთი ბობოლი აღარ იყო. ვეძებეთ ბევრი, სამი დღე ვეძებეთ
და ვერ ვნახეთ. მეოთხე საღამოს მოვიდა ნახეღარი, კისერ-
ზე ტყავი აღარ ქონდა. მამაჩემი შეწუხდა დიდათ. მითხრა:
ნიგოზი დამწვარი წაუსვიო კისერზე, მოუშუშებსო. წაუსვი
დამწვარი ნიგოზი და ზედ ასეთი ლებანი ნიგოზი ამოვიდა,
რომ თვალუწვდომი სიმაღლე ქონდა. გამოიბა ნიგოზი, მშვე-
ნიერათ დაიყლორტა და რა დამწიფდა, დავკუშნე მიწა და
შევსტყორცნე, კაკალს ჩამოვაგდებ-მეთქი და მიწა ზედ წვერ-
ზედ ლება ნიგოზს მიეწება და ასეთი მოედანი ვაკეთდა ზედ,
რომ თვალუწვდომი. მამაჩემმა პური დაათესვია და მშვენიერი
პური შეიქნა. როდესაც დამწიფდა, გამაგზავნა მოსტერიო. რა
ჩავედი შიდ, ვნახე საშინელი ველური ტახი ჩასულიყო. ხელ-
ში არაფელი არ დამირჩა ნამგალის მეტი, შეუტყორცნე ნამ-
გალი, გამოესო კანჭაზე. იბრუნა ტახმა და სჭრა პური და
ვკონე მე, იბრუნა და სჭრა და ვკონე. ის დიდი მოედანი პური
მან მოსტრა და მე ავკონე. ხელმწიფეო, ტყუილი თქვენთან არ
იკადრება და მართალი ეს არისო. ხელმწიფეს გაციინა და
მადლობა უთხრა, პატივისცემით გაისტუმრა.

ერთი-ორი ღია მქონდა, სამი-ოთხი ბროწეული,
დმერთმა ყველას მოგახმაროს მამითქვენის მოწეული.

გ ა მ ო ც ა ნ ა

უსულოთა მდებარენი ბორკილში-და განეყრების,
უთვალავად დაეწყობის მალ-მალ პირსა აეღების,

ან ორსული მუცელ-მსხვილი პირს ეცემის, გავაზრდებო
და თავის ხორცსა აყლაპებენ, გასუქდება, დაშვენილები.

ა ხ ს ნ ა

ორი ვარსკვლავი დამყდარა, როდეს მივყოთ მასაც ხელი,
აბრეშუმის ასე იქმნა ხამ-კანაფი ანუ სელი,
პირველ ამის ხელოვნებით თქვენ ყოფილხართ უფრო
ბრძენი,
და ამის მეტი ვერ ავხსენი, ვგონებ იყოს რაც რომ ქსელი.

III.

მზის დედა

იყო და არა იყო, იყო სამი ძმა ხელმწიფის შვილები და
ყავდა სამი დაი. მოილაპარაკეს ამ სამმა ძმამ: ჩვენ შორს რათ
მივალთ ცოლის სათხოვრათ, შინ გვყავს და ის შევირთოთო.
ერთმანეთში ეს მოუბნება მოეწონენ, მარა დებმა ნებაზე არ
დაყვა. ძალა დაატანეს და ორი უფროსი დაიყოლიეს ნებაზე.
უმცროსმა თავი სასიკვტილოთ გადადვა, არ ქნა. უცროსი და
უცროსი ძმის წილი იყო, და უცროსმა ძმამ ჯაჭვი მისცა ხელ-
ში და უთხრა: წაიღე აგი წყაროზეო, იმდენი რეცხე, რომ მტრე-
დისფერათ გადააქციეო. თუ ეს შეიძელ, არ შემირთო. ისეთი
თოვლი და სიცივეა. სამი წლით წაიღო მდინარეზე საწყალმა
ტირილით. ბევრი რეცხა, მარა მტრედისფერათ არ იქცა.
დასწვა ხელი და ფეხი სიცივეა და თქვა: ღმერთო, რა ვქნა,
მოწყალეო, ჯაჭვი ვრეცხე, მარა მტრედისფერათ ვერ გადა-
ვაქციეო, სად წავიდეო? შამოჯდა მტრედი მალლა და გადმო-
უგდო თავის ფრთა — ეს წაუსვი და ჩემფერი იქნებაო.
წაუსვა ჯაჭვს და მტრედისფრად შეიქნა. წამოიღო შინ სი-
ხარულით: ეგონა ამით მოვრჩებიო, მარა რომ მოიტანა, გამო-
ეკიდა უმცროსი ძმა, — მისდია, ირბინა საწყალმა იმდენი,
რომ მათ სახელმწიფოს გაშორდენ და სხვა სახელმწიფოში
შევიდენ. ქალმა ერთი ეკლესია დაინახა, მიირბინა, ეკლესიას
კარზე ხელი კრა, კარი გაიღო და ჩაიგდო კარი. ეს ძმა მისი
გარედ დარჩა და გაბრუნდა შინისკენ. ეს ქალი დარჩა ეკლესი-
აში და ნახა, რომ კუხო იდგა, შეძვრა ამ კუხოს ქვეშ და კუ-

ბოს გადასაფარებელი ქონდა, ფარჩით დაბურულად დაიხურა და ის ჩამოიფარა და ამით თავი დაიმალა. თურმე მის ქვეშ ერთი ხელმწიფის შვილი იყო: დღე მოკვდებოდა და ღამე გაცოცხლდებოდა. მის დედ-მამას მეტი შვილი არ ყოლოდა, და მისს დედ-მამას მიწაში აეგენ სახლი და ისე ბნელში ცხოვრობდენ. ამ ხელმწიფის შვილის ღამე გაცოცხლება ერთმა ღვდელმა შეუტყო, სხვას არავის გაეგო და იმისთვის არ დაემარხა. ყოველ ღამე, შვა ღამის ჟამს, საჭმელს მიუტანდა და საიდუმლოდ ამ მკვტარს ინახვიდა. რა ეს ქალი დარჩა აქ, კუბოს ქვეშ დამალული, ღვდელმა ჩვეულებისამებრ პური მიუტანა მიცვალებულს და დაუტია. ღვდელი წავიდა, წამოგდა მიცვალებული და პურს ჭამა დაუწყო. ხელიდან ფინჩხი რო გაუცვიდა, საწყალმა მშვიერმა ქალმა გამოყო ხელი და აიღო-ჭამა: ხელმწიფის შვილმა დაინახა რა თეთრი ხელი, ეოცა, კუბოს ქვეშ რა ზისო და პური მოსტეხა და მართლა დაუგდო. გამოსწია ხელი და კიდევ აიღო. კიდევ უფრო გარელე დაუგდო პური, მართლა ხელი გამოსწია პურის ასაღებად; მოსტაცა ხელი და ქალი დაიჭირა. ნახა, მშვენიერება ქალი იყო. კითხა: შენ, შენ ამ კუბოს ქვეშ რათ იყავიო? ქალს ყოველივე თავის ამბავი აანბინა და შეებრაღა. მანაც თავის ანბავი უანბო. მე ხელმწიფის შვილი ვარო, ჩემ დედ-მამას ჩემს მეტი შვილი არ ყავდაო, სასოებით მზრდიდენ, ყოველ დღისათვის მოედანზე ვბულთაობდი, მშვილდ-ისარს არაფერს ვაცთუნებდიო. ერთი ხასიათი მქონდა, მზის ჩასვლისას მზეს მშვილდ-ისარს ვესროდიო. ის მიწყინა ღმერთმა თუ რავარც არის, დღით მოკვტები და ღამით გავცოცხლდებიო. ეს ამბავი ჩემი მოძღვრის მეტმა არ იცის და არც მსურს რომ ვინმემ გაიგოსო. ჩემი მოძღვარი ისე საიდუმლოთ მინახავს, ყოველ ღამით საჭმელს მომიტანს, ასე ვარო. ახლა შენ ჩემი ბედის ხარო. მე რომ ის საჭმელი მომივა, ორივეს გვეყოფაო. ღამით ერთად ვიყოთ და დღით მე კუბოში უნდა ჩავიდე, შენ კუბოს ქვეშ თავი შეინახე.

იყვნენ ამ სახით. გავიდა ცოტაოდენი დრო. ქალი დაორსულდა, და როცა შობის დრო მოაწია, თქვა: რა ვქნა, სად უნდა მოვილოგინოვო. უთხრა ხელმწიფის შვილმა: წადი ჩემს სასახლეში, თუმცა ჩემი დედ-მამა მიწაში არიან, მარა მოსამსახურეები არიან, იმათთან მიდი და ჩემი სახელი აფიცე —

თქვენი სიმონის მზეს სამადლოთ, თქვენს სახლში მომალღო-
გინე-თქო. სასახლეში მწევრებია საშიშარი, მარა ბეჭედი მის-
ცა: ხელზედ წამოიცივი, რა მიხვალ, მწევრები შეგესხმის, ეს
ბეჭედი უჩვენე — სიმონს გაფიცებ, დამეხსენი-თქო. როგორც
ჩემს სახელს მოიგონებენ და ამ ბეჭედს დაინახვენ, იმწამს
დაგეხსნებიან, მათთვის ყურყულს დაიწყებენ.

წავიდა ქალი, ბეჭედი ხელზე წამოიცივა, გამოიკითხა გზა
და ასწავლეს. რა მივიდა სასახლეში, საშიშარი ძაღლები გა-
მოესხა. ქალმა ბეჭედი უჩვენა, — სიმონს გაფიცებ დამეხსენ-
ნითო. რა სიმონის სახელი და ბეჭედიც დაინახეს, ძაღლები
მათთვის წავიდენ, ყურყული დაიწყეს. ამ ამბავზე მოსამსახუ-
რებიც(!) გამოვიდნენ, ქალი ეუცხოვენ. უთხრა ქალმა; მე
უცხო და გაჭივრებული ვარ და თქვენი სიმონის მზესა, თქვენ
სასახლეში დამალოგინეთო. სიმონის სახელის ხსენებაზე დი-
დი ტირილი შექნეს, წავიდენ, დედოფალს მოახსენეს: ერთი
ქალი მოვიდა, დიად მშვენიერიო და სიმონს გვაფიცებსო,
თქვენ სასახლეში დამაყენეთო და მომალოგინეთო, უცხო და
გაჭივრებული ვარო. დედოფალმა სიმონის ხსენებაზე იმდენი
იტირა, თავ-პირი დაიმტვრია, მერმე ბრძანა, დააყენეთო,
ყური უგდეთო.

წაიყვანეს ერთ ოთახში და დააყენეს. როცა შობის დრო
მოვიდა, მორჩა ქალი — ვაჟი ეყოლა, მარა ვინ უგდებდა სა-
წყალს ყურს: საგებლად ჩალა დაუგეს, საბნის ნაწეკვი და-
ხურეს, ნაბდის ნაწეკვი თავქვეშ დაუდვეს, შვა ღვინო ასვეს,
შავი პური აჭამეს. ყმაწვილი ძველ ძონძში შეხვიეს. ერთი
მოახლე დააწვინეს მის ოთახში. სიმონ ყოველ ღამე მოაკი-
თხავდა რა რომ ქალი დალოგინდა. რა ყოველი კაცი დაიძი-
ნებდა, მალლიდან გადმოდგებოდა და დაუძახებდა:

— ქალო, მზე ყვავილოვო!

ქალი დაუძახებდა:

— სიმონ ბატონიშვილოვო!

— როგორ შენ და როგორ შენი ძეო?

— ჩალაზე მე და ძონძში შენი ძეო.

— ქვეშ რა გიგიაო?

— სამი ღერი ჩალო.

— ზედ რა გხურავსო?

— საბნის ნაწეკვაო.

— თავქვეშ რა გიძევსო?

— ნაბდის ნაწეკვაო.

— საჭმელი რა გაქვსო?

— პურის ნაქოტაო.

— სასმელი რა გაქვსო?

— შუა ღვინოვო.

— ვაი ღედაჩემსო, ვაი მამაჩემს და უფრო გადიაჩემსო! არ იციან შენ ვინ ხარ, თვარა ასე არ გიზმენო.

ეს გაიგონა გოგომ, შით რომ იწვა, და გამდელს უამბო. გამდელმა არ დაუჯერა. მეორე ღამეს კიდევ მოვიდა, კიდევ გამოიკითხა და ქალმა კიდევ ისე უპასუხა. მოახლემ ყველა უყურა და გამდელს უამბო. კიდევ არ დაუჯერა გამდელმა, მარა გოგომ არ მოეშვა, უთხრა: გამდელო, საშინლობა რამ არისო. ამელამ ერთი მოდი, დაწევი და უყურე და მაშინ შეიტყობო; დააჯერა რაეც იყო. გამდელი ჩუმათ დაწვა და ზრა შეიქნა შუალამე, ჩვეულებრივ გადმოდგა მალლიდან და დაუძახა:

— ქალო, მზე ყვავილოვო!

— რა, სიმონ ბატონის შვილოვო?

— როგორ შენ და როგორ შენი ძეო?

— ჩეჩქზე მე და ბურდანში შენი ძეო.

— ქვეშ რა გიგიაო?

— სამი ღერი ჩალო.

— ზედ რა გახურავსო?

— საბნის ნაწეკვაო.

— თავქვეშ რა გიძევსო?

— ნაბდის ნაწეკვაო.

— სასმელი რა გაქვსო?

— შუა ღვინოვო.

— საჭმელი რა გაქვსო?

— პურის ნაქოტაო.

— ვაი ღედაჩემს, ვაი მამაჩემს და უფრო გადიასო! არ იციან შენ ვინ ხარ, თვარა ასე არ მოგეპყრობიანო!

ეს გამდელმა მოისმინა, დილას დედოფალს მოახსენა. ბევრი იტირეს. რა ტირილით დაილაღენ, ბძანა დედოფალმა: პატივი მიეცით, ტურფა საგებელში დააწვინეთ, თეთრი პური და კარგი ღვინო მიართვითო, ბოვში წმინდა სახვეველში შე-

ხვით, კარგი პატივი ეცითო. მოსამსახურეებმა ეს შეასრულეს. იმ ღამეს გამდელი კიდეც იქ დაწვა ჩუმათ. რა ყველას დაეძინა, მოვიდა და დაუძახა:

- ქალო, მზე ყვავილოვო!
- სიმონ ბატონიშვილოვო!
- როგორ შენ და როგორ შენი ძეო?
- კარგათ მე და კარგათ შენი ძეო!
- ქვეშ რა გიგიაო?
- ტურფა საგებელიო.
- ზედ რა გხურავსო?
- ტურფა საბნებიო.
- თავქვეშ რა გიძევსო?
- ტურფა სართუმლებიო.
- საჭმელი რა გაქვსო?
- თეთრი პურიო.
- სასმელი რა გაქვსო?
- კარგი ღვინოვო.
- ძესა შენსაო?
- წმინდა სახვეველიო.

— კი არ გითხარ მე შენო, თქვენ არ უცენიხართ იმათო. ესეც რა მოისმინა გამდელმა, დედოფალს მოახსენა: დედოფალო, ნახე ერთი, წამობრძანდი, უყურე. იმ ქალს ვთხოვოთ, ეგებ ჩვენც გვიჩვენოს რა არის.

დედოფალმა ამ ამბით დიდათ შეზარდა. არც გულმა დაუჯერა, მარა ამ გამდელმა იმდენი იმეცადინა, ნებაზე მოიყვანა. ადგა დედოფალი, მოვიდა ქალთან; რაც შეიძლებოდა მისი მწუხარებისაგან იმეცადინა და ქალს ტკბილი საუბრით შეექცა, ბოდიში მოითხოვა, რომ პატივი ვერ სცა მწუხარების გამო. მერმეთ განუცხადა და სთხოვა დიდი სიყვარულით: შეილო, შენი ამბავი გვაცნობევო, ვინ ხარ, საიდან მოხვალ, ან ის ვინ არის, შენ რომ ღამე გელაპარაკებაო. ჩვენ ნურას დაგვიმალავო, — ამას დიდი ვედრებით და ტირილით ეხვეწებოდა.

ქალი ძლიერ შეწუნდა სიმონის ამბის მბობას, რადგან სიმონ იმალვიდა თავს; მარა დედოფალს ვარი ვერ კადრა, სულ ყოველი ფერი თავის ამბავი უამბო, მასთან, სიმონის ღამე სიცოცხლე განუცხადა, მასთან მოსვლა და ამბვის კითხვა.

უბრძანა დედოფალმა: რამე ფერად მოიტყუე, რომ მოვიდეს /
 ამელამ, შენთან მოიწვიეო. ქალმა მიუგო: თუმც დამეფრესა: ი
 გეცდებიო, მარა თქვენი ბრძანება თუ აქ შეიტყო, არ ჩამო-
 გავო. აქ ბრძანდებოდეთ, მარა ჩუმათ, მან არ შეიგნოსო.

იმ ღამეს დედოფალმა იქ მოისვენა. რა შუაღამე შეიქნა,
 მოვიდა და მოიკითხა: რაგა კარგა მშვიდობითო? ქალმა უთხ-
 რა: კარგა და მშვიდობით გახლავარ, შენი ძე კარგათ არის,
 მოდი ერთი, ნახეო.

სიმონ უარი უყო, მარა ქალმა ძლიერ შეეხვეწა, იმდენი
 ეხვეწა, მის ნებაზე მოიყვანა. ჩამოვიდა, ბოვში ნახა, საგე-
 ბელი და პატივის ცემა ქალის მოეწონა, დედ-მამას დაუმაღ-
 ლა. ამ დროს დედოფალი უეცრათ მოეხვია კისერში და ტი-
 რილი და მხიარულობა ერთმანეთს შეაერთა: შვილო, ჩვენ
 რათ გვემალვიო, ღამით თუ ცოცხალი ხარ, რათ ჩვენთან არ
 ხარო? მარა მან უპასუხა: რა საჭიროა ჩემი ღამით სიცოცხ-
 ლე, რადგან დღით მკვტარი ვარო. ან გამოჩენა ჩემი რაგა
 იქნება, ჩემი სახლი და ლოგინი სადაც არის, იქ უნდა ვიყო-
 ვო. იმ ღამეს დედასთან კი დარჩა დედის მორიდებით. გათენე-
 ბის დროს წავიდა. ბევრი ეხვეწა დედამ, მარა არ მოუცადა, —
 რათ გინდებვართო. ეს ჩემი ცოლი და შვილი არისო და პა-
 ტივი ეცითო, და წავიდა.

რა გათენდა, ბოვშისთვის ძიძა მოიყვანეს და ზდიდენ
 დიდი პატივით. ქალი რა ლოგინიდან ადგა, დედოფალს მოახ-
 სენა: მე უნდა წავიდე ჩემი ქმრის წამლის საძებრად. ან უნდა
 ვიპოვნო მისი წამალი ან უნდა თავი გადავატანოვო. რკინის
 ჯოხი და რკინის ქალაბანი მომიტანიხეთ, სანამ ის არ დაილევა
 უნდა ვიაროვო.

გააკეთებინეს რკინის ქალაბანი, რკინის ჯოხი ხელში დაი-
 კავა, ქალაბანი ფეხზე ჩაიცვა, ახსენა სახელი ღვთისა და წავი-
 და, შორი გზა გაიარა, უცხოს ქვეყანაში შევიდა და ნახა
 ერთი ქალი. სახლი გამოეხვეტა და ნაგავი რომ გამოეყარა, იმ
 სანაგვეზე გაჩერებულიყო, გასაქანი ღონე არ ქონდა. იმ გა-
 ჩერებულმა კითხა ამ მგზავრს: სად მიბრძანდებიო ამისთანა
 უცხოთ მორთულიო? ამან თავის ამბავი უამბო: ჩემი ქმარი
 დღით მოკვტება და ღამით გაცოცხლდებაო და იმის ამბის
 საკითხავათ მზის დედასთან მივალ, თუ კიბე ვიშოვეო. სთხო-
 ვა ამ ქალმა: ღვთის გულიზა ერთი ჩემი ამბავიც იკითხეო.

ნაგავი გადავყარე და აქ რომ რაცხამ გამაჩერა, სახლში ვერ შევედი, ვარ ამ სატანჯველშიო და რამე ამბავი მომითხანო. კარგი იქნებაო, — გაიარა და წავიდა.

— სხვა უცხო ქვეყანაში შევიდა — ნახა ერთი ქალი, უცხო ძვირფასი ტანისამოსით მორთული იყო და აფქვევდა პურს და იქცეოდა ნაცრად. იყო მწუხარე დიდათ. რა ეს მგზავრი ნახა, კითხა: სად მიბრძანდებით, ასე უცხოდ მორთულიო? ამათ თავის ამბავი უამბო — მზის დედასთან მივალ, ეგებ რაიმე წამალი ვიპოვო, თუმც კიბე ვიშოვევო. იმან დალოცა და უთხრა: ღმერთი შეგეწევის, ერთი ჩემი ამბავიც იკითხეო, პურს ვაფქვევ და ნაცრათ იქცევა, შვილები შიმშილით მეხოცებიან და რამე ამბავი მომიტანეო. კარგი იქნებაო, — გაიარა და წავიდა.

იარა, ბევრი უცხო ქვეყანა გაიარა, ერთ ქვეყანას მივიდა და ნახა მუშა [კაცები] თესვიდენ პურს და თოხსაც რკინის ტარი ეგო, ცულდსაც და წალდსაც პირი და ტარი ორივე რკინა იყო. ამოვიდოდა პური მშვენიერი და რა თავის ყრაზე მიაწევდა, თავს არ იყრიდა, გახმებოდა. იყვნენ მწუხარე. რა ეს ქალი ნახეს, ეუცხოვენ და კითხეს: სიდან ბრძანდებით და ან სად მიბრძანდებით ასე უცხოდ მორთულიო. ქალმა თავის ამბავი უამბო, — ახლა მზის დედასთან მივალ თუ კიბე ვიპოვევო. ღვთის გულისათვის ერთი ამბავი ჩვენიც იკითხე, რა ამბავია ჩვენ თავზე: ვთესავთ და ნაყოფი არაფერი მოგვდისო; რამე ამბავი მოგვიტანეო. ქალმა უთხრა, — კარგიო და წავიდა.

მრავალი ქვეყანა მოვლო და ერთი ხელმწიფის სასახლეში მივიდა. იქ დედოფალი ირჯება, მშობიარობს სამი წელიწადია, არც მორჩა და არც მოკვტა. წევს ოქროს ტახტზე და ოქროს ქსოვილებზე. რა ეს ქალი ნახეს, კითხეს სად მიმავლობა. ქალმა უამბო ყველაფერი. სთხოვეს: ღმერთი მშვიდობით მოგიყვანს, ჩვენი ამბავიც იკითხე — სამი წელიწადია დედოფალი მშობიარობს და არ მორჩაო, რამე ამბავი მოგვიტანეო. ქალმა უთხრა: დიად კარგი იქნებაო.

წავიდა, ბევრი გზა გაიარა და ნახა ერთი ირემი, — რჯდა ცამდი აწეულია და ტუჩი მიწაზე გასაქანი არ აქვს ცასა და მიწას შვა, ისე გარჩენილა. მივიდა ქალი, ნახა ირემი, დიდათ გაუკვირდა, კითხა: რა დაგმართიაო? ირემმა უთხრა: ამისთანა

განსაცდელში ვარ, ცასა და მიწას შვა გაკეტებული ვარო და ვიტანჯებო! შენ ვინ ხარ, ასე უცხოთ მორთული მგზავნი? ქალმა მოუყვა თავის ამბავი: ჩემი ქმარი დღით მკვტარია და ღამით ცოცხალი, ქვეყანაზე მისი მკურნალი აღარ იშოვება და ახლა მზის დედასთან მივალ, მარა კიბე ვერ ვიშოვეო. ირემმა უთხრა: ჩემი რჯღაი ცამდი აწეულია, ხედავ გასაქანი არ მაქვს? ადი ამაზე და თუ ღმერთმა მშვიდობით მიგიყვანოს, ჩემი ამბავიც იკითხეო. ქალს დიდათ იამა, ამ ამბავს კვითხავ რასაკვირველიაო! დაიწერა პირჯვარი და გავიდა.

იარა, იარა, მრავალი დრო-ჟამი გავიდა და რამოდენს ხნის შემდეგ ავიდა. მივიდა მზის დედასთან. რა მზის დედამ ქალი ნახა, დიდათ ეუცხოვა. კითხა: შვილო, სიდან მოსულხარ, ვინ ნახა ადამის შვილი აქ მოსრულიო? მოუყვა ქალმა თავიდან ბოლომდინ, თავის ამბავი თითო-თითოთ უამბო: ჩემი ქმარი დღით მოკვტება და ღამით გაცოცხლდებაო, ქვეყანაზე მისი მკურნალი არ იშოვებაო და თქვენთან გიახელიო, მოწყალე-ბას გევედრებო. სხვა რაც გზაში ენახა, ყველა მოახსენა. მზის დედას დიდათ შეებრალა, დიდი პატივი სცა, როგორც შეფეროდა მის მგზავრობას, ისე მოუსვენა. უთხრა: შვილო, დიდათ დასჯილხარ, მებრალებო, მარა ახლა მზე ქვეყანაზე წაბრძანდაო, რომ მოვა შენ იმას ვერ ნახავ, უნდა დაგმალოვო. მისს მცხუნვარე სახეს შენ ვერ გაუძლებო. მე გამოვკითხავ ყოველივე ამბავსო.

მზის დედამ მზის მოსვლა რომ სცნო, ქალი განჯინაში დამალა, მრავალი სხვაც მიაფარა, სიცხემ არ შეაწუხოსო. მობძანდა მზე და დედას პირის საბანი წყალი მოსთხოვა, დედამ წყალი თავის ხელით მიართვა. რა პირის ბანა დაიწყო, მზემ თვით მან ქვეყნიერობის ამბავი მოაყოლა:

- დედა, მე ერთი საკვირველი ვქენი.
- რაო, დედაო, — დედამ ჰკითხა.
- რაი და, ერთი ხელმწიფის შვილი ყოველ წამოსვლის დროს მშვილდ-ისარს მესროდა და დღით მოვკლავ და ღამით გავაცოცხლებო.
- დედა, მერე აწ იმას რა ეშველებაო?
- ჩემი პირის ნაბანი წყალი რომ ჰქონდეს და გადააროს კაცმა, მორჩება, მეტი არაფელი არ ეშველებაო.

რა ეს მზის დედამ მოისმინა, ეს პირის ნაბანი თუნგში ჩა-
ასხა და შეინახა ჩუმათ.

— ერთი საკვირველი კიდეც ვქენიო!

— რაი დედაო?

— ერთმა დედაკაცმა აიჩემა და ყოველ ჩემ წამოსვლიშ-
დროს სახლს გამოგვიდა და ნაგავს მომაყრიდა, და გავაჩერე
იქ და ქეა.

— დედა, აწი რა ეშველებათ?

— იმის აღთქმა დადვას, რომ სადამოს სახლი არ გამოხვე-
ტოს და აუშობო. ერთიც საკვირველი კიდეც არისო.

— რაი დედაო?

— რაი დედა და, დედაკაცს ჩაუცვამს ოქროს ქსოვილები
და აფქვევს პურს და ნაცრად იქცევაო.

— დედა, აწ რა ეშველებათ?

— ძველი რამ მცირეთ ჩაიცვას და პურად იფქვევაო. კი-
დეც ერთი საკვირველი არისო.

— რაი დედაო?

— ერთ ქვეყანას თოხს, ცულდს და წალდს პირიც რკი-
ნა არის და ტარიცო. თესვენ, ნაყოფი არ მოუვიდის და ცოლ-
შვილი შიმშილით ეხოცებაო.

— იმას რა ეშველებათ?

— დედაო, პირი რკინის ქონდენ და ტარნი ხის დააგონ,
ნაყოფს გამოიღებსო. ერთიც საკვირველი არისო.

— რაი დედაო?

— რაი და, დედოფალი დაწოლილა ოქროს ტახტზე ოქ-
როთ ქსოვილ ქვეშაგებში, სამი წელიწადია შობიარობს და
არ მორჩაო.

— იმას რა ეშველებათ?

— დედაო, ტახტიდან ჩამოვიდეს, მცირე საგებელი დაი-
გოს და მორჩებაო. ერთიც კიდეც ვქენი საკვირველი.

— რაი დედაო?

— ირემმა ააფჩინა პირი და არც საათი გააჩდა, არც წა-
მი გააჩთა, სულ ყვიროდა, ყურთა სმენა აღარ იყოვო. რჯლა
იმ ზომა გაუზარდე, რომ ცასა და მიწას შუა გავანჯეხე და
ქეა, სახმრახობა არ აქვს.

— იმას რა ეშველებათ, — დედამ ჰკითხა.

— დედაო, ალექმა დადვას, რომ ეკენისთვის მეტათ იყვიროს და ქე აუშობო.

ეს ქალს სულ ეყურებოდა. მზე რომ ქვეყანაზე წამოვიდა, მზის დედამ განჯინის კარი გააღო, ქალი გამოვიდა და უთხრა: შვილო, ხომ გესმოდა ყველა, რაც ამბავი იყოვო? ამის პირის ნაბანი წაიღე და წადიო. ღმერთმა მშვიდობის მგზავრობა მოგცესო. ქალი დიდი სიხარულით წამოვიდა, თუნგით მზის პირის ნაბანი წამოიღო. თითო თვის სავალი თითო კვირეს იარა სიხარულით. რა ქვეყნიერათ ირემმა ნახა, დიდათ გაიხარა — ჩემი ამბავი რა მომიტანეო. ქალმა უთხრა: ალექმა დადევი ეკენისთვის მეტათ არ იყვიროვო. ირემმა ალთქვა, ენკენისთვის მეტათ არ ვიყვიროვო და იმწამს აიშვა ირემი. ქალი სულ სწრაფად იარებოდა და ხელმწიფის კარზე მივიდა. რა ნახეს, გაიხარეს და მოსვლა მიულოცეს. კითხეს: ჩვენი ამბავი რა მოიტანეო? ქალმა უთხრა: დედოფალი ოქროს ტახტიდან ჩამოიყვანეთ და მცირე ქვეშაგები დაუგეთ და მორჩებაო. დაუგეს დაბლად მცირე საგებელი, იმწამსვე მორჩა, — ვაჟი ეყოლა. მოვიდა მუშა კაცებთან და რაი ცნეს ქალი, მოეგებენ, მოსვლა მიულოცეს, ჩვენი ამბავი რა იციო. უთხრა ქალმა: ხის ტარი დააგეთ ყოველ თქვენ სახელოვანოს და ნაყოფიერი იქნება თქვენი მუშაობაო. დააძვრეს რკინის ტარი და ხის დააგეს, ისეთი ნაყოფი მოუვიდათ, — ერთი წლის ნამუშევარზე ხუთი წლის სამყოფი. პურს რომ აფქვევდა, რა დაინახა, მოეხვია, მე რა ამბავი მომიტანეო. უთხრა ქალმა: გაიძვრე ეს ძვირფასი რომ გაცვია და მცირე ჩაიცვი და პურად იფქვევაო. ჩაიცვა მცირე ტანისამოსი და დააფქვია პური. მოაწია სანაგვეზე რომ ქალი იყო გაჩერებული და კითხა, მე რა ანბავი მომიტანეო. უთხრა: ალექმა დადევი, მზის ჩასვლის დროს სახლი არ გამოხვეტო, მზეს ნაგავი არ მიაყაროვო. ალთქვა და იმწამსვე სახლში შევიდა. ეს წამოვიდა დიდი სწრაფი სიარულით, მოვიდა თავის სასურველ სასახლეში. რა მოვიდა, შექნეს უზომო სიხარული. ეს პირის ნაბანი მოიტანა, თავის ქმარს გადაარო, გაცოცხლდა და ხელმწიფემ და დედოფალმა თავის ტახტი შვილსა და რძალს დაულოცა. იყვნენ დიდს ღვინში და სიხარულში.

სანთელი და საკმეველი ზეცას აანთო ღმერთმაო, და აწ ბატონო მოისვენეთ, ძილი გაამოსთ ღმერთმაო.

სიბრძნემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული
 მას შვიდი სვეტი შეუდგა შვიდივე წმინდად გებული
 სიკვდილით მოკლა სიკვტილი შემუსრავს განრისხებული
 და ამისი ახსნა თქვენგან მწადს, ვიცი კაცი ხართ მცნებული.

ა ხ ს ნ ა

სიბძნე ქრისტეა და სახლიუბიწო მისი მშობელი,
 თვით შვიდნი საიდუმლონი ყო მტერთა დასამხობელი,
 სიკვდილი ჯვარცმა ქრისტესი ყო მტერთა დასამხობელი
 და თვით მცნობსა ცნობა გებრძანა რას კადრებ მე უცნობელი.

IV.

მეფეს ცოლი გაუთხოვდა

იყო და არა იყო, იყო ერთი ხელმწიფე და დედოფალი.
 დედოფალი მეტად მშვენიერი იყო, მარა ხელმწიფეს ცოლი
 ფარულად ყავდა. თუ ხელმწიფე შინ არ ბრძანდებოდა, დე-
 დოფალი გარეთ ვერ დადიოდა, ხელმწიფეს ერიდებოდა, თვით
 ცხრა კლიტულში იყო. ხელმწიფე თუ სამ წავიდოდა, ცხრავე
 უნდა დაეკლიტა და გასაღებსაც თვით ხელმწიფე ინახვიდა,
 ისე კრძალვით ყავდა. სხვანაირად ხელმწიფეს დიდი სიყვა-
 რული და პატივისცემა ჰქონდა, მაგრამ ვეზირს და დედოფალს
 დიდი ხნით ჰქონდათ ერთმანეთის მტკიცე სიყვარული, მარა
 ხელმწიფემ მათზე აზრი ვერ აიღო. გულში ეჭვი სრულებით
 არ ჰქონია. ვეზირმა და დედოფალმა დიდი ხნის სიყვარულის
 მექონოვობით, შეუღლება მოინდომეს, მარა ჯვარის წერის
 ღონე ვერ მოიპოვნეს, თქვეს თუ ჩუმათ დავიწერეთ ჯვარი,
 ხელმწიფე რომ გაიგებს მაინც დაგვაცილებს ერთმანეთს! რა-
 მე ისე უნდა გავაწყოთ, რომ ჩვენს ქორწინებაზე ხელმწიფე
 წვეული გვეყავდეს, ჩვენს ჭამაში იჯდეს. თუ ეს მოხერხდა,
 ხელმწიფეს ძალა არ ექნება, რადგან მისი თანდასწრებით იქ-
 ნება, მარა ეს რა ღონისძიებით გავახერხოთ? უბრძანა დე-
 დოფალმა ვეზირს: შენ ეს იმეცადინე, რომ შენი სახლიდან
 მოკიდებული ჩემს ტახტამდი მიწაში გზა გამოაყვანიე, თუ
 ამას იქ მერმე ყველა კარგა მოხერხდება. ეს სიტყვა ვეზირს
 მოეწონა და თქვა: ეს ძალიანია ადვილადა იქნებაო. მოიყვანა

ვეზირმა მიწის მოხრელი. დააყენა, თვით მისი ლოგინის ქვეშ რომ დაადგინა დედოფალის ტახტამდი იმისთანა მშვენიერება გამოიყვანეს, რომ ერთი წამის გამავლობაში რომ წამოვა დედოფალი ვეზირის ტახტზე დაჯდება, გაბრუნდება ერთ წამში თავის ტახტზე დაჯდება. ახლა ვეზირმა დააგდო ხმა, ცოლი მომყავსო და ამზადებს საქორწილო სახლებს, დიდ ქორწილს ემზადება. ხელმწიფეს ესამოვნა ძლიერ ვეზირის დიდი მზადება. რა მოახლოვდა დრო ქორწინებისა, დაპატიჟა ხელმწიფე, ნათესავი და ერთგული.

რა მოვიდა ვეზირის ქორწინების და წვეულების მოსვლის დრო, ხელმწიფემ დედოფალი ტახტზე დატია, მან გამობრძანდა, ცხრაი კლიტული ყველა დაკლიტა და გასაღები ჯიბეში ჩეიდვა. მივიდა ვეზირის სახლში, შეხედა, ვეზირის ტახტზე, — მისი დედოფალი ზის. ხელმწიფეს გულზე ლახვარი დაესო, მსწრაფლ გამობრუნდა, მოვიდა თავის სახლში. სანამ ის ცხრა კლიტულს გააღებდა, მანამ დედოფალი მოსვენებით ტახტზე დამჯდარი ნახა. გაბრუნდა ჩქარა, მივიდა ვეზირის სახლში, შეხედა, — დედოფალი ზის. წამოვიდა უფრო სიჩქარით, გააღო კლიტულები, შევიდა, — დედოფალი ზის მოსვენებით! შეწუხდა ხელმწიფე, და კიდევაც შერცხვა დედოფლის! გაბრუნდა ვეზირისას, დედოფალიც წავიდა. ხელმწიფის მისვლამდი დედოფალი აღრიდან მივიდა, დახვთა, ხელმწიფეს თავზე ზარი დაეცა... შეხედა ამ დედოფალს — ბექდები მისი ცოლის აცვია ხელზე, საყურე მისი ცოლის აქ, ყოველი ნივთები მისი ცოლის არის, ტანისამოსი, თვალ-ტანადობა, ყოველივე მისი ცოლის არის. ხელმწიფე თავზარდაცემული, ფერმიხდილი დაბრუნდა სასახლეში. დედოფალიც წამოვიდა ხელმწიფის მოსვლამდი, კიდევ თავის ტახტზე დახვთა. რა ხელმწიფემ წამოვიდა ფერმიხთილი და გამცბარი, კითხა დედოფალმა: ხელმწიფე, რავა მალ-მალე დაიარები, როგორ ფერმკრთალი ხარ? აწ ჯვარისწერის დროა, არ დაესწრობიო? ხელმწიფემ ბრძანა: ბატონო, შენ ნუ მომიკვტები, აგერ გავგიჟდებიო! ის ქალი სულ შენ გგავს პირითაც, ტანითაც, ტანისამოსიც სულ შენი აცვიაო, ყოველივე ნივთი, ბექდები შენი არისო და რავა არ გავგიჟდებიო! გაიცინა დედოფალმა ხმამაღლა: რატომ გაგვირვებია? ქალი ქალს ემსგავსება, ნივთი ნივთს ემგვანება, ბექედი — ბექედს, ამაზედ რა დაფიქრდი? მე აქ ვარ, ის იქ

არის, ეს რა საფიქრებელია? ამაზე დარწმუნდა მეფე და მისი
და. დედოფალიც წავიდა, ხელმწიფის მისვლამდე ჯერ
დასაწერათ გამოემზადნენ. ხელმწიფეც მივიდა, გაყვა ეკლესია-
აზე, ჯვარი დასწერეს, მოვიდნენ შინ, გამართეს ლხინი, მარა
ხელმწიფე დიდათ დაფიქრებული იყო, რამოდენიმე ხანს იჯ-
და ქორწილში მწუხარებით, მარა ადრე წამოვიდა. რა მოვიდა
დედოფალი აღარ დახვთა... დიდის მწუხარებით და ტირილით
დაემხო იატაკზე, მარა სირცხვილით ძალადობა ვერ მოიხმარა,
რადგან თვით ქორწილში იქ იყო.

ისინი იქ იყვნენ ჭირში და ჩვენ აქ ვიყავით ლხინში.

V.

მამლის რჩევა

იყო და არა იყო, იყო ერთი კაცი ჩვეული ქურდობის. წა-
ვიდა ერთ ღამეს ჩვეულებრივ, გზაში წასკტა სისხლი ცხვირ-
ში. მოავლო ხელი მიწას და მოწიკვა ბალახი და კარგა დაიცა,
სისხლი არ გამოეშვა. გაიარა ცოტა გზა და მამალმა დაიყვი-
ლა: ქურდი მოვიდაო, მეორე მამალმა დაიყვილა, ქურდი მო-
ვიდა და ძროხაც წაიყვანაო, მარა სამი ცერის მეტი არ ააქო!
ეს ამ კაცმა გაიგონა, ძროხას ძუძუზე ხელი მოარო, სამი ცე-
რის მეტი არ ქონდა მართლა; ამ კაცს გაუკვირდა, ცოტა გზა
კიდევ გაიარა და ძაღლებმა ძლიერი ყეფა შექნეს, მამალმა
ძაღლს დაუყვილა: იყეფე ძაღლო, იყეფეო! თუ იყეფ, კი
გმართებსო!

ძაღლმა დაუყეფა: ნეტა რა ანბავიაო?

მამალმა დაუყვილა: ერთის საათის განმავლობაში ქვეყანა
შეიძვრისო.

ძაღლმა მოჰკითხა: რაისთვისო?

მამალმა დაუყვილა: ისეთი ლაშქარი მოდის, ქვეყანაზე
არაფერს დატიებსო. ეს ამ კაცს სულ ეყურებოდა, მარა ჩა-
უდგა გზას და მივიდოდა. ნახევარი საათის განმავლობაში
ისეთი ხმიანობა შეიქნა, სოფელი თლათ შეიძრა; მოდიან
ხიზანი, ქალი, ბოვშებით, თავის ულუფით, მოდენიან ჯოგს.
იმდენი ჯარი შეიყარა, გასარები გზა არ არის, კაცი და სა-
ქონელი არეულია. ამ კაცმა ძროხას ხელი გაუშვა და დარჩა
ცხვრის ჯოგში გარეული. მიდის ცხვრები და ეს კაციც მი-

დის. ერთი ცხვარი უკან-უკან რჩებოდა, სიარული უჭირდა. წინ მიმავალმა ცხვარმა დაუბეტელა:

რავა უკან რჩებიო? რატომ არ ისწრაფი, ვერ ხედავ ქვეყანა იძრევაო?

უკანამ უთხრა:

ჩემი ამბავი რომ იცოდე, ასეც რომ ვიარები, გაგიკვირდებო, გაჭივრებისთვის მოვდივარ თვარაო!

წინამ უთხრა:

რატომ გიჭირს სიარულიო?

მძიმე ტანი მაქო. ჩემმა ბატონმა რომ ჩემი ანბავი იცოდეს, ჩემს მეტი არაფერი უნდაო, გაკეთდებო!

წინამ კითხა:

რის მქონებელი ხარ, რომ გააკეთებო?

უკანამ უთხრა:

ჯერ ერთი ფახარი(1) იმისთანა მაქ მუცელში, რომ ღამკლას და გამოიღოს, რასაც საუნჯეში ჩადებს, თვალ-მარგალიტით, ოქრო და ვერცხლით ნიადავ სავსე იქნებო; ამას გარდა, ძვლებს ჩემსას რომ დააწყობს, სულ ციხე-დარბაზი ქალაქად-სასახლედ იქცევაო. ტყავი ჩემი მოედანზე რომ გაიტანოს და ათრიოს მიწაზე, სანამ ხელში არ ჩაადნება სულ სოფლებად და მოსახლე კაცებად გადიქცევაო; მერმეთ რომ დადნება ის ტყავი, დამდნარი დადვას სარაიაში და მშვენიერი შვის უნახავი შეიქნებო! თავ-ფეხი ჩემი დადვას და ნახავს მეორე დღეს, ორი მშვენიერი მწვეარი იქნება მისი დიდი ერდგულიო, მარა ბოლოს ქალს თავის ამბავი არ უამბოს, თვარა მოკვტებო.

ეს ამბავი ამ კაცს სულ ესმოდა, აიყვანა იგი ცხვარი და გასწია და წავიდა. იმდენი იარა, მათი ქვეყანა სულ დატია, სხვაც ბევრი იარა, ერთ დიდ მაიდანს იმისთანას მივიდა, ორი თვის სავალზე კაცი არ იყო. დადვა იქ, დაისვენა. მერმეთ ის ცხვარი დაკლა, ფახარი გამოიღო, ძვლები დააწყო იმ ადგილს, სადაც სასახლეთ დაშვენდებოდა. ისეთი ციხე და დარბაზები შეიქნა და მასთან ქალაქი, — თვალი უკეთესს ვერ ნახვიდა. მერმეთ დაიკავა ტყავი ხელში და ათრია. იმ უკაცურ ადგილს სულ სოფლებათ იქცა, სანამ ხელში არ ჩაადნა, არ მოეშვა. მერმეთ დადვა ოთახში და მეორე დღეს ნახა მშვენიერი ქალი იყო. თავ-ფეხი ერთს ოთახში დადვა ისეთი მწვერე-

ბი შეიქნა, სხვა ვერ შეედრებოდა. ეს ფახარი საუნჯე და სულ თვალმარგალიტს დებდა. გახელმწიფდა კაცი. იხარებდა და იშვებდა. მარა ცხვირში ბალახი რომ დაითესა, ის აღარ ჰქონდა. თურმე პირუტყვის ენა იმის ძალით ესმოდა. სხვა სიკეთე აღარ აკლდა, ის ქალი ცოლად ყავდა, მარა დიდათ დაფიქრებული იყო. ამაზე ფიქრავდა, სიდან მოვსულვარო, თავის თავს ეკვირებოდა, ტომ და ნათესავს არ ხედვიდა. ფიქრავდა მარად და ეტყოდა ქმარს: შენ ასეთი კაცი სიდან შეიქნო, ან მე სიდან მიზონეო? ვინ არის ტომი და ნათესავი შენი და ან ჩემიო? ამაზე კაცი ხმას არ გაცემდა, მარა უსაშველო იყო, დღითა და ღამით ამას კითხავდა, ხან ეხვეწებოდა, ხან ეგულისებოდა, ხან იტირებდა, მარა კაცმა რადგანაც იცოდა — თუმც თავის ანბავს ეტყოდა, მოკვტებოდა, ამისთვის მაგრობდა, მარა ნამეტანი შეჭვივრება დააყენა და უთხრა ერთ დღეს, ერთი თვე მაცალე და გეტყვიო. ერთი თვე გავიდა, უთხრა, — ახლა მითხარო. ერთი კვირეც მაცალე და გეტყვიო. გავიდა ერთი კვირე... მითხარო, ერთი დღეც მაცალეო. გავიდა ერთი დღე. ახლა მითხარო. ხვალამდც მაცალეო. აცალა, მარა კაცი დიდათ შეჭვივრებული შეიქნა. თუ უთხრა, — მოკვტება, თუ არ უთხრა, არ უსვენებს! დახკიდა თავი, არის გონებაში. ძაღლებიც დიდათ მწუხარე შეიქნენ — ესმისთ მათი ბატონის ამბავი. პური რომ მიართვეს, თათები დაადვეს, დაწვენ ზედ, არ ჭამეს. ამ კაცმა ღმერთს ეგედრა: მომარჩინე ამ ქალის ხელიდან, რადგან გამაკეთეო. ძაღლმა რომ პური არ ჭამა, მამალმა მასხრობა დაუწყეო:

— აჰა, ვაიო, ძაღლს რომ თეთრი პური ქონდეს და არ ჭამდესო.

ძაღლმა უთხრა: რას მემასხრებო, გულზედ სისხლი მერებო!

მამალმა უთხრა: რასთვისო?

— რასთვის და, ჩემი ბატონი ხვალ უნდა მოკვტესო.

მამალმა უთხრა: რასთვის მოკვტებო?

— რისთვის და ქალმა უსაშველოდ მოეკიდა, თავის ამბავი მიანბეო. თუ უამბო, მოკვტება, თვარა არ უსვენებს დღე და ღამე.

მამალმა თქვა: ის სასიკვტილე ყოფილა და მოკვტესო.

— რა ქნასო, — ძაღლმა უთხრა.

მამალმა თქვა: მე ოცდაოთხ დედალს უარო და ქალს რატომ ვერ მოუარაო?! რომ კითხავს, ძალიანი გადაკრას მათრახი და ქე მოშორდებო.

ეს ძაღლის და მამლის ლაპარაკი ამ კაცმა ყველა გაიგონა და გულში თქვა: მართლა ასე ვიქ. რაკი გათენდა, უთხრა ქალმა: ახლა მითხარო. ამ კაცმა კი მათრახი თან იქონია და იმდენი ურტყა, სანამ არ დაიღალა. მერმეთ ქალი არღა კითხავდა.

ისენი იყვნენ ჭირში და ჩვენ ვიყვენით ლხინში.

ასახსნელი

ერთსა მიიდანს მიდორსა ერთი ჩიტი რბის,
ყოველი კაცი იმას სცემს — სისხლი არა სდის.

VI.

ძალად მარჩიელი

იყო და არა იყო. იყო ერთი საწყალი ჩოფანიო კაცი, რომ თავის დღეში კარში არ გამოსულა. იჯდა ნაცარში და ნაცარს ქექდა. რძალი ყავდა და დიდათ უჯავრდებოდა, — ადექი, გარეთ გადი, რამე იშოვეო, მარა არ უჯერიყო.

ერთ დღეს ძალდატანებით გამოაგლო გარეთ: წადი, ჩემმა თვალმა არ დაგინახოსო.

წავიდა და ერთ მიდორზე გამოვიდა და ნახა მოგზაური ქარავნები, დაესვენებინ და დასძინოდენ, საქონლით დატვირთული აქლემები დაებენ. რა ეს ნახა, იფიქრა, — ამ აქლემებს გადავმალავო. ახსნა ერთი, წაიყვანა ერთ ტყეში, შეაბა, მოვიდა, — კიდე, ქე სძინვენ. მეორეც წაიყვანა, ისიც მასთან დააბა, და რა მობრუნდა მეოთხედ, ნახა, რომ გაუღვიძიან და თავსა და პირს იმტვროვენ, ყვირიან. კითხა ამ ჩოფანომ: რა ამბავიაო, რა დაგმართიანო. შესჩივლეს, — დაღალული ვიყავით და აქ მოსასვენებელა გარდავხდით, დაგვეძინა და საქონლით დატვირთული სამი აქლემები მოგვპარესო, სადათ წავიდეთო. საწყალმა ჩოფანომ ხრიკი ქე იცოდა ცოტა, — სთქვა, მე მარჩიელი ვარ და თუ სამარჩიელოს მომცემთ, მე ამოვარჩევო. უთხრა ქარავანმა: თუმც ამოგვირჩევ, ბევრს გაჩუქებთო. მაზედ ეჭვს ვინ შეიტანდა, ისეთი საბრალო იყო. მოკიდა მჯაზე ხელი ერთს და უთხრა: თქვენი აქლემ-

მეტი ჯერ დამალულია ტყეში, და თუ დაღამებამდე არ გამოვა, ვერაფერი ვიპოვებ. ვინაა იგი? — ვიკითხო. — არ იპოვებ, დაღამდება და წაიყვანებენო, მერმე ვეღარ იპოვნითო! ქარავანმა უთხრა: სით რა ვეძიოთ, არ ვიციოთ! ჩოფანომ სითაც ეგულებოდა იქით ანიშნა, — ამ მხარეზე ეძიეთო. ნიშანზე დააყენა და წავიდენ, ეძიეს და ერთი საათის გამაელობაში ნახეს. ამ ჩოფანოს ბევრი აჩუქეს და დაუმადლეს. ქარავანი თავის გზაზე წავიდა და ეს თავის სახლზე მივიდა, რძალს მიუტანა, ეს ვიშოვნეო. რძალს დიდათ გაუხარდა, უთხრა: აკი გითხარი, გარეთ გასვლა გიჯობს-თქო, ახლა ხომ კარგია.

გავიდა რამოდენიმე დღე. ის ქარავნები თავის ქვეყანაში მივიდა. მათ ხელმწიფეს ერთი თვალი ისეთი დაეკარგა რომ დიდი ძვირფასი იყო და ხელმწიფეს ძლიერ ყვარებოდა. რა დაეკარგა, დიდათაც მწუხარე შეიქნა. ხელმწიფე ამბობდა, ვინც იმას მიპოვნის, რასაც მთხოვთ, იმას მოგცემთო.

რაკი ქარავნებმა გაიგეს ხელმწიფის ისეთი მწუხარება, მივიდენ და მოახსენეს: ხელმწიფეო, ჩვენ რომ საქარავნოს ვიყავით, ერთი მთარგმელი იმისთანა ვნახეთ, რომ მან აღმოგვიჩინა და გვაპოვნინაო, თუ იმ მთარგმელს ვიპოვნით და მოვაძებნიებთო, უთუოდ ის ამოიჩივსო.

ხელმწიფემ ბრძანა სითკენ არის, რომ მოვაძებნიო და ვიპოვნოვო. ქარავნებმა ნიშნეულ სოფლის და კაცის მსგავსება თქვეს.

ხელმწიფემ გაგზავნა კაცი იმ მხარეზე და აძებნია. ნახეს, უთხრეს: ხელმწიფე გიბრძანებსო, მთარგმელი ყოფილხარო და ხელმწიფეს ერთი ძვირფასი თვალი დაეკარგა, ძლიერ უყვარდა, თუმც იმას ამოაჩივ დიდი წყალობას მოგცემსო!

რა ეს გაიგონა საწყალმა თავს ზარი დაეცა, დიდი იტირა, ივარა, წასვლა არ შემძლიაო, რძალს ბრალობა დაუწყო, მარა ხელმწიფის კაცებმა ძალა დაატანეს, ხელი მოკიდეს და ძალით გამოიყვანეს.

რა ღონე ქონდა, წავიდა. რა რომ სასახლეში მივიდა, დიდი პატივით მიიღო ხელმწიფემ, კარგ ოთახში დააყენეს. მარა მას ერთიც არ ესიამოვნებოდა, შიშით ძრწოდა საწყალი. სულ ხელმწიფის კარისკაცები შემოესიენ, უყურებდენ, რას იტყვისო. მაგ საწყალს ენა სათქმელად არ ქონდა. რა დაღამდა, ხელმწიფე შამობრძანდა, დაბრძანდა, ერთი კოლოფი შა-

მოიტანეს მკალი ჩაუსვენ შიდ გამოსაცადათ, თუ ამგვარად
 ის კოლოფი ჯერ სხვასთან მიიტანეს. ვერავინ ვერ თქვა, რა
 არისო. მერმეთ ამ საწყალს ჩოფანოსთან რაკი ეს კოლოფი
 მიიტანეს, ამოიოხრა საწყალმა და თქვა: აჰა, რათ მომკა-
 ლიო, სძალოო. რა ეს თქვა, ხელმწიფემ და სულ ვინც იყო მა-
 ყურებელი, ის იფიქრა, მკალი ამოხსნაო, კოლოფში რომ
 იყოვო, და ყველამ გაიკვირვა. ხელმწიფეს გაეცინა, დიდათ
 ესიამოვნა. თქვა გულში: რადგან ეს კი ამოხსნა, თვალსაც კი
 ამომირჩევსო. კოლოფი გახსნეს, მკალი ამოიყვანეს. იყო
 ერთი ამბავი. ეს საწყალი ამბზე კი მორჩა, მარა რომ გათენდე-
 ზა ეს თვალი უნდა ამოირჩიოს. მაინც მწუხარედ არის. თურმე
 ის თვალი ერთ ხელმწიფის მსახურს მოუპარავს და ამ ამბავს
 უყურებს, და რომ კოლოფიდან მკალი ამ ჩოფანოს სიტყვით
 ამოიყვანეს, შეშინდა დიდათ და თქვა გულში: რადგან ის
 ამოხსნა, ამასაც ამოხსნის! ფიქრავს და გონობს რა ღონე მო-
 გიძიოვო! რა რომ დაწოლის დრო შეიქნა, ამ ჩოფანოს წმინდა
 ქვეშაგებში მოუსვენეს. იმდენი ეცადა იმ მსახურმა, რომელ-
 საც თვალი ჰქონდა, იმ ოთახში თავი დაიარჩინა, ის ჩოფანო
 რომ იწვა. რა ყველას დაეძინა, ადგა, მივიდა და უთხრა:
 მთარგმნელო, შენის ღვთის გულისათვის, მომეშველე რამეო.
 ხომ იცი თვალი მე მაქ, რამე მომიხერხეო! მან უთხრა: რავარც
 შეგხედე, მაშინვე შეგატყვეო, რით შამოგიაროო? შენი სი-
 ცოდვისათვის ამას ვიქ: შენ დილას რომ ადგე ის თვალი ბატს
 გადააყლაპიეო და იმ ბატს თხარი მოსტეხეო. იმ ბატიდან
 ამოვაჩენ და შენ თავისუფალი იქნებიო. ამ სიტყვით ქურ-
 დიც თავისუფალი შეიქნა და მომეტებულად გამხიარულდა
 მთარგმელი, ამ განსაცდელიდან განთავისუფლდა. იმ ღამეს
 ორივემ ტკბილად იძინეს. რა გათენდა, მხიარულად ადგა
 მთარგმელი, მსახურმა წყალი მიართვა, პირი დაიბანა, პირ-
 ჯვარი გამოისახა და ამ დროს ხელმწიფემ მიიწვია მასთან,
 უნდა ამოარჩიოს!..

მხიარულად ხელმწიფესთან შევიდა, უთვალავი ჯარი შე-
 მოკრბენ და უყურებენ, — რას ამოარჩევსო!

მთარგმელმა ხელმწიფეს მოახსენა: ხელმწიფეო, მე ამას
 მოგახსენებ, ის შენი თვალი ფრინველს რამეს გადაუყლა-
 პავსო, თორემ კაცს არა აქვსო.

ხელმწიფემ ბრძანა: რა ფრინველია, ისიც ამოარჩიეო.

თქვა მთარგმელმა: რაც ამ სასახლეში ფრინველია, ყველა მოდენეთო.

სულ მოდენეს ინდოური, ბატი, ქათამი, ნახა ფხარ-მოტეხილი ბატი და თქვა: დაკალით ეს ბატი და გასჭარით, შიგანში აქო.

გასჭრეს და გამოიღეს მთარგმელს ხელმწიფეს. დიდათ გამხიარულდა. ამ ჩოფანოს სხვა წყალობაც უბოძა, მასთან ერთი შეკაზმული ცხენი ისეთი გამოიყვანეს საჯინიბოდან, ხელმწიფეს ეკადრებოდა. ის მთარგმელს. ცხენი ჩოფანოს სრულებით არ უნდოდა, თავის დღეში ცხენზე არ მჯდარა, შეხედვის ეშინოდა; არ წაიყვანა, ბოდიში დაუწყო, ამისთანა ცხენს ხელმწიფეს არ დაუხარჯავო. ხელმწიფემ არ დაუჯერა, ძალით შესვეს. ეშინოდა საწყალს და ასე გაისტუმრეს პატივისცემით რა სასახლეს გასცილდა. ცხენმა თავი გაუზიდა, ვერ შამოაკავა საწყალმა, ბევრს ხანს იქით გაზიდა ჭენებით, მერმეთ მობრუნდა სასახლისკენ, სასახლეში ჩამოჭენდა. ძლივ მაგრდებოდა საწყალი ზეთ, მისდა ბედათ რა რომ სასახლეში კი ჩევიდა, საჯინიბოს თურმე ცეცხლი გასჩენოდა და იწობოდა. დაინახა ჩოფანომ, დაიყვირა: მიეშველეთ, მიეშველეთ, საჯინიბო იწვებაო! გამოიხედეს, ნახეს, მართლა იწვებოდა, მიეშველეს. მერმეთ კითხეს:

შენ რისთვის დაბრუნდიო?

უთხრა: მისთვის, რომ რა რომ ცეცხლი გაჩთა, ის ვამისნეო, თუმც არ დაგბრუნებულყავი, სასახლე დაიწობოდაო. მარა ეს ცხენი რომ მომეცით იმის ბრალიაო, არ დამიჯერეთ თვარა არ წავიყვანდიო. აწ არ წავიყვანო, ხელმწიფევ, ეს ცხენი ხელიდან არ გაუშვათ, თორემ საჯინიბო დაიქცევო. ხელმწიფემ დაუმაძღა, მართლა იმ ცხენის ბრალი ეგონა: ჩობანოს ურიცხვი უბოძა და წავიდა. რძალს დიდათ გაეხარა მისი, გამდიდრდა.

ესენი იქ იყვნენ ჭირში და ჩვენ აქ ვიყვნეთ ლხინში.

VII.

ჯუჯა ცოლ-ქმარნი და ვაჟრის ნიშლავი

იყო და არა იყო, იყო ერთი კაცი ორი ციდა და ერთი მტკაველა და ცოლი ყავდა ერთი ციდა და ერთი მტკაველა. მისმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსო-

გა, გარეცხა და მეორე დღეს ქმარს ბაზარში გაატანა გასაყიდათ. ქმარი წავიდა და წაიღო. გზაში ერთი კაცი გოგო მოყავდა, კითხა:

— ვინ ხარ შენ, რა კაცი ხარო? — უპასუხა: მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველაო და ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველაო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანა და მივალ ახლაო.

— გამიცვალე ამ გოგოშიო.

— კარგი იქნებაო.

გაუცვალა და წავიდა. გაიარა რამოდენიმე გზა, შემოხვთა ერთი კაცი, ბიჭი მოყავს, კითხა:

— ვინ ხარ შენ, რა კაცი ხარო? — მან უპასუხა: მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველაო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველაო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანა. იგი გოგოში გავცვალე და ქე მივალ ახლა შინო.

— გამიცვალე მე ბიჭშიო!

— კაი იქნებაო!

გაუცვალა და წავიდა. ცოტა რა გაიარა, შამოხვთა ერთი ცხენოსანი კაცი, კითხა:

— ვინ ხარ შენ, რა კაცი ხარო? მან უპასუხა: მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველიო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველიო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღე ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანაო. იგი გოგოში გავცვალე, გოგო ბიჭში გავცვალე და ქე მივალ ახლა შინო.

— გამიცვალე მე ცხენშიო!

— კარგი იქნებაო!

გაუცვალა და წავიდა, გზა გაიარა და ერთი კაცი შეხვთა, ხარი მოყავდა, და კითხა:

— ვინ ხარ შენ, რა კაცი ხარო?

— მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველიო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველიო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანაო. იგი გოგოში გავცვალე, გოგო ბიჭში გავცვალე, ბიჭი ცხენში გავცვალე და ქე მივალ ახლა შინო.

— გამიცვალე ხარშო!

— კაი იქნებაო!

გაცვალა და წავიდა. ცოტა რომ გაიარა, შემოხვთა კაცი, თხა მიყავს. შემოკითხა: ვინ ხარ შენ, რა კაცი ხარ?

— მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველიო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველიო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა. გარეცხა და გასაყიდათ გამოატანაო. იგი გოგოში გავცვალე, გოგო ბიჭში გავცვალე, ბიჭი ცხენში გავცვალე, ცხენი ხარში გავცვალე და ახლა ქე მივალ შინ.

— გამიცვალე მე თხაშო!

— კაი იქნებაო!

გაუცვალა და წავიდა. ცოტა გზა გაიარა, შემოხვთა კაცი, მამალი მოყავს. შემოკითხა:

— ვინ ხარ, რა კაცი ხარო?

— მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანაო. ტილო გოგოში გავცვალე, გოგო ბიჭში გავცვალე, ბიჭი ცხენში გავცვალე, ცხენი ხარში გავცვალე, ხარი თხაში გავცვალე და ქე მივალ ახლა შინო.

— გამიცვალე მამალშო!

— კაი იქნებაო!

გაუცვალა და წავიდა. ცოტა გზა გაიარა, და ერთი წყალი იყო გასაველი, იქ ერთი დიდი ვაჭარი შეხვთა, აქლემი საქონლით დატვირთული მიყავდა, კითხა:

— ვინ ხარ, რა კაცი ხარო. ამან უპასუხა: მე ვარ ორი ციდა და ერთი მტკაველო, ცოლი მყავს ერთი ციდა და ერთი მტკაველო. ჩემმა ცოლმა ერთ დღეს ოცდაოთხი ტილო შესტა, მოქსოვა, გარეცხა და გასაყიდათ გამომატანაო. ტილო გოგოში გავცვალე, გოგო ბიჭში გავცვალე, ბიჭი ცხენში გავცვალე, ცხენი ხარში გავცვალე, ხარი თხაში გავცვალე, თხაი მამალში გავცვალე და ახლა ქე მივალ შინო.

ვაჭარმა უთხრა: გამიცვალე ნემსშო!

— კაი იქნებაო! — და გაუცვალა ნემსში, მიდგა წყალზე და მენავეს უთხრა, გამიყვანეო.

— სანავო მომეცი და გაგიყვანო!

გამოიღო ნემსი და მისცა. გაიყვანა წყალზე და დადგეს-
რიც გავიდა. ვაჭარმა უთხრა ციდა მტკაველა კაცს:

— ახლა შენი ცოლი მიგიშობს შენ შინო, ცარიელი რომ
მიხვალო?

ციდა-მტკაველამ უპასუხა:

— ძალიან გაუხარდებო!

— მე ვფიქრობ, რომ ძალიან გაგიჩავრდებო!

მან უპასუხა:

— სრულებით საწყენს არ მეტყვისო.

ვაჭარმა უთხრა:

— თუ შენი ცოლი შინ მიგიშობს და ან ძლიერ არ გაგი-
წყრება, მე ამ საქონელზე ხელს ავიღებ, სულ შენ გაჩუქებო!
და თუმც გაგიწყრა, შენ და შენი ცოლი ორივე მოსამსახუ-
რეთ გამყევითო!

ციდა-მტკაველამ უთხრა:

კარგი იქნებაო, აგრე იყოსო, მარა პირი არ იმტყუნოვო!
ვაჭარმა ღმერთი იფიცა — არ გიმტყუნოვო, მარა შენ უნდა
წაგიყვანო თუ გაგიწყრაო.

დანიზლავდენ ამაზე და წავიდენ. რა მივიდა ციდა-მტკა-
ველა სახლზე, ვაჭარმა უთხრა: შენ დაიმაღე, ჩუმათ უყურე
და მე მივალო და შენს ამბავს უანბობო. აგრე ვქნათო. ვაჭარ-
მა მიდგა კარებთან და წყალი მოითხოვა, — ერთი წყალი და-
მაღევინეო. ქალმა წყალი დააღევია. ცეცხლიც მომიტანეო,
თუთუნი უნდა დავლიოვო. — ცეცხლიც მიუტანა. დაჯდა, ყა-
ლიონი გააკეთა, სწევს. ქალს მადლობა უთხრა, გავსაჯეო; მერ-
მეთ უთხრა:

— შენმა ქმარმა კარგათ ივაჭრა, შენ რომ ტილო გაგე-
ტანებია, ის გოგოში გასცვალაო.

— უი შავ, საწყალს კარგათ უქნია, ერთი ენის გამცემი
არ მყავდა, ენას გამომცემს კარგია.

— ის ბიჭში გასცვალაო!

— უი შავ, უი შავ, ეს უკეთესი უქნია, ერთი სადილის
მიიტანი არ ყავდა ყანაში რომ წავიდოდა და სადილს მიუტანს
კაიო.

— ის ცხენში გასცვალაო!

— ქვეითათ სიარულმა მოკლა საწყალი და ცხენი თუ იყი-
და კაიო.

— ის ხარში გასცვალაო!

— უი, საწყალს ზურგზე ტყავი არ ქონდა ტვირთის ნა-
ზიდავი და შეშას მოატანიებს, რამე სხვასაც, კაიაო!

— ის თხაში გასცვალაო!

— კაი ბატონო, ეზო სულ ბარდით გაკრული მაქ, კაცი
მომცელავი არ მყავს და თხა მაინც ბარდს მოჭამს და ეზოს
გამიწმენდსო.

— ის მამალში გასცვალაო!

— ეს უკეთესი უქნია. გათენებას ვერ შევიტყობდი, ერთი
დამყვილებელი არ მყავდა და მამალი გათენებას შემატყობი-
ნებსო.

— ის ნემსში გასცვალაო!

— ძველის მოსაკერავი არაფერი მქონდა და არც ახალი
რომ მეშოვა მისი შესაკერავიო. ახლა ძველს მაინც მოვკერავ
კაიაო.

— ის ნემსი მენავეს მისცა, წყალზე გამიყვანეო.

— ათასი მადლი ღმერთს, თუ ის მშვიდობით კი გამოვი-
და და მომივიდაო!

გამოვიდა ციღამტკაველა დამალული და უთხრა ვაჭარს:
აკი გითხარ განა, ჩემი მოსვლა იამება ჩემს ცოლს, საწყენს
არ მეტყვის-თქო. ახლა ჩემი ნიზლავი უნდა მომცეო. ვაჭარი
გაბუტდა, შერცხვა, მის თავს დააბრალა: რატომ არ ვიცოდი,
მისი ცოლი მასავით აბდალი იქნებოდაო! ერთი აქლემი წმინდა
საქონლით დატვირთული დაატიებდეს და ვაჭარი გაბრუნდა
გულდაწყვეტილი.

ისენი იქ იყვნენ ჭირში და ჩვენ ვიყვენით ლხინში.

გ ა მ ო ც ა ნ ა

ხუთი ძმანები არიან, არც ერთ აკლია ზრდილობა,
ეს ერთი ცუდი იციან — ერთმანეთისა ცილობა.

VIII.

ორი მოგზაური და მათი ნახულ-გაგონილი

იყო და არა იყო, იყო ორი ამხანაგი კაცი. უყვარდათ
სიარული უცხო და უცხო ქვეყნებში, მათ ცხოვრებას ამით
ატარებდნენ. ჩვეულებისამებრ, ერთ დღეს მოიუბნეს და გა-
ბირენ სულ შორს, უცხო ქვეყანას. ერთმა თქვა, — გზის ხარ-

ჯი, საგზალი რამე უნდა ვიქონიოთო. მეორემ უთხრა, — საგზალი რა საჭიროა, სადაც მივალ საჭმელს ყოველგან ვიშოვნოვო. მან უპასუხა. — ძმაო, ეგ რავე იქნებაო, ვინ გვაჭმევს, ვინ გვთვის იმისთანა კაცს სად შევხვდებითო. მეორემ უთხრა, სულ ლხინს გაწევიებო, ერთი ფარა არ გვინდაო. ამაზე ლაპარაკი შექნეს. აბა, დავნიზლავდეთ, მე თუ შენ საჭმელი ვერ გიშოვნეო და მოგაშოვო. თუთხმეტი თუმანი მოგცეო, და თუ გაქამო კარგათ და გასვა თუთხმეტი თუმანი შენ მომეციო. ამაზე დათანხმდენ ორივემ. წავიდენ, მარა წინ იმან გაუძღვა, რომელმაც ის თქვა, საგზალი მოგვინდებო. ასეთი გზით წაუძღვა, რომ არც იყო სოფელი, არც ერთ კაცს თვალით ვერ ნახავდა. აბა, საჭმელს ვინ აჭმევდა! კვდებიან შიმშილით... ერთი მეორეს აბრალებს. ამ გაჭივრებით სამი თვის საგალი გაიარეს და ერთ სახელმწიფოში შევიდნენ. ნახეს, რომ ყოველი კაცი, ქალი და ყმაწვილი სულ შავით მოსილი იყვნენ. — ქალაქში სულ დაღუპული იყო, მთლათ მთელი ქალაქი და მოქალაქე ძაძით იყო დაბურული. ანბავს არავინ არ იტყოდა და არც ისენი ვისმეს (ამბავს) რასმეს კითხავდა. თურმე ვინც იმ ქვეყანას წავიდოდა, შავს შეიკარვიდა და ისე მივიდოდენ; რა ქალაქში შევიდენ, ერთმა გამოსცილდა, რომელმაც სთქვა საგზალი გვეჭივრებო. ეგებ საჭმელი ვიშოვნოვო, და მეორე დადის ქალაქში გაკვირვებით. იარება, იარება აღარც შიმშილი ახსოვს, არც წყურვილი. უნდა რამე გაიგოს, მარა ვინ ეტყვის? ნახა, რომ ერთი ციხე იყო, საშინელი დაბნელებული, ძაძით დაბურული. ავიდა იმ ციხეზე და ნახა ერთი ხელმწიფის შვილი ზის, სახე მზისა აქვს, მარა იმ რიგათ დაღუპულია შავით, რომ მისი მსგავსება არაფერს არ გავს; თავი მუხლზე აქვს დადებული. ეს კაცი დგას გაოცებული. ეს ხელმწიფის შვილი ხანდისხან აიხედავს, ამ კაცს შეხედავს, ისევ ჩამოკიდებს თავს. ამ კაცს ძლიერ უცხოობს და უცხოელადც ამით სცნობს, რომ შავი არ აცვია, მარა არავინ რას კითხავს. რამოდენიმე ხანი გავიდა და ერთი პატარა ყმაწვილი მხარით შამოიყვანეს. ეს ყმაწვილი ნახევარი კედარო თავიდან რომ დაიწყებოდა ქუდიანა წითელიც კი იყო, მწვანეც, ყვითელიც და ალისფერიც; ნახევარი კედაროს ქუდიანა ძაძი ემოსა. რა ის ყმაწვილი შემოიყვანეს, შეიქნა ერთი ვაება, ყვირილი, ტირილი, თავ-პირში ცემა. ხელმწიფე და მთელი მო-

ქალაქე დიდის ხმით ტიროდენ. მერმეთ გაიყვანეს ^{ეს ყმაწვი-}ლი, სამი საათის გამავლობაში ძლივ დადუმდენ. ^{ეს კაცო-დგა-}ნა, გამკრთალი არის, მარა ვინ რას ეტყვის, ან ^{ეს რას იტყ-}ვის. მერმეთ აიხედა ხელმწიფემ და შეხედა ამ კაცს:

— ძმაო, შენ სადაური კაცი ხარო?

რა ეს ხელმწიფემ უბრძანა, თაყვანი სცა და მოახსენა, ყოველი მისი გარემოება და ჩვეულება ქვეყანაზე მოგზაურობის ამბვები. უბრძანა ხელმწიფემ:

— ვიცი, დაკვირვებული ხარ ამ ამბავზე, თუმცა შენ ამ ამბავს ამ ქალაქში ვერაფერს გეტყვის, მარა მე ვიამბობ, რადგანაც ვიცი მსურველი ხარ ცნობისო. მე ხელმწიფის შვილი ვარ, — ხომ ხედავო, მამაჩემს ჩემს მეტი შვილი არ ყავდაო, სასოებით მზდიდა. ჩემთვის იმისთანა ცოლი უნდოდა, ქვეყანაზე უკეთესი არ ყოფილიყო, მაგრამ ვერ ამოაჩინა. მე ასეთი კაცი ვიყავ, ვერც ცხენოსანათ შემედრებოდა ვინმე, ვერც ჯირითში, ვერც ბულთის თამაშში, ვერც მშვილდ-ისრის სროლაში. ისარს ჰაერში ფრინველს არ ავაცთენდი. სამი ხელი ტანისამოსი სახელმწიფო და სამი შეკაზმული ცხენი მყავდა, ერთი ხელი ტანისამოსი და ერთი ცხენი უკეთესი იყო, მეორე უფრო დამცრო იყო, მესამე კიდევ იმაზე დამცრო. რა დილას ავდგებოდი და პირს დავებანდი, უკეთესს ტანისამოსს თუ ჩავიცვამდი, მეჭინიბეს კითხი არ უნდოდა, — მსწრაფლად უკეთესს ცხენს კარზე მომგვრიდა და შევჯდებოდი. მაშინ ძალაც უკეთესი მექნებოდა. თუ იმაზე უფრო მდარეს ჩავიცვამდი, ცხენსაც იმაზე მდარეს მომგვრიდა და შევჯდებოდი. ძალაც იმაზე ნაკლები მექნებოდა. თუ კიდევ იმაზე მცირეს ჩავიცვამდი, ცხენსაც უმცირეს მომგვრიდა და ძალაც ნაკლები მექნებოდა, ამას რომ ჩავიცვამდი, ხან სანადიროს წავიდოდი, ხან მოედანზე ვბურთაობდი.

ერთ დღეს გაველ მაიდანზე, ბულთს ვავდებთ და ვიჭერ, ვთამაშობ, გავიხედე ამ მოედანზე, თვალი ძლივ უწვდება იმდენზე ორი კაცი მოდის, მზეც კი მოყავთ, მთვარეც და ვარსკვლავიც! დავაგდე ბურთი, დავაჩერე თვალი: მოყავსთ ერთი მზის უნახავი. ვთქვი, ეს არის მამაჩემი რომ ეძებს ჩემთვის, ამისთანა სხვა რა იქნება! წავეგებე სწრაფლად, ხელი მოვკიდე — ქალს არ ვანებებ; გაძალეა მოინდომეს, მარა დავსძლიე, მითხრეს: ყმაწვილო, ნუ გვიზამი ამის გულისთვის სამი წე-

ლიწადია მამამის ციხე ვადგივართო და დღეს ძლიერ ვაღიწიე
 თო. ამას შენ წაგვართმევ, — ჩვენ რა ვქნათო; ისინი თურ-
 ხელმწიფის გაგზავნილნი იყვნენ, მისთვის უნდოდენ, მარა მე
 რავე დავანებებდი, წავეყვანე ის კაცები მამაჩემთან. მამაჩემ-
 მა ამ ქალის ერთი წონა მარგალიტი მისცა, ერთი წონა თვალი
 და ერთი წონა ოქრო. ამ საჩუქრით ის კაცები გაუშვა, მარა
 ისინი ისე მწუხარე წავიდნენ, თუნდ ერთი ფარა არ წაეღონ:
 მამაჩემს და მე თავისი სურვილი აგვისრულდა და ქორწილი
 მიყო, რაც შეგვეფერებოდა. ვიყავით სიხარულში. გავიდა რა-
 მოდენიმე ხანი და მე ავდექ ერთ დილას საშვალე ტანისა-
 მოსი ჩავიცვი, საშვალე ცხენი უნდა მოეყვანა მეჩინიბეს, მა-
 რა არ მოიყვანა. გავუჯავრდი, — დაიხოცეთ, რა დაგემართენ-
 მეთქი. რა ჩემი ხმა გაიგონეს, გამოვიდა მეჩინიბე და მითხრა:
 ბატონო, დღეს შენ უკეთესი ტანისამოსი გეცვა და უკეთესი
 ცხენი მოგგვარე და წაბძანდიო. მე ვუთხარ: მე ახლა ავდექი,
 ჩემთვის ცხენი არ მოგიყვანია-მეთქი! მოვიხედე, — ლოგინზე
 ჩემი ცოლი ქვეშაგებში იწვა მეგონა, თურმე ამდგარიყო ჩემს
 უმალ, ჩემი უკეთესი ტანისამოსი ჩავიცვა, უკეთესი იარაღი შა-
 მოერტყა, მეჩინიბეს ვგონებოდი და უკეთესი ცხენი მიეყვანა.
 ის შემსხდარიყო და წასულიყო. რა ეს გავიგე, დავლონდი.
 რაღას ვიქმოდო, მოვაყვანიე საშვალე ცხენი, შევკვდე და გამო-
 უდეგ უკან. ვიარე რაც შეიძლებოდა სისწრაფით, ასე რომ
 სამი დღის სავალს ერთ დღეს ვათავებდი. გავედი ერთ დიდ
 მოედანზე და დავინახე ჩემი ცოლი ყვავის თავის სისხო, ვი-
 არე რაც ღონიძიება მქონდა და დავინახე კაცის თავის სისხო,
 ვიარე და დაუახლოვდი; რა რომ ახლოს მივედი, მომიხედა და
 დამიძახა: ყმაწვილო ნუ მომზდეო! მარა მე რავე მოვეშვე-
 ბოდი, დაუახლოვდი კიდე, მომიხედა და მითხრა: ყმაწვილო
 ნუ მომდეგ გიჯობსო! მე არ დავეხსენ, ახლოს მივედი. მო-
 მიბრუნდა, შამომკრა ხრმალი და იქავ უსულოდ დამაგდო.
 გაიარა და წავიდა. მერმეთ იფიქრა, — ამის მამას მეტი შვი-
 ლი არა ყავს და ამდენ ფასათ მიყიდა, მე ქე დავეკარგე, შვილი
 კი მოუკალი, მისი ცოდვა კას არ მიზამსო. მობრუნდა, დამაყა-
 რა წამალი, მომარჩინა და მითხრა: ნუ მომდეგ, თორემ მოგ-
 კლავო! წავიდა. მე შინ რავე დავბრუნდებოდი, და ჩუმათ უკან
 მივზღიე, — თავს არ ვიჩენდი, შორი-შორს მივზღიევი.

რა ბევრი გზა გავიარე, ერთ სახელმწიფოში შევედი ძლიერ

დაღალული, შიმშილით დასუსტებული. ერთ დღედაც დასაბრუნებელი სახლში შევედი და ვუთხარ: ბებიაშვილობას, რამე მამაშვილებს მეთქი. შემატყო გაჭირვებული ვიყავი, იმ წამში საჭმელი მომიტანა და მაჭამა. მე დაღალული აღარ დავიძარ იქიდან, არც მას ეწყინა. სროლა იყურებოდა საშინელი, ისე რომ ჩხუბი გეგონებოდა. ვკითხე დედაბერს, — სროლა რომ არის, რა ამბავია-მეთქი? მან მითხრა: შვილო, ჩვენს ხელმწიფეს ერთი ქალიშვილი ყავდა, ქმრის ნათხოვარი იყო და დაეკარგა სამი წელიწადია, და ახლა მოვიდა და ამელამ მისი ქორწილია, ქმარი მისი მოვაო და იმის სიხარულიაო. რა ეს ამბავი მიაგებო, ვსთქვი გულში: ჩემი თავი ცოცხალი არ მინდა, თუ ის არ ვნახე, რაცხა ჩემზე უკეთესია-მეთქი!

ავდექ, წამოველ, შეველ სასახლეში, არის სვრა და ძვრა! ვინც მოვიდეს, კაცი არ იკითხავს, — ვინა ხარო, იმდენი სხვა და სხვა ხალხია. რა დაღამდა სულ ახლოს მივდექი. მოვიდა სიძე, დედოფალი გამოიყვანეს მშვენიერი მორთული და დასვეს ტახტზე. მე იმდენი ვეცადე, სულ ახლოს მასთან დავდექი და ვიმზირებდი, სიძეს როდეს შამოიყვანებენ, — ვნახო. მე ვინ რას მკითხავს, რიდი არა მაქვს. ამ დროს მოხავან სიძე, იქით-აქეთ ორი კაცი უდგანა მხარში ერთი რამ ამბავით. შევხედ — დიდი საშინელი მაღალი, შავი არაბი, შესაშინებელი სახის! ვსთქვი გულში: ვაი, ჩემს დღეს, ამ საზიზღარი არაბისათვის დამტია! რამ გულმა გაუძლო ამის შეხედვას-მეთქი! რა შამოიყვანეს და დასვეს ამ მშვენიერ დედოფალთან, შამოუყვირა: სად იყავ შენ კახტავო! დედოფალმა ნელის ხმით უბასუხა: სად ვიყავ რა, ჩუმათ ხომ არ წავსულვარო... მაგიერი ხმა ამან რაღა გამცაო, გააქანა მჯილი და ცხვირში ისე მწარეთ სთხრიშა, სისხლი წააგდებია, და თითონ ადგა და გარეთ გავიდა. რა ეს ამბავი მოხთა, შეიქნა სვრა და ძვრა, ასე რომ სასახლე დაიქცაო, — ეგონებოდა კაცს. მე ზედ წავადექი დედოფალს ახლოს, მარა ვინ შემხედვინა. ქალმა ამოიოხრა და სთქვა:

ვაი, შენ დღეს, რომ მე შენათ ერთი ნეკი ღირდა იმისთანა ხელმწიფის შვილი დავტიე და აწი რაღაო!

მე დაუძახე: მე კიდე აგერ ვარ, თუ შენ ჩემკენ გული გაქმეთქი!

რა ეს გაიგონა, ადგა სწრაფათ, „აბა, წავიდეთო“ — მოვ-

კიდე ხელი, წამოვედით, შევჯედით ცხენებზე და ვიარეთ დღითა და ღამით! და რა მოვედით, მამაჩემმა უდიდესი ქორწილი წილობა და ღვინო მერმეთ გააწყო: სამს თვეს ისეთი ქორწილობა იყო, რომ სულ უმეტესი და უმეტესი ღვინო იმართოდა. რადგან თავის სურვილით მოვიყვანეთ, სიყვარულიც და სიხარულიც მომეტებული იყო. გამოხთა ხანი და დაორსულდა ჩემი ცოლი და შვა ის ყმაწვილი, რომელიც წამოიყვანეს. დედოფალი კი მუცელს გადაჰყვა. რას რომ ხელავე მწუხარებას სულ იმაზე არის. იმ ბავშვს დღეში ისე წამოვიყვანთ, ვნახავთ და იმაზე ვიტყვებით.

რა ხელმწიფემ ეს ამბავი დაასრულა, ამ კაცის აფხანავი წამოვიდა და უთხრა: კაცო, ახლა ჩემ ნიზლევს არ მომცემო, შიმშილით რომ მომკალიო? ამან უთხრა, — ძმაო, შენ კაცი არ მიჩვენე და სოფელი და უკაცურ ადგილს მარონინეო, საქმელს ვინ მაქმევდაო. ხელმწიფემ იკითხა, როგორ იყოვო? — წამოიჩოქა ახალშემოსრულმა კაცმა და ხელმწიფესთან უჩივლა: ხელმწიფეო, მე ამ კაცმა ამ პირობით წამომიყვანა, რომ საგძალი და გზის ნუზლი არ გვეჭივრებო. სულ სადაც მივალთ, მე გაქმევ, რამდენიც გინდაო. მე თანახმა არ გაუხთი, მარა თუთხმეტი თუმანის მომცემი ვიქნებიო, თუ ვერ გაქამევო. ჩემგანაც პირობა აიღო, თუ მაქმევდა, თუთხმეტი თუმანი უნდა მიმეცა. ახლა შიმშილითაც კი მომკლა და არც მაძლევსო, ამის სამართალი მიბოძეო. ხელმწიფემ ამოიღო და თუთხმეტი თუმანი ერთს მისცა და თუთხმეტი მეორეს და უთხრა: ძმაო, ან შენ რათ იფიქრე, ასე შორს ქვეყანას წამოდი, გზის ხარჯი არ მინდაო და ან შენ უკაცური ადგილი რომ იარე, სოფელი არ უჩვენე, ერთი მაინც გამოგეცადა, სოფელი გაგერო, თუ ვერ გაქმევდა, მაშინ გაამტყუნებდიო. ხელმწიფემ ამ ამბით და საჩუქრებით ეს კაცები გამოუშვა და თავის ქვეყანაში მივიდნენ.

ისენი იქ იყვნენ ჭირში და ჩვენ აქ ვიყავით ღვინოში.

IX.

ექვსი ძმა

იყო და არა იყო, იყო ხუთი ძმა, მონადირენი, რომ ქვეყანაზე არას ნადირს არ ტიებდნენ, არც აცთუნებდნენ ისარს. ამოსწყვიტეს სულ. მათს ქვეყანას, მრავალ სხვა სახელმწი-

ფოშიც არც ნადირი, არც მხეცი ფეხს არ აბიჯებდა, ფრინვე-
ლიც ამოსწყვიტენ. რაკი სანადირო აღარ იყო, შესწუხდნენ.
ჩვეულება ვეღარ დაითმინეს და თქვეს: რა ვქნათ, სანადირო
აღარ გვაქვს, სად წავიდეთ? ამბავი რომ მოისმის, იმდენზე სა-
ნადირო არ არისო. სადმე შორს წავიდეთო. ეს მიუბნეს და
გაემართენ იმდენზე, რომ ვინ იცის ცოცხალი მობრუნდებიან
თუ არა. დედას გაუცხადეს: დედა, ჩვენ ისეთი ჩვეულება
გვაქვს, თუ სანადირო არ გვაქვს, ვერ ვმხიარულობთო. სიან-
ლოვეს მოილია, სანადირო არ არის, სადმე უნდა შორს წავი-
დეთ, ჩვენს ხრმალს დაგიტიებთ დაკიდულს, თუ ის ხრმალი
დაკიდული იქნება, იმით სცან, რომ ჩვენ ცოცხალი ვიქნებითო.
თუმცა ხრმალი ჩამოვარდეს, მაშინ სცან, — ცოცხალი აღარ
ვიქნებით, — ავი ნიშანი იქონიეო რა ეს დედას უანბეს, და-
იწყო ტირილი: შვილებო, ნუ მიხვალთ, მე დამიჯერე, თვარა
ცოცხალი ვერ მოხვალთ! ბევრი ეხვეწა, ცრემლი ხელებზე
აყარა, მარა არ დაუჯერეს.

დაკიდეს თავიანთი ხრმალი და წავიდნენ. თავის ქვეყანას
დაშორდნენ, ბევრი გზა სხვა გაიარეს და ერთ დიდ მინ-
დორში მივიდნენ. ერთი ჭადარია, მისს სიმაღლეს კაცი თვალს
ვერ შეაწვდნენ. ერთი კაცი იმ ჭადრის ქვეშ წევს. რა ეს კა-
ცები ნახა, ჰკითხა: სით მიხვალთო? ამათ უბასუხეს: ჩვენს
ქვეყანას ნადირი ამოვსწყვიტეთ და ჩვენ ისეთი ჩვეულება
გვაქვს, თუ სანადირო არ გვაქვს, ვერ ვისიამოვნებთო. მი-
ვალთ, ეგებ სანადირო ტყეს შევხვდეთო. იმ კაცმა უთხრა:
შვილებო, ნუ მიხვალთ, მე დამიჯერეთ, თორემ აქეთ გამრები
ბევრი მინახავს და გამომრები ერთი არ მინახავსო. ამ კაცებმა
ეს არ მოუსმინეს. ნუ მიხვალთ, დამიჯერეთო! არ დაიჯერეს
და უთხრა: რადგან არ დამიჯერეთ, ამ ჭადარს ისარი შეს-
ტყორცნეთ და თუ გადააცილოთ, წადით, თუ ვერ გადააცი-
ლოთ, ნუ წახვალთო. ესროლეს თითო-თითო ხუთივემ, მარა
შვაზე ვერ მიუწიეს. — აბა, ნუ მიხვალთო. უშალა ბევრი, მა-
რა არ დაიშალეს და წავიდნენ.

იარეს ერთი იმდენი კიდე და ერთს ტყეში ისეთში შევი-
დნენ, რომ ნადირის სიმრავლის რიცხვი არ ითქმება. იხარეს
ძლიერ, დადგეს კარვები, შიდ გააკეთეს ბინა. სწყვეტენ ნა-
დირს და არიან განცხრომაში. ორი ძაღლები ისეთი ყავსთ—
იშერს და გიშერს უძახიან, თუ ისინი დაბმული არ არის,

არაფერს მანებელს არც ნადირს და არც სხვას ^{რამეს} არ
მოუშობენ.

ერთს დილაზე აღგენ ეს კაცები, მწვადს წვენს, საუზნეს
ჭამენ. ერთი საშიშარი ბებერი მოვიდა, გარელე დადგა, —
ცოტა მწვადი მაჭამეო. რა დაინახეს, — მოდი, ბებია, მოდი, —
დაუძახეს, — ხორცი წაიღეო.

— მეშინია, ბატონებო, თქვენი მწვევარ-მეძებრებისო.

— არა, ბებია, ნუ გეშინია.

— მეშინია, მეშინია, ბატონებო! — მოიწიკვა თმა და ეს
კისერზე დაადევით მწვევრებს და მოვალო. გამოართვეს და
დაადვეს მწვევრებს კისერზე. ჯაჭვით დაიბა ძაღლები. რა
ძაღლები კი დაიბა ნახა, თურმე ეს მღვევი იყო, — ააბჩინა პი-
რი და ხუთივე თავის იარაღიანა გადაყლაპა, მასთან ეს ძაღ-
ლებიც.

რა ეს მღვემა ჩაყლაპა, მათი დაკიდული ხრმალი ჩამო-
ვარდა. დედამ რაკი ნახა ხრმალი ჩამოცვინდა, თავი და პირი
დაიმტვრია, ლოყა და გული სისხლით დაიღება, იყო ვაება-
ში და გლოვაში.

გამოხთა ხანი და დაორსულდა და ვაჟი ეყოლა. რა ვაჟი
მიეცა, ცოტა გული დაიწყნარა, ვაჟს ზრდა დაუწყო. რა ფეხი
აიდგა და ენა ამოიბა ყმაწვილმა, დედამ დაარიგა ყველა, რომ
ძმები თუ ყავდა არ გააგებოთო. ყმაწვილი ძალიან სიჩქარით
იზრდებოდა, ხუთი წლის რომ შეიქნა, ათი წლისას გავდა.
ჭკუაც შესაფერი ჰქონდა და თვალ-ტანადად მშვენიერი იყო.
დედ-მამაც ამას ცთილობდენ, ძმები რომ ყავდა არ გაიგოსო.
იარაღს არ აჩვევდენ, ბულოზე და თამაშობაზე ხავდენ გაჩვე-
ული. გავიდოდა მაიდანზე, მთელი დღე თამაშობდა და იყო
სიხარულით. ერთ დღეს, რა თამაშობდა მოედანზე, სამი კაცი
გამოივლო და უყურეს ამ ვაჟს: კარგი ვაჟი არისო, მარა მი-
სი ძმანებიც კაი იყვნენო, სად არიან ახლავო. რა ეს ყმაწვილმა
გაიგონა, წამოვიდა შინ სირბილით, დედას მოაშურა და
უთხრა დედას: დედა, მე თუ ძმები მყავდა, რათ არ მითხა-
რიო. რა დედას ეს უთხრა, მეხი თავს დაეცა. ივარა, — არა,
დედა, ძმა არ გყოლიავო, მარა რავა დაუჯერა. უსაშველოთ
ჩამოეკიდა, ყველა დაწვლილებით მიაშბეო: ან რამდენი ძმა
მყავდა, ან რა იქნენ, რა სახით დაიკარგენ, თუ მოკვდენ ტყუვი-
ლი არ გამოგადგება, ყველა მართალი მიახბეო, ყველა დაწვლი-

ლებით უნდა შევიტყოვო. რაღა ექნა დედას? ვერაფერი ღონე მოიგონა, ყველა დაწვლილებით უანბო. რა ყოველმხრივ ვაჟმა, იმანც ისე ხრმალი დაკიდა და უთხრა: დედა, ამას შეხედე, თუ ასე იქნება დაკიდული, მე ცოცხალი გეგულებოდეთ, თუ ჩამოვარდეს, იმედი გადაიწყვიტეო. ერთი ჩიტიც გალიაში ყავდა ამ ყმაწვილს, ალილო ჩიტს უძახოდენ, იმისი მშვენება — ენით არ გამოითქმის, ხმაც ისეთი ქონდა, კაცის ყური იმისთანას ვერას გაიგონებდა. ის დედას ჩააბარა, — კარგა მოუარეო. დედა რამდენი ეხვეწა ტირილით, შვილო, ხომ გესმის რომ ისენი დაიკარგაო ჩვენი დაუჯერებლობითო და შენც მათთან რათ იკარგებო, მარა არ მოუსმინა, წავიდა, იარაღი და შვილდ-ისარი აიღო, ძაღლები ორი ძალიანი ერთგული წაიყვანა და გაუდგა და წავიდა.

იარა იმდენი, რომ იმ ჭადართან მივიდა. იგი კაცი ნახა მწოლიარე. გამარჯობა უთხრა. — გაგიმარჯოს ღმერთმაო, სიდან მობრძანდები, ან სით მიბძანდებო. ყმაწვილმა უთხრა: გზა გამაჩნია რამ სავალი, სანამ ფეხი მიმისწვდება უნდა ვიაროვო. იმ კაცმა უთხრა: მე დამიჯერე, ნუ მიხვალ, თორემ იქით გამრები ბევრი მინახავს და გამომრები არავო. ყმაწვილმა არ დაუჯერა. — აბა, რადგან არ მიჯერხარ, ამ ჭადარს ისარი შესტყორცნე. — თუ გადააცილო წადიო, თვარა ნუ წახვალო. შესტყორცნა ისარი და იმდენზე ააცილა, რომ ერთი იმდენი სიმაღლე ქონებოდა კიდე გადააცილებდა. აბა, წადიო, ღმერთმა მშვიდობის გზა მოგცესო. წავიდა. იარა, დღეს ღამე წართო და მივიდა, საღაც მისი ძმები მისულიყვნენ. ნახა სიმრავლე ნადირის და თქვა გულში: უთუოდ ჩემი ძმები აქ იქნებოდნო. დადგა კარვები, დაყო ხანი რამ. მივიდა დედაბერი, დაუძახა ყმაწვილმა: მოდი, ბებია, ხორცი წაიღეო! — მეშინია თქვენი წევარ-მეძებრებისო! — ნუ გეშინის, მოდიო. მოიწყვიტა თმა და მისცა: ეს კისერზე დაადევო. ყმაწვილმა თმა გამოართვა და ცეცხლში ჩაწვა. ააფჩინა პირი ვეშაპმა და ყმაწვილმა მშვილდ-ისარი ჩასჩარა პირში, ძაღლები თავს წაახავდენ და დაუძახა ყმაწვილმა.

ჩემი ხუთი ძმებიო! — სულ ცოცხლად გამოყარა თავისი იარაღებით; მათი იშერ-გიშერიო, — ისიც ცოცხლად დაყარა. მერმეთ დაკუწა ლეკურით სულ წვრილად და წამოვიდნენ კარვისკენ. ამ ხუთმა ძმამ ჰკითხა: შენ ვინ ხარ ასეთ გან-

საცთელს გადაგვარჩინეო და ახლად გვმე? ყმაწვილმა უთხრა: მე თქვენი ძმა ვარო. იმათ უთხრეს, ჩვენ ძმა არ გვყოლიაო. ყმაწვილმა უთხრა: მე თქვენ რომ წამოსულხართ, მერმეთ ვშობილვარ და როდესაც ვსცან თქვენი ანბავი, თქვენდა საძებრად გადმოვიჭერ და ღმერთმა აქ მომიყვანაო. რა ამ ადგილს მოვედი, მაშინვე ვიმისნე, — უთუოდ ის ჩემი ძმები აქ იქნებოდენ, და ის ბოროტი რომ ვნახე, განვიზრახე გუნებაში: უთუოთ ეს მღზნებარია, თორემ ბებერს აქ რა უნდა? რა პირი ააფჩინა ჩასაყლაპავად, ვსთქვი, — ეს არის ჩემი ძმები მაგას ჩაუყლაპავს, მოვმართე მშვილდ-ისარი და თქვენი სახელი რაკი ვახსენე, დავაყრევივინებინე; მერმეთ ისიც დაგკუწე. აწე ძმებო, მსწრაფლად დედისკენ ვიაროთ, ის თავპირ დაგლეჯილი დავაგდე. ჩვენის დაკარგვით დაბნელებული გული აწ გაუნათლოთო. ძმებმა მადლობა მოახსენეს, პირად კი მხიარულ მადლობას ძღვნიდენ, მარა გულში ცუდი ფიქრი მოდიოდენ. განიზრახვიდენ: ამ ჩვენმა ძმამ ჟურღმულიდან გამოგვიყვანა, მარა რას გვიზამს მაგიერს? ჩვენ ეს არ გვიძმობს: ზოგს მეჭინიბეთ დავგიყენებს, ზოგს მზარეულად, ზოგს ფარეშათ, ზოგს მეჯოგეთო. ამაზე გონებდენ და ფიქრავდენ.

ეს ყმაწვილი შინისკენ ესწრაფებოდა, ჩქარობდა, მოვიდოდა მაღის სიარულით. ძმები თან მოყობოდა. მიიდანხედ და აღამდათ და დადგენ, ბინა გააკეთეს. მოუბნეს ამ ხუთმა ძმებმა: რამე გზაში მოუხერხოთო, თვარა შინ თუ მიგვიყვანა, ყველას გვიყმობს და ვერც რამეს მოვახერხებთო. ამოთხარეს იმ ღამეს ერთი ორმო და ზედ ნაბადი გადააფარეს. რა გათენდა, წითელი ვაშლი დადგეს ზედ. რა გამოემგზავრეს, ერთმა თქვა: ვინც იმ ვაშლს გაჭენებული ცხენით აიღებსო, ვაჟკაცობა იმას დარჩებაო. ყმაწვილმა თქვა: მაგას რავა ვერ ავიღებო! გააჭენა ცხენი. — რა მიაგლო ნაბადზე, ჩავარდა ორმოში, წახავდენ: ზოგი როხს აყრის, ზოგი მიწას! — ჩაქოლეს და დატოეს იქ.

ესენი გამოუდგენ გზას და წამოვიდენ სიხარულით. რა ის ყმაწვილი ჩაქოლეს, ხრმალი ჩამოვარდა. დედამ შექნა ვაება: თმაი დაიწეწა, ლოყა და გული დაიგლიჯა სისხლის ცრემლით ირღვნებოდა... ეს ხუთი ძმა ჭადართან მივიდენ. ნახეს ჭადართან რომ კაცი იყო. დიდათ გაეკვირვა იმ კაცს მათი მისვლა, მიულოცა და კითხა: ერთი ყმაწვილიც გამოიარა აქ. იქით მო-

ვიდოდა, თუ ნახეთო. იმათ უთხრეს არ გვინახავს, — დიდათ გაუკვირდა, ამათი მშვილდ-ისარი შვამდი არ მიწეულა ჭადარ-ზე და ესენი ქე მოვიდენ, ის ამდენი სიმაღლე სხვა ქონოდა ჭადარს გადააცილებდა, — ის რა იქნაო?

ამ ხუთმა ძმამ მივიდენ შინ და დიდათ გაეხარენ: დედამისი ლოყადახეული მოეხვია: შვილებო, მადლობა ღმერთს, თქვენ რომ მოგიყვანაო! მარა თქვენი ძმა წამოვიდა თქვენდა საძებრად, ის არ გინახავანო? — არ გვინახავს, ჩვენ ძმა სად გვყავდაო!

დედამ უთხრა, თქვენს მერმე მომეცა და რა გაიზარდა და თქვენი ამბავი გაიგო, საძებრად გადიჭრა, ხმალი დაკიდული დამიტია, აქამდის კი იყო და ახლა ჩამოვარდაო. ამას სისხლის ცრემლით ეუბნებოდა დედა. ესენი ვარს ანობდენ, — მნახველი არ ვართო.

იმ ყმაწვილმა რომ ალილო ჩიტი დატია, ის ჩიტი წავიდა და დაჯდა იმ ორმოზე, სადაც ის ყმაწვილი იყო დაქოლილი. ერთ პირს ისეთს იტირებდა, რომ ქვაც ადუღდებოდა მისი სიცოდვით; მეორე პირს ისეთს იმღერებდა, იმის სიამეს კაცი ვერას გაიგონებდა; მესამე პირზე გალობას იტყოდა. მთელ დღეს ასე ატარებდა. იმ ადგილიდან არ დაიძროდა.

ერთ დღეს ხელმწიფე სახობებს წამოსულიყო. ქორს ხობი არ დაეჭირა, გაბნეოდა. ბაზიერი აყურებდა, იქა-აქა იარებოდა. რა იმ ადგილს დაუახლოვდა, ეს საკვირველი ხმა ამ ჩიტის მოესმა. დაუგდო ყური და ამ ხმას მოყვა და ნახა მშვენიერი სანახავი ჩიტი და მის ხმას ეკვირვება. ქორიც დაავიწყტა და ხელმწიფის შიშიც! დიდ ხანს იდგა და უყურებდა. მერმეთ გაბრუნდა, მივიდა ხელმწიფესთან. შესწყრა ხელმწიფე. სად იყავ ამდენ ხანსო. მოახსენა: ხელმწიფევ, იმისთანა სანახავი ვნახე და საყურებელს უყურევო, რომ ნახოთ, მე კი არა, თქვენც დაეკვირვებითო. ხელმწიფემ უბრძანა: რა ნახე იმისთანაო? — ერთი ჩიტი ზის ერთს ადგილას, მისი შვენება ჩემი ენით არ გამოითქმისო. ერთს იმისთანას იტირებს, კაცის გონებას დააბნევსო, ერთს იმისთანას იმღერებს, კაცის ყური იმისს უტკბესს ვერაფერს გაიგონებს, მერმეთ გალობას იტყვის, — მკვდარს გააცოცხლებს, — ამას იფიქრებო.

ხელმწიფემ ბრძანა, — მეც ვნახო თუ მართლა არისო. მობრძანდა ხელმწიფე და დიდათ გაეკვირვა მის მშვენიერებას.

დადგა, ბევრ ხან უყურა. ახლოს არ მივიდა, არ მიგვიშორებდა, სატირლის ხმას უყურა, ხელმწიფემ ბრძანა: ეს რა არის, რამე საშიშარი არ იყოს იმ ადგილსო, ვნახოთ რა არისო! მივიდნენ. ჩიტი ადგა, მარა შორს არ წავიდა, ახლოს შამოუყედა. მოთხარეს იქ მიწა, ნახეს ორმო იყო. ამოიღეს მთლად, რაც დაეყარენ თავზე. ჩიტი სულ თავს ეფართქალეობდა რო ორმოს თხრიდენ. ნახეს, — ყმაწვილი, ძლივ სული ედგა. ამოიყვანეს და კითხა ხელმწიფემ: რა საქმით იყავ ამ ორმოშიო? — ყმაწვილმა თავის ამბავი მოახსენა. შებრაღდა ხელმწიფეს და უბძანა, — შენს სიმართლეს არ დავკარგავო. ყმაწვილმა მადლობა შესწირა და ხელმწიფე წაბრძანდა. ყმაწვილი შინ გამოემართა სიხარულით. ჰადართან გამოიარა, ის კაცი ნახა, დიდათ გაეხარა, მშობლურებ მოეხვია: შენმა დაყოვნებამ შემაწუხაო. გამოემშვიდობა, წავიდა. მისი ჩიტი მხარზე ეჯდა. მოვიდა შინ. დედამ რა დაინახა, სიხარულით ფაბნდა, მერმე სურვილით მოეხვია და დაკოცნა. ძმები კი დალონდენ. მერმეთ იმათი მოგონება შეასრულა: ერთი ფარეშათ დააყენა, მეორე — მეჯინიბეთ, მესამე — მზარეულათ, მეოთხე — ხაბაზათ და მეხუთე — მეჯოგეთ.

წუხელის იქ გიახელით ჭირში და დღეს აქ გიახელით ღბინში.

X.

კობე შენგელია

იყო და არა იყო, იყო ერთი კაცი მონადირე. ერთ დღეს წავიდა სანადიროს და მოკლა ერთი შველი. გახადა ტყავი, ბორცი აკაფსა და ტყავში ჩააწყო: ავიღებ და წავიღებო. იმ დროს შველი ადგა და გაიქცა. კაცმა რა ეს დაინახა, გაკვირვებით დაიძახა, — ვის დამართია ამისთანაო! შველმა მოუხედა და უთხრა: კობე შენგელიას კითხე და იგი გეტყვისო!

თქვა ამ კაცმა, ვინ არის კობე შენგელია, ჩემი თავი ცოცხალი არ მინდა, თუ ის არ შევიტყვეო. ეძება ბევრი, ვისაც შეხვებოდა ყველას კითხავდა: კობე შენგელია თუ გინახავან და იცნობთ, მასწავლეთო! მარა ვერავინ აუხსნა. ქალაქის ადგილებზე ეძება, იკითხა, მარა ვერ იპოვნა: მოვა შინ დალონებული. გზაში რომ მოვიდოდა, ერთი კაცი შეხვთა, ბევრ ხანს ერთად იარეს, ერთმანეთს ამბავი გამოკითხეს. ამ კაცმა უთხ-

რა: კობე შენგელიას მამებარი ვარო და ვერ ვიბოვნო. მან
კითხა, რასთვის დაეძებო? ამან უთხრა, რაღა არაფერსაღებ,
შველი მოვკალ, გავატყავე, ხორცი ავკაფე და ტყავში ჩავა-
წყვე, მინდოდა შინ წამელოვო. წამოდგა შველი და გაიქცა. მე
გაკვირვებით დავიძახე, — ვის დამართია ამისთანა-მეთქი! მო-
მიხედა შველმა და მიპასუხა: კობე შენგელიას კითხეო! სამი
თვეა ვეძებ და მცნობელი კაცი ვერ ვნახეო. მან კაცმა უთხრა:
მე ვიცი, სადაც არისო. ეს დიდათ ესიამოვნა და მოეხვია, შე-
ევედრა, მასწავლეო! იმ კაცმა ყოველივე კარგათ გააგებია, ნიშ-
ნები მისი სოფლის, რასაც მხარეზე იყო, ყველა კარგათ ამც-
ნო. მადლობა უთხრა და წავიდა. სადაც იყო მოძებნა და ნახა
სახლი მისი. შორიდან მიდგა ჭიშკარზე და დაინახა კობე შენ-
გელიამ, სცნა რომ შორებელი იყო, სახლში მიიწვია. მე შენ
სამი თვეა გეძებე და ვერ ვიბოვნე, ახლა ვიბოვნეო. რასათვის
მეძებო? — ამ კაცმა უპასუხა: მისთვის, რომ შველი მოვკალი,
გავატყავე, თავის ტყავში თავის ხორცი ჩავდევი, ადგა და
წავიდა. მე დაუძახე, — ვის დამართია ამისთანა-მეთქი, და
მან მიპასუხა: კობე შენგელიას კითხეო და ის გეტყვისო. ამის
საკითხავად მოვსულვარ, თუ ამისთანა დაგმართია. მან უპა-
სუხა, ძმაო, მე რომ დამმართია, სხვას რაღა ვეტყვი, თუ არ
გაუგია. მარა შენ რადგან შორიდან გასჯილხარ, გეტყვი. მარა
ასე ფეხზე დგომით ჩემი ამბავის მოსმენა არ იქნება, სახლში
შამოდი, დაგვდეთ და გიანბობ. ჩავიდა სახლში, დასჯდენ და
მოუყვა და უთხრა თავის ანბავი:

ერთი ობოლი კაცი ვიყავი, მარტოხელი. ცოლი არ მყავდა,
ვითხოვე ქალი და შეძლებისამებრ ცოტა საქორწილო მზადე-
ბა ვქენი. ნათესავები დაგვაბატიჯე, მოვიყვანე ცოლი, იმ ღამეს
ქორწილობა გადავიხადეთ. სტუმრები მეორე დღეს წავიდენ
სახლში. ალაფი ნაქორწილევი დავალაგე, ვახშამი ვჭამეთ. და-
ღალული ვწობი ქალთან. რა ტანზე ძრობა დავიწყე, დაიძახა
ჭიშკარზე ვინცხამ: „კობე შენგელი! კობე შენგელი!“ ავდე-
ქი, მივედი — წვიმა და ბნელა... საშინლად გადამარტყა მა-
თრახი და მითხრა — ცხენათაც იქცევიო! გადამაქცია ცხენათ,
შემჯდა ზედ, გათენებამდი მაჯიგჯიგა, მაჯიგჯიგა ამ წვიმაში,
ამ უბედურობა ტალახში და რა გათენდა, გადამარტყა მათრა-
ხი — კობე შენგელიათ იქცევიო! — და ვიქეცი კობე შენგე-
ლიათ. საშინლათ ამოტალახული, გაწუნწყული, გაცივებული

მოვედი. მარა ენა სათქმელად არ მაქ. სირცხვილით და გაჭირვებით რა დამინახეს — სად იყავ?! — იმან კი მომაცხვრა: იმისავე მომაცხა; ცოლმა კი მითხრა, რას გავხარ, სად იყავ, მაგრამ ხმა რაღა ამოვიღე, სირცხვილით ვკვტები. ვარ დაღამებამდი. მოვიდა, დაიძახა — კობე შენგელია, კობე შენგელია! უსაშველოდ არ მოეხსნა ჩემ სახელს, საშველი არ დამაყენა; ვთქვი, ეგებ ვინმე გაჭირვებულია, ავდექი, მივედი — გადამარტყა მათრახი, — ვირათაც იქცევიო! გადამაქცია ვირათ, მაჯიგჯიგა, მაჯიგჯიგა გათენებამდი, ამოვითხრაშნე, ამოვიტალახე და, რა გათენდა, გადამკრა მათრახი — კობე შენგელიათ იქეციო და მაქცია კობე შენგელიათ. მოვედი შინ გატალახული, სირცხვილით ხმას ვერ ვიღებდი. და დამინახეს, ყველამ ამიხავდა: სად დაიარები, რას გავხარ? ცოლმა ვარესი უბედურება დამაყენა. მე პასუხი ვერ გავეცი. რა დაღამდა, აღრე დაწოლა მოვიწოდომე. რა გავიხადე და ვწობი, კიდო დაიწყო ძახილი. მე ყური არ მიუგდე, მარა უსაშველო იყო მისი ძახილი; ამას იფიქრებდი, რომ დიდი გაჭირვებული უნდა იყოსო. რა აღარ მომისვენა, ავდექი, მივედი. გადამარტყა მათრახი და — მურათაც იქცევიო! გადამაქცია მურათ, შემჯდა, გათენებამდი მარბენია და რა გათენდა, ქე გამიშვა მურათ, კობე შენგელიათ აღარ მაქცია. მივედი შინ. რა დამინახეს, სულ კეტი მცემეს: ვისია აგი ტალახში დასვრილი მურა, სახლში არ შამოუშვიათ, გასვრის ყოვლისფერსო! ჩემმა ცოლმა სულ ბევრი მცემა! მე ენა კი მქონდა, მარა რაღა ამოვიღებდი ხმას. ვსთქვი გულში: შიმშილით მოვკვტები, სად წავიდე? მერმეთ მოვიგონე: წავალ აგვართამი მეჯოგესთან, ეგების მწყემსმა რამე მაჭამოს-მეთქი. წავედი. რა დამინახა მეჯოგემ, დიდათ იამა: რა დიდი მურა მოვიდაო, ეს მგელს დაიჭერსო! იმ წუთში საჭმელი მომიტანეს, — ეგებ მოგვეჩვიოსო. მე შიმშილით მკვდარი ვიყავი, ვჭამე რამდენიც მინდოდა. თფილი საწოლი გამიკეთეს — ძალღს რაც შეეფერებოდა. რძეს მასმევდენ, მეფერებოდენ, — მურა მცივანი არისო, ცეცხლთან ჟღომას არ მიშლიდენ, ვიყავი რამოდენიმე ხანს და ჩემდა უბედურათ, ცხვარს მგელი მოუხთა და ცხვარი წაიღო. გამოვიდნენ ერთობით მწყემსებმან ღარლილით, ყვირილით მისდიეს. მე შევშინდი და ლოგინს

ქვეშ დავიძალე. ესენი ამბობდენ: მურა რა იქნა, რომ ხმა არ
ისმისო? ერთმა თქვა, — მურა ჩუმათ გაეკიდება, ^{ხმისთვის} ~~ხმისთვის~~
იცისო, მეორემაც დაამოწმა, — კაი ძალლი კი არ დაიყუფს,
ისე კვალში ჩაუდგება და მისდევსო. მე ეს სულ მეყურებოდა.
ერთმა გამოიხედა ლოგინისკენ და დამინახა. იყვირა, — მურა
აგერ ყოფილა დამალულიო! გამომაგდეს კარში ცემით. დავ-
ლონდი: რაღა ვქნა, ვთქვი, — საშველი ჩემ თავს არა აქვს, თუ
რამე არ მოვახერხე! გადავდევი თავი სასიკვდინოთ და გამო-
უდექ მგელს უკან. მივსდიე უკან კვალში და მივეწიე. ცხვარს
ჭამდა, გადავაჯედი, მგელი დავარჩვე, თავი მოვრღენი და წა-
მოვიღე და მიუტანე მწყემსებს. დიდათ გაიხარეს, უმეტესი
პატივი მცეს. ვიყავი რამოდენიმე ხანი და, ჩემდა უბედურათ,
თურმე ხელმწიფის ცოლი ყოველ წელიწადს შვილს შობდა,
ყმაწვილს რაცხა ღამით მიეპარებოდა აკვანში და მოკვლიდა.
სცვიდენ, ღამეს უთევდენ, მარა ორმოც დღემდი არ მოეკლა
არ იქნებოდა. არას ღონისძიებით პატივი არ იქნა. იყო ხელ-
მწიფე დიდათ მწუხარე. მოახსენეს: ხელმწიფევე, მეჯოგეს ერ-
თი მურა ისეთი ყავს, მგელს იჭირავს და ის მოაყვანიე და
აკვანთან დააბი. იმას დაიჭირავს უთუოდ, რაც არის. წამიყვა-
ნეს, დამაბეს აკვანთან. მე შიშით ვძრწოდი, მარა რაღა მექნა.
იყვნენ მცველები, ღამეს ათევდენ, მარა გათენებისას ყველას
დაეძინა. ჩამოვიდა მალლიდან ერთი არწივის ოდენი ფრინვე-
ლი და რაკი დაეცეს აკვანში ყმაწვილს, წამოვკარ პირი და
დავიჭირე ძლიერ ტოტებით და კბილით მაგრათ მოვეკიდე.
მან მითხრა — კოპე შენგელია ხარ შენ, განაო? მე უთხარ: კი,
კოპე შენგელია ვარ-მეთქი. — ნუ მომკლავ და კოპე შენგე-
ლიათ გაქცევო. — მე უთხარ, ამ ყმაწვილს ვერ მოგაკვლიებ,
ხელმწიფიდან ვარ მცველად, თუ ვერ დავცევი მე მომკვლენ.
მან მითხრა — ნუ მომკლავ და არც ყმაწვილს მოვკლავ, არც
თავის დღეში ვავენებ, რამდენიც შვილი ეყოლოს. შენ ვინც
ეს გიყო, იმას გასწავლი, შენც გაქცევ, რავარც იყავ ისე. ამ
პირობით შეუშვი კბილი და ამოიღო მათრახი და გადამარ-
ტყა — კოპე შენგელიათაც იქცევიო! ვიქეცი, მომცა მათრახი და
მითხრა, — ეს ყველა შენმა ცოლმა გიყო, რაც დაგემართათ
და, რომ მიხვიდე შინ, ეს მათრახი გადაართყი და უთხარი —
ვირათაც იქცევი-თქო! — და ვირათ იქცევა. გადაკიდე კოკა
და წყალი აზიდვიეო. ეს მითხრა დავიჯერე და ის გაუშვია.
ყმაწვილი მოვარჩინე სიკვტილს.

რა გათენდა, მე ჯაჭვით დაბმული ქე ვიყავი კაცად, რა მნახეს, დიდათ გაეკვირათ — ძალდი დავაბით და კაცად ვმარტოდი. ყმაწვილი კარგათ იყო. ის იხარეს და მე მკითხეს, — შენ აქ ვინ დაგაბაო. მე ყოველივე ჩემი ამბავი დაწვლილებით უანბე, დამალვა არ მიეწყობოდა. ბოვშის აწ ნუ გეშინიან, ნურაოდეს მავნე ვერ მიეკარება-მეთქი. ეს ხელმწიფემ დიდათ იხარა, მე წყალობა მომცა. წამოვედი და რა შინ მოვედი, ჩემ ცოლს გადავარტყი მათრახი და ვირათ ვაქციე და ვაზიდვინებ კოკებით წყალს. იმ დროს მეც ვნახე — წყალი მოიტანა კოკით და მითხრა, — ეს არის ჩემი ცოლიო! შენ თუ დაგმართიო ამისთანა, იფიქრო, შენ იმისთვის გიანბე ჩემი ანბავი, რომ ჩემი ძებნიით დამაშვრალხარ, თვარა სხვას ამას არ უანბობდიო. მე მადლობა მოვახსენე, ამისთანა მე არაფელი დამმართნია, ღმერთმა დამიფაროს-მეთქი, და წამოველ შინ.

წუხელის იქ ვიყავი ჭირში და
დღეს აქ გიახელ ლხინში.

XI.

მოხერხებული რძალი

იყო და არა იყო, იყო ერთი მამა-შვილი კაცი, ხურო ისეთი, რომ ქვეყანაზე უკეთესი არ იბოებოდა და ერთ ხელმწიფეს სახლის აშენება უნდოდა და ბძანა: სად ვიშოვნო იმისთანა ხურო, რომ ამიგოს ისეთი სახლი, სხვას არ ჰქონდესო? მოახსენეს, — ხელმწიფევ, ერთ სოფელში ერთი მამა-შვილი კაცია, იმის უკეთეს ხუროს ვერ იშოვნო. ბძანა, მომიყვანეთო. გაგზავნეს კაცი — ხელმწიფე გიბძანებს, სახლი უნდა აუგოვო. ამ მამა-შვილ კაცს ცოლი არ ყავდა და თქვა მამამ: სახლში არავინ მყავს, ხელმართ ვარ, ვის დაუტოო სახლი? სძალს მოვიყვან და სახლში დავტოვებ და ვიახლებიო; ხელმწიფის სახლს მალე ხომ ვერ ავაშენებ, დიდ ხანს დავრჩებიო. ამ სიტყვით გაისტუმრა ხელმწიფის კაცი, წავიდა მამამ და შვილისათვის საცოლო მოძებნა და მოიყვანა. დატოვეს სახლში და წავიდენ. გზაში ერთი პატარა მდინარე წყალი დახვთა, ხიდე. უთხრა შვილს: ფეხს ნუ დამასოლებიებ, ისე გამიყვანეო. შვილმა უთხრა: ხიდი არ არის და რაფერ გაგიყვანო დაუსოლებლადო. გაიარა და ერთ ტყეში შევიდენ. უთხრა მა-

მამ: ამ ტყეში ერთი შედი და ორი გამოდიო. უთხრა შვილ-
მა: ერთი ორად რაფერ გამოვიდეო. გაიარენ და აღმართში
რასთან მივიდენ. უთხრა მამამ: ამ აღმართში ისე ამიყვანე, არ
შემატყობიოვო. უთხრა შვილმა: რავე იქნება, ამის სიმაღლე
აღმართში არ შეგატყობიო, ისე აგიყვანოვო!

გაგულისდა მამა და დაბრუნდენ და წამოვიდენ შინ. რა შინ
მოვიდა, ქალმა კითხა ყმაწვილს, რატომ დაბრუნდიო? ყმაწ-
ვილმა უთხრა, რავე არ დავბრუნდებოდით, წყალზე მივედით
და ხიდი არ იყო, ფეხს ნუ დამასოლებიებ ისე გამიყვანეო;
ტყეში შევედით და, ერთი შედი და ორი გამოდიო; მთას შე-
უდექით და, არ შემატყობიო ეს აღმართი, ისე ამიყვანეო. ეს
რავე იქნებოდა!

ქალმა უთხრა, სულელი ყოფილა, ეს რავე შეგეძლოვო!

ეს რომ თქვა ქალმა, მოკიდა ხელი მამამთილმა და ჭიშკარს
გადააცილა, — შენ არ ხარ ჩემი შესაფერიო. წავიდა და სხვა
რძალი მოიყვანა, დატია სახლში და წავიდენ ხელმწიფესთან.
რა იმ წყალთან მივიდენ, კიდე ისე უთხრა შვილს: ფეხს ნუ
დამასოლებიებო. უწყინა შვილმა: არ შეიძლება, წყალზე ხი-
დი არ არის და ფეხდაუსოლებლად გასვლაო. ტყეში შევი-
დენ, — ერთი შედი და ორი გამოდიო. იმაზეც ვარი უყო
შვილმა. მთას შეუდგენ და ისე ამიყვანე, არ შემატყობინოვო.
იმაზეც ვარი რა უყო, გაუჯავრდა მამა და დაბრუნდენ შინ.
მოვიდენ, კითხა ქალმა ქმარს: რაზე დაბრუნდიო? უთხრა
ქმარმა: მამა გაგიყდა, წყალზე მივედი ხიდი არ იყო და ფეხს
ნუ დამასოლებიებო, ისე გამიყვანეო; ტყეში ვიარეთ, — ერ-
თი შედი და ორი გამოდიო; აღმართს შეუდექით და ნუ შე-
მატყობიებ, ისე ამიყვანეო და ეს რავე შემეძლოვო. ქალმა
უთხრა: მართლა გაგიყებულაო! მოკიდა მასაც ხელი მამამ-
თილმა და ეზოს გადააცილა: არც შენ ხარ ჩემი საფერიო.
წავიდა კიდე, სხვა ცოლი მოჰგვარა და დატია სახლში. ესენი
წავიდენ თავის გზაზე. რა წყალთან მივიდენ, უთხრა მამამ:
ნუ დამასოლებიებ ფეხსო! შვილმა ბასუხი არ გასცა. ტყეში
შევიდენ და, — ერთი შედი და ორი გამოდიო! არც მანე გას-
ცა ბასუხი. მთას შეუდგენ და ნუ შემატყობიებ, ისე ამიყვა-
ნეო! გაუჯავრდა შვილმა, მამამაც უწყინა და დაბრუნდენ და
შინ მოვიდენ. კითხა ყმაწვილს ცოლმა, — რატომ დაბრუნდი-
ო? ყმაწვილმა უთხრა: მამაჩემმა გამაგულისა: წყალზე მივე-

დით, ხიდი არ იყო და ფეხს ნუ დამასოლებიებ, ისე გამოიყვანე
 ნო. ქალმა უთხრა: ორ ნოლოს გავსქრიდი და გავსქრიდი
 და არ დეისოლებდა ფეხს მოხუცებულო, აგი რავა ვერ ქე-
 ნიო! — ტყეში შევედით და, ერთი შედი და ორი გამოდიო და
 ეს ვერ ვქენი, ერთი ორად რავა ვიქცეოდი.

— ეს რავა ვერ ქენი! შესულიყავი, ჯოხი გამოგეჭრა და
 გამოსულიყავი, — ორი იქნებოდი, მოხუცებულო მამა დააბი-
 ჯებდაო.

— აღმართს შეუდექით და, — ნუ შემატყობიებ, ისე
 ამიყვანეო. აღმართში ისე რავა ამეყვანა, არ შეეტყოვო!

ქალმა უთხრა ეს რავა ვერ ქენი, მოვყობოდი უცხო და
 უცხო ანბავს, უანბობდი, იმაზე დააყურებდა მოხუცებულო
 და აღმართს ისე აიარდა, ვერ შეიტყობდაო.

რა ეს რძალისაგან მოისმინა ყმაწვილის მამამ, ძლიერ გამ-
 ხიარულდა, მოეხვია და უთხრა: მამავ, შენ ხარ ჩემი შვილი,
 ჩემი რძალი! შენ გებარებოდეს ჩემი ოჯახი, ჩვენ შორის გზას
 მივალთ. შენ იცი, რაც ჭკუით იქნებო, და დაემშვიდობა და
 წავიდნენ ხელმწიფესთან. დაიწყეს შენობა. სამი წელიწადი
 დაყვეს და ისეთი მშვენიერი სახლი ააშენეს, არას ხელმწი-
 ფეს არ ქონია იმის სიმშვენიერე სახლი. ხელმწიფეს დიდათ
 მოეწონა და ესიამოვნა, მარამ გონებაში განიზრახა, ეს კი
 კარგი სახლი ამიგეს, მარა აწ სხვაც ააგებიებს ამისთანას და
 მაშინ მე რათ მინდაო. დაფიქრდა და თქვა გულში: ამათ არ
 გაუშვებ ჩემი სასახლიდან. რო ეს ხელმწიფემ გონებაში განი-
 ზრახა, ამ ხურო კაცებმა ეჭვი აიღეს, — ხელმწიფემ არ გვი-
 შობსო. ხერხი რამ მოიგონეს და თქვეს: ეს სახლი არ გვიზის,
 ხელოვნება რამე აკლია და გვინდა რომ არ მოვაკლოვო. სახლს
 ჭახრაკით აშენებდენ თურმე. ერთ კუთხეში ერთ ბურღს და-
 აჭრიდენ, სახლი დაიჭვაფოდა. მოვიდნენ და დააჭრეს ერთ
 კუთხეში ბურღი და სახლი დაბლა დაუშვეს. კითხეს, — ეს რათ
 ქენითო და, ამათ უპასუხეს, — არ მოგვეწონა, არ იყო კაი.
 ერთი რამ ხელოვნება აკლდა, შინ ერთი სახელვანო გვაქვს,
 ის უნდა მოვიტანოთო, თვარა არ იქნებო. ხელმწიფემ ბრძა-
 ნა: მე გავაგზავნი კაცს და მოვატანიებო. ამათ მოახსენეს:
 ჩვენ თუ არ წავედით, არ იქნება, გაგზავნილ კაცს არ მისცე-
 მენ, ძვირფასი არისო. ხელმწიფემ გაშობა არ ქნა: კარგს საი-
 მედო კაცს გავაგზავნიო. მოახსენეს: აბა, თუ არ დაგვიჯერებ

ქვენი ვეზირი, მოურავი და მოლარეც გააგზავნეთ, თვარა სხვა ვერ მოიტანსო.

ხელმწიფემ ვეზირი და მოურავი გაგზავნა და მოლარეც თან გაატანა და წავიდენ. რა მივიდენ, ქალმა ნახა, კითხა,— რათ მობრძანებულხართო? ამათ უთხრეს: ხელმწიფის გამოგზავნილი ვართ, შენმა ქმარმა და მამამთილმა შამოგითვალა უხერ-სახერხი რომ გვაქვს შინ, ისე გამოგვიგზავნეო, საჭირო შეიქნა აქო.

ქალმა რომ ეს მოისმინა, ჩაფიქრდა და თქვა გულში: სახელოვანო იმათ რაც ქონდათ ყველა წაიღეს, აქ არ დაუტოვე-ბიათ და უხერ-სახერხი რა უნდა იყოსო? უთუოდ იმათ რაცხა უჭირსთო და უთხრა: წამობძანდით, ხულაში არისო. გაულო კარი ხულის და, — შებძანდით და გამოიტანეთ, ერთი ვერ გამოიტანს, ვერც ორი, მძიმეაო. შეუშვა სამივე ხულაში და კარი დაუკლიტა. უთხრა: სანამ ჩემი ქმარი და მამამთილი არ მოვა, მანამ ამ ხულის კარი არ გაიღებაო. რა ესენი არ მივი-და, დააგვიანდა, ხელმწიფემ სხვა კაცი გამოაგზავნა, რა იქ-ნენო? ქალმა შეუთვალა: სანამ ჩემი ქმარი და მამამთილი აქ არ მოვა, მანამ თქვენი ვეზირი, მოურავი და ვერც მოლარე თქვენ ვერ გაიხლებაო. რა ეს ამბავი მიუვიდა ხელმწიფეს, ისინი გამოუშვა და რა რომ ისენი მოვიდენ, ვეზირი და მო-ურავი გაუშვეს.

წუხელის იქ ვიყავი ჭირში
და დღეს აქ გაიხელი ლხინში.

XII. იგავები

ერთს ქვეყანას ერთი შაი ხელმწიფე იყო, დიდი სამეფოს ბატონი და მდიდარი, მარა ქვეშევრდომ შეუწყნარებელი იყო: თუ მასთან მთხოვნელი მივიდოდა, მოპასუხეს თავის მოჭრით გაასამართლებდა და ხშირად მთხოვნელსაც მოკვეთდა თავს. ამითი იმისი სამეფო დამცირდა და ბევრი სოფლები დაიცალა.

ერთს დღეს, ერთი მთხოვნელი მოვიდა და სამართლის გა-დაწყვეტილება ითხოვა. მეფე თურმე სხვა რამე ფიქრით უგუნებოთ იყო და უბრძანა: რატომ ამისთანა დროს ჩემ-გან სამართლის განჩინების ბრძანება ითხოვეო? უბრძანა

ვეზირს: ამის სამართალი ეს არის, წაიყვანე, თავი და წარმომიდგინეო.

რა მთხოვნელმა ეს მოისმინა და პირი უკან მიიბრუნა, წაილაპარაკა: მეფემ რომ ჩემი სწავლის გარემოება იცოდეს, მე თავს არ მომკვეთსო. ესეც მეფემ გაიგონა და მობრუნება ბრძანა. ვეზირმა მოაბრუნა. ხელმწიფემ უბრძანა კაცსა მას: შენ რა ისეთი სწავლული ხარ, რო შენი სიკვტილი დასაკლისი რამ არისო. კაცმა მალ მოახსენა: მე ყოველთა ფრინველთა ენა ვიციო, რასაც ისინი იტყვიან, გავიგონებო. მაშინ მეფემ თავის მოჭრიდან განათავისუფლა და ვეზირს უბრძანა: კაცი ესე წაიყვანე, ამისაგან ფრინველებთ ენები ისწავლე და შენ მე მასწავლეო.

განვიდა რაოდენიმე დრო. მეფეს ის სიტყვები გარდავიწყებული ქონდა და ჩვეულებრივ სამართლით კაცებს ხოცავდა. ერთ საღამო დროს მეფე თავის ოთახში ბრძანდებოდა, ვეზირი იგი თავს ადგა. გარეთ ღამის ფრინველებმა გალობა მორთეს. მოაგონდა მეფეს კაცი იგი, რომელმაც ფრინველებთ ენების ცოდნა მოახსენა და უბრძანა ვეზირს, ისწავლე შენ იმ კაცისაგან ფრინველთ ენებიო? ვეზირმა მოახსენა, — ვისწავლეო. აბა, მითხარ ის ჭოტები რას ამბობენო? ვეზირმა მოახსენა:

იმათში ერთს ვაყი ყავს და მეორეს ქალიო. ვაყის მამა ქალის მამას ქალსა სთხოვს და შვიდას ნასოფლარს მზითვათ თხოვსო. ქალის მამა ეუბნება: ხუთი ქალი კილო სხვა მყავს გასათხოვარიო და შვიდასი ნასოფლარი რო შენ მოგცეო, სხვას რა მივცეო? ვაყის მამა ეუბნება რამ შეგაშინა, ეს მე მომეცეო და შაი მეფემ თუ დღე დაყო, ამისთანა სოფლებს ბევრს ააოხრებსო!..

მაშინ მეფემ ბრძანა: განა მე ესეთი უსამართლო კაცი იარო? ვეზირმა მოახსენა: ჭოტნი აგრე ამბობენო და რა მოგახსენოვო. მეფემ იმ დღიდგან დაუფიქრდა და სამართალიც რიგით შამოილო და სამეფომაც გაძლიერდა და გამრავლდა.

ათ ბეჭს გიამბობ, ხუთ თავს ოთხ სულად,
ათს ხელსა ჰვპოვნის ასს თითსა სრულად.
მწოლარე მიდის რვა ფეხის მდგმურად,
ხუთი წავიდეს, ოთხი მოვიდეს, ჭეშმარიტია ნუ შერაცხ
ტყულად.

* * *

მარჯორი შორდროვის ხელით ჩაწერილი ძარბული ზღაპრები

მწევრის შვილი

იყო ერთი ხელმწიფე. იმას შვილები არა ჰყვანდა. ერთმა მკითხავმა ურჩია, დაეკლა მას მტრედები, რომელთაც ბუდე ჰქონდათ ხელმწიფის ბაღში. მთელი მტრედი თვითონ შეჭამა, მხოლოდ ბარკლები მისცა მოსამსახურეს და წელები მიუგდო თავის მწევარს.

გავიდა პატარა ხანი და ხელმწიფესაც ეყოლა შვილი. იმის მოსამსახურესაც და მწევარსაც. ხელმწიფემ სამნივ თვითონ იშვილა. მალე ამათ მოინდომეს თოფები და სხვა იარაღი. ხელმწიფემ გააკეთებინა უშველებელი თოფები, მაგრამ მწევრის შვილმა დაამტვრია და გადაყარა. ხელმწიფემ გააკეთებინა უფრო დიდი თოფები და მწევრის შვილმა მოინდომა თავისი ძმებით მოეწყო მთელი თავისი სახელმწიფო. ხელმწიფემ ასწავლა გზა და ანიშნა ერთი ალაგი, სადაც იდვა დიდი ქვა და ზედ ეწერა: „ვინც ამ ქვას იქით გადავა, ცოცხალი ვეღარ დაბრუნდება“. და უთხრა, რომ იმას იქით მდევების სახელმწიფოაო.

მწევრის შვილი მალე გაუდგა გზას. მალე იმ ქვასთანაც მივიდა. იმის ძმებს არ უნდოდათ იმას იქით გადასვლა, მაგრამ მწევრის შვილმა ძალად წაიყვანა. იარა, იარა და მიადგა ერთ უშველებელს სახლს. ნახა გაშლილი სუფრა, რომელზედაც ელაგა ექვსი თეფში, ექვსი ნაჭერი პური და ექვსი კოვზი და შიგ კი არვინ იყო. მწევრის შვილმა იცოდა, რომ ის სახლი სამი ყველაზედ ღონიერი მდევისა იყო და გაგზავნა თავისი ერთი ძმა თეთრი მდევის მოსაკლავად. იმან იცოდა, რომ მდევს უნდა ხიდზედ გამოეარნა. იმის ძმა წავიდა და ჩასაფრდა, მაგ-

რამ რა წამს მღევი დაინახა, დაიმალა. მწევრის შვილი იცოდა და თვითონ ჩასაფრდა. მღევმა რომ გამოიარა, მწევრის შვილმა ჩაახველა. მღევის ცხენი დაფთხა და მღევმა შეჰყვირა: „შე ოხერო, რა გახტუნებს? სამნი ძმანი ვართ, სამი ცოლი გვყავს და ჩვენი შიშით ზეცას ფრინველს და ქვეშენელს ჰიანჭველს ვერ გაუვლია, ერთი ვილაც მწევრის შვილია და ჯერ ხოჭიქიდან არ არის ამოსული“. — „მწევრის შვილი მე ვარ“ — შესძახა მწევრის შვილმა და გადმოხტა. იძრო ხმალი, შემოჰკრა და ცხენიდან გადმოაგდო. მერე ყური მოსჭრა, ჯიბეში ჩაიღო და მღევი ხიდს იქით გადააგდო. მივიდა ძმებთან და უთხრა: „რა ჰქენ, ვერ მოკალიო?“ — „მე იქ ვერაფერი ვნახეო“, — უბასუხა ძმამ. მერე უნდა გამოეარნა შავ დევს. მწევრის შვილმა გაგზავნა მეორე ძმა, მაგრამ იმასაც შეეშინდა. ისიც მწევრის შვილმა მოჰკლა, მოსჭრა ყური მღევს, ჩაიღვა ჯიბეში, მოსწყვიტა იმის რაშს ძუა, შეჭრა და გაგზავნა მღევების სახლში. ახლა მოვიდა მწევრის შვილის ჯერი. ძმებს უთხრა: „როცა ცხენმა წიხლი ჩაგკრათ აუშვით და გამოგზავნეთო“. მესამეთაც ჩასაფრდა. პატარა ხანს უკან გამოჩნდა მღევი. რამდენსაც ამოისუნთქებდა, იმდენი ნაკვერჩხალი სცვიოდა პირითგან. მწევრის შვილმა კიდევ ისე ჩაახველა და მღევმა ისევ შეუტია ცხენს. მწევრის შვილმა და იმან დაიწყეს ბრძოლა იმ პირობით, რომ მღევს ქორ-მეძებრები არ მოშველებოდნენ. დაიქნია მღევმა და მწევრის შვილი მუხლამდის ჩასვა მიწაში. დაიქნია ახლა მწევრის შვილმა და იმანაც მუხლამდის ჩასვა. მღევმა მუცლამდის ჩასვა, მწევრის შვილმა — წელამდის, მერე მღევმა წელამდის ჩასვა და მწევრის შვილმა — ყელამდის. მღევმა ქორ-მეძებრები მიიშველა, მაგრამ მწევრის შვილმა გამოხსნა ძუა და პატარა ხანს უკან მოვარდა შავი მღევის რაში და თან დიდ ბოდს მოათრევდა. მოხვდა მღევს თავში და მოკლა. ამაზე ქორ-მეძებრებიც გაიფანტნენ და მწევრის შვილმა ყველანი თვითონ დაისაკუთრა. მწევრის შვილის ძმები დამთვრალიყვნენ და დასძინებოდათ ძუის გამოხსნაზედ. ცხენს რამდენჯერმე წიხლი ჩაეკრა, მაგრამ იმათ არ გამოჰღვიძებოდათ და ამიტომ ცხენს ბოძი, რომელზედაც თვითონ ება, გადმოეგდო და გამოქცეულიყო. მწევრის შვილმა იმასაც მოსჭრა ყური და ჯიბეში ჩაიღო. მერე დაბრუნდა და აჩვენა ყველა ყურები. იმათ შერცხვათ, მაგრამ რას

იზამდნენ? პატარა ხანს უკან მწევრის შვილმა ძმები შინ გაგზავნა, თვითონ კატად იქცა და დასკუპდა მღევების ტახტზედ. მოვიდნენ მღევების ცოლები და გაუყვირდათ, რომ იქაურობა არეული იყო და ამბობდნენ. „ვინა ქნაო?“ კატა კნაოდა „მიაუ!“ — „შენ სად შეგიძლიან ესა“ — დაუყვირეს მღევის ცოლებმა და სცემეს. კატა ისევ მწევრის შვილად იქცა და უთხრა ყველაფერი. მერე ისინი დადგნენ დიდი ქვის ერთ ნაპირზედ, მწევრის შვილი მეორეზედ და ჩასჭიდეს ხელები. თუ მღევები გადაიტაცებდნენ, მწევრის შვილი იმათი იქნებოდა და თუ მწევრის შვილი გადაიტაცებდა, მღევები იმისი იქნებოდნენ. მწევრის შვილი ახტა და მუხლამდის ქვაში ჩაჯდა. ჩასჭიდა ხელი მღევებს და ყველანი თავისთან გადაყარა. უფროსი თვითონ შეირთო, შვათანა შერთო ხელმწიფის შვილს და უმცროსი მოსამსახურის შვილს. მერე ის დაბრუნდა თავის სახელმწიფოში. გზაზედ გადიარა ერთ მღევების სახელმწიფოზე. იქ ეგდო დიდი, ერთი სოფლის ტოლა ქვა. ვინც იმ ქვის ერთ თავს ასწევდა, ის უნდა ყოფილიყო იმათი მეფე. უქმე დღე იყო, როცა მივიდა მწევრის შვილი იქ. მივიდა მღევების ხელმწიფე და აუწია ერთი თავი ამ ქვას. მწევრის შვილმა დაავლო ქვას ხელი და ისეთი მალლა შეისროლა, რომ ქვა ძლივს გამოჩნდა. მღევები მოეხვივნენ და ეხვეწებოდნენ, შენ იყავ ჩვენი ხელმწიფეო, მაგრამ მწევრის შვილი დიდ უარზედ იდგა. ადგა მერე და იქიდან წავიდა თავის სახლში. იქ გაიგო, რომ ხელმწიფეს დაჰბადებია კიდევ ერთი შვილი, რომელიც გაგიჟებულიყო და ყველას ჰკლავდა, ვისაც სახლში ცეცხლი ენთო, — ეშმაკები ხართო.

მწევრის შვილი დაეფიცა თავის მამას, უთუოდ მოგიყვანო და წავიდა საძებნელად. იარა, იარა და მივიდა ერთ სახლთან. იქ იმან დაინახა, რომ ხალხი წიოკობდა და ტიროდა. მივიდა და ჰკითხა: „რა ამბავიაო?“ იმათ უთხრეს: „ხელმწიფეს ჰყავს ერთი შვილი, გიჟი და ესე გვზოცავს ყველას, ვის სახლშიც ცეცხლსა ნახავსო“. მწევრის შვილი შევიდა და დაიჭირა თავისი ძმა. გაჰკრა ორიოდ სილა და გაუჯავრდა, მერე შეჰკრა და მოჰგვარა თავის მამას.

ხელმწიფე როცა მოკვდა, ტახტზედ მწევრის შვილი ავიდა და თავისი გმირობით და ჰკუთით ყველგან სახელი გაითქვა.

ელასა, მელასა,
გუდა მეკიდა ყელასა,
მთქმელსაც და გამგონებელსაც
ძილი გაამოთ ყველასა.

* * *

[უსათაურო]

იყო და არა იყო, იყო ერთი დედაკაცი. იმას ყავდა ერთი შვილი. შვილმა არაფერი არ ისწავლა. ერთ დღეს უთხრა დედას, რომ წაეყვანა ურიასთან, რომელიც ფართალს ჰყიდიდა. დედამ წაიყვანა და მიაბარა ურიას. ურიამ ჰკითხა: „რა ჰქვია სახელი“. — „გაფხრიწე (გახიე) და გადააგდე“ — უპასუხა ყმაწვილმა. ურია სხვაგან წავიდა და ჩააბარა ყმაწვილს ყველაფერი და უთხრა: „აბა, შენ იცი „გაფხრიწე და გადააგდე“, შენთვის მომიბარებია ყოველიფერი“; როდესაც ურია წავიდა, ყმაწვილმა მიჰყო ხელი და ყველაფერი გახია და გადააგდო. ურია მოვიდა და ჰკითხა: „რა გიქნია ეს“, — „არაფერი“ — უპასუხა ყმაწვილმა — „რაც დამიბარე, ის ავასრულე“. ურიამ ურტყა, ურტყა და გააგდო.

ყმაწვილი წავიდა დედასთან და სთხოვა მიეზარებინა სხვა მეხილე ურიასთან. დედამ მიაბარა; ურიამ ჰკითხა: „რა გქვია შენ სახელი“, — „მოკმიჩე და გადააგდე“, — უპასუხა ყმაწვილმა. ერთხელ ეს ურია სხვაგან წავიდა და უთხრა ყმაწვილს: „აბა, შენ იცი, „მოკმიჩე და გადააგდე“, შენთვის მომიბარებია ყველაფერი“. წავიდა ურია თუ არა, ყმაწვილმა ყველა ხილი მოკმიჩა და გადააგდო. ურია დაბრუნდა. ნახა ეს თუ არა, გალახა და გააგდო. ყმაწვილი დაბრუნდა დედასთან და სთხოვა, რომ ცხრა მთას იქით ავაზაკებია, იქ წაეყვანა. წავიდნენ. იარეს, იარეს, იარეს და მივიდნენ, დედამ მიაბარა იმ ყაჩაღებს შვილი და დაბრუნდა შინ. ყაჩაღებმა უთხრეს ყმაწვილს, რო ვახშამი გაეკეთებინა და თვითონ წავიდნენ საავაზაკოთ. ყაჩაღები თორმეტი იყვნენ, მაგრამ ერთი იმ თვეში მომკვდარი იყო, მხოლოდ მისი ცხენი და იარაღი ქე იყო თავის ადგილას. ყმაწვილმა მოამზადა საჩქაროთ ვახშამი, დაიკიდა იარაღი მკვდრის ყაჩაღის, შეჯდა ცხენზე და გასწია; წინ შამოეყარენ

ვიღაც კაცები, შეწუხებულნი, მტირალნი. ყმაწვილმა მკითხა, „რა დაგემართათ“, იმათ უბასუხეს, რომ თერთმეტი ყაჩაღი დაგვეცა გზაზე და გაგვეცარცვესო. და ასე წავიდნენო. რაკი ყმაწვილმა შეიტყო საით წავიდნენ ყაჩაღები, გააჰენა ცხენი იქით, მიეწია ყაჩაღებს, ესროლა თოფი, დამბაჩა და ისე შეჰყვირა, რომ მთები შეინძრენ. ყაჩაღები შეშინდნენ, დაყარეს ყოველისფერი და გაიქცენ. ყმაწვილმა სულ ყველასფერი, რაც ყაჩაღებს დაატოვებინა, წაუღო იმ საწყლებს, რომელსაც ეკუთვნოდა და თითონ კი გაეშურა სახლისკენ, გამოიცვალა ტანისამოსი, ცხენი თავის ალაგას დააბა, დაჯდა ცეცხლთან, თითქოს არაფერი არ ყოფილიყოს. ყაჩაღები დაბრუნდნენ, ჭამეს ვახშამი. ნავახშმევს ერთმა მათგანმა სთქვა, რომ ის კაცი, რომელმაც ჩვენ ნაცარცვავე დაგვატოვებინა, ეს ჩვენი ყმაწვილიაო. ამხანაგებმა სიცილი დააყარეს და უთხრეს, შენ ისე შეშინებულხარ, რომ თავბრუ დაგხვევიაო. მაგრამ იმან თავისი არ მოიშალა და ბოლოს გადასწყვიტეს ამ ყმაწვილის გამოცდა; ამისთვის იგი გაგზავნეს შუალამეს სასაფლაოზე, სადაც მეთორმეტე ყაჩაღი იყო დამარხული და ქვაბი გაატანეს ქაშის მოსახარჩავათ. ყმაწვილმა აიღო ქვაბი და გასწია, მივიდა სასაფლაოზე, დაანთო ცეცხლი და დაუწყო ქაშს მზადება. ყმაწვილის იქ მისვლამდე ერთი ყაჩაღი წავიდა, ამოთხარა იქვე ორმო, ჩაწვა და დაიშალა. როდესაც ქაში მზათ იყო, ყაჩაღმა ამოწია ხელი და საზარელის ხმით სთქვა: „ბავშვო! მაქამე ცოტა მეც“. ყმაწვილს არ შეეშინდა და მიცა რამდენიმე კოვზი ხელში. ცოტა ხნის შემდეგ ვითომდა მკვდარმა კიდო ითხოვა. ყმაწვილს გული მოუვიდა, აიღო მთელი ქვაბი ადუღებული ქაში და ჩაასხა ორმოში. ყაჩაქი(!) შეიფუფქა კარგათ, ამოვარდა სასაფლაოდან და უყვირა, რა მიქენი ეს მეო. „მე რა ვიცოდით თუ შენ იყავიო“ — მიუგო ყმაწვილმა, მოკიდა ქვაბს ხელი და წავიდა შინ; დაბრუნდა შინ ყაჩაღიც და უამბო თავის ამხანაგებს ყველაფერი დაწვრილებით. ყაჩაღები დაფიქრდნენ და არ იცოდნენ რაფერ მოეშორებიათ ეს ყმაწვილი. იფიქრეს, იფიქრეს, იფიქრეს და ბოლოს გადასწყვიტეს ასე: ერთმა თავი მოიავადმყოფა და ბავშვი გაგზავნეს უკვდავების წყალის მოსატანათ. ყმაწვილმა აიღო დოქი და წავიდა. იარა, იარა, იარა და როგორც იყო მივიდა. ნახა რომ უშველებელი კლდეა და იქიდგა[ნ] წყალი ჩა-

მოდის თითო წვეთებით. შეუდგა დოქი ამ წყალს იწყო იქით-აქით მზერა. უცბათ სადაც არ იყო გაჩნდებოდა დედაბერი ოქროს წკებლით ხელში და უნდო[ოდა] ყმაწვილისთვის დაერტყა, მაგრამ ყმაწვილმა მივარდა უცბათ და წკნელი წაართვა. დედაბერმა გადაეხვია და დაუწყო კოცნა და უთხრა, რომ მოჯადოებული იყო; ვისაც წკებლს დაარტყამდა ქვათ იქცეოდა და ეხლა განთავისუფლდა. თქვა თუ არა ეს, გადაიქცა ჩიტათ და გაფრინდა. ყმაწვილმა აამსო დოქი წყლით და დაუწყო ქვებს, რომელნიც იქ ეყარეს, ცემა და და ყველა ქვები კაცად გადაიქცნენ. ყმაწვილმა მოჰკიდა დოქს ხელი და წავიდა შინ. გზაზე ერთი ურია გადაეყარა, რომელიც ჩააცივდა,—ეს წკებლა ჩემიაო და შენ მოგიპარიაო. აიშალენ-დაიშალენ ამაზე და წავიდნენ მეფესთან. ყმაწვილმა მოახსენა მეფეს სამი წლის ვადა მიეცა და თორმეტს ამისთანა წკებლს მოიტანდა. მეფე დასთანხმდა და თავდები მოთხოვა. ყმაწვილი წავიდა შინ, მოიყვანა ყაჩაღები მეფესთან და უთხრა: „ესენი ციხეში ჩასვი და კარგათ მოუარე, სამის წლის უკან აქ ვიქმნები, და არც ეს ურია გაუშვა ჩემს მოსვლამდის“; სთქვა ეს თუ არა, წავიდა. იარა, იარა, იარა, ბევრი იარა თუ ცოტა იარა, მივიდა ერთ სახელმწიფოში და ნახა, რომ ყველა სახლს შავი აქვს გადაკრული, კაცები მოწყენილია, ყველანი სტირიან. გაუკვირდა ყმაწვილს ეს და იკითხა რა იყო ამის მიზეზი. ამაზე უპასუხეს, რომ ხელმწიფის შვილი მოკვდა ზგერ ერთი წელიწადია, შუალამისას რაღაც დიდი ვეებერთელა ჩიტი მოფრინდებოდა, გააცოცხლებს და აწვალებს დილამდი. დილას მეფის შვილი ისევ მოკვდება და ჩიტი გაფრინდება. ყოველს სალამოს ვინმე უნდა წავიდეს იქ და მაშინ ჩიტი ხელმწიფის შვილის მაგიერათ იმას აწვალებს და ესეც უთხრეს, რომ გუშინ ერთმა ყმაწვილმა კაცმა ჯვარი დაიწერა და დღეს იქ უნდა წავიდესო. ყმაწვილმა იკითხა, სად დგას ის ყმაწვილი კაცი, რომელიც ამელამ უნდა წავიდესო. და როდესაც ასწავლეს, წავიდა იმ კაცთან და უთხრა, ამელამ შენ მაგიერ მე წავალო და შენ სიკვდილს გადარჩებიო. იმ კაცს ძალიან გაუხარდა და არ იცოდა როგორ დაესაჩუქრებინა ყმაწვილი, მაგრამ უკანასკნელმა არაფერი არ გამოართვა.

დაღამდა თუ არა, ყმაწვილი წავიდა სასაფლაოზე. სასაფლაოზე კლდეებიდამ ოთახსავით იყო გაკეთებული. ყმაწვილმა

მივიდა, კუბოს იქით მიწვა. შუალამისას მოტრინდა და დაეცა ვეებერთელა ჩიტი, დაეცა მიწაზე, იქცა დედაბებზე და დაეცა უძახა ხელმწიფის შვილს: „ადეგ, გაწვალო ერთი კარგათ, დღეს შენ მაგიერთ არავინ არ გამოუგზავნიან“. ხელმწიფის შვილი გაცოცხლდა, წამოდგა; ქალი, ესე იყო უნდა მოევიდა ხელი, რომ უცბათ წამოდგა ყმაწვილი და უთხრა: „მაგას შენ ხელს ვერ ახლებ. მე ვარ აქ. (აქანე—იმერულია). ქალმა დაინახა თუ არა, ერთი იკივლა და უნდოდა წკებლით, რომელიც ხელში ეჭირა, დაერთყა, მაგრამ ყმაწვილი გაუხტა განზე და მეორეჯერ აღარ აცალა მოქნევა, მივარდა და წაართვა. ქალმა გადაეხვია, გადაკოცნა და უთხრა, რომ მოჯადოებული იყო და ვისაც წკებლას დაარტყამდა ქვათ იქცეოდა და მიუთითა ქვებზე, რომელნიც იქ ეყარენ და რომ დღეიდან ჯადო მოიშალა. — სთქვა ეს, იქცა ჩიტად და გატრინდა.

ყმაწვილმა ქვებს, რომელიც იქ ეყარენ, დაარტყა წკებლა და ყველა კაცათ იქცა. ასეთე რომ, ყველა გაცოცხლა, ვინც ხელმწიფის შვილისთვის მოკლული იყო. გაცოცხლდა ყველანი თუ არა, მეფის შვილმა წაიყვანა სასახლეში. ქალაქი გაცოცხლდა, შეიქნა დიდი სიხარული და მოლხენა. ხელმწიფეს უნდოდა ყმაწვილი დაესაჩუქრებინა, ხოლო უკანასკნელმა არ მიიღო საჩუქრები და სთხოვა,—მეორე ნაპირას ზღვაზე გაეშვა. ხელმწიფე ძალიან შესწუხდა, რადგანაც ზღვაში რაღაცა იყო, რომელიც გემებს ჰლუბავდა და ამისთვის არაკაცი არ დადიოდა ზღვაში. მაგრამ ბოლოს, როგორც იყო დიდი გაჭირვებით უშოვა კაცები, გაუკეთა გემი, ჩასვა შით და გაისტუმრა. გემი შვა ზღვამდი კარგათ მიდიოდა, და კაცებიც მუშაობდნენ, მხოლოდ შვა ზღვაში რომ მიაწიეს, რაღაც მშვენიერი სიმღერა მოესმათ. ყველანი გაშეშდნენ ყმაწვილის გარდა. სიმღერა სულ ახლოვდებოდა და გეგონებოდათ თითქოს რაღაც არასულიერი გალობსო. უცბათ გემთან გამოჩნდა ნახევარი თევზა და ნახევარი ქალი. ხელში რაღაც რგოლი ეჭირა და უნდოდა ამითი გემს მიჰკარებოდა, თურმე ასე ჰლუბავდა გეგმებს, მაგრამ ყმაწვილი გადასწვდა და ეს რგოლი წაართვა. ქალთევზა გაჰქრა, სიმღერა აღარ მოისმოდა და კაცები, რომელნი გემზე იყვნენ, თითქოს გაცოცხლდნენო. ასე მშვიდობიანათ მიაღწია ყმაწვილმა მეორე ნაპირს. გადმოხტა და ვიღაც ბებერი კაცი დაინახა და ჰკითხა, რა ქვეყანაა ესაო.

ბებერმა უბასუხა, მე არ ვიციო, მამაჩემს ჰკითხეო, ^{გაპყვირ-}
და ყმაწვილი და იფიქრა, აგი რომ ამისთანა ბებერის, ^{მისგან}
მამა რაღა უნდა იყოსო. წავიდა მამასთან. იმან უთხრა, მე
არ ვიციო, მამაჩემს ჰკითხეო. მთლად გაშტერდა ყმაწვილი და
გასწია იმის მამასთან, იმან უბასუხა აი, ამ გზას დაადექიო და
ერთ კოშკში მივიყვანსო, იქ შეიტყობ, რაც გინდაო.

ყმაწვილი წავიდა, იარა, იარა, იარა და მივიდა კოშკში.
შევიდა შით, გაიარა ერთი ოთახი და მეორეში ჰკრეტილიდან
შეიხედა. იქ დაინახა სამი მზისუნახავი, რომელნიც სუფრას-
თან იჯდნენ და ქეიფობდნენ. ერთმა აიღო თასი, დაისხა ღვი-
ნო და სთქვა: „ღმერთმა აცოცხლოს ის ყმაწვილი, რომელმაც
მე გადამარჩინა, როდესაც მოჯადოებული ვიყავი და უკვდავე-
ბის წყაროს ვფარავდი“; მეორემ სთქვა, „არა, ღმერთმა ის
აცოცხლოს, რომელმაც გადამარჩინა, როდესაც მოჯადოებუ-
ლი ვიყავი და ხელმწიფის შვილს ვაწვალე“; „არა, —
სთქვა მესამემ, — ღმერთმა ის აცოცხლოს, რომელმაც მე გა-
დამარჩინა, როდესაც მოჯადოებული ვიყავი და ზღვაში გემებს
ვღუპავდი“.

ყმაწვილმა გაიგონა ეს თუ არა, შევიდა ოთახში. მზისუნა-
ხავეებმა იცვნეს, მივარდნენ, დაუწყეს კოცნა-ალერსი. ყველა
ამბობდა: „ეს არის ჩემი დამხსნელიო“ და უთხრეს, რასაც
გვეტყვი, აგისრულებთო.

ყმაწვილმა მოუყვა ყოვლისფერი და უთხრა, — თორმეტი
წკებლა მიშოვეთ ოქროსი იმისთანა, როგორიც ამას ჰქონდაო
და კიდევ მითხარით რა ამბავია ეს, რომ ამისთანა ბებრები
ვნახე და ყმაწვილი არავინო. მზეთუნახავეებმა აუხსნეს, რომ
ის ქვეყანა ისეთია, რომ ბავშვის მაგიერად ბებრები იზადები-
ანო.

უშოვეს თორმეტი ოქროს წკებელი, დაასაჩუქრეს ოქრო-
ვერცხლით და გამოისტუმრეს. ყმაწვილი დაბრუნდა უკან.
ზღვა მას მერმე უშიშო შეიქნა, მოვიდა მეფესთან. სწორედ
სამი წელიწადი ესეც იყო თავდებოდა, მოუტანა 12 წკებელი.
მეფეს ძალიან გაუხარდა, როდესაც ყოვლისფერი თავგადასა-
ვალი ამ ყმაწვილის შეიტყო, მიათხოვა თავისი ერთადერთი
ქალიშვილი და მეფობა დაუთმო. ყმაწვილმა ყაჩაღები გა-
მოუშვა ციხიდან. ისენი ისე შეშინდნენ, რომ ცხრა მთას იქით
გადიკარგნენ. ურიას აპატივა, თავისი დედა მოიყვანა და სა-

სახლეში აცხოვრებდა, როგორც დედოფალს და მისმა მეფობამ ძალიან კარგათ ჩაიარა და ხალხსაც თავს ერჩივით მამულებში.

მეც იქ გახლდი, მეფეც ვნახე, ჭირი იქ დავტოვე (დავტოვე — გადაშლილია, გ. შ.)

და ლხინი აქ მოვიტანე (მოვიტანე — გადაშლილია, გ. შ.).

მისტიფიკაცია თუ სინამდვილე? შოთა რუსთაველის ეპრეთწოდებაში არაბული ლექსების გამო

ლონდონში მუშაობის დროს ერთი საზღვარგარეთული ჟურნალის ძველ ნომერში („ქართლოსი“, № 11—12, პარიზი, 1938, გვ. 162—163) მოულოდნელად წავაწყდი ჩვენი მეცნიერებისათვის უცნობ ნიკ. დადიანის წერილს შოთა რუსთაველის ე. წ. არაბული ლექსების შესახებ. მისი უაღრესად დიდი მნიშვნელობის გამო წერილი მოგვყავს მთლიანად და უცვლელად:

„შოთა რუსთაველზე“

ჩემი სტამბოლში ყოფნისას (ამ წერილის ავტორის ნიკ. დადიანის ქალიშვილის ბაბო დადიანის ცნობით, მამამისი სტამბოლში ყოფილა 1921 წელს, გ. შ.) ხმა დაირბა, ქართველმა იუნკერებმა საბერძნეთში რაღაც დოკუმენტი აღმოაჩინეს შოთას შესახებო. დაუყოვნებლივ მივმართე აწ გარდაცვალებულს პროკოფი აბულაძეს მოეწოდებინა ჩემთვის ცნობა ამის შესახებ. განსვენებულმა აბულაძემ დაუყოვნებლივ მიპასუხა, რასაც მკითხველი ქვემოთ გაიცნობს.

გვგონია, არ არის უყურადღებოდ დასატოვებელი ეს ცნობა. იქნებ მოხერხდეს როგორმე იმ არაბული წიგნის შოვნა, რომელზედაც ქვემოთ არის ლაპარაკი. ვინ იცის, იქნებ ის დედანიც აღმოჩნდეს, რომლიდანაც არაბულად არის ნათარგმნი შოთას „მარგალიტები“ და ოცნება ცხადი შეიქმნეს! მიუხედავად იმისა, რომ განსვენებული პროკოფი აბულაძე ნიჭიერი ადამიანი იყო, თვით მოლექსე და კარგი მოქართულე, მის აქ მოტანილ თარგმანს მაინც ძლიერ ეტყობა სხვა ენის გავ-

ლენა და ცხადია, პირვანდელი მისი სახე ამ ლექსებს, უნდა ეწოდებოდეს. ლი აქვთ, მაგრამ უსათუოდ ატყვია მათ დიდი გემოვნებისა და მაღალი აღმაფრენის პატრონის ადამიანის ხელი. ძლიერ ძნელია ნათარგმნიდან ნათარგმნის თარგმანი სწორი გამოვიდეს; მაგრამ მაინც ეს ლექსები მართლაც თუ „მარგალიტები“ არ არიან, ტკბილსა და საამურ პოეტურ სურნელებას მოკლებული არ არიან.

ნიკ. დადიანი

* * *

„...სიამოვნებით ვასრულებ თქვენს დავალებას და გაწვდით დანამდვილებითს, ვრცელსა და სწორს ცნობებს რუსთაველის დოკუმენტის შესახებ, რომელიც აღმოაჩნდა ბერძენ მწერალს ბ-ნ ტრიკოგლიდის.

სრულებით შემთხვევით, ერთს ბერძნულ ძველ გაზეთში წავაწყდი ამ ლექსებს და რუსთაველის მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობას, რომლებიც დაბეჭდილი იყვნენ სათაურით „ქართული პოეზია“ და რომელსაც ხელს აწერდა მთარგმნელი, ვინმე ტრიკოგლიდის. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო რუსთაველის სახელმა და დავეუწყეთ ამ მწერალს ძებნა. გავიგეთ, რომ მას გათავებული ჰქონია აღმ. ენათა ფაკულტეტი; გავიგეთ აგრეთვე მისამართიც და გავეშურეთ მის სანახავად. შევეკითხე თუ საიდან სთარგმნა მან რუსთაველის ლექსები და ბიოგრაფიული ცნობა და ან თუ ხელთა აქვს რაიმე დოკუმენტი. მან შემდეგი სთქვა:

„ჩემს ეგვიპტეში ყოფნის დროს, ქ. ალექსანდრიაში, ჩემმა მასწავლებელმა — პროფესორმა მაჩუქა ერთი არაბული წიგნი. ამ წიგნს წინა და უკანა ფურცლები დაკარგული აქვს და ამიტომ ძნელი სათქმელია, თუ რომელ წელში არის დაწერილი: წიგნში მოთავსებულია აზიურ გამოჩენილ მგოსნების ლექსები და ნაწარმოებები. სხვათა შორის, იქ წავაწყდი ამ ქართულ ლექსებს, რომელთაგან ორი რუსთაველის სახელით არის მოთავსებული; მეორე ორი ქართულია, მხოლოდ ავტორის სახელი არა სჩანს და ჩემი აზრით, ხალხური უნდა იყოს. ეს ლექსები არაბული რითმით არის დაწერილი და ძვირფას რამეს წარმოადგენენ. მათ ჩემი ყურადღება მიიპყრეს და ამ

ორი წლის წინად გადმოვთარგმნე ბერძნულ ენაზე (პროზად აქვს ნათარგმნი). ეს ბიოგრაფიული ცნობაც ამ ლექსებთან არის დაბეჭდილი და ისიც გადმოვთარგმნე“-ო.

აი, ეს გვითხრა ამ ბერძენმა მწერალმა დოკუმენტის შესახებ. სხვა რამ ქართული ლიტერატურიდან არაფერი ყოფილა ამ წიგნში, როგორც ეს მწერალი ამბობს.

ცხადია, დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ პატარა ბიოგრაფიულ ცნობას და ამიტომ სამჯერ-ოთხჯერ შევევითხე, არის თუ არა ის დაბეჭდილი არაბულ წიგნში-თქო. მან მიპასუხა, რომ ეს ცნობაც დაბეჭდილია ლექსებთან ერთად, თორემ დღემდე სრულებით არაფერი ვიცოდი რუსთაველის შესახებო.

მე გადმოვთარგმნე ეს ლექსები და ბიოგრაფიული ცნობა ბერძნულიდან, რომელთაც ამ წერილთან ერთად გიგზავნით. მაგრამ, თქვენც კარგად წარმოიდგენთ, როგორი გამოვიდოდა რუსთაველის ან მე-12 საუკუნის ქართული ენით დაწერილი ლექსი, გადათარგმნილი არაბულ ენაზე, არაბულიდან გადმოთარგმნილი ბერძნულზე და დღეს ბერძნულიდან ისევ თავის მშობლიურ ენაზე!

ბერძნულ ენაზე ორი პირველი ლექსი: „ურნი სამოთხისანი“ და „სიმღერა“ რუსთაველის სახელით არის თარგმნილი, ხოლო შემდეგი ორი: „ერთი ამბორისათვის“ და „ჩვენი (უნდა იყოს: ჩემი, გ. შ.) ტრფობა“ უცნობ პოეტის სახელით. ასე რომ, დაბეჭდვებით შეიძლებოდა გვეთქვა, მათ არავითარი კავშირი არ აქვთ „ვეფხისტყაოსანთან“.

მხოლოდ, როდესაც მეორედ ვიყავი, ბ-ნ ტრიკოვლიდისმა მითხრა, რომ მას თარგმანის დროს შეცდომა დაუშვია: ის ორი ლექსი, რომელიც რუსთაველის სახელით არის ბერძნულ თარგმანში, მითხრა მან, არის ქართული ხალხური, ხოლო მეორე ორი — უცნობი პოეტის სახელით — ეკუთვნის რუსთაველსო.

თუ არაბულ ტექსტში, როგორც ბერძნულში, რამოდენჯერმე მეორდება წინადადება: „ერთი შენი ამბორისთვის, ჩემო ყველავე, შენს ფეხთ ქვეშ დავაფენდი...“ და სხვ., მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ მათ არავითარი კავშირი არა აქვთ დიდ პოემასთან, რათგან, როგორც მახსოვს, „ვ. ტ“-ში არ არსებობს არც ერთი ადგილი, სადაც ერთი და იგივე წინადადება მეორდება რამოდენჯერმე იმ სახით, როგორც აქ არის. მაშა-

სადამე, ესენი რუსთაველის ღვთიური ხელით შექმნილი პატარა „მარგალიტები“ არის, რუსთაველის პატარა ლექსებისგან ერთი ხანა — ტაეპი, სადაც რუსთაველი მოჰყვება ქებას და ამბობს (ეს ტაეპი ზეპირად არ მახსოვს): მას ვაქებ ვინცა მიქიაო. ამისდა მიხედვით ბევრი ჩვენი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ რუსთაველს დაწერილი ჰქონია პატარა-პატარა ლექსები — თამარის ქება, რომელნიც ჟამთა განმავლობაში დაკარგულანო. ეს დოკუმენტები ამ აზრის გამართლებაა. რაც შეეხება მეორე ორ ლექსს, ბ-ნ ტრიკოვლიდის აზრით, ისინი ქართული ხალხური არის; თუ ამ ლექსებს ისეთი ხასიათი და ტონი აღმოაჩნდათ, როგორც ბერძნულ თარგმანში აქვთ, მაშინ მე მგონია, შეუძლებელია იყვნენ ისინი ხალხური და არ ეკუთვნოდნენ მე-12 საუკუნის რომელიმე ჩვენს მგოსანს და ვინ იცის, შეიძლება თვით რუსთაველსაც. ყოველ შემთხვევაში, ყველაფერს ამას დაამტკიცებს და აშკარად ჰყოფს არაბული ტექსტის განხილვა.

შესაძლებელიაო, ამბობს ეს ბერძენი, აღნიშნული არაბული წიგნი დაბეჭდილი იყოს ამ 40-50 წლის უკანო.

რამდენადაც ძველი იქნება ეს წიგნი, იმდენად უფრო საყურადღებოა, ხოლო თუ უკანასკნელ წლებში დაწერილი, კიდევ უფრო მეტი საყურადღებო და საინტერესოა ჩვენთვის, რათგან უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ არაბულ მწერალს — პოეტს, რომელმაც სთარგმნა არაბულ ენაზე რუსთაველის ეს ლექსები და ბიოგრაფიული ცნობა, უნდა სცოდნოდა ქართული და ხელთ უნდა ჰქონოდა ამ ლექსების ქართული დედანი, ანდა მათი არაბულ ენაზე უძველესი თარგმანი, რომლითაც იგი ისარგებლებდა.

მე თავიდანვე მინდოდა ბერძენისაგან წიგნი მენათხოვრებია და გადმომეხატა იქიდან ყველაფერი, რაც ქართულს ლიტერატურას შეეხებოდა, მაგრამ ლაპარაკის დროს აშკარად შევაპჩინე, რომ ამ წიგნს ასე ადვილად და უსასყიდლოდ არ ელევა. რა ვქნათ, ერთი რომ მეოცე საუკუნეში ვცხოვრობთ, მეორე აქ „ევროპის კულტურაა“, სხვანაირად არ შეეძლო მოქცეულიყო“...

პროფეტის (წინასწარმეტყველის) სამოთხეში არსებობენ ასულნი,

შექმნილნი ღვთის (ალაჰის) მიერ საჩუქრად რჩეულთა, რომელნიც დედამიწაზე მიჰყვებიან მის კანონს... და იმ ასულთ ეწოდებათ ურნი.

ყოველ დღე განუწყვეტლად აწვდიან მწველ ხვევნებში დაუსრულებელ სურვილს, რომელშიაც კვალად იშვება სურნელება მათი სიქალწულისა.

და ყოველ რიყრაყზე, შემოქმედების მშვენიერებიდან კვალად პოულობენ ახალ სიქალწულეს თავის საუკუნო ტრფობისათვის.

სიქალწულეს გულისა, რომელსაც არასდროს ჰყვარებია, სიქალწულეს აზრისას, რომელმაც არა იცის რა სიყვარულისა, სიქალწულეს ტანისა, რომელიც შეუპყრია მოგონებას გუშინდელი ტკბობისა;

გუშინწინ ღამეს სიზმარი ჩემი გააოქროვა ამ სამოთხის მზემ და თვალებმა ჩემმა, ვით შენ, სიზმარი ერთი სიზმრისა, იხილეს ის ასულნი, რომელთაც ეწოდებათ ურნი. ო, რა მშვენიერები იყვნენ! იყვნენ ასულნი — თეთრი ყვავილნი, ვარსკვლავნი, სხივები, სურნელებანი, და რძე, და თოვლი, და საროტანნი.

და რათგან შენ გემსგავსებოდენ ყველანი, მათ ახლო დიდ ხანს განვიცდიდი ნეტარებას, რომელიც ყოველ წუთს განახლებულად იშვება და რომელსაც პროფეტი უბოძებს თავის რჩეულთ.

შენ გემსგავსებოდენ, უსაყვარლესო ჩემო, მაგრამ არც ერთს არ ჰქონდა თავის ტანში სხივები შენი, არც მოთენთილი მხრები შენი, არც შენი ყელი, არც რძის ფერი მკერდი შენი;

არც ერთს არ ჰქონდა ტუჩებში სურნელება შენი ვარდისფერ ბაგეებისა, არც ერთს არ ჰქონდა ვარსკვლავნი, რომელნიც ციმციმობენ შენს თვალებში;

არც ერთი არ იყო ასული ვითარცა შენ, არც ერთმა არ იცოდა ალერსი, როგორც ალერსობ შენ, არც ერთი —

არც ერთი არ იყო ისეთი, როგორც შენ, რომ განეახლებია მწველი ხვევნა სავსე შარბათით.

საკუთარი სულთქმა შენი რად შეუბყრია მოგონებას ჩვენი შორეულ ხვევნა-ტრფობისა, და გული შენი ხშირად იგონებს თუ როგორ შემეყვარე მე.

და ტანი შენი შეუბყრია ხსოვნას ჩვენი გუშინდელ ამბორებისა, და იცის იმ წუთს, ვით დააფრქვიოს ტუჩებში სურნელება ყველა ძველი ჩვენი ამბორისა.

ამისათვის, ჩემი სამოთხე არის აქ დედამიწაზე, შენს ჩრდილში.

და სიყვარული შენი მიღირს უფრო მეტად ვიდრე სამოთხის ურნი.

სიმღერა

(უცნობი პოეტი)

რად ამბობ და იმეორებ, რომ გსურს გამშორდე, სად ხარ შენ მშვენიერო ვით მზე, რომელიც ამოდის! მზე რომ არასოდეს არ ესვენება? და ანათებს მსოფლიოს?!
რომ მაცხოვრა მთლად შესუდრული შენს სხივებში თუნდაც სინარულით შევირბოდი ეკალთა შორის.

და დავსწყევლიდი ჩემს სულს იმ დღეს, როს თვალები ჩემი დაკარგავდენ თავის წინ შენს შუქს.

ერთი ამბორისათვის

(შოთა რუსთაველი)

ერთი შენი ამბორისათვის, ჩემო ყველავე, შენს ფეხქვეშ დავაფენდი მთელ საუნჯეს ჩემი სულისას.

რომ მქონოდა მთელი სამყარო ჩემს მფლობელობაში, მთლად მსხვერპლად შევსწირავდი შენს საკუთარ სიყვარულს და შენი სინარნარის ჩემს სევდასთან შეერთებას.

ო, რა ძნელია ფიქრი, რომ არ ძალგიძს შეუერთდე არსს, რომელსაც ეტრფი.

ერთი შენი ამბორისათვის, რომელსაც შენ მოგართმევ-

დი, ჩემო ყველავე, შენს ფერხთქვეშ დავაფენდი მთელ
საუნჯეს ჩემი სულისას.

არ არსებობს უფრორე შავი ტანჯვა, უიმედო დაუსრუ-
ლებელ სურვილისა, მოგონება მღალავს და მოაქვს ცხე-
ლება. ო, მოდი სატრფოვ ჩემო, მიქანცული ვლოდინობ,
ვთრთი... მოდი სიხარულის შუქით და აღირსე ჩემს ხე-
ლებს, რომ შეეხონ შენს ფერხთა ტერფის კიდეებს.
ერთი შენი ამბორისათვის, შენი ბაგეებიდან რომ მიმე-
ლო, ჩემო ყველავე, დავაფენდი შენს ფერხთქვეშ მთელ
საუნჯეს ჩემი სულისას.

ჰაი, უბედური გული ჩემი კვალად ემსახურება შენს
უგრძნობს ტრფილს, რომელმაც არ იცის, როგორ გამი-
ლიმოს სიყვარულით და ვით საადი (სპარსელი პოეტია)
ვრჩები დაძირული სიმწარეში და ნალველში, მაგრამ ჩე-
მი დაუსრულებელი სურვილი კვლავ დარჩება. ასე არს
დაწერილი ბედისაგან.
ერთი ამბორისათვის, სატრფოს ბაგეზე რომ მღირსებო-
და, მის ფერხთქვეშ დავაფენდი მთელ საუნჯეს ჩემი სუ-
ლისას.

ჩემი ტრფობა

(შოთა რუსთაველი)

დავამწყვდიე სურვილი ჩემი ერთს მშვენიერ ვარდში, და
რომ ველარ ვიხილე ის ვარდი, ვიტირე მთელი დამე. მე
მან მაგრძნობინა, რომ სურვილი ჩემი იყო მისი საკუთა-
რი სურვილი, მაგრამ დავმალე ტრფობა ჩემი სულის
სიღრმეში. განკურნებანი და სინარნარე იფრქვევიან მის
შავ თვალეებიდან, როგორც წყაროს წყალნი. აღელვებენ
ჩემში უამრავ ტკბილ გრძნობებს, თუ რად არის ჩემთვის
წყარო ყრმობისა ტრფობა მისი.

მაგრამ დამალული მაქვს ეს ტრფობა სულის ფსკერზე.

ბიოგრაფიული ცნობა

რუსთაველი, მთავარსარდალი თამარ მეფის ჯარებისა, ითვ-
ლება საქართველოს უდიდეს მგონად. იცხოვრა მე-12 საუკუ-
ნის დამლევს და უკვდავ ჰყო მისი სახელი უმშვენიერესი
(ნაწარმოებით) „ტრფობანი ტარიელისა“ და „თამარიანი“.

ზეშთაგონებულნი თამარის ტრფობით და მისი ომებში გამარჯვებით, რომელსაც უწოდებს „ღვთაებრივ მეფეს“. ვხვდებით ერთ განათლებული: ისწავლა და ღრმად იცოდა ებრაული, ბერძნული, ლათინური და სომხური ფილოლოგია. მართლაც, ამან იმდენად იქონია მასზე გავლენა, რომ ბევრს ადგილას მის ნაწარმოებებში (მის მოღვაწეობაში) ვხვდებით ფრაზებს, რომლებიც გულისხმობენ ჰომეროსს, ორაციოს, ფსალმუნს დავითისას, ლაღადთა ლაღადი და სხვ.

აქვს ბიბლიური გამოთქმები და ხშირად ვხვდებით სტიხს, როგორც შემდეგი: „მენატრება შენი სახე ვითარცა მოწყურებულ ირემს წყარო“ (შდრ. „შენთვის ასრე მომსურდების, წყაროსათვის ვით ირემსა“ — 1656,4; „გამოჭრილვარ სახლით ჩემით, ვით ირემი ძებნად წყლისად“ — 855,3; გ. შ.), ან კიდევ: „ჩემი მეგობარი არის კონა ვარდის, (რომელიც) ასურნელებს და აწყლულებს ჩემს გულს ყოველ (იმ) წუთს“ (შდრ. „მოყვარემან ვარდის კონა გულსა მკრა და დამიწყლულა“ — 862,1; გ. შ.). რუსთაველი გარდაიცვალა ტფილისში, მე-13 საუკუნის დასაწყისს“.

„პ რ ო კ ო ფ ი ა ბ უ ლ ა ძ ე“.

საჭირო იყო, პირველ რიგში, ამ წერილის ავტორთა — ნიკ. დადიანისა და პროკოფი აბულაძის ვინაობის გამორკვევა-დადგენა. აი, რა ამოვიკითხე მათ შესახებ იქაურ წყაროებში:

ნიკოლოზ (კოკი) დადიანი, — შვილი ნიკოლოზ დადიანისა და თამარ აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მიხეილის ასულისა, გიორგი შარვაშიძის დისა, — დაბადებულა 1879 წელს. უსწავლია ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში. თანამედროვენი ერთხმად აღნიშნავენ მის ფართო განსწავლულობას ქართულ ლიტერატურაში და ღრმა ცოდნის შეძენის დაუოკებელ წყურვილს: „ძნელად შეხვდებით ადამიანს, რომელსაც მხოლოდ თანდაყოლილი ნიჭითა და უნარით, ამდენი ნოყიერი საზრდო მიეცეს თავისი ინტელექტისათვის: არ იყო საგანი, რომლის გამო დამუშავებული შეხედულება და სწორი აზრი არ ჰქონებოდა. ბევრი ენახა, ბევრი გაეგონა და ბევრი წაეკითხა. იცნობდა ზედმიწევნით ქართულ ძველს და ახალ ლიტერატურას, ქართულ ისტორიას, ევროპის და რუსულ კლასიკოსებს. დიდი მახსოვრობის პატრონი იყო... დიდი სიყვარულით

ეპყრობოდა ახალ მწერლებს... მაგრამ მისი გამამხნეველი, ძალის მიმცემი, უდიდესი მეგობარი იყო შოთაშვილის ტყაოსანი“.

— რუსთაველი მალამოა კრილობისათვის-ო — იტყოდა ხოლმე და ვით სახარება, მუდამ გადაშლილი ედო მაგიდაზე.

...20 წლის კოკი დასახელებული იყო მარშლად სენაკის მაზრის თავადაზნაურთა მიერ და ექვსჯერ იყო ზედი-ზედ არჩეული...

1904 წლის იანვრის და თებერვლის გაზეთ „პეტერბურგ-სკაია ვედომოსტ“-ის ნომრებში წაიკითხავდით ბატონი კოკის საპოლემიკო წერილებს ვოსტორგოვის წინააღმდეგ. კავკასიის მმართველობის დავალებით ეს მზაკვარი რუსის მოხელე პროპაგანდას ეწეოდა განსაკუთრებული მეგრული ანბანის შემოღების შესახებ.

ახალგაზრდა მარშალმა, სამეგრელოს თავადაზნაურთა სახელით, სასტიკად გაილაშქრა ვოსტორგოვის წინააღმდეგ და მისი დამრიგებელი და გამამხნევებელი ცნობილ ვეჟილ მექი ფაღავას დახმარებით ეს საქმე მოიგო: ვოსტორგოვი დამარცხებულ იქმნა და მეგრული ანბანის შემოღების ცდა მოისპო.

გარდაიცვალა 1939 წლის აპრილში, პარიზში. 13 აპრილს დაკრძალეს სანტ-უანის სასაფლაოზე“ („ქართლოსი“, № 19—23, მაისი, 1939, გვ. 289—290). სხვათა შორის, მანამდე, 1933 წელს აქვე დაკრძალეს აკაკი წერეთლის ქვრივი ნატალია. ამჟამად ნ. დადიანი გადასვენებულია ლევილში („ლტოლვილთა საძვალენი“, პარიზი, 1971, გვ. 13).

ნიკოლოზ (კოკი) დადიანს მოსდევდა პოეტური ნიჭი, რომლის საბუთია მის საფლავზე აღნიშნული ეპიტაფია:

„მითხარ შენდობა და ჩემს მხარესა,
ოდეს მოუთხრობ ამბებს მწარესა,
სთქვი, (რომ) წარწერა იხილე ლოდზე,
ძვლებიც კი ფიქრობს საქართველოზე“

(იხ. გრ. წერეთელი, ქართული ემიგრაცია და ადამიანები, პარიზი, 1971, გვ. 96).

აქვე შევნიშნავ, რომ ეს ნიკოლოზ (კოკი) დადიანი გახლავთ ჩვენი თანამოქალაქის, „ვეფხისტყაოსნის“ კომისიის თანამშრომლის ბაბო დადიანის მამა.

ახლა პროკოფი აბულაძის შესახებ: იგი ყოფილა ქაიხოსრო

აბულაძის ძე, დაბადებულია ქუთაისში, 1898 წელს (სხვა წყაროთა თი—1891 წელს). ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის დაშლა-თავრების შემდეგ სწავლა გაუგრძელებია თბილისის უნივერსიტეტში, 1921 წელს კი შესულა საბერძნეთის სამხედრო სასწავლებელში ათენში, ხოლო 1923 წლის დასაწყისში მოწყობილა პოლონეთის სამხედრო სასწავლებელში. 1924 წელს მან თავი დაანება სამხედრო სამსახურს და ჩაერიცხა ვარშავის უნივერსიტეტის ფილოლოგიურ განყოფილებაზე. 1929 წელს პროკოფი აბულაძემ მიატოვა პოლონეთი და წავიდა საფრანგეთში, სადაც 1931 წლის 22 სექტემბერს გარდაცვლილა ქ. ნიცაში, საავადმყოფოში, დაკრძალულია ნიცის სასაფლაოზე. პრ. აბულაძე თურმე ლიტერატურულ საქმიანობასაც ეწეოდა და თავისი გვართა თუ რეო ამონის ფსევდონიმით ლექსებიც აქვს გამოქვეყნებული („მხედარი“, № 11, პარიზი, 1931, გვ. 3—6; შდრ. ლტოლვილთა საქვალენი, პარიზი, 1971, გვ. 30).

როგორც ვხედავთ, შოთა რუსთაველის ე. წ. არაბული ლექსების გამო 1938 წელს პარიზში დაბეჭდილი წერილის ავტორები — ნიკოლოზ (კოკი) დადიანი და პროკოფი აბულაძე კეთილსინდისიერი, განათლებული, მწიგნობარი და ლიტერატურული ნიჭით დაჯილდოებული პიროვნებანი ყოფილან, ასევე, საკმაოდ კარგად ჩახედულნი ჩვენი მწერლობის ისტორიაში. ამდენად, მათ მიერ მოწოდებულ ცნობებს საკმარისი ანგარიში უნდა გაეწიოს, მით უმეტეს, რომ საქმე ეხება ჩვენი გენიალური პოეტის უცნობ ლექსებს.

შოთა რუსთაველის ე. წ. არაბული ლექსების შესახებ ახლად მოპოვებული ცნობების ნამდვილობას ეხმიანება და ადასტურებს 1922 წელს გაზეთებში „ლომისსა“ (8 ოქტომბერი, 1922, № 6, გვ. 3—4) და „ბახტრიონში“ (10 დეკემბერი, 1922, № 22, გვ. 3) გამოქვეყნებული კორესპონდენციები.

ჩვენ აქ აღარ გამოვუდგებით ამ გაზეთების კორესპონდენციების დაწვრილებით განხილვას, არც მით უმეტეს, სულ სხვა წყარო — 1942 წელს მარსელში, დაბეჭდილი ფრანგი ორიენტალისტისა და მთარგმნელის ფრანც ტუსენის წიგნი და მის გარშემო ჩვენში გამოქვეყნებული ს. ფირცხალავას (იხ. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“. 9. I. 1949) და მ. მამულაშვილის (იხ. ე. „დროშა“, № 11, 1959) საინფორმაციო წე-

რილები შეადგენს ამჟამად ჩვენი ინტერესის საგანს, არა მხოლოდ ისინი საკმაოდ ვრცლად არის გაშუქებული რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში (ალ. ბარამიძე, გ. იმედაშვილი), განსაკუთრებით კი მ. თოდუას მიერ უკანასკნელ ხანს დაბეჭდილ ნაშრომში (კვალი იმედიანი, „კრიტიკა“, № 2, 1983). ჩვენ ამჯერად გვინტერესებს მაინც რა სიახლეებს შეიცავს 1938 წლის პარიზული მასალები შოთა რუსთაველის ე. წ. არაბული ლექსების შესახებ ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენი მეცნიერებისათვის აქამდე ცნობილ ზემოთ დასახელებულ წყაროებთან შედარებით?

1. პირველ რიგში, აღსანიშნავია, რომ ჩვენ მიერ ჩამოტანილი ცნობების ავტორია უშუალოდ მათი მომპოვებელი პროკოფი აბულაძე, ვისაც პირადად უნახავს ბერძენი აღმოსავლეთმცოდნე და მთარგმნელი ტრიკოგლიდისი, რომლისგანაც უშუალოდ მოუსმენია და ჩაუწერია მისი მონათხრობი ალექსანდრიაში აღმოჩენილი რუსთველის ლექსებისა და ბიოგრაფიული ცნობების შემცველი არაბული წიგნის შესახებ. ამდენად, მათ მეტი ავთენტურობის ელფერი ეძლევათ.

2. ამჟამად უკვე ჩვენ დანამდვილებით ვიცით, რომ პროკოფი აბულაძე ყოფილა 1920 წლის ახლოს ბერძნულ გაზეთში ტრიკოგლიდისის მიერ არაბულიდან ბერძნულად თარგმნილი შოთა რუსთაველის ბიოგრაფიული ცნობების, რუსთველის ორი უცნობი ლექსისა და აგრეთვე, ანონიმი ქართველი ავტორის ორი ლექსის პირველად აღმოჩენი და ქართულ ენაზე მათი პირველი მთარგმნელი.

3. აქამდე არსებული ცნობების ავტორი — ნიკოლოზ მათიკაშვილი მესამე პირია, ვისაც უშუალოდ არც ტრიკოგლიდისი უნახავს და არც მისი ბერძნული თარგმანი გადმოუღია ქართულად. ამიტომაც არის მისი ცნობები სიზუსტეს მოკლებული.

4. ირკვევა, რომ ტრიკოგლიდისის არაბული წყარო, რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო რუსთველის ლექსებია შეტანილი, ხელნაწერი კი არ ყოფილა, როგორც ეს აქამდე მიაჩნდათ, არამედ ნაბეჭდი წიგნი, ჩანს, XIX საუკუნისა.

5. ტრიკოგლიდისის აღნიშნული არაბული წიგნი კაიროში კი არ უნახავს, როგორც ამას დღემდე ვარაუდობდნენ, არამედ ალექსანდრიაში.

6. ნიკ. დადიანისა და ტრიკოგლიდისის ნაამბობიდან ისიც ზუსტდება, რომ დასახელებული არაბული რუსთველოლოგიური წყაროს ბერძნული თარგმანი ქრონოლოგიურად 1922 წლების ბერძნულ პერიოდულ პრესაშია საძიებელი.

7. რაც ყველაზე მთავარია, გამოირკვა, რომ აჩქარებული ინფორმაციის წყალობით, ქართულ პრესაში 1922 წელს დაბეჭდილია მცდარი და აღრეული ცნობა ლექსების — „ურნი სამოთხისას“ და „სიმღერის“ რუსთველისეულობის შესახებ. ტრიკოგლიდისს პ. აბულაძესთან ხელმეორედ საუბრისას დაუზუსტებია, რომ მის ხელთ არსებულ არაბულ წყაროში რუსთველისეულად მიჩნეულია არა „ურნი სამოთხისას“ და „სიმღერა“, არამედ სულ სხვა ლექსები: „ერთი ამბორისათვის“ და „ჩემი ტრფობა“, რომელიც გაზეთ „ბახტრიონის“ 1922 წლის ნ. მათიკაშვილისეულ პუბლიკაციაში უცნობი ქართველი პოეტის ლექსებად იყო გამოცხადებული.

8. რაც შეეხება რუსთველის ბიოგრაფიული ცნობებისა და ლექსების („ერთი ამბორისათვის“, „ჩემი ტრფობა“) შემცველი არაბული წიგნის საერთოდ არსებობას, ამას თითქოს უფრო მეტად სარწმუნოდ ხდის პროკოფი აბულაძის დაყენებითი შეკითხვის პასუხად ტრიკოგლიდისის, ერთი შეხედვით, გულწრფელი და ბეჯითი განცხადება: „ეს ცნობაც დაბეჭდილია ლექსებთან ერთად [იმ არაბულ წიგნში], თორემ დღემდე სრულებით არაფერი ვიცოდი რუსთაველის შესახებო“ (შდრ. მ. მამულაშვილი, რუსთაველის ბერძენი ინტერპოლატორი, „დროშა“, 1966, № 3, გვ. 17; იხ. აგრეთვე, „ქუთაისი“, 17. X. 1965, № 205; რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში, ტ II, ლ. მენაბდის რედ., თბ., 1978, გვ. 166, 417).

მიუხედავად ამისა, კითხვა — მისტიფიკაცია თუ სინამდვილე? — ჩემთვის კვლავ დგას. ამ კითხვაზე საბოლოო პასუხის გასაცემად მუშაობა კვლავ უნდა გაგრძელდეს... (იხ. „თბილისი“, 8. VI. 1984, №132)

P. S. მკითხველს უნდა მოვახსენოთ, რომ ჩემი წერილის გამოქვეყნების შემდეგ ლ. მენაბდის მიერ მოპოვებული მასალებით ამ საკითხს ახალი შუქი ეფინება და შოთა რუსთაველის ე. წ. არაბული ლექსები უფრო მისტიფიკაციისკენ იხრება (იხ. „ლიტ. საქართველო“, 8. II. და 15 XI. 1985 წ.) თუმცა ამ კითხვას საბოლოო პასუხი არ აქვს გაცემული.

პირველად ცნობას ლონდონში, სახელგანთქმულ „სოზბის“ აუქციონზე 1952 წლის 28 იანვარს 450 გირვანქა სტერლინგად გაყიდული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის იშვიათი ნუსხის შესახებ ჯერ კიდევ 1981 წლის ოქტომბერში ინგლისში სამეცნიერო მივლინებით ყოფნის დროს წავაწყდი ბრიტანეთის მუზეუმის ბიბლიოთეკაში, მაგრამ მივლინების ვადის ამოწურვის გამო მაშინ ვერ შევძელი მიგნებულ კვალს გამოვდევნებოდი, თუმცა, წინასწარი ცნობა კი გამოვაქვეყნე გაზეთ „კომუნისტში“ 1981 წლის 6 დეკემბერს (გადავბეჭდე წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“, თბ., 1984, გვ. 434).

ამიტომ ახლა ერთი სული მქონდა სანამ „სოზბის“ აუქციონზე მივიდოდი. ბრიტანეთის აკადემიამ წინასწარ იზრუნა აუქციონის ხელნაწერთა განყოფილების დირექტორთან დოქტორ ქრისტეფორ დე ჰამელთან ჩემ შეხვედრაზე, რომელსაც ადრეც ვიცნობდი.

16 აპრილს, დღის 5 საათზე, წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე, შევხვდი დოქტორ ჰამელს. მე მას მოვაგონე 1981 წლის ოქტომბერში დადებული პირობა, თუ დავადგენდი ზუსტად წელს, თვეს და რიცხვს, როდის გაიყიდა ჩემთვის საინტერესო ხელნაწერი, მაშინ ჩახედავდა „სოზბის“ საიდუმლო კატალოგებში და მეტყოდა მფლობელის ვინაობას.

— მაინც რა გაიგეთ, როდის გაყიდულაო? — მკითხა ჰამელმა.

— 1952 წლის 28 იანვარს, ორშაბათ დღეს, დღის 11 საათზე-მეთქი — მივუგე პასუხად.

დოქტორმა ჰამელმა ჯერ გაკვირვებით შემომხედა, მერე უხმოდ, სწრაფი ნაბიჯებით გავიდა მეზობელ ოთახში და ცოტა ხნის შემდეგ შემომიტანა „სოზბის“ საიდუმლო კატალოგი, რომელშიც შემდეგი რამ ამოვიკითხე:

„უმნიშვნელოვანესი ქართული ილუსტრირებული ხელნაწერი ორბელიანის ლექსიკონისა, რომელიც, შესაძლოა, ავტორის სიცოცხლეშია შესრულებული, უ. ე. დ. ალენის საკუთრება, გაიყიდა აუქციონის დიდ საგამოფენო დარბაზში ნიუ ბონდ სტრიტზე ორშაბათს, 28 იანვარს, 1952 წელს,

ზუსტად 11 საათზე. დასათვალისწინებლად გამოიფინებოდა მცირე ორი დღით აღრე (გარდა შაბათისა).

ორშაბათი, 28 იანვარი, 1952 წელი.

ილუსტრირებული ხელნაწერი პირველი ქართული ლექსიკონისა, რომელიც, შესაძლოა, ავტორის სიცოცხლეშია გადაწერილი.

ორბელიანი (თავადი სულხან-საბა, 1658—1725), ლექსიკონი, ქართული ხელნაწერი. ქალაღზე სუფთად ნაწერი შავი მელნით, საზედაო და ზოგიერთი სხვა ასოები — წითლით (სინგურით), 326 ფ., შემკული ქართული ანბანის 37 დიდი ფერადი ასოთი, რომლებსაც ქმნიან ადამიანთა და ცხოველთა ფიგურები და ანბანის რიგის მიხედვით განლაგებულია ლექსიკონის შესაბამისი თავების დასაწყისში. ამთგან 14 მეტნაკლებად დაუსრულებელია. ჩასმულია თავდაპირველ ქართულ ყდაში, რომელიც წარმოადგენს ხეზე გადაკრულ შავ ტარსიკონს (თხის ტყავს). ყდის ორივე მხარეს, შუაში, მოვარაყებული ორნამენტებია, ხოლო კიდე და უკანა მხარე ვინიეტებით არის დამშვენებული. ვარაყი გაფერმკრთალებულია. ყუაზე ქართული საეკლესიო შრიფტით წარწერაა: „ლექსიკონი“. აქვს ორი შესაკრავი და სამაგრი, ერთი კუთხე დაზიანებულია. ზომა 13×8½, მე-18 ს.-ის I მეოთხედი.

ავტორი:

გამოჩენილი ქართველი ლექსიკოგრაფი, თავადი სულხან-საბა ორბელიანი დაიბადა 1658 წელს. 1698 წელს ბერად აღიკვეცა, მაგრამ სამი წლის შემდეგ კათოლიკობა მიიღო და საბოლოოდ შეუერთდა წმ. ბასილის ორდენს. 1713 წელს საქართველოს მეფის ვახტანგ VI-ის სახელით (რომელიც იმხანად სპარსეთში იყო ტყვედ), ორბელიანმა ხანგრძლივად იმოგზაურა ევროპაში. იგი მიიღეს ლუდოვიკო XIV-მ და პაპმა კლიმენტ XI-მ. საქართველოში დაბრუნებულს მას ცივად დახვდნენ. 1724 წელს გაჰყვა მოსკოვში გაზიზნულ ვახტანგ მეფეს. იგი მოსკოვში გარდაიცვალა მომდევნო წელს.

ლექსიკონზე მუშაობა ორბელიანმა გიორგი IX-ის (უნდა ეწეროს გიორგი XI-ის, აქ უნებლიე კორექტურაა აღბათ, გ. შ.) მეფობაში დაიწყო, რომელიც ტახტზე ავიდა 1675 წელს, ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს (1711—24) კი გაავრცო და დაასრულა (ვახტანგ VI მისი ახლო ნათესავი და მოწაფე იყო).

თანამედროვენი დიდად აფასებდნენ მის ლექსიკონს. დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგაც ბევრჯერ იქნა გადაწერილი. პირველად დაიბეჭდა 1884 წელს, ხოლო მეცნიერული გამოცემა 1928 წელს განახორციელეს პროფესორებმა ყიფშიძემ და შანიძემ.

ცნობილია ორბელიანის ლექსიკონის სამი ძირითადი რედაქცია: პირველი — შედარებით მოკლე, ცნობილია როგორც C რედაქცია, მეორე — უფრო სრული და გადასინჯული B რედაქციაა, ხოლო საბოლოო ვარიანტს, რომელიც ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ აქვს ავტორს შესრულებული, A რედაქციას უწოდებენ. წინამდებარე ხელნაწერი უფრო იშვიათ B რედაქციას მიეკუთვნება და არ შეიცავს გეოგრაფიულ სახელებს მათი მდებარეობისა და სიმალლე-სივრცის ჩვენებით, რაც ორბელიანმა ევროპაში მოგზაურობის შემდეგ შეიტანა თავის ლექსიკონში.

ხელნაწერის წარმომავლობა:

შეძენილია თავად პეტრე ბაგრატიონ-მუხრანსკის ოჯახიდან, რომელიც მეფე ვახტანგ VI-ის პირდაპირი ჩამომავალი იყო. ფორზაცზე არის თავად გ. ნ. ბაგრატიონ-მუხრანსკის ხელმოწერა.

კოლოფონში ბოლო გვერდზე ნათქვამია, რომ ხელნაწერი გადაწერილია იოანე ლარაძის მიერ „აწყურის მსაჯულის მზეჭაბუკ ორბელიანის“ ბრძანებით, რომელიც, როგორც ჩანს, ავტორის ბიძაშვილი ან ძმისწული უნდა იყოს. მზეჭაბუკ ორბელიანი იყო ციხე-ქალაქ აწყურის მსაჯული სამცხეში. კოლოფონის მიხედვით, იგი ნახსენებია 1718 წლის სიგელში. პირველი მომგებლის ვინაობის დადგენა ამტკიცებს იმ ვარაუდს, რომ ხელნაწერი ავტორის სიცოცხლეშია შესრულებული.

ხელნაწერის შინაარსი:

ფ. 1. ანბანი და რიცხვთა ტაბულა

ფ. 6. შენიშვნები ქართულ გრამატიკაზე

ფ. 8. ორბელიანის წინასიტყვაობა, დაწერილი წითელი მელნით, სადაც ორბელიანი ამბობს, რომ სიტყვები, რომლებსაც ახსნა არა აქვთ, დაწერილია სინგურით, და თუკი ვინმეს ეცოდინება, შეუძლია ჩაწეროს განმარტება.

ფ. 9. [ფ. 303]. ლექსიკონის ტექსტი, რომელიც როგორც ამბობენ, 17.412 სიტყვას შეიცავს, საიდანაც 400 არ არის განმარტებული.

ფ. 304. ავტორის მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები.

ფ. 304V. ვახტანგ მეფის ლექსი, რომელშიც შემდგომში ორბელიანი, შემდეგ კი თვით ორბელიანის ლექსზე, შენდობას სთხოვს იმათ, ვისაც მისი ლექსიკონი შეიძლება არასრულქმნილად ეჩვენოს.

ფ. 305. ოთხ პარალელურ სვეტად ჩამოწერილი თურქული და ქართული სახელები.

ფ. 306V. ზოდიაქოს ნიშნები და წელიწადის დროთა ქართული, არაბული, სპარსული, ლათინური, ბერძნული, ჩინური და თურქული სახელები.

ფ. 307. კვირის დღეები სომხურად და ქართულად.

ფ. 308. ქრისტეს მოწაფეთა სახელები და მოკლე ბიოგრაფიები.

ფ. 312V. ქართულ-თათრული ლექსიკონი (უცნაური თავისებურება!).

ხელნაწერის გაფორმება:

ხაზგასმა არ სჭირდება იმ ფაქტს, რომ ილუსტრირებული ქართული ხელნაწერები დასავლეთ ევროპაში დიდი იშვიათობაა. [ადამიანისა და ცხოველთა ფიგურებით] გაცოცხლებული ლექსიკონის 37 ასოსათაური, მიუხედავად იმისა, რომ მათშიაც იგრძნობა ირანის გავლენა, უფრო მეტად, მაინც ორიგინალური (ინდივიდუალური) სტილით ხასიათდება. მათ მიიქცეეს აწ განსვენებულ არქიმანდრიტ ფერაძის (იგულისხმება ცნობილი მეცნიერი, ფილოსოფიის დოქტორი, პატროლოგიის პროფესორი ვარშავის უნივერსიტეტისა გრიგოლ ფერაძე, გ. შ.) ყურადღება, რომელმაც დაწერა, რომ ლექსიკონის ეს ნუსხა „გამოირჩევა სხვა ხელნაწერებისაგან იმით, რომ იგი შეიცავს ისეთ მშვენიერ მინიატურებს, როგორცაა ტექსტის სათაური ასობი“.

ამით მთავრდება სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის უცნობი ნუსხის ინგლისური აღწერილობა „სოზბის“ კატალოგში. მომდევნო ფურცლად მასში ჩაკრულია ხელნაწერის ერთი გვერდის შავ-თეთრი ფოტორეპროდუქცია, რომელზედაც სანიმუშოდ ვხედავთ ასო „გ“-ს მინიატურას ხუთი მაკაკის ფიგურით (ამათგან ოთხს ბუკ-საყვირები აქვთ ტუჩზე მიღებული, ხოლო მეხუთე, თითქოს, ცეკვავს), ქვემოთ კი

წარმოდგენილია ლექსიკონის ამ ნაწილის პირველი 13 სტრუქტონი (მართლწერას ვიცავთ):

- „გა“
- (1) გაა ართრონია სიტყუათა. რ~ლითა ითქმის განღმრთობა. გამეფება. გაუფ-
- (2) ლება. გაკაცება. გაცხოველება, გაპირუტყვება. გაგზავნა. გაცემა. და~ყ ივე
- (3) ესრეთ. რ~ესე თავად მოვალს ესე ვ~რთა ყ~თა~თვს;
- (4) გაად. 0 გამოგურვებული
- (5) გაადვილება. ადვილ საქნელ ყოფა.
- (6) გააეება. ავად შეიცვალოს.
- (7) გაამურება. თოფის უერთ ნაირობა.
- (8) გაამხანაგება. მისად ამხანაგად ქმნა.
- (9) გააძლო. მშიერს აჭამო.
- (10) გააბა 0 ბორცვი
- (11) გაბაათ 0 ბორცვთა თხემი.
- (12) გაბადანი. ზურგ ჩადრეკილი.
- (13) გაბათან 0 ამაღლებული“.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ხელნაწერის ამ გვერდის ფოტორეპროდუქციას საიდუმლო კატალოგში მოსდევს კვლავ ინგლისურად ნაბეჭდი ფურცელი „ფასები და მყიდველთა გვარები“, საიდანაც ვიგებთ, რომ საბას ლექსიკონის ეს იშვიათი ნუსხა 450 გირვანქა სტერლინგად 1952 წლის 28 იანვარს „სოზბის“ აუქციონზე შეუძენია ვინმე პეჩის (Patch).

მკითხველი ალბათ დაგვეთანხმება, რომ ხელნაწერის უკეთესი აღწერილობა ძნელი წარმოსადგენია და იგი თითქმის უნაკლოა (ზოგიერთი სადავო ცნობის გამო ქვემოთ შევჩერდებით).

ვის შეიძლება იგი ეკუთვნოდეს? როგორც აღწერილობიდან ჩანს, მისი ავტორი საკმაოდ ღრმად არის ჩახედული ქართული ფილოლოგიის საკითხებში და საინტერესო დაკვირვებებსაც გვთავაზობს სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“, იგივე „სიტყვის კონის“ ამ მართლაცდა იშვიათი ნუსხის გარშემო.

ჩემი აზრით, ამ აღწერილობის ავტორი შეიძლება იყოს თვითონ ხელნაწერის მფლობელი უილიამ ედუარდ დევიდ ბლენი (1901—1973), გამოჩენილი ინგლისელი ისტორიკოსი

და ქართველოლოგი, რომელსაც ჩვენთვის აუხსნელი მიზეზის გამო გაუყიდა „სოზბის“ აუქციონზე ეს ხელნაწერი 1952 წლის 28 იანვარს, უფრო კი მგონია იგი შეიძლება ეკუთვნოდეს ლონდონში იმ დროს მოღვაწე ქართველ მეცნიერს ანდრია გუგუშვილს (1895—1970), რომელიც ჩვენში ნაკლებად არის ცნობილი და რის გამოც გთავაზობთ ზოგიერთ ბიოგრაფიულ ცნობას მის შესახებ:

ანდრია გუგუშვილი, რომელიც 1895 წელს იყო დაბადებული, ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ სწავლის გასაგრძელებლად გერმანიაში გაემგზავრა. პირველმა მსოფლიო ომმა მას ბერლინში მოუსწრო და სამშობლოში უკან ვეღარ დაბრუნდა, ამიტომ იძულებული გახდა ჯერ ჰოლანდიაში და იქიდან ინგლისში, კერძოდ, ლონდონში, გადასულიყო. აქ იგი მეგობრობდა და თანამშრომლობდა გამოჩენილ ინგლისელ ქართველოლოგებთან — ოლივერ უორდროპთან და უილიამ ალენთან. ანდრია გუგუშვილი იყო მდივანი ინგლისში დაარსებული საქართველოს საისტორიო საზოგადოებისა და ლონდონში ინგლისურად გამოძვალ სამეცნიერო ჟურნალ „გეორგიკისა“, რომელსაც უ. ალენი სცემდა. ამ ჟურნალში იბეჭდებოდა როგორც უცხოელ, ისე საბჭოთა მეცნიერების გამოკვლევები საქართველოს ისტორიისა და კულტურის შესახებ. მაგალითად, 1937 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლის იუბილესთან დაკავშირებით ლონდონში გამოიცა „გეორგიკის“ საგანგებო „რუსთაველის ტომი“, რომელშიც დაბეჭდილია ი. ჯავახიშვილის, გ. ლეონიძის, ე. თაყაიშვილის, ნ. მარის, ს. ჯანაშიას, უ. ალენის, გრ. ფერაძის, ზ. ავალიშვილის, გ. გვაზავას, კ. ლემან-ჰაუპტის, ბ. ნიკიტინის, ლ. მუსხელიშვილის, ა. გუგუშვილის და სხვათა უაღრესად მნიშვნელოვანი ნაშრომები. ამავე ჟურნალის სხვა ნომრებში გამოქვეყნებულია ა. გუგუშვილის წერილები, რომლებიც ხელს უწყობდა უცხოეთში ქართული კულტურის პოპულარიზაციას. ამას გარდა, ანდრია გუგუშვილი ქართულ ენას ასწავლიდა დაინტერესებულ ახალგაზრდა ინგლისელ მეცნიერთ ლონდონის უნივერსიტეტში. ეხმარებოდა მათ ქართული კულტურის ღრმად ათვისებაში, რითაც განამტკიცებდა ინგლისური ქართველოლოგიის საუკეთესო ტრადიციებს — მარჯორი და ოლივერ უორდროპებმა რომ ჩაუყარეს მყარ საფუძველი.

ამ მხრივ, ნიშანდობლივია ანდრია გუგუშვილის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით, მისი ამავისადმი მადლიერების გამოხატებით გამსჭვალული ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგის რ. ჰ. სტივენსონის 1970 წლის 17 ივნისის ქართული წერილის სიტყვები რომელთაგან ზოგიერთს აქ მოვიყვანთ: „...მის ხსოვნას მარად გულში ვატარებ; თუმცა, ჩვენს შორის წლოვანების დიდი განსხვავება იყო, მაგრამ ეს ხელს არ მიშლიდა იგი ჩემი საუკეთესო და უძვირფასესი მეგობარი გამხდარიყო.

მე მას დაუუახლოვდი ჩემი მუშაობის დროს ქართულ ლინგვისტურ და ლიტერატურულ სწავლის დროს. იგი იყო უბეჯითესი და მოთმინებით აღსავსე მასწავლებელი; მის დაუხმარებლად იმედიც კი არ მექნებოდა ჩავწვდომოდი ქართულს, რადგან მათთვის, ვინც ინდოევროპულ გრამატიკულ ფორმებს შეჩვეული არიან და მით გაპირობებულნი, უეჭველად ძნელი მისადგომი არის ქართული ენა ყველა ენას შორის. საათების განმავლობაში მსჯელობით, ფურცლიდან ფურცლამდე დაწერილი შენიშვნებით, იგი სასწავლელ საკითხს არკვევდა და მეხმარებოდა უზომოდ, როცა მე გართული ვიყავი „ამირანდარეჯანიანის“ ინგლისურ ენაზე თარგმნით, რომლის ადგილები ჩემთვის ხშირად სრულიად გაუგებარი იყო; დაბოლოს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის დროს, როცა მას რომელიმე შეკითხვას ვუგზავნიდი, იგი შესაძლებელ პირობებში სრულ პასუხს მაძლევდა ხოლმე.

მე ვგლოვობ ანდრია გუგუშვილს, როგორც ერთგულ მასწავლებელს და კომპანიონს, რომელთან ცოცხალი და ვრცელი საუბრებით ჩემთვის გაიღო მრავალი ფანჯარა ცხოვრებისა; ვგლოვობ ყველაზე უფრო უანგარო, უხვ და ლოიალურ მეგობარს:

ასრე უნდა მოხმარება, გაჰვიდოდეს ვისცა ვისი“...

როგორც აკადემიკოსმა პაატა გუგუშვილმა მაცნობა, მას ჰქონია მიმოწერა ანდრია გუგუშვილთან და მის არქივში დღესაც ინახება ანდრიას წერილები და მის მიერ გამოგზავნილი ჟურნალ „გეორგიკის“ სრული კომპლექტი. აქვე შევნიშნავ, რომ ა. გუგუშვილის წერილების ერთი ნაწილი ინახება აგრეთვე ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდში, — ხელნაწერთა ინსტიტუტში რომ არის დაცული.

ამას გარდა, გაზეთ „თბილისში“ 1984 წლის 9 და 11 ივნისს

ანდრია გუგუშვილის შესახებ ჩემ მიერ პირველად გამოქვეყნებული ამ ცნობების გამო ზუგდიდის რაიონულ გაზეთში „მეზობრძოლში“ (28. VIII. 84, გვ. 4) დაიბეჭდა პედაგოგ შ. გუგუშვილის საგულისხმო გამოსმაურება „წერილები ლონდონიდან“, სადაც იგი ზუგდიდში მცხოვრებ ანდრია გუგუშვილის რძლის — კატო ჯოჯუა — გუგუშვილის ნაამბობის საფუძველზე, ზოგიერთ დამატებით ბიოგრაფიულ ცნობას გვაწვდის ანდრია გუგუშვილზე: „ზუგდიდში გუგუშვილების რამდენიმე ოჯახია, სხვადასხვა დროს ჩამოსულები სოფელ ეწერიდან (აბაშის რაიონი). ზუგდიდში მცხოვრებ იულონ გუგუშვილსა და ოლა შენგელიას სამი ვაჟი ჰყავდათ: ანდრო, ვარლამი და ვლადიმერი (ლადო). უიღბლო მამა ისე წავიდა წუთისოფლიდან, რომ ვლადიმერი თვალთ არ უხილავს. ქვრივი ქალი ბედის უკუდმართობამ ვერ შეაკრთო. სიმდიდრეს, სიტკბოსიამოვნებას უარი უთხრა და ობლების აღზრდა-განათლება ცხოვრების მიზნად დაისახა. ბავშვებს დაწყებითი განათლება მიაღებინა, ხოლო შემდეგ ყველაფერი მიყიდ-მოყიდა და ოჯახით საცხოვრებლად ქუთაისში გადავიდა.

ანდრომ გიმნაზია დაამთავრა თუ არა, გეოლოგიური მეცნიერების დასაუფლებლად გერმანიაში გაემგზავრა. მალე პირველი მსოფლიო ომი დაიწყო და სამშობლოსაკენ გზა გადაეკეტა. ძმა ვარლამი მის წერილებს განძივით ინახავდა... ამჟამად ოჯახში ძვირფასი რელიკვიის სახით ინახება სამივე ძმის ერთად გადაღებული ფოტო...

ანდრო იულონის ძე გუგუშვილის ძმის — ვარლამის ოჯახში (ქ. ზუგდიდი, ფოთის ქ. № 14) ამჟამად ცხოვრობს ანდროს რძალი კატო, ძმისწულები ნოდარი და ომარი, ქალიშვილი გათხოვილია თბილისში. ქ. ზუგდიდში ანდროს ჰყავს მამიდაშვილები, დეიდაშვილები და სხვა ნათესავეები. ანდროს ძმა ვლადიმერი (ლადო) 20-იან წლებში პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ქ. ზუგდიდში და დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. შემდეგ პედაგოგიური და სამეცნიერო მუშაობა გააგრძელა გორის პედაგოგიურ ინსტიტუტში, უდროოდ გარდაიცვალა...“

ანდრია გუგუშვილი, როგორც ვთქვით, განსაკუთრებით ახლოს იყო და მეგობრობდა გამოჩენილ ინგლისელ ქართველოლოგთან პროფესორ უილიამ ალენტან, რომელიც თავის შრომებში ხშირად იხსენიებდა მას მადლობით ქართულ საკი-

თხებში გაწეული დახმარებისათვის. ერთი ცნობით, ეს მეცნიერება, თავის მხრივ, ალენმა იმითაც გამოხატა, რომ 1970 წელს ირლანდიაში გარდაცვლილი ანდრია გუგუშვილის ნეშტი თავის საგვარეულო აკლდამაში მოათავსა.

ამიტომ ვფიქრობ, რომ „სოზბის“ აუქციონზე გაყიდვამდე პროფ. უ. ალენის კუთვნილი საბას ლექსიკონის ამ იშვიათი ნუსხის საფუძვლიანი მეცნიერული აღწერილობა თუ თვით მფლობელს არა, ანდრია გუგუშვილს უნდა ეკუთვნოდეს.

მაგრამ ამ აღწერილობაში ზედმიწევნით სიზუსტესთან ერთად, ზოგიერთი ცნობა იწვევს ჩემ სერიოზულ დაეჭვებას, კერძოდ, ხელნაწერის გადამწერის — იოანე ლარაძის და პირველი მომგებლის — მზეჭაბუკ ორბელიანის მოღვაწეობის პერიოდის მე-18 ს-ის I მეოთხედით განსაზღვრა და აქედან გამომდინარე, შესაბამისად, ხელნაწერის ამავე პერიოდით დათარიღება.

მართალია, ჯერ ხელნაწერი სრულად ხელთ არა გვაქვს და უამისოდ ძნელია თითქოს კოლოფონის ცნობიდან გამომდინარე ინტერპრეტაციის უარყოფა, მაგრამ ჩვენს საისტორიო და ლიტერატურულ წყაროებში შემონახული დოკუმენტური ჩვენებების მიხედვით იოანე ლარაძე და მზეჭაბუკ ორბელიანი, ვფიქრობთ, არ შეიძლება მე-18 ს-ის I მეოთხედს ეკუთვნონ და აი, რატომ:

დავიწყოთ იოანე ბატონიშვილის ცნობებით. სწავლული ბატონიშვილი თავის განთქმულ „კალმასობაში“ (ტ. II, გვ. 202—203) ჩვენთვის საინტერესო პიროვნებათა შესახებ წერს:

„მზეჭაბუკ ორბელიან მსაჯულისათვის

მზეჭაბუკ ორბელიანი, კაცი შესახედავით მსგავსი ესოპესი, და ძველთა ფილოსოფიათა ზედმიწევნილი, ღვთისმეტყველებასა შინა გამოცდილი, და პაექრობასა შინა მარჯვე, აგრეთვე ხუმარსიტყვაობასა შინა მარჯვე და პასუხისა უცხოდ მიმგები, მესტიხეობასა შინაც ქებული, და მსაჯულობისა საქმეთაცა შინა გამოცდილი. ამან აღზარდა რაოდენიმე მოწაფენი. ამანვე სთარგმნა ძველი საფილოსოფოსო წიგნი, „პერიარმენიად“ წოდებული, სომხურისა ენისაგან. ესე იყო მეფეთაგან მიჩნეულ, რომელიცა შეაქცევდის ხუმარსიტყვაობითა, რომლისა ანეგლოტნი მრავალნი, მისგან ნათქვამნი უწყიან ქართველთა.

იოანე ლარაძის დეკანოზისათვის

იოანე მღვდელი ლარაძე. ესე აღზარდა საფილოსოფიოსა
სწავლასა შინა მზეჭაბუკ ორბელიანმან. ესე იოანე იყო მშვე-
ნიერი მწერალი და კარგი დიალიქტიკოსი. ამან შემდგომად
მამისა თვისისა, გიორგი ხარების ეკლესიის დეკანოზისა, მი-
იღო ადგილი მისი და კეთილად იღვაწა საყდარისა მისთვის. და
ესრეთ განვლნო წელნი თვისნი“.

ეს მზეჭაბუკ, იგივე ჭაბუა ორბელიანი, რომელიც მე-18
საუკუნის მეორე ნახევრის, ერეკლე II-ის დროინდელი, ისტო-
რიული პირია, ჩვენთვის ცნობილია აგრეთვე საიათნოვას
ლექს-კალამბურით „ჭაბუა ორბელიანზედ“ („არაგვს გაუდოთ
ხილია...“) და მის შესახებ თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ და-
წერილი კომენტარით (დაწვრილებით იხ. გ. შარაძე, თეიმუ-
რაზ ბაგრატიონი, ტ. II, თბ., 1974. გვ. 131—134), ხოლო
ჩვენს სპეციალურ ლიტერატურაში თუ სულ მთლად უცნობი
არა, შედარებით ნაკლებად არის ცნობილი იოანე ლარაძე. ამი-
ტომ ჭერ მოგვიხდება მისი ვინაობისა და მოღვაწეობის პერი-
ოდის ზუსტად დადგენა.

მე-18 საუკუნის ერთ ქართულ ხელნაწერზე (S—1400)
გაკეთებული მინაწერებიდან ირკვევა, რომ იოანე ლარაძე და-
ბადებულა 1765 წლის 27 მარტს. იგი ყოფილა ხარების ეკლე-
სიის დეკანოზის გიორგი ლარაძის მეოთხე შვილი და ცნობი-
ლი მწიგნობრის პეტრე ლარაძის — სხვათა შორის, საბას
ლექსიკონის ერთ-ერთი შემმოკლებლის (იხ. A—1428, შდრ.
ლ. ქუთათელაძე, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის რე-
დაქციები, თბ., 1957, გვ. 6, 282) — უმცროსი ძმა.

ე. თაყაიშვილის გამოკვლევით, ლარაძეები სამეგრელოდან
გადმოსულან სომხით-საორბელოში და დიდ გომარეთთან
ახლოს ორი სოფელი გაუშენებიათ: დიდი ეგრისი და პატარა
ეგრისი. თვითონ გიორგი ლარაძე თავიდან ცნობილი ერის-
კაცი ყოფილა და დიდი სამსახური გაუწევია თეიმურაზ
II-ისათვის აბდულ-ბეგის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რისთვისაც
იგი მეფეს თბილისში გადმოუყვანია, სადაც იგი ჭერ მღვდლად
ეკურთხა, შემდეგ კი ხარების ეკლესიის დეკანოზი გახდა. გი-
ორგი ლარაძის მიერ უნდა იყოს აშენებული ეკლესიები დიდ
ეგრისსა და პატარა ეგრისში. ერთ მათგანს პატარა ეგრისში
აწერია მისი სახელი, ხოლო გიორგის ცოლის — ხორეშანის

შეკვეთით არის მოჭედილი ერთი ღვთისმშობლის ხატი 1766 წელს (იხ. ე. თაყაიშვილი, პეტრე ლარაძის „დილატანტიზმი“ ცნობი ხელნაწერი ლარაძეთა გენეალოგიითურთ, ხელნ. ინსტ., ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 167; მისივე, არქეოლოგიური ექსკურსიები..., IV, გვ. 88, 90—98, 107, რუს. ენაზე, 1913).

გიორგი ლარაძე გარდაცვლილა 1794 წლის 5 თებერვალს და თუ იოანე ბატონიშვილის ცნობას მოვიშველიებთ, მაშინ ამავე წელს იოანე ლარაძეს დაუჭერია მამამისის — ხარების ეკლესიის დეკანოზის — ადგილი. სხვა ქართულ ხელნაწერში (S—5009) კი ვპოულობთ იოანე ლარაძის გარდაცვალების ცნობას: „კურთხეული იოანე ლარაძე დეკანოზი, კაცი იგი ზეცისა, მიიცულა ალავერდს, მწირობასა შინა წელსა ქრისტესით ჩუდ, ქ~ქს უჟბ, დღესა სამშაბათსა, თუშსა ივლისსა კვ“.

მაშასადამე, აქედან ჩანს, რომ იოანე ლარაძე გარდაცვლილა 1804 წლის 26 ივლისს, ალავერდს. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, მიუხედავად იოანე ბატონიშვილის მაღალი შეფასებისა, „ესე იოანე იყო მშვენიერი მწერალიო“, ბევრი არაფერი შემოგვრჩენია. ვიცნობთ მის კიდურწერილ ლექსს „ქრისტეშობის მილოცვას“ ((S—2588), მიძღვნილს ერეკლე II-სადმი (1790 წ.) და იამბიკოს, თქმულს ანტონ II კათალიკოსზე (A—1164) (შდრ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი პირველი, თბ., 1962, გვ. 346—347).

ასეა თუ ისე, ახლა უკვე ჩვენ ზუსტად ვიცით, რომ იოანე გიორგის ძე ლარაძეც, მზეჭაბუკ ორბელიანთან ერთად, ყოფილა მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე — დაბადებულა იგი 1765 წელს, ხოლო გარდაცვლილა 1804 წელს. აქვე შევნიშნავთ, რომ ვიცნობთ მეორე იოანე ლარაძეს, „ვეფხისტყაოსნის“ გადამწერს (S—305 ნუსხისა, იხ. ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, წერილები და გამოკვლევები, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 489—490), ოღონდ იგი იყო იოანე იოსების ძე, ანუ ძმისშვილი იოანე გიორგის ძე ლარაძისა, რომელიც დაბადებულა, როგორც ერთი ხელნაწერიდან (S—5009) ირკვევა, „ოკდონბერს კვ, წელსა ჩუთ“ (ე. ი. 1809 წლის 26 ოქტომბერს), ხოლო გარდაიცვალა, ჩუჟბ წელსა, აპრილის სამს დღესა“ (ე. ი. 1892 წლის 3 აპრილს).

ჩვენი საისტორიო წყაროები მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრე არ იცნობს არც ერთ სხვა მზეჭაბუკ ვინაიდან ანს და იოანე ლარაძეს. მაშასადამე, სულხან-საბას ლექსიკონის ლონდონური ნუსხაც ვერ იქნებოდა სხვა იოანე ლარაძის მიერ გადაწერილი და სხვა მზეჭაბუკ ორბელიანის მიერ მოგებული. მაშინ მაინცდამაინც ისე გამოდის, რომ საბას ლექსიკონის ჩვენთვის საინტერესო ნუსხა გადაწერილი უნდა იყოს მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში, უფრო ზუსტად, მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში.

საბას ლექსიკონის ლონდონური ნუსხის 1952 წლის ინგლისური აღწერილობის ავტორს კი იმდენად სარწმუნოდ მიიჩნია წინამდებარე ხელნაწერის მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში გადაწერა, რომ მისი ეს აზრი პროფ. უ. ალენს უკრიტიკოდ გაუზიარებია 1970 წელს კემბრიჯში გამოცემულ ორტომიან ნაშრომში: „რუსეთის ელჩობები ქართველ მეფეთა კარზე 1589—1605 წწ.“, რომლის I ტომის კონტრტიტულ დადებულად დაბეჭდილია ამ ხელნაწერიდან ამოღებული თ, მ, ც, უ ასოთა ფერადი მინიატურები, ხოლო ქვემოთ გაკეთებულ შენიშვნაში ვკითხულობთ: „მოხატული სათაური ასოები სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონის ხელნაწერისა, რომელიც გადაიწერა აწყურის მსაჯულის მზეჭაბუკ ორბელიანისათვის 1724 წელს“.

ამ მოსაზრებას, ერთი შეხედვით, თითქოს მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ ლონდონური ნუსხა რედაქციულად მისდევს საბას ლექსიკონის რედაქციას, რომელიც შემონახულა H—1658 ავტოგრაფულ ნუსხაში და საბას მიერ არის გადაწერილი 1715—16 წლებში. კაცი იფიქრებდა, რომ ლონდონური ნუსხაც ამ დროსაა გადაწერილი, რადგან იგი არ იცნობს და არ იყენებს საბას ლექსიკონის A და Z რედაქციათა ნუსხებს (H—1429, A—75, A—1473), რომლებიც 1721—25 წლებში არის გადაწერილი საბას და მისი ძმის ზოსიმეს მიერ და მათში შრომას უკვე დასრულებული სახე აქვს მიღებული. მაგრამ არც ის შესაძლებლობა არის გამორიცხული, რომ იოანე ლარაძეს და მზეჭაბუკ ორბელიანს (თუ ვირწმუნებთ, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარამდე სხვა იოანე ლარაძე და მზეჭაბუკ ორბელიანი არ ყოფილან) სწორედ საბას ლექსიკონის B რედაქცია ჩაუვარდათ ხელთ და სწორედ იქიდან გაიღა-

რეს და სათაურ ასოთა დიდებული მინიატურებით შეამკეს სწორუბოვარი ქართველი ლექსიკოგრაფის შრომაში

ჯერჯერობით ძნელია კატეგორიულად იმის მტკიცება, რომ ხელნაწერის გადამწერი და მომხატველი ერთი და იგივე პიროვნება იყო, თუ სხვადასხვა; ყოველ შემთხვევაში, ერთის თქმა დანამდვილებით ახლავე შეიძლება, რომ ჩვენი ხელნაწერის სათაური ასოების უბრწყინვალესი მხატვრობა სრულიად განსხვავდება ამ ხასიათის აქამდე ცნობილ მხატვრობათაგან (შდრ. ლ. ქუთათელაძე, „სიტყვის კონის“ სათაური ასოები, უ. „დროშა“, 1959, № 11, გვ. 7—8).

მაინც როგორ მოხვდა საბას ლექსიკონის ეს იშვიათი ნუსხა საზღვარგარეთ, კერძოდ ლონდონში, თავდაპირველად უ. ალენის ხელში? ამის შესახებ ფასდაუდებელ ცნობებს ვპოულობთ ექვთიმე თაყაიშვილის 1946 წლის ერთ გამოუქვეყნებელ ხელნაწერ შრომაში, რომელიც მის არქივშია დაცული:

„ეს ლექსიკონი წინად ეკუთვნოდა ნიკო. მუხრანსკის, ბურად წოდებულს (ვინაიდან მან მიიღო მონაწილეობა ბურების ომში ინგლისელების წინააღმდეგ). ერთხელ, ქსნის ხეობაში მოგზაურობის დროს, მუხრანში ჩამოვიარე: ნიკო მუხრანსკის ოჯახსაც მივაკითხე, მაგრამ იქ არც ნიკო დამხვდა და არც მისი მეუღლე. მარტო ბავშვების გამზრდელი იყო შინ. ზოგი წიგნები იქ ღია კარადაში ეწყო. გავსინჯე და აღნიშნული ლექსიკონიც იქ ვნახე. ხელნაწერმა მაშინვე მიიქცია ჩემი ყურადღება ფერადი მეთაური ასოების სიმბოლური სურათებით, რაც სხვა ამგვარ ხელნაწერში იშვიათად მენახა. თბილისში ნ. მუხრანსკის ვთხოვე შემოეწირა ხელნაწერი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისათვის: „დიდის სიამოვნებითო — მიპასუხა, — მაგრამ მანამ მუხრანს არ მეწვევით, არ მოგიტანთ: იქ სხვაც მექნება თქვენთვის საინტერესო და ერთად მოგართმევთ“. მეც დავპირდი, მაგრამ ველარ მოვახერხე წასვლა. მერე კი გარემოება შეიცვალა. რევოლუციის შემდეგ მისი შვილები პარიზში აღმოჩნდნენ. მისი უფროსი ქალი უმცროს და-ძმას პატრონობდა და უვლიდა. ხელნაწერიც მას წამოეღო და ნივთიერი გაჭირვების გამო მიეყიდა მისტერ ჯორჯ (?) ალენისათვის. იმ დროს ალენს პატარა საანტიკვარო მაღაზია ჰქონდა ლონდონ-

ში და მან გამოსცა ამ მაღაზიის დასურათებული კატალოგი, რომელშიც, სხვათა შორის, მიაქცია ჩვენი ხელნაწერიდან გადაღებული ერთი სიმბოლური სურათი, — სასწორისა. აღენმა საანტიკვარო მაღაზიას თავი მიანება, მაგრამ ხელნაწერი კი თვით დაიტოვა.

ხელნაწერი გადაწერილია მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში სარდალ მზექაბუჯ ორბელიანისათვის, იოანე ლარაძის მიერ.

ბოლოში ხელნაწერს აქვს გამამწერის ჩვეულებრივი ანდერძი და შენიშვნები, რომელნიც ასე იკითხება:

„ამა წიგნისა მომღუაწებელსა სულხან-საბა ორბელიანს ლოცვთ მოივსენებდეთ, მეფის არჩილის, და მეფის გიორგისა, და ბატონის ლეონის დედის ძმისწულისა, საქართველოს მსაჯულის, პატრონის ორბელის ძეს. ამა მეფეთა ბრძანებითა აღსწერა ესე წიგნი ფრიადითა შრომითა, და რუდუნებითა, რამეთუ ქართლის ქუჩეყანასა ლექსიკონი აღარ იბოებოდა და ოცდაათს წელიწადს ძლივ შეაწყო განმარტებით, რამეთუ ერისაგანი იყო და წარჩინებული და სოფლის საქმისაგან უცალო იყო. მაშინ ქორონიკონი იყო ჩქპე (= 1712) აპრილის კგ (= 23) ისპაანს წავიდა, მეფეს ვახტანგს გაჰყვა, ბ(= 2) ნოემბერს გამოაბრუნა, დეკემბერს კ(= 20) ქართლს მოვიდა, ქორონიკონს ჩლიგ (= 1713) აგვისტოს იზ(= 17) საფრანგეთს გაიბარა, ფრანცია, ჯენევა, სიკილია, ჰრომი ნახა. ფრანციის მეფე, ჰრომი — პაპი, გრანდუკა უცხო კარგად დახუდენ, ყოველი კაცი გაჰკვრდა, რაც იმ ქუჩეყანაში უცხო და ძვრად სანახავი იყო, ყველა აჩვენეს. წმიდა პაპამ წმიდის ჯუარის ნაწილი, წმიდა კლემენტოს მოწამის თავი და სხუა მრავალი [ნაწილნი უბოძა. იმ(= 18) მარიამოზისთვის გამოისტუმრა, გზაზე წმიდა სახლი და მრავალი] წმიდა ადგილები მოილოცა, კ(= 20) ოქტომბერს მალთას მოვიდა, მ(= 8) დეკემბერს ფრანცისის მეფის ხომალდი მოვიდა, წამოვიდა, ქორონიკონს ჩლიგ (= 1715) იანვარს ით(= 19) კონსტანტინეპოლეს მოვიდა. იქ დაეგვიანა ის წელიწადი, ფრანცისის დესპანისას იდგა პელის შეწყობით.

ვინც ეს ლექსიკონი გარდაჰსწეროს და საბას სახელი არ დაჰსწეროს, მის მაგ(ი)ერად უფალმან ის გაიკითხოს.

დაბადებულია სულხან საბა ორბელიანი ქართულს ქორონი-

კონს ტმე (346) ოკდომბერს კდ (=24)¹, რომ ლათინურად
ოთხი ნოემბერი იქნება, დღეს კვრიაკესა, ეამსა შუა დამი-
სასა“.

საქართველოს
საეკლესიო
საბჭოს
გამოცემის
სახელი

ხელნაწერის ბოლოს სწერია:

„აქა ესე დასრულდა, დიდება ღმერთსა, ბუნებით ერთსა.

დასრულდა ლექსთა კანონი

ღირსმან ჰყო აღრე პოვნანი!

1) აღმაწერინა წიგნი ესე, სასურ-საწყურღ-სატრფოა

2) მსაჯულმან საქართჳსლომსამან

ბრძენმან, ტომ

3) ორბელითმან მზეჭაბუკ, მე უუნდოესსა მონასა,

4) სქეს ლარაძესა იოანეს, დადაცათუ საზოგადოებისა არა

5) მოსაწონ არს ნალჳაწ-ნაწერი ესე, გარნა შესანდობელ

6) არს ბრალი უსწავლელობისა, უკეთუ არა იყოს ნაშვი

დაჰსნილობისა,

7) მონა ვარ უჰმარი და რომელი იგი თანა მედვა ყოფად
ვჰყავ.

ესე არს ლექსთა კანონი

ვინც სრულებით ჰყო პოვნანი“.

ამ ხელნაწერის გადამწერი იოანე ლარაძე უნდა იყოს გი-
ორგი ლარაძის ძე და პეტრე ლარაძის ძმა. იოანე ბოლოს
ალავერდის დეკანოზი გახდა და იქ გარდაიცვალა 1804 წლის
26 ივლისს“ (ე. თაყაიშვილი, ევროპაში ნახული ქართული
ძეგლები და იქვე შეკრებილი ცნობები სხვა ქართულ სიძვე-
ლეთა შესახებ, ხელნ. ინსტ., ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 651,
გვ. 33-36; იხ. აგრეთვე, იქვე, № 657, გვ.3-8), „ხო-
ლო მდივანბეგი მზეჭაბუკ ორბელიანი გარდაიცვალა
1794 წელს და დამარხულია ტფილისის სიონში“ (იხ. გაზ.
„საქართველო“, 1929, № 2, პარიზი; შდრ. მისივე, არქ. ექს-
კურსიები..., IV, რუს. ენაზე, 1913, გვ. 95).

დაბეჭდილია ე. თაყაიშვილის მიერ პირველად თბილისის
უნივერსიტეტში 1946 წლის ივნისში წაკითხული ამ მოხსენე-
ბის თეზისებიც, რომლის მე-10 პუნქტში, კერძოდ, ჩვენთვის
საინტერესო ხელნაწერის შესახებ ვკითხულობთ:

¹ რაც ფრჩხილებშია ჩვენ დედანს აკლია, ხოლო სხვებში არის (ე.
თაყაიშვილის შენიშვნა, გ. შ.).

„საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონი, რომელიც ალენის მისტერ ალენს (ინგლისში). ხელნაწერი გადაწერილია იოანე ლარაძის მიერ მე-18 საუკუნის დასასრულს მხეჭბაუკ ორბელიანისათვის. წიგნი ფრიად საყურადღებოა ფერადით შესრულებული მეთაური ასოებით და ნამეტნავად სიმბოლური სურათებით ამა თუ იმ სიტყვისა. ეს იშვიათია სხვა ხელნაწერებში“ (საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XXIV სამეცნიერო სესიის 1947 წლის 11 აპრილის სხდომაზე წაკითხული მოხსენების თეზისები).

უფრო დაწვრილებით აღწერს ხელნაწერის მხატვრობას ე. თაყაიშვილი ერთ თავის აღრინდელ წერილში:

„ხელნაწერი დიდათ საყურადღებოა თავისი მხატვრული ასოებით. თითოეული ანბანის ტექსტს თავში უზის ფერადებით დახატული დიდი მეთაური ასო მხედრული. ზოგიერთი ასო შემკობილია სიმბოლური ფიგურებით და ამიტომ რთული სახე აქვს. მთელი სცენებია წარმოდგენილი. მაგალითად ასო ჯ-ს თან ახლავს ჯოჯოხეთის სურათი, ტ-ს უწერია: „სული მართალი უბრალოდ იტანჯების“. დახატულია მუსულმანის ტირანი, რომლის ბრძანებით ჰგვემენ მართალს, ქრისტიანს. ც არის გამომხატველი ცოდვათა და უწერია: „ვაი მწერალთა უკეთურებისათვის“. ჰ-ს უწერია: „ჰა უგვარო ჰმის გაცემა“ და სხვა. ასოების შემკობილება ზოგჯერ დამთავრებული არ არის. მაგალითად, ფერადებით არ არის შესრულებული ასოები: ქ, ყ, შ, წ და მ

ერთი ნიმუში ამ ლექსიკონის მხატვრული მეთაური ასოის, სახელდობრ, ტ ალენმა მოათავსა ახლად გამოსულს თავის საანტიკვარო კატალოგში. თუმცა ეს ასო აქ ფერადებით არ არის წარმოდგენილი როგორც დედანში, მაგრამ მაინც საუცხბრვოთ არის შესრულებული და კარგს შთაბეჭდილებას ახდენს. დიდ სამსახურს გაგვიწევს ალენი რომ ყველა ასოს ამრიგად გამოსცემდეს ერთს ალბომად“ (იხ. ე. თაყაიშვილი, ქართული სიძველენი ევროპიელ ანტიკვარებთან, გაზ. „საქართველო“, 1929, № 2, პარიზი).

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ, ე. თაყაიშვილის ცნობებიდან საბოლოოდ ირკვევა, რომ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ლონდონში 1952 წელს ალენის მიერ გაყიდული იშვია-

თი ნუსხა თავის დროს ყოფილა ინგლის-ბურების (მუხრანსკის, იგივე ნიკო ბურის, დაიბადა მუხრანში 1868 წელს, გარდაიცვალა 1933 წელს თბილისში) საკუთრება, რომელიც მართლაც იყო ვახტანგ VI-ის პირდაპირი შთამომავალი და ჩვენში კარგად არის ცნობილი თავისი მოგონებებით (იხ. ნიკო ბაგრატიონი, ბურებთან, თბ., 1951). ასევე საბოლოოდ ვრწმუნდებით, რომ ხელნაწერის გადამწერი იოანე ლარაძე და ხელნაწერის მომგებელი მზექაბუჯ ორბელიანი მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიული პირები არიან და არა ამ საუკუნის პირველი მეოთხედისა, როგორც ამას ინგლისურ აღწერილობაში ვხვდებით. ამდენად, ხელნაწერიც მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარშია გადაწერილი და არა ამავე საუკუნის პირველ მეოთხედში, როგორც ამას ინგლისური აღწერილობის ავტორი გვიმტკიცებს.

საინტერესოა, რომ უ. ალენს საბას ლექსიკონის ეს ნუსხა გაყიდვამდე უჩვენებია ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგის დ. ლანგისათვისაც, რომელიც 1957 წელს, ნიუ-იორკში გამოქვეყნებულ ერთ თავის ნაშრომში შენიშნავდა: „ბატონმა უ. ალენმა მიჩვენა მის საკუთრებაში მყოფი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მე-18 საუკუნის შესანიშნავი ხელნაწერი, რომელიც გადაწერილია იოანე ლარაძის მიერ მწერლისა და მსაჯულის მზექაბუჯ ორბელიანისათვის“ (დ. ლანგი, საქართველოს სამეფოს უკანასკნელი წლები (1658—1832)“, ნიუ-იორკი, 1957, გვ. 126, შნშ. 11, ინგლ. ენაზე).

* * *

ახლა საჭირო იყო საბას ლექსიკონის ამ იშვიათი ნუსხის ახლანდელი მფლობელის—პეჩის ვინაობისა და ადგილსამყოფლის დადგენა.

ისევ ქრისტეფორ დე ჰამელმა მიშველა: ეს პეჩიო, — მითხრა ჰამელმა, — ჩვენი აუქციონის ძველი თანამშრომელი იყო, უკვე კარგა ხანია პენსიაზე გავიდა, ლონდონში ცხოვრობდა, ახლა 90 წელს იქნება მიღწეული თუ საერთოდ ცოცხალიაო! არც ის არის გამორიცხული, რომ ხელნაწერი თავისთან არ ჰქონდეს, რადგან იგი შემჩნეული იყო ხელნაწერე-

ბის ყიდვა-გაყიდვაში, ორ დღეში დავადგენთ პეჩის ასავალსო.

მართლაც, ორი დღის შემდეგ ჰამელმა შემატყობინა, რომ პეჩი ცოცხალი ყოფილა, მისი ლონდონური მისამართიც დავადგინეო, — მითხრა, — ოღონდ მასთან თქვენთვის საინტერესო ქართულ ხელნაწერზე საუბრის გასაგრძელებლად აუცილებელია ბრიტანეთის აკადემიის პრეზიდენტის შუამავლობა და ოფიციალური წერილი, რათა პეჩმა გვითხრას თქვენი ხელნაწერის ბედის შესახებო.

მაგრამ ამასობაში სააღდგომო არდადეგები დაიწყო, აკადემიის პრეზიდენტი ოუენ ჩადვიკი იტალიაში წასული აღმოჩნდა, ხოლო ჩემი მივლინების ვადაც ამოიწურა.

ამიტომ საბას ლექსიკონის ამ იშვიათი ნუსხის მიგნებულ ცხელ კვალზე მიყოლა ვთხოვე ლონდონში მცხოვრებ საბჭოთა ჟურნალისტს იური კობალაძეს, რომელიც გავაცანი ბრიტანეთის აკადემიის ხელმძღვანელობას, კერძოდ, პირადად წარვუდგინე აკადემიის მთავარ სწავლულ მდივანს პიტერ ბრაუნს და „სოზბის“ აუქციონის ხელნაწერთა განყოფილების დირექტორს ქრისტეფორ დე ჰამელს და შევთანხმდით, რომ სააღდგომო არდადეგების დამთავრებისა და ბრიტანეთის აკადემიის პრეზიდენტის ოუენ ჩადვიკის იტალიიდან დაბრუნების შემდეგ იური კობალაძე გააგრძელებდა ჩემი სახელით პეჩთან მოლაპარაკებას...

P. S. ინგლისიდან 1984 წლის ივლისში სამშობლოში დაბრუნებულმა იური კობალაძემ მაცნობა, რომ არც „სოზბის“ აუქციონის ხელმძღვანელობამ და არც პეჩმა სიახლოვეს არ გამიკარესო. ამასობაში, ლონდონიდან მივიღე „სოზბის“ აუქციონის ასისტენტის ელიზაბეტ ტრიპის მიერ 1984 წლის 14 ივნისს გამოგზავნილი თავაზიანი ბარათი, რომლითაც ბოდიშს მიხდის, თქვენი თხოვნა ვერ შევასრულეთო...

* * *

ვფიქრობთ, მკითხველისთვის ინტერესსმოკლებული არ უნდა იყოს საბას ლექსიკონის ამ იშვიათი ნუსხის მფლობელის — ნიკო ბურის შესახებ უფრო დაწვრილებითი ცნობების მოყვანა, რომლებიც შეიძლება ოდესმე გამოგვადგეს აღნიშნული ხელნაწერის დაფარული კვალის მისაგნებად:

...„სამართლიანობისა და ადამიანისადმი სიყვარულმა წა-
იყვანა ის აფრიკაში და ააღებინა თოფი ხელში“^{1847 წელს}
ნიკო ბური თავისი უახლოესი მეგობრისა და თანამებრძოლის
ფრანგი გრაფის — ბრედას შესახებ.

ეს სიტყვები თავისუფლად შეგვიძლია გავიმეოროთ თვი-
თონ ნიკო ბურზე!

ვინ იყო ნიკო ბური?

„ამ ოცი-ოცდახუთი წლის წინათ თბილისის ქუჩებზე ხში-
რად შეხვდებოდით არაჩვეულებრივი სიმაღლის ახოვან ვაჟ-
კაცს, რომელსაც ძველებური ქართული ჩოხა-ახალუხი ეცვა.
ნაცნობები მას „ნიკო ბურს“, ხანაც უფრო მოკლედ „ბურს“
ეძახდნენ, მაგრამ ბევრმა როდი იცოდა საიდან მიიღო ამ
ქართველმა კაცმა ასეთი უცნაური მეტსახელი, როდი იცოდ-
ნენ, რომ ამ ბერიკაცს თითქმის ფანტასტიკური ბიოგრაფია
ჰქონდა“—ასე იწყებს მწერალი გიორგი ნატროშვილი თავის
წინასიტყვაობას, რომელიც წაუძღვარა 1951 წელს გამოცე-
მულ ნიკო ბაგრატიონის მოგონებების წიგნს — „ბურებთან“
(თარგმნა და შენიშვნები დაურთო რაქდენ გვეტაძემ).

„ბური“ ჰოლანდიური სიტყვაა და ნიშნავს გლეხს, მიწის
მუშას.

1497 წელს პორტუგალიელმა ვასკო-დე გამამ ჰოლანდიის გე-
მით მოიარა სამხრეთ აფრიკის ნაპირები. შემდეგ ამისა, იქ ჰო-
ლანდიელებმა დააარსეს პატარა კოლონია. მალე ამ ადგილებში
გადმოსახლდნენ უმიწაწყლო და ბოვანო ფრანგებიც, ხელი-
სუფლების მიერ დევნილი და ხელისუფლებასთან შეურიგე-
ბელი ადამიანები. გადმოსახლებულთა უმრავლესობას შეად-
გენდნენ ჰუგენოტები. ახალ მიწაზე დასახლებულებმა პირველ
რიგში ხელი მიჰყვეს მიწის დამუშავებას. ამრიგად, წარმოიშ-
ვა ბორთა, ანუ ბურთა ახალი ქვეყანა, — ნიკო ბურზე უკეთ
ვერც დასწერ ასე მოკლედ და გასაგებად ბურების ქვეყნის
წარმოშობის ისტორიას.

ბურების შრომისმოყვარეობამ, მესაქონლეობის, მევენახე-
ობისა და მიწის დამუშავების მაღალმა კულტურამ, აგრეთვე,
ბუნებრივმა პირობებმა და ოქროს მდიდარმა საბადოებმა ხე-
ლი შეუწყო მათი ეკონომიური და სახელმწიფოებრივი წყო-
ბის დაწინაურებას, შექმნეს რესპუბლიკა, ჰქონდათ თავიანთი
ბარლამენტი და ჰყავდათ არჩეული პრეზიდენტი.

მე-18 საუკუნის მიწურულამდე ბურები თავს მშვიდად გრძობდნენ, მაგრამ მე-19 საუკუნიდან აქ გამოჩნდნენ ინგლისელები, რომლებმაც მოინდომეს ბურებზე თავიანთი გავლენის გავრცელება. თავისუფლებისმოყვარე ბურებმა ინგლისელებს მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს, შექმნეს ორი ახალი რესპუბლიკა — ტრანსვაალის და ორანჟისა და გაერთიანებული ძალებით შეეცადნენ ინგლისელთა ძალების მოგერიებას. 1880—81 წლების პირველ ომში მათ სასტიკად დაამარცხეს ინგლისელები, მაგრამ 1899 წელს ტრანსვაალის დასაპყრობად ინგლისელებს ახალი ომი გამოუცხადეს... სწორედ ამ უსამართლო ომში ბურების თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დასაცავად მოხალისედ წასულთა შორის აღმოჩნდა ქართველი კაცი — ნიკო ბაგრატიონი!

თბილისი-პეტერბურგი-პარიზი-მარსელი-ალექსანდრია-აი, გზა, რომელიც გაიარა საქართველოდან შორეულ აფრიკაში ლომებზე სანადიროდ მიმავალმა ბაგრატიონთა შთამომავალმა, მაგრამ ალექსანდრიაში ჩასვლისას, გაიგო რა ინგლის-ბურების ომის დაწყების ამბავი, მან ლომებზე გამზადებული იარაღი უყოყმანოდ თავისუფლებისმოყვარე ხალხის დასამონებლად წამოსული დამპყრობლების წინააღმდეგ მიმართა და როგორც მოხალისე, ტრანსვაალში გაემგზავრა. აქ იგი პირადად წარუდგა პრეზიდენტს პაულუს კრიუგერს და ბურთა სახელოვან მხედართმთავრებს ჟუბერს, ბოტას, კრონიეს, დელარეის, დე-ვეტას და ვილბუა-დე მორელის ამოუდგა მხარში, ვითარცა მათი ერთგული მეომარი.

პირველ ხანებში ბურებმა, რომელთა მხარეს მამაცურად იბრძოდა ნიკო ბაგრატიონიც, ბევრი მწარე დამარცხება აგემეს ინგლისელებს. ერთ-ერთი ასეთი ბრძოლის დროს მათ ტყვედ ჩაიგდეს მაშინ სრულიად ახალგაზრდა — ასე, 25 წლის სამხედრო ჟურნალისტი, მომავალში გამოჩენილი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე უინსტონ ჩერჩილი, რომელიც ბურების დიდსულოვნებამ იხსნა მოსალოდნელი მძიმე განსაცდელისაგან. აი, როგორ გადმოგვცემს ამ ამბავს ნიკო ბაგრატიონი თავის მოგონებებში:

„ბურები იჩენდნენ გასაოცარ სულგრძელობას. ტყვედ წამოყვანილ ინგლისელებს ბურები, როგორც სტუმრებს, ისე ეპყრობოდნენ, მალე კი მთლად ათავისუფლებდნენ...

ლმობიერად მოეპყრნენ ბურები უინსტონ ჩერჩილსაც, რომელიც იმ ხანებში ტყვედ შეიპყრეს.

მე ერთხელ გენერალ ბოტას ბანაკში მოვხვდი. ჩემი იქ ყოფნის დროს მოიყვანეს ტყვედ ჩავარდნილი რამდენიმე ინგლისელი. ერთი მათგანი იყო წითელლოყებიანი 20-25 წლის ახალგაზრდა ოფიცერი, შემდეგში ყველასათვის ცნობილი უინსტონ ჩერჩილი. იგი მაშინ „მორნინგ პოსტის“ სამხედრო კორესპოდენტის სახელით მოვევლინა სამხრეთ-აფრიკას და ითვლებოდა ბურების დაუძინებელი მტრის სესილ როდსის დიდ თაყვანისმცემლად. ბურებმა ეს ახალგაზრდა ტყვედ შეიპყრეს შემდეგ პირობებში: ჩერჩილი უნდა ჩასულიყო ლედსმიტში, მაგრამ ქალაქი ბურების მიერ ალყაშემორტყმული იყო. ინგლისელები შეეცადნენ ჯავშნიან მატარებლით ალყის გარღვევას, მაგრამ ბურებმა მატარებელი ხელთ ჩაიგდეს და სხვა რამდენიმე ინგლისელთან ერთად ჩერჩილიც ტყვედ წაიყვანეს.

ახალგაზრდა ტყვე ოფიცერი ჰერცოგის შთამომავალი აღმოჩნდა. დედამისი ამერიკელი ჟურნალისტის „ნიუ-იორკ ტაიმის“ პატრონის ჯერომის ქალი ყოფილიყო. ჩერჩილი დაბადებულა 1874 წელს, მიუღია სამხედრო განათლება, მაგრამ პირველადვე, როგორც ვთქვით, ბედმა არ გაუღიმა და ტყვედ ჩავარდა.

გენერალმა ბოტამ ტყვეები ზურგში, პრეტორიაში გადააგზავნა, საიდანაც ჩერჩილმა იოლად მოახერხა გაქცევა და თავი შეაფარა პორტუგალიის ბოლახს — ლორენსო მარკოს. აქედან კი, როგორც შემდეგ გავიგე, იგი გადასულიყო ინგლისელების კოლონიაში, ნატალში“ (ბურებთან, თბ., 1951, გვ. 97-98).

იმდროინდელი ქართული პრესა შეუხელებელი ყურადღებით ადევნებდა თვალს ინგლის-ბურების ომის (1899-1902) მსვლელობას: ივერია“ და „ცნობის ფურცელი“ სავსეა მიმდინარე ოფიციალური ინფორმაციებით ომის შესახებ, აქვეა ილია ჭავჭავაძის, ალ. ყიფშიძის (ფრონელის), ვარლამ ჩერქეზიშვილის, ილია ადლაძის საგანგებო წერილები, ა. ცაგარლის ლექსი „პატარა ბური“, გ. გძელიშვილის „ბურების ეთნოგრაფიული აღწერა“. „სამშობლოსათვის — ამბავი ტრანსვალის ცხოვრებიდან“ (თარგმანი) და სხვა, საიდანაც ნათლად ჩანს

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დასაცავად აღმდგომი რი ბურებისადმი ქართველთა თანაგრძნობა და მხარდაჭერა.

პირველ ხანებში გამარჯვების სასწორი ბურების მხარეს გადაიხარა, რის გამოც ილია ჭავჭავაძე დაუფარავი კმაყოფილებით 1899 წლის 2 დეკემბერს გაზეთ „ივერიაში“ წერდა: „საოცარს სანახავობას წარმოადგენს დღევანდელი ომი ინგლისისა და ტრანსვაალისა... გოლიათი ინგლისი, ეს დიდი და უშველებელი ზღვათა მფლობელი იმპერია ერთ მუქა ერს მიესია და არამც თუ ვერა გაუწყვია-რა, ჯერ მარცხის მეტი არა უნახავს-რა. მთელს ქვეყანას უკვირს და ეოცება ამ ერთ მუქა ერის ვაჟკაცობა, მზნეობა და საომარი მომზადებულობა. დიდი თუ პატარა სულგანახვით ელოდინება ყოველ დღე ამბავს ტრანსვაალში სისხლის ღვრისას...“. იმავე 1899 წლის 16 დეკემბერს კვლავ „ივერიაში“ ილიას შემდეგ სიტყვებს ვკითხულობთ: „თავ-მომწონებას ინგლისისას დიდი თავზარი დაეცა. ეს მართლა-და ძლიერი სახელმწიფო, ეს მდიდარი, ჭკვიანი, განათლებული და თამამი ერი ლამის დამარცხდეს ტრანსვაალის „ტეტებისაგან“, როგორც დაცინვით ინგლისელნი უწოდებენ სამხრეთ აფრიკაში დაბინავებულ პოლანდიის გლეხობას, რომელიც დღეს გულდაგულ წინ აღუდგა და ინგლისს გამარჯვებით ეომება...“.

ბოლოს და ბოლოს ბურებმა მაინც ვერ გაუძლეს ინგლისელთა ძლიერი არმიის შემოტევას და დამარცხდნენ. ბურები იძულებული გახდნენ პარტიზანულ ბრძოლებზე გადასულიყვნენ. ერთ-ერთი ასეთი ბრძოლის დროს, 1900 წლის 5 აპრილს, ბოზოვოსთან ინგლისელებმა სხვა ბურ ჯარისკაცებთან ერთად დაატყვევეს მათ მხარეზე მეზობლი ქართველი ვოლონტერი ნიკო ბაგრატიონი და დახვრეტა მიუსაჯეს, მაგრამ ვითარცა ქართველთა სამეფო გვარეულობის შთამომავალს მალე დახვრეტა წმ. ელენეს კუნძულზე გადასახლებით შეუცვალეს... (ამ კუნძულზე იყო ერთ დროს გადასახლებული ნაპოლეონი!).

აი, როგორ მომხდარა ეს თვით ნიკო ბაგრატიონის გადმოცემით:

„მაშ ასე, მე უკვე ტყვე ვარ. ტყვეების ერთი ნაწილი გაგზავნეს წმ. ელენეს კუნძულზე. ნაწილს, ყოველგვარი სამსჯავროს გარეშე, რაღაც მოსაზრების გამო დახვრეტა მიუსაჯეს. მათ შორის ვიყავი მეც...“

ლად. ყველა ხალხს უნდა შეეძლოს თავისუფლად იცნოვროს
ამ ქვეყანაზე. ამისათვის ხალხი არ უნდა ისჯებოდეს
კიტჩენერის თვალებში ახლა სხვა ფერის შუქმა გაიელვა,
მაგრამ თავი შეიკავა და თავიდანვე აღებული კილოთი მოკ-
ლედ მიიხრა:

— ჩვენ ვხვრეტთ მემამბოხეებს. თქვენ კი, როგორც სამხე-
დრო ტყვე, ინგლისის მთავრობის განკარგულებით, იგზავნე-
ბით წმ. ელენეს კუნძულზე, — ეს თქვა და შებრუნდა“ (ბუ-
რებთან, 1951, გვ. 117—122).

წმ. ელენეს კუნძულზე გადასახლებაში მყოფ ნიკო ბაგრა-
ტიონის შესახებ საინტერესო მასალებს ვპოულობთ იმდრო-
ინდელ პრესაში, კერძოდ, „ივერიასა“ და „ცნობის ფურცელ-
ში“.

1900 წლის 3 სექტემბერს „ივერია“ (№ 192, გვ. 1) წერ-
და: „ტფილისის გაზეთებს ამ დღეებში შემდეგი წერილი
მოუვიდათ ნ. გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკისაგან, რომელიც ამ უა-
მად წმ. ელენეს კუნძულზედ თურმე იმყოფება:

„5 აპრილს 1900 წ. ბოზოვოსთან მომხდარ ცხარე ბრძო-
ლის შემდეგ, სადაც გენერალი ვილბუა-დე მორეილი მოჰკლეს,
ჩვენ ტყვეთ წაგვიყვანეს და აი, ინგლისელებმა წმ. ელენეს
კუნძულზედ გამოგზავნეს. წერის ნებას არ მაძლევენ და არა
მჯერა, რომ ეს ღია ბარათი (ბარათზედ წმ. ელენეს კუნძუ-
ლის სხვადასხვა ადგილებია გამოხატული) თქვენამდე მოაღ-
წევს; როგორც-კი ნებას მომცემენ, — ყოველივეს დაწვრი-
ლებით გაცნობებთ“.

თავ. ნ. გ. მუხრანსკი ძმაა აწ განსვენებულის დუშეთის
მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლის ლ. მუხრანსკისა“ (იხ.
აგრეთვე, „ცნობის ფურცელი“, 3 სექტ., 1900 წ., №1228,
გვ. 2).

„ცნობის ფურცელი“ 1900 წლის 7 ნოემბერს (№ 1291,
გვ. 2) აუწყებდა თავის მკითხველს, რომ „ტფილისში დაბ-
რუნდა წმინდა ელენეს კუნძულიდან თავადი ნ. გ. მუხრანსკი,
რომელიც სამხრეთ აფრიკაში ვოლონტერად იყო ბურების
ჯარში და ტყვედ იქმნა წაყვანილი ინგლისელების მიერ“, ხო-
ლო „ივერიამ“ მალე, 1900 წლის 9 ნოემბერს (№245, გვ. 2-3)
გამოაქვეყნა ასეთი შინაარსის ვრცელი „ნარკვევი (ეურნალ-
გაზეთებიდან)“:

გაზეთ „Новое Время“-ში დაბეჭდილია წმ. ელენეს კუნძულიდან დაბრუნებულ თავ. ნ. გ. ბაგრატიონ-მუხრანბატონის ნალაპარაკები. როგორც ვუწყით, თავადი მუხრან-ბატონი ტრანსვალში წავიდა თავისუფალ მეომრად. ტრანსვალის მთავრობას ჯარში აფიცრად მიუღია და გენერლის ვილბუა მორელის (შემდეგ ეს გენერალი მოკლულ იქმნა) ადიუტანტად დაუნიშნია. ტყვედ თავადი 5 აპრილს ბრძოლის დროს წაუყვანიათ. დებეშით უკვე იყო გადმოცემული ამ ბრძოლის ამბავი. ვილბუა მორელის 50 კაცისაგან შემდგარ რაზმს გარს შემოერთყა 40-ჯერ დიდი ჯარი ინგლისელებისა. მთელი სამი საათი იგერიებდნენ დიდის გმირობითა და მამაცობით ერთი მუჭა მეომარნი ურიცხვ მტერს. ბოლოს, ვილბუა მორელის მოკვლის შემდეგ, ყოველნი ტყვედ ჩაიგდეს ინგლისელებმა. თავად ბაგრატიონის სიტყვით, წმ. ელენეს კუნძულზედ ინგლისელები ვერ ექცევიან თურმე კარგად გენერალ კრინდესა და დანარჩენ ტყვეებს. სულ იქ 2000 ჯარისკაცი და 55 აფიცერი ტყვე ყოფილა. ინგლისელები თვით კრონიესაც კი არ აძლევენ თურმე კარგ საქმელს და არ ექცევიან კარგად. სადგომები მეტად ცუდი ჰქონიათ ტყვეებს. კარგის თვალით ინგლისლებს მხოლოდ თავად მუხრან-ბატონისთვის შეუხედნიათ. იმისთვის ცალკე კარავი მიუციათ და ერთი დარაჯი მიუჩენიათ, საქმელსაც კარგს აძლევდნენ თურმე. ტყვეობაში მუხრან-ბატონმა ექვსი თვე და ოთხი დღე დაჰყო. გაუნთავისუფლებიათ იგი ევროპაში გავლენიან კაცთა გამოსარჩლებით. წამოსვლის დროს ბურთა ტყვე აფიცრებს გამოსათხოვარი სადილი გაუმართავთ მუხრან-ბატონისათვის და ჰოლანდიურ ენაზედ დაწერილი შემდეგი ადრესი მიუერთმევიათ:

„წმ. ელენეს კუნძული, დედვუდკამპი, 15 სექტემბერი 1900 წელს. თავად ნ. გ. ბაგრატიონ-მუხრანბატონს, დედვუდკამპში ტყვედ მყოფს.

მოწყალეო ხელმწიფევ!

ქვემოთე ამისა ხელის მომწერთ, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის აფიცრებს, გაიგეს-რა, რომ რუსეთს ჰბრუნდებით, ჰსურთ ამ წერილით გამოგვიცხადონ თავიანთი მადლობა იმისთვის, რომ თქვენის კეთილშობილ გულის რაინდულ ლტოლვილებას აჰყევით, არ დაჰზოგეთ არც შრომა, არც ხარჯი და პირადად მონაწილეობა მიიღეთ რესპუბლიკის ბრძო-

ლაში ინგლისის ურიცხვ ჯართან. ჩვენი მართალი საქმისათვის თქვენ სიცოცხლის შეწირვა განიზრახეთ. სამხედრო მხარეში გილალატათ და აქ ტყვედ ყოფნა გარგუნათ ჩვენთან ერთად. ერთხელ კიდევ გმადლობთ იმ მსხვერპლისათვის, რაც თქვენ გასწიეთ. იმედი გვაქვს, რომ სამშობლოში დაბრუნებისას ყოველთვის თანაუგრძნობთ ჩვენ სამართლიან საქმეს. ჩვენ კი პირობას გაძლევთ, რომ ყველა იმას, რაც თქვენ, უცხოელმა, ჩვენთვის გააკეთეთ, ჩვენი ხალხი ყოველთვის მადლობით მოიგონებს. იყოს კურთხევა ღვთისა თქვენსა ზედა; ეს არის ჩვენი გულწრფელი სურვილი“.

ადრესზედ 25 აფიცერს უწერია ხელი. თავად მუხრან-ბატონთან ერთად გაუნთავისუფლებიათ ფრანგი გრაფი ბრედაც. ორივენი ჯერ ლონდონში წაუყვანიათ და მერე იქ მიუნიჭებიათ თავისუფლება. პარიჟში, სადაც განთავისუფლებულნი ლონდონიდან ჩასულან, ყველანი სიხარულით მიჰგებებიან. თავადი ნ. გ. ბაგრატიონ-მუხრანბატონი უკვე ჩამოვიდა ტფილისში“ (შდრ. ი. უგულავა, ბურების ჯარისკაცი, თბ., 1981, გვ. 194; ალ. სიგუა, ნიკო ბური, წიგნში: ხეო, იცოცხლე, კეთილო! თბ., 1982, გვ. 38-41);

ნიკო ბაგრატიონი ეკუთვნოდა ქართლის ბაგრატიონთა-მუხრან ბატონების სამეფო შტოს. იგი დაიბადა 1868 წელს, სოფელ მუხრანში. მისი უახლოესი წინაპრებია: ივანე ბაგრატიონ-მუხრანბატონი (მე-18 ს.) ედიშერ ივანეს-ძე (1787-1815?) ნიკოლოზ ედიშერის-ძე (1807-1863) გიორგი ნიკოლოზის-ძე (1830-1884) ნიკო ბური.

ნიკოს დედ-მამას — გიორგი ბაგრატიონ-მუხრანბატონს და ეკატერინე მესხიშვილს 16 შვილი — თხუთმეტი ვაჟი და ერთი ასული — თამარი ჰყოლიათ. ამათგან ყველაზე უფროსი ლევან ბაგრატიონ-მუხრანბატონი (1864-1900) დუშეთის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი გამხდარა (მისი ერთადერთი შვილი წერეთლის ქალისაგან — სიმონი ახალგაზრდობაში დაღუპულა), ხოლო ერთ-ერთ ვაჟს — დავითს ცოლად შეურთავს შვედი ადმირალის ქალი — ეკატერინე თეოდორეს ასული ენეგელმი (1876-1963), სწორედ მათი შთამომავალია დამსახურებული ინჟინერი, ომის ვეტერანი ლეონიდე მუხრანელი, ჩვენი ცნობილი ჟურნალისტი ქალი ია ლეონიდე

ასული მუხრანელი და მეცნიერი ჰიდროლოგი სიმონ ზედაძე
ნიძე.

ერთადერთი ასული თამარ ბაგრატიონ-მუხრანბატონი კი ცოლად გაჰყოლია მიხეილ ჭავჭავაძეს, რომელთა ასულები — რუსუდან და ნატა ჭავჭავაძეები დღეს თბილისში ცხოვრობენ.

ნიკო დედამამიშვილებში მეორე ყოფილა. მისი მეუღლე იყო ცნობილი ქართველი გენერლის, 1848-49 წლებში ავსტრიელი ჰაბსბურგების წინააღმდეგ აჯანყებულ უნგრელთა მეთაურისა და სახალხო გმირის ლაიოშ კოშუტის სიკვდილისაგან მხსნელის ალექსანდრე ბუჩკიაშვილის ასული ანა, რომელთანაც 4 შვილი ჰყავდა: ნატალია (1903-1979), რუსუდანი (1906-1977), ალექსანდრე (1908-1934) და ირინე (დაბ. 1916 წ.). ამათგან ნატალია, ალექსანდრე და ირინე პარიზში ცხოვრობდნენ და დღეს მათგან მხოლოდ ირინეა ცოცხალი. ხოლო რუსუდანი თბილისში ცხოვრობდა და აქვეა დასაფლავებული. მისი ერთადერთი ვაჟი — ნიკა ჩიკვაძე თბილისში, 8 მარტის ქუჩაზე (№ 34) ცხოვრობს და დღეს ისლანდიაში, თველოში ნიკო ბურის ერთადერთი პირდაპირი შთამომავალი. ნიკო ბურის უფროსი ქალიშვილი ნატალია პარიზში ცოლად გაჰყვა ფრანგ გრაფს ჟან ტურანენს (1882-1977) და უშუალოდ გადაეგდო (გარდ. 1979 წ.). ასევე უმემკვიდროდ გადაეგო ალექსანდრე, რომელიც 1934 წელს გარდაიცვალა პარიზში, ხოლო ირინე გაუთხოვარია.

ნიკო ბურს დარჩა საინტერესო არქივი და სამუზეუმო ნივთები, რომელთა ერთი ნაწილი საქართველოშია, ხოლო ნაწილი კი საზღვარგარეთ გაიტანეს მისმა შვილებმა. სწორედ საზღვარგარეთ გატანილი ნაწილიდან მოხვდა ლონდონის აუქციონზე ერთ დროს ნიკო ბურის წინაპართა ნაქონი სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ მეტად იშვიათი მე-18 საუკუნის უცნობი ნუსხა შესანიშნავი მხატვრობით, რომლის კვალს ამას წინათ ინგლისში სამეცნიერო მივლინების დროს მივაგენი და საგანგებო წერილი მივუძღვენი ვახუშტის „თბილისში“ (9-11-12 ივნისი, 1984, №№ 133, 134, 135).

საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმისა და ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ფონდებში ინახება ნიკო ბურის ოჯახიდან შესული თოფები, ერეკლესული

თასი, თამარ მეფის ნაქარგი პორტრეტი, ნიკოლოზ ედიშერის ძე მუხრან-ბატონის საოჯახო პორტრეტი, ხოლო ნიკოლოზ მუხრან-შვილიშვილთან-ნიკა ჩიკვაძესთან (თბილისი, 8 მარტის ქ. № 34) დაცულია როგორც ნიკო ბურის, ასევე დედის მხრიდან პაპის—გენერალ ალექსანდრე ბუჩკიაშვილის ნაქონი იშვიათი ავეჯი, ბაგრატიონთა ნაქონი ხმალი, საგვარეულო საბეჭდავი, ვერცხლის ჯვარცმა, დეკაბრისტ რაევსკისეული კარადა, მე-18-19 სს. სახელგანთქმული ფრანგი მხატვარი ქალის-ვიჟე ლებრენის „ქალის პორტრეტი“ (პასტელი), საინტერესო არქივი და ფოტოდოკუმენტები და სხვ.

რაც შეეხება პარიზში ნიკო ბურის შვილების — ნატალიას, ალექსანდრესა და ირინეს მიერ გატანილ საოჯახო რელიკვიებს, მათ შესახებ ნატალია ბაგრატიონი გარდაცვალებამდე რამდენიმე წლით ადრე — 1975 წლის 5 აგვისტოს პარიზიდან ანდერძით სწერდა თბილისში მცხოვრებ ახლო ნათესავს — მეცნიერ-ჰიდროგეოლოგს სიმონ ზედგენიძეს: „თუ გაიხსნება მამაჩემის მუზეუმი მუხრანში, ყველაფერს, რაც მე გამაჩნია, საქართველოში გამოვგზავნი“. ამავე აზრისაა დღეს პარიზში მცხოვრები ნიკო ბურის უმცროსი ქალიშვილი — ირინეც (იხ. „თბილისი“, 6. IV. 1985).

ამავე წერილში ნატალია ბაგრატიონი იწერება მისი წინაპრის — ნიკოლოზ ედიშერის ძე მუხრან-ბატონის საოჯახო პორტრეტზე გამოსახულ პირთა ვინაობის ახსნას. რადგან ეს ნამუშევარი ითვლება XIX საუკუნის ქართული ეროვნული მხატვრობის ერთ-ერთ შესანიშნავ ძეგლად (შდრ. შ. ამირანაშვილი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, ფერწერა, მოსკოვი, 1960, გვ. VI), ხოლო მასზე გამოსახული პიროვნებანი (სულ 11) ბოლომდე გამოცნობილი არ არიან, ამიტომ იქ მოვიყვანთ ნატალია ბაგრატიონის ცნობებს, რომლებიც დამყარებულია საოჯახო ტრადიციულ გადმოცემაზე:

„ნიკოლოზ ედიშერის ძე ბაგრატიონ-მუხრანბატონის (1807-1863) საოჯახო პორტრეტზე გამოსახული არიან:

მარცხნიდან: პირველი — მაკრინა ნიკოლოზის ასული ბაგრატიონი-ბუჩკიაშვილისა, გენერალ ალექსანდრე ბორისის ძე ბუჩკიაშვილის, ყარსის აღების გმირის მეუღლე; მეორე — ანნა ნიკოლოზის ასული ბაგრატიონი-ორბელიანისა, პროფესორ პლატონ იოსელიანის მეუღლე, შემდეგში მცხეთის სამ-

თავროს დედათა მონასტრის წინამძღვარი; მესამე ^{წიგნი} ნიკოლოზის ასული ბაგრატიონი-ერისთავისა, მეუღლე ^{წიგნი} რევაზ ქსნის ერისთავისა ქალიშვილ სოფიოსთან ერთად; მეოთხე — უმცროსი ვაჟი ირაკლი ნიკოლოზის ძე, შემდეგში მოკლული თანაპოლკელ წერეთლის მიერ; მეხუთე — თვითონ ნიკოლოზ ბაგრატიონ-მუხრან-ბატონი; მეექვსე — ნიკოლოზის მეუღლეთამარ ჯორჯაძე; მეშვიდე — უფროსი ვაჟი გიორგი ნიკოლოზის ძე; მერვე — მისი მეუღლე ეკატერინე მესხი და მათი ვაჟები — ლევანი და ნიკო ბური“.

მართლაც, მუხრანში დღემდე შემორჩენილია ნიკო ბურის სასახლე. სულ უკანასკნელ დრომდე მასში სოფლის სკოლა იყო მოთავსებული, მაგრამ ახლა უკვე გამოთავისუფლებულია და ელოდება მზრუნველ ხელს.

აღნიშნული სასახლე ჯერ ერთი, რომ ქართული საერო არქიტექტურის ერთ-ერთი გამორჩეული ძეგლია (ასეთი ძეგლებით ჩვენ მაინცდამაინც განებივრებული არა ვართ) და მეორეც: ეს სახლი ისტორიულ-მემორიალურიცაა, რომლის ხშირი სტუმრები ყოფილან, თვით ნიკო ბურის გადმოცემით (იხ. ბურებთან, თბ., 1951, გვ. 15-16) ნიკოლოზ ბარათაშვილი, პლატონ იოსელიანი (იგი სიძე იყო ამ ოჯახისა), რაფიელ ერისთავი, ილია ჭავჭავაძე (როცა იგი დუშეთის მაზრაში მსახურობდა მომრიგებელ შუამავლად და მერე მოსამართლედ), აგრეთვე, ექვთიმე თაყაიშვილი და ქართული ინტელიგენციის სხვა გამოჩენილი წარმომადგენლები.

ახლა მცხეთის რაიონში რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის ყოველდღიური ზრუნვისა და დახმარების წყალობით ნამდვილი სახალხო ლაშქრობაა გამოცხადებული ქალაქ-მუზეუმისა და მისი შემოგარენის ისტორიულ-კულტურულ ძეგლთა გამოსაჩენად, შესანარჩუნებლად და გადასარჩენად. პარტიის მცხეთის რაიკომის ხელმძღვანელობა ნამდვილად საშვილიშვილო საქმეს აკეთებს ამ მიმართულებით. კერძოდ მხურვალედ დაუჭირა მხარი ჩვენს წინადადებას მუხრანში ნიკო ბურის სასახლის აღდგენისა და იქ მუზეუმის მოწყობის თაობაზე. ვესაუბრეთ მუხრანის თავკაცებს, რომლებიც შევვპირდნენ სოფლის მოსახლეობის დარაზმვას და სარესტავრაციო სამუშაოების მალე დაწყებას. ნიკო ბურის შთამომავლები როგორც საქართველოში, ისე პარიზში გვპირდებიან იშვიათი

სამუზეუმო ნივთებისა და ისტორიული რელიკვიების
ზეუმისათვის უსასყიდლოდ გადაცემას.

მაშ დრო აღარ იცდის: შევქმნათ ნიკო ბურის მუზეუმი
მუხრანში!

ივანე ჯავახიშვილის შრომის უცნობი ინგლისური თარგმანი

დიდი ქართველი ისტორიკოსის ივანე ჯავახიშვილის მრავალფეროვანი მეცნიერული მემკვიდრეობის გამომწვეურებას მისი გარდაცვალების შემდეგ განსაკუთრებული ღვაწლი დასდეს სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ნიკო ბერძენიშვილმა, აკაკი შანიძემ, ილია აბულაძემ, გიორგი ჩიტიაშვილმა, ალექსანდრე ბარამიძემ, ხოლო ამჟამად დავით ჩხიკვიშვილის საერთო რედაქციით მიმდინარეობს ივანე ჯავახიშვილის თხზულებათა თორმეტტომეულის გამოცემა. ამას გარდა, გამოქვეყნებულია „ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივის აღწერილობა“ (შეადგინა ა. ბაქრაძემ და ნ. ჯავახიშვილმა, თბ., 1976), აგრეთვე, „ივანე ჯავახიშვილის ბიობიბლიოგრაფია“ (შემდგენლები ვ. გოგილაშვილი, ე. დოლიძე, რედაქტორები ს. ხადური, ე. ხოშტარია, თბ., 1976), ხოლო სულ ახლახან დაიბეჭდა მ. დუმბაძის მონოგრაფიული ნარკვევი „ივანე ჯავახიშვილის ადრინდელი შემოქმედება, 1898-1912“ (თბ., 1984) და ამ მიმართულებით თითქოს მოულოდნელია რაიმე ახლის აღმოჩენა.

მაგრამ ამ რამდენიმე წლის წინათ (1977 წ.) პროფ. გ. ლორთქიფანიძემ ყურადღება მიაქცია ცნობილი ეთნოლოგის რობერტ ეისლერის ერთ პატარა, მაგრამ მეტად საყურადღებო რეცენზიას, რომელიც 1913 წელს არის დაბეჭდილი ლიფციგში გამოშავალი პერიოდული ორგანოს „რელიგიის მეცნიერების არქივის“ XVI ტომში. ამ რეცენზიიდან იკრვეოდა, რომ სოლიდურ ინგლისურ სამეცნიერო ჟურნალ „The Quest“ — ში 1912 წელს გამოქვეყნებული ყოფილა ივანე ჯავახიშვილის ერთ-ერთი ადრინდელი ნაშრომი ქართველთა წარმართობის შესახებ, მაგრამ, სახელდობრ ივანე ჯავახიშვილის რომელი ნაშრომი იგულისხმებოდა აქ, ან ვინ იყო მისი მთარგმნელი, ეს რ. ეისლერის რეცენზიიდან, უკეთ, ბიბლიოგ-

რაფიული შენიშვნიდან არ ჩანდა, რის გამოც გ. ლორთქიფანიძის სიტყვებით, „ბუნებრივია, ი. ჯავახიშვილმა უცნობი ინგლისური სტატიის აღმოჩენამდე ადრეა რაიმე დასკვნის გაკეთება“ (იხ. გ. ლორთქიფანიძე, ივანე ჯავახიშვილის ბიბლიოგრაფიის უცნობი ფურცლები, თსუ, შრომები, ტ. 184, თბ., 1977, გვ. 189-192).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ივანე ჯავახიშვილის პირად არქივში დაცულია პროფ. მ. წერეთლის წერილები, რომლებიც ლონდონიდან არის პეტერბურგს გამოგზავნილი. კერძოდ, 1911 წლის 14 თებერვლით დათარიღებულ წერილში საუბარია მის მიერ „ქართველი ერის ისტორიის“ თარგმნაზე, ხოლო იმავე წლის 6 მაისის წერილში იგი ეხება ივ. ჯავახიშვილის წერილის თარგმანის დაბეჭდვას; არქივის აღწერილობის შემდგენელთა განმარტებით (თბ., 1976, გვ. 271), თიუქოს აქ უნდა იგულისხმებოდეს ი. ჯავახიშვილის წერილი «Обзор теории и литературы о происхождении грузинского языка» (ЖМНП, СПб., 1908, № 8,) ხოლო გ. ლორთქიფანიძის მიერ წამოყენებული „სამუშაო პიპოთეზით,... არ იყო გამორიცხული, რომ ი. ჯავახიშვილის რეცენზირებული ნაშრომი წარმოადგენდა „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნის იმ ნაწილის თარგმანს, სადაც ქართველურ ტომთა წარმართობაზეა ლაპარაკი (აღნიშნული გამოკვლევა ჯერ კიდევ 1908 წელს დაიბეჭდა თბილისში)“, თუმცა, აქვე ფრთხილად დასძინდა: „როგორც არ უნდა გადაწყდეს ეს კონკრეტული საკითხი, ნათელია, რომ ახალგაზრდა ქართველი ისტორიკოსის შრომებით დაინტერესებულნი იყვნენ ევროპის სამეცნიერო ცენტრებშიც. იცოდა თუ არა აკად. ი. ჯავახიშვილმა ამ ნაშრომების შესახებ? როგორც ჩანს, პირველი მსოფლიო ომის გამო ევროპასთან შეწყვეტილმა ურთიერთობამ არ მისცა მას საშუალება თვალი ედევნებინა იმ დროის პერიოდიკისათვის და მისი უცხოური ნაშრომები დავიწყებული აღმოჩნდა, ყოველ შემთხვევაში, მის პირად არქივში საამისო ცნობა არ მოიპოვება“.

ამასობაში, ინგლისში 1981 წელს პირველი სამეცნიერო მივლინებით ყოფნის დროს ოქსფორდის ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდოპისეულ ფონდში მივაკვლიე ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ (ტ. I, ტფ., 1908) მარჯორი

უორდროპისეულ უცნობ ფრაგმენტულ თარგმანს უნდა ვიხსენებენაზე, რომელიც დ. ბარეტის ცნობილ „კატალოგში“ (ოქსფორდი, 1973) დადასტურებული არ არის (ამის შესახებ იხ. ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბ., 1984, გვ. 340), ხოლო მიმდინარე წელს ინგლისში ხელმეორედ სამეცნიერო მივლინებისას, ბუნებრივია, საგანგებოდ დავინტერესდი ჟურნალ „The Quest“-ით და მასში გამოქვეყნებული ივანე ჯავახიშვილის შრომათა დღემდე უცნობი ინგლისური თარგმანების გაცნობითა და შესწავლით.

ლონდონში, ბრიტანეთის ბიბლიოთეკაში გავეცანი ჟურნალ „The Quest“-ის („ძიებანის“) 1912 წლის III ტომის 2-3 ნომრებს, რომლებშიც დაბეჭდილია ივანე ჯავახიშვილის ჩვენთვის საინტერესო ნაშრომები.

ჟურნალი „The Quest“ („ძიებანი“) მეცნიერული ხასიათის ყოველკვარტალური სოლიდური ორგანოა, რომელსაც რედაქტორობდა გ. რ. ს. მიდი (G. R. S. Mead), ხოლო გამომცემელი იყო ჯონ მ. უოტკინსი (John M. Watkins).

ჟურნალი გამოდიოდა ლონდონში და მასში თანამშრომლობდნენ დასავლეთ ევროპის სახელმძღვანელო მეცნიერები. სანიმუშოდ მოვიყვანთ ამ ჟურნალის 1912 წლის III ტომის № 3-ის შინაარსს, რომელშიც ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომიც არის დაბეჭდილი, საიდანაც შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ჟურნალის მეცნიერული დონე და მიმართულება: გ. მიდი, ფსიქიკის ტალღის აღმავლობა; ჯ. უიქსთიდი, უილიამ ბლეიკის მეთოდი; ჰ. ა. დაკინფილდი, ტოტემიზმი ძველ აღთქმაში; ედმუნდ გ. გარდნერი, დანტეს „ვიტა ნუოვას“ მისტიკური ასპექტი; რობერტ ეისლერი, ჯონი-იოჰანი-ოანესი? (როგორც ვხედავთ, რ. ეისლერიც თანამშრომლობდა ამ ჟურნალში, გ. შ.); ჰ. სტენლი რედგროუვი, სულის ხედვა: ქრისტიანული მისტიციზმის ესეი; ა. რ. ჰორვუდი, ბუნების მნიშვნელობა; ი. ჯავახიშვილი, მთვარის ღვთაება წმ. გიორგი; კ. ს. ანდერსონი, რწმენის არსი: ნარკვევი ქრისტიანობის წარმოშობაზე; მიწის სიმღერა — ლექსი ევა მ. მარტინისა; ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვები და შენიშვნები და სხვ.

აღნიშნულ ჟურნალში ივანე ჯავახიშვილის ორი ნაშრომია გამოქვეყნებული: პირველი დაბეჭდილია „The Quest“-ის 1912 წლის № 2-ში (გვ. 225—237) და ასეა დასათაურებული:

„სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი ი. ჯავახიშვილი“
 შვილი, ხალხური ზღაპრები და ქართველთა უძველესი წარ-
 მართული რელიგია“ (The Folk-tales and ancient pagan re-
 ligion of the georgians, prof. J. Javakhishvili, of the Uni-
 versity of St.—Petersburg), ხოლო მეორე შრომა ჟურნალის
 ამავე 1912 წლის III ტომის № 3-ში (გვ. 528—545) ამგვარი
 სათაურით არის წარმოდგენილი: „სანკტ-პეტერბურგის უნი-
 ვერსიტეტის პროფესორი ი. ჯავახიშვილი, მთვარის ღვთაება
 წმ. გიორგი“ (St. George the Moon—God, prof. J. Javakhi-
 shvili, if the University of St.—Petersburg). ორივე ნაშრომს
 ბოლოში მიწერილი აქვს: „თარგმანი ქართულიდან მიხეილ
 წერეთლისა“ (Translated from the Georgian by Michael
 Tseretheli).

მაშასადამე, უკვე გაირკვა ივანე ჯავახიშვილის ჩვენთვის
 საინტერესო ნაშრომთა ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი: იგი
 აღმოჩნდა უცხოეთში მოღვაწე ცნობილი ქართველი მეცნიე-
 რი პროფესორი მიხეილ (მიხაკო) წერეთელი.

ახლა საინტერესოა, ივანე ჯავახიშვილის რომელი შრომე-
 ბის თარგმანია ინგლისურ ჟურნალში წარმოდგენილი? ტე-
 ქსტობრივმა შედარებამ ნათელყო, რომ პროფ. მ. წერეთელს
 ინგლისურად უთარგმნია ივანე ჯავახიშვილის „ქართველ-
 ერის ისტორიის“ I ტომის 1908 წლის პირველი გამოცემის
 მესამე თავი, რომელიც ორიგინალში ასეა დასათაურებული:
 „ქართველების ეროვნული წარმართობა“ (გვ. 83-117).

მთარგმნელს — პროფ. მ. წერეთელს ი. ჯავახიშვილის
 „ქართველი ერის ისტორიის“ I ტომის ეს თავი ორ ნაწილად
 დაუყვია: პირველისთვის დაურქმევია „ხალხური ზღაპრები
 და ქართველების უძველესი წარმართული რელიგია“ (იგი
 უდრის ორიგინალში წარმოდგენილ 83-98 გვერდებს შესავ-
 ლით და ქვესათაურით: „ღვთაებათა უფროს-უმცროსობა
 ქართულ სახალხო პოეზიაში“), რომელიც დაუბეჭდავს The
 Quest“-ის 1912 წლის III ტომის № 2-ში, ხოლო მეორე
 ნაწილისთვის უწოდებია „მთვარის ღვთაება წმ. გიორგი“
 (იგი უდრის ორიგინალში წარმოდგენილ 98-117 გვერდებს
 ქვესათაურით: „ქართველები უზენაეს ღვთაებად მთვარეს
 (თუთა თთუე) სთვლიდნენ“).

თარგმანში შეინიშნება ზოგიერთი შემოკლებანი და გარ-

დასვლები, მაგრამ, საერთოდ, იგი ყურადღებას იმსახურებს სეზონური და მეცნიერული კეთილსინდისიერებით. მისი მონაცემები საქართველოში ჩამოვიტანეთ და ივანე ჯავახიშვილის პირად საარქივო ფონდს გადავცემთ.

დღეიდან აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის მდიდარ მეცნიერულ მემკვიდრეობას მისი სახელგანთქმული შრომის აღრიხდელი უცნობი ინგლისური თარგმანებიც შეემატება!

„ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენში უცნობი ლექსიკონი

გადავიღე და საქართველოში ჩამოვიტანე ჩვენში სრულიად უცნობი „ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონის“ პირი, რომელიც ამ საუკუნის 30-იან წლებში შეუდგენია და 1937 წელს პარიზში დაუბეჭდავს ივ. გახოკიძეს (1883-1943).

ლექსიკონისათვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობაში ავტორი წერს: „განზრახული მქონდა ვეფხვის ტყაოსნის გამოცემა, მაგრამ სიძვირის გამო, ეს ვერ მოვახერხე. ვ. ტ.-სთვის დამზადებულ ლექსიკონს საფუძვლად უძევს დ. კარიჭაშვილის მიერ გამოცემული ვ. ტ.-ის ლექსიკონი, რომელიც შევაგვსე სხვადასხვა ლექსიკონიდან. მრავალ შემთხვევაში ვისარგებლე ბ-ნ მ. წერეთლის რჩევით, რისთვისაც მას მადლობას ვუძღვნი. მეტად ბედნიერად ჩავთვლი თავს, თუ მკითხველს ეს ლექსიკონი ვ. ტ.-ის კითხვას გაუადვილებს“.

როგორც ვიცით, დ. კარიჭაშვილმა თბილისში ორჯერ გამოსცა „ვეფხისტყაოსანი“ ვრცელი ლექსიკონის დართვით: პირველად — 1903 წელს, მეორედ — 1920 წელს. ამთგან რომელი გამოცემით ისარგებლა ივ. გახოკიძემ, — არაფერს ამბობს. შედარებამ გამოარკვია, რომ ივ. გახოკიძეს ხელთ ჰქონია დ. კარიჭაშვილის მიერ 1920 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსნისთვის“ დართული ლექსიკონი. ამას გვაფიქრებინებს კიდევ ერთი ასეთი დეტალიც: „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგი დ. კარიჭაშვილს 1903 წლის გამოცემაში ასე ჰქონდა დასათაურებული: „ვეფხისტყაოსნის წინასიტყვაობა“, ხოლო 1920 წლის მეორე გამოცემაში კი იგი ასე შეუცვლია: „ვეფხისტყაოსნის თავნართი“. ივ. გახოკიძესაც თავის ლექსიკონში პოე-

მის დასაწყისის სათაური სწორედ ამგვარად აქვს შეტანილი: „ვეფხისტყაოსნის თავნართი“.

ივ. გახოკიძის ლექსიკონი დ. კარიჭაშვილისაგან განსხვავებულადაა შედგენილი: მასში პოემის განსამარტი სიტყვები ჩვეულებრივ ანბანის რიგზე კი არ არის გაწყობილი, არამედ პოემის თავებისა და ტაეპების (სტროფების) თანამიმდევრობის მიხედვით არის ახსნილ-განმარტებული. იწყება პირველი ტაეპით, მთავრდება 1575-ე ტაეპით. არა აქვს ბოლო (დ. კარიჭაშვილის გამოცემით) 1576-ე ტაეპის განმარტება.

გარდა იმისა, რომ აღნიშნული ლექსიკონი და მისი ავტორი ჩვენ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში ბიბლიოგრაფიულადაც სრულიად უცნობია (შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, 1712-1956 წლები, თბ., 1957), ჩვენ ინტერესს მისდამი ის ფაქტიც აძლიერებს, რომ მის შედგენაში თურმე თავისი წვლილი შეუტანია გამოჩენილ მეცნიერს და „ვეფხისტყაოსნის“ ისეთ დიდ მცოდნეს, როგორც გახლდათ პროფესორი მიხ. წერეთელი, ხოლო დაბეჭდილა მეორე ასევე ცნობილი რუსთველოლოგის რედაქტორობით. ამდენად, „ვეფხისტყაოსნის“ აღნიშნული უცნობი ლექსიკონი გარკვეული შენაძენია ჩვენი რუსთველოლოგიური ლიტერატურისათვის და ერთგვარ სამსახურს გაუწევს პოემის ტექსტის შესწავლით დაინტერესებულ მკვლევარებს.

ილია ჭავჭავაძე ოქსფორდში

მართალია, თავისი ცხოვრების დაისზე ილია ჭავჭავაძემ ორჯერ იმოგზაურა ევროპაში (1900-01 წწ.), მოიარა გერმანია, ავსტრია, საფრანგეთი, იყო ბერლინში, დრეზდენში, კარლსბადში, ვენასა და პარიზში (ამის შესახებ დაწერილებით იხ. ჩემი წერილი, ილია ჭავჭავაძე ევროპაში, ყურნ. „ქობრობი“, № 2, 1982), მაგრამ დიდი ქართველი მწერალი არასდროს ყოფილა შექსპირის ქვეყანაში და კერძოდ, არც ოქსფორდში ჩასულა ოდესმე. მიუხედავად ამისა, მარჯორი და ოლივერ უორდროპების რუდუნების წყალობით, ილია ჭავჭავაძის უკვდავ სულს დაუსადგურებია ინგლისის ამ უმშვენიერეს და უძველეს ქალაქში, მართლაცდა მსოფლიოს ამ საუ-

ნივერსიტეტო ცენტრში და, უწინარეს ყოვლისა, ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბიბლიოთეკის კედლებზე, სადაც დაცულია უორდრობთა უმდიდრესი კოლექცია.

1981 წელს, ინგლისში სამეცნიერო მივლინებით პირველად ყოფნისას, უორდრობთა კოლექციაში გამოვლენილი ილია ჭავჭავაძის უცნობი ნაშრომი „წმინდა ნინოს ცხოვრების შესახებ“, ილიას 1894-1904 წლებში მარჯორი უორდრობისადმი გაგზავნილი ოთხი წერილი, ილია ჭავჭავაძის ღირსეული მეუღლისა და ნახევარი საუკუნის მანძილზე მისი ცხოვრების ერთგული თანამგზავრის ოლდა გურამიშვილი-ჭავჭავაძის ორმოცდაათამდე უცნობი წერილი (1894-1911 წწ.) მარჯორი და ოლივერ უორდრობებისადმი, ილიას უმცროსი და უსაყვარლესი დის — ელისაბედ ჭავჭავაძე-საგინაშვილის უბრწყინვალესი წერილი ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკული დაღუპვის გამო, აგრეთვე, ქუთაისელი პედაგოგის — ვენერა ბერიძის ბარათი ილიას სიკვდილისა და დასაფლავების შესახებ ჯერ ნაწილობრივ გაზეთ „კომუნისტში“ გამოვაქვეყნე, ხოლო მთლიანად შევიტანე ახლახან გამოცემულ ჩემს წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“ (გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1984).

ამჯერად მკითხველს ვთავაზობთ ინგლისში ამჟამინდელი მივლინების დროს მოძიებულ ახალ მასალებს ილია ჭავჭავაძის გარშემო.

§ 1. გაზეთი „რაიონი“ ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის შესახებ

იმდროინდელ ინგლისურ პრესაში ვეძებდი რაიმე გამოხმაურება ხომ არ იყო გამოქვეყნებული ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკულ სიკვდილთან დაკავშირებით. მით უმეტეს, რომ მახსოვდა ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლის დებეშის საპასუხოდ მარჯორი უორდრობის 1907 წლის 3 ოქტომბრის ფრანგულად მოწერილი წერილის ერთი ადგილი: „ქვირფასო მეგობარო! გმადლობთ, რომ დებეშაზე გვიპასუხეთ, ვერაფრით ვერ დავიჭერეთ ჩვენს გაზეთებში დაბეჭდილი ცნობების სიმართლე. ახლაც ძნელი წარმოსადგენია, რომ ასე სასტიკად მოკლეს თავადი ილია, რომელიც აგრერიგად გვიყვარდა, და დაჭრეს სა-

თხო და კეთილი კნენა ოლდა. გული ნაღველით გვეცხვება, საშინელი დანაკლისია საქართველოსათვის!“

სწორედ მარჯორის წერილის ამ ადგილის გამო ვწერდი ადრე: „აქედან ჩანს, რომ ინგლისური პრესა საგანგებოდ გამოხმაურებია წიწამურში დატრიალებულ ტრაგედიას. ცხადია, ეს გამოხმაურება დიდ ინტერესს იწვევს და ცალკე კვლევის საგანია“ (იხ. ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბ., 1984, გვ. 335).

და აი, მართლაც, ერთ-ერთი უძველესი ინგლისური გაზეთის „ტაიმსის“ 1907 წლის 14 სექტემბრის ნომერში მე-5 გვერდზე დაბეჭდილი აღმოჩნდა შემდეგი შინაარსის ცნობა:
„თავადის მკვლელობა

ტფილისი, 13 სექტემბერი

თავადი ილია ჭავჭავაძე — სახელმწიფო საბჭოს წევრი მოკლეს დუშეთის რაიონში. ამავე დროს მძიმედ დაჭრეს თავადის მეუღლე — კნენა ჭავჭავაძე“.

როგორც ახლა უკვე დოკუმენტურად დასტურდება, წიწამურის ტრაგედიის ექოს ლონდონამდეც მიუღწევია, ცნობილი ინგლისური გაზეთის ფურცლებზე აღბეჭდილა უდიდესი ქართველის ტყვიით წაქცევის შემზარავი ცნობა და მას საერთაშორისო რეზონანსი შეუძენია. სწორედ ამ გზით გაუგია ეს შემადრწუნებელი ამბავი ჩვენი ხალხის ერთგულ მეგობარსა და ილიას უკვდავი ნიჭის თაყვანისმცემელს მარჯორი უორდროპს და თავისი გულწრფელი სამძიმარი გამოუთქვამს მგლოვიარე საქართველოსათვის!

§ 2. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა მარჯორი უორდროპისეული გამოუქვეყნებელი ინგლისური თარგმანები

1981 წელს გაზეთ „კომუნისტში“ ვწერდი: „დღემდე სპეციალისტებისა და ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის ცნობილი იყო ილია ჭავჭავაძის „განდეგილის“ და „მგზავრის წერილების“ მარჯორი უორდროპისეული ინგლისური თარგმანები. ამათგან, „განდეგილის“ თარგმანი 1895 წელს გამოქვეყნდა ლონდონში, ხოლო ოქსფორდში ხელნაწერის სახით დაცული „მგზავრის წერილების“ მარჯორისეული თარგმანის შესახებ პირველი ცნობები ჯერ კიდევ ამ ორი ათეული წლის

წინ დაბეჭდა ლ. თაქთაქიშვილ-ურუშაძემ თავის ფრანგულ-
 ყურადღებო ნარკვევებში (იხ. „ცისკარი“, 1958, № 5; მარჯორის
 უორდრობი, თბ., 1965, გვ. 74—79), თუმცა თვით თარგმა-
 ნის ტექსტს დღემდე არ იცნობს ჩვენი მკითხველი საზოგა-
 დოება.

ამას გარდა, ოქსფორდში, უორდრობების ფონდში დაცუ-
 ლია „კაცია-აღამიანის“ და „გლახის ნაამბობის“ მარჯორისეუ-
 ლი ინგლისური თარგმანები როგორც ავტოგრაფის, ისე მან-
 ქანაზე დაბეჭდილი ხელნაწერების სახით. „კაცია-აღამიანის“
 თარგმანის თარიღია 1900 წელი, ხოლო „გლახის ნაამბობის“
 თარგმანის ზუსტი თარიღი უცნობია. როგორც ჩანს, ისიც ამა-
 ვე წლებში უნდა იყოს შესრულებული.

აღნიშნულ თხზულებებთან ერთად აქვეა ილია ჭავჭავაძის
 „ავტობიოგრაფიის“ ინგლისური თარგმანი, რომელიც ოლი-
 ვერ უორდრობს შეუსრულებია და საკუთარი შენიშვნებიც
 დაურთავს“ (იხ. ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, გვ.
 339-340).

წლებადელი მივლინების დროს გადავიღე და საქართვე-
 ლოში ჩამოვიტანე ილია ჭავჭავაძის აღნიშნულ თხზულებათა
 („მგზავრის წერილები“, „კაცია-აღამიანი“, „გლახის ნაამბო-
 ბი“, „ავტობიოგრაფია“) მარჯორი უორდრობისეული გამო-
 უქვეყნებელი ინგლისური თარგმანების ქსეროასლები და მი-
 კროფილმები.

დანამდვილებით ირკვევა, რომ ყველა ისინი მარჯორი
 უორდრობს უთარგმნია ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა 1892
 წლის ქართველთა ამხანაგობის გამოცემის II ტომის მიხედ-
 ვით (აქვე შევნიშნავ, რომ მარჯორი უორდრობს თავის ბიბ-
 ლიოთეკაში ჰქონდა აღნიშნული გამოცემის ილიას მიერ ნაჩუ-
 ქარი ოთხტომეულის სრული კომპლექტი). ამათგან, „მგზავ-
 რის წერილები“ ნათარგმნია მთლიანად, ხოლო „კაცია-აღა-
 მიანი“ და „გლახის ნაამბობი“ — არასრულად, კერძოდ, „კა-
 ცია-აღამიანიდან“ ნათარგმნია წინასიტყვაობა, I-II თავები
 და III თავის პირველი აბზაცი, ხოლო „გლახის ნაამბობისა“
 კი I-II თავები (ნაწილობრივ).

ამას გარდა, გადავიღე და ჩამოვიტანე მარჯორი უორდრო-
 ბის მიერ ინგლისურად თარგმნილი თავისებური ქართული
 პოეზიის ანთოლოგია, რომელშიც შესულია ვახტანგ ორბე-

ლიანის, გრიგოლ ორბელიანის, რაფიელ ერისთავის, გრიგოლ ვოლსკის ლექსების მარჯორისეული გამოუქვეყნებელი ინსტიტუტის სური თარგმანები, მათთან ერთად, ილია ჭავჭავაძის ლექსების ასევე გამოუქვეყნებელი ინგლისური თარგმანები, შესრულებული მარჯორი უორდროპის მიერ ლონდონის მახლობელ აგარაკ ჩიზლპორსტში 1892-1895 წლებში. მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ინგლისურად თარგმნილი ილიას „ჩვენო არავო, რარიგ მიყვარხარ...“ („აჩრდილიდან“), „ელეგია“ („მკრთალი ნათელი სავსე მთვარისა...“), „გაზაფხული“ („ტყემ მოისხა ფოთოლი...“), „ბაზალეთის ტბა“ და სხვ., გრიგოლ ორბელიანის „ჩემი ეპიტაფია“, „თამარის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“, რაფიელ ერისთავის „სამშობლო ხევსურისა“ და სხვ.

ჩვენი მკითხველისათვის უცნობი ყველა ამ თარგმანის საგანგებო შესწავლა და გამოქვეყნება ხელს შეუწყობს მარჯორი უორდროპის მთარგმნელობითი ხელოვნების უკეთ გაცნობას და, რაც მთავარია, ქართული პოეზიისა და პროზის ამ შედეგების ინგლისურენოვანი სამყაროსათვის სრულყოფილად მიწოდების კეთილშობილურ საქმეს.

§ 3. ოლლა ჭავჭავაძის ორი უცნობი წერილი

ოქსფორდიდან კიდევ ჩემოვიტანე ოლლა ჭავჭავაძის ორი უცნობი წერილი რუსულ ენაზე, რომლის გადმოღება 1981 წელს ვერ მოვახერხე.

წერილები დაწერილია 1910 წლის დეკემბერში და გაგზავნილია თბილისში ამ დროს სტუმრად მყოფი ოლივერ უორდროპისათვის, რომელიც ცხოვრობდა სასტუმრო „ლონდონში“ (ამჟამად ათონელის ქ. № 31-ში მდებარე სახლში).

აი, ისინიც:

I.

1910 წ. 18 დეკემბერი.

ღრმად პატივცემულო ძვირფასო ოლივერ!

დამდეთ პატივი და მინახულეთ. თქვენი ნახვა ჩემთვის იმასვე უდრის, ჩემს ახლოს რომ ჩემი წმინდათა წმინდა მარჯორი დაფრინავდეს! თქვენ, ჩემო მფარველო, ნუ მიმატოვებთ

და ნუ მომაკლებთ თქვენს კეთილშობილ კაცთმოყვარეობას.
გელოდებით.

თქვენი გულწრფელად პატივისმცემელი
ო ლ ლ ა ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ი ს ა .

P. S. თქვენი საქართველოში ყოფნა სიმშვიდეს მაძლევს. გუშინ ლეისტმა შემოიარა ჩემთან და სხვათა შორის, თქვენზე მკითხა, ხომ არ ჩამოსულაო? მე რადგან ვიცოდი, რომ ერთმანეთი ჯერ არ გენახათ, — არ ვიცი-მეთქი, — ვუპასუხე. ალბათ, ჩამობრძანდით! შესაძლოა, თქვენ გუშინ უკვე კიდეც ინახულეთ იგი. როცა გნახავთ, გეტყვი. ექიმი არ მოსულა, საწყენია! გელოდებით.

II.

1910 წ. 19 დეკემბერი

ღრმად პატივცემულო ძვირფასო ოლივერ!

იმედი მაქვს, თქვენ გულთან ახლოს მიიტანთ ჩემს თხოვნას და ჩემგან სახსოვრად იქონიებთ ქართულ სასმისს, ხოლო თასი გთხოვთ გადასცეთ დედათქვენს, რომლის ღრმა პატივისმცემელიც გახლავართ. ნუ დამივიწყებთ და თქვენი ნახვით მანუგეშეთ.

გულწრფელად თქვენი ღრმა პატივისმცემელი
ო ლ ლ ა ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ი ს ა .

თქვენს ღმობიერ ყურადღებას მე ძლიერ ვუფრთხილდები და ვაფასებ და ნუგეშს მგვრის. თუ ღირსი არ ვიყო თავის დღეში ვერ გავბედავდი თქვენ შეწუხებას (ხაზგასმული ფრაზა ოლლა ჭავჭავაძეს ქართულად მიუწერია თავისი რუსული ბარათისათვის)¹.

აქვეა ოლლა ჭავჭავაძის მიერ 1909 წლის დეკემბერში თბილისიდან ოლივერ უორდროპისთვის ფრანგულ ენაზე გაგზავნილი დეპეშა მარჯორის გარდაცვალების გამო:

„ტფილისი, 1909, XII

ბელმონტი, სევენოუქსი, ოლივერ უორდროპს
უსაზღვროდ დამწუხრებული ვარ, წერილსაც მალე მიიღებთ
ო ლ ლ ა ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ი ს ა .“

¹ ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 38/1-2,3.

აქ იგულისხმება ოლღა ჭავჭავაძის 1909 წლის 17 დეკემბრის წერილი ფრანგულ ენაზე, რომელშიც იგი გამოთქვამს უდიდეს სულიერ ტკივილს იმის გამო, რომ „ადარ არის ასეთი ერთგული და ღირსეული მეგობარი, რომ ამ დიდებულმა გულმა ფეთქვა შეწყვიტა...“.

გვსურს აქვე მკითხველს ვაცნობოთ, რომ გადავიღეთ და საქართველოში ჩამოვიტანეთ ოლღა გურამიშვილი-ჭავჭავაძის მიერ მარჯორი და ოლივერ უორდორპებისადმი ქართულ და ფრანგულ ენებზე მიწერილი წერილების ქსეროასლები, რომელთა ტექსტები 1981 წელს მივლინების დროს გვქონდა გადმოწერილი და გამოქვეყნებული ნაწილობრივ ჯერ გაზეთ „კომუნისტში“, ხოლო სრულად წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“. ამ უაღრესად მნიშვნელოვან ხელნაწერთა პირებს ილია ჭავჭავაძის თბილისის სახლ-მუზეუმსა და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს გადავცემ.

რაც შეეხება ოლივერ უორდორპისთვის 1910 წლის 23 დეკემბერს გაგზავნილ მარიამ წერეთლის წერილს, იგი ჩვენთვის საყურადღებოა, პირველ რიგში, როგორც საფოსტო ქაღალდი, რომელზედაც სტამბური წესით ძველი ქართული ციხე-კოშკის, ბატისფრთისკალმიანი გრაგნილისა და ყვავილოვანი ტოტით შემკულ წაქცეული ღირის ფონზე გამოსახულია ილია ჭავჭავაძის პორტრეტი. ილიას ტრაგიკული აღსასრულის შემდეგ ამ წესითაც გაუმრავლებიათ მისი უკვდავი სახება!..

მოგონებები ილიაზე

ინგლისში ყოფნისას ვცდილობდი შეძლებისდაგვარად თავი მომეყარა უცხოეთში გაფანტული მოგონებებისათვის ილია ჭავჭავაძის შესახებ, რადგან ამ მოგონებათა ავტორები ილიას თანამედროვენი, მისი უშუალო თვითმხილველნი არიან და ბევრ ისეთს ძვირფას ცნობას გვაწვდიან, რომლებიც ახალი კუთხით აშუქებენ ჩვენი უკვდავი წინაპრის პიროვნების, მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მრავალ იღუმალებით მოცულ მხარეს.

ამ მოგონებებში შესაძლოა წავაწყდეთ ჩვენი ლიტერატურათმცოდნეობის პოზიციებისაგან განსხვავებულ საკითხთა

განმარტებებსა და ინფორმაციას, მაგრამ მკითხველის იგი მაინც ძვირფასი იქნება როგორც ისტორიულ მემკვიდრეობის მასალა, რომლებიც გარკვეული კუთხით აშუქებენ ამა თუ იმ მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ბიოგრაფიას, მათს შეხედულებებს.

ამ როგონებათაგან ამჯერად ამოვკრიბე ჩვენი მკითხველისთვის საინტერესო ადგილები, სადაც იგი იპოვის უამრავ ახალ ცნობას ილიას დამოკიდებულების შესახებ ე. წ. საგლესო ბანკებთან თუ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლის თაობაზე, ან კიდევ, ვიგებთ თავიდანვე თურმე როგორ დიდ ანგარიშს უწევდა ჩვენი მწერალი მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა დამწყებ მეცნიერს ივანე ჯავახიშვილს; აქვე ნახავთ 1890-იან წლებში ილიას სამუშაო კაბინეტის სანდო აღწერილობას ყოფილ ნიკოლოზის (ამჟამად კალინინის) ქუჩაზე მდებარე „ივერიის“ რედაქციის შენობაში — უმცროსი დის ელისაბედ ჭავჭავაძე-საგინაშვილის სახლში, რაც გამოგვადგება მისი ამჟამინდელი რეკონსტრუქციის დროს; თვალს გაადევნებთ ე. წ. „ბანკოვიადის“ მწვავე შეტაკებებს და აქ ილიას ორატორულ ხელოვნებას; აქვე გაიღვებთ ზოგიერთი იმდროინდელი ჩვენი მოღვაწის ლანდები; კიდევ ერთხელ დარწმუნდებით ქართველ ახალგაზრდობასა და მის მომავალზე ილიას ყოველდღიურ ზრუნვაში; ამოიკითხავთ საინტერესო დეტალებს ილიას პირადი ცხოვრებიდან, „ივერიის“ რედაქციის მუშაობიდან, პეტერბურგში სახელმწიფო საბჭოს კომისიაში ილიას მგზნებარე გამოსვლიდან...

§ 1. ეპატარინე გაბაშვილის ვაჟი — რევაზ გაბაშვილი იპონებას:

...მეცხრამეტე საუკუნეში მართალი იყო ქართველი საზოგადოება, რომელმაც ფრანგი მოგზაურის შეკითხვაზე: — ვინა გყავთ ყველაზე დიდი პიროვნებაო? — უპასუხა *Il Ya Ili* (სიტყვათა თამაშია, ფრანგულად ნიშნავს: ეს არის ილია გ. შ.).

...მახსოვს, ილია მოდიოდა ყოველ ახალ წელიწადს სათავადაზნაურო სკოლაში, უკან მოსდევდა მოსამსახურე ორი ვებერთელა კალათით და თვალდაცეცებულ მოწაფეებს ბლუ-

ჯა-ბლუჯად გვირიგებდა კამფეტებს და სხვა ტკბილეულებს. ასე მგონია დღესაც, სიმბოლოდ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ილიას ეს გულუხვობა, თუ როგორ ურიგებდა მთელ ქართველ ერს თავის გულისა, გონების და ხელის ნაწარმოებსა.

...ნამდვილი ომი, — უამისოდ ვერც ერთი ქართული საქმე ვერ გასძლებს, — გათამაშდა ჩემს ყმაწვილობაში, როდესაც ილია ჯერ ცოცხალი იყო, — „ბანკობიანას“ სახელით. ხუმა-რანი თუ პოეტები, ჟურნალისტები და პუბლიცისტები, ტლანქი მოენე თუ კარიკატურისტები, მთელი ქართველი საზოგადოება იყო გაყოფილი და აყოლილი თავად-აზნაურობის ამა თუ იმ ბანაკს: „ქაფქაფადისტები“ და „მაჩაბელისტები“ გააფ-თრებით ებრძოდნენ ერთმანეთს. ვანო მაჩაბელის მომხრე ქართლელი თავადაზნაურები ტივეებით ჩამოდიდოდნენ თბილი-სში და კახელნი ცხენ და ცხენ ან „დილიყნებითა“.

ყოველი კრება იყო მძაფრი პაექრობა არა მარტო ილიას ენამჭევრობის „მძიმე არტილერიასა“ და ვანო მაჩაბლის მჭერმეტყველების „მსუბუქ ცხენოსნებს“ შორის, არამედ გონებით უფრო ნაკლებ, ვიდრე სატევერითა და რევოლვერით შეიარაღებულთა შორის.

მაგრამ ილიას ძალუმი ლოდიკა, სარკაზმებითა და მჭრელი ირონიით შეზავებული სიტყვა, არა მარტო სჯობნიდა მუდამ, არამედ, რაც მთავარია, — ანელებდა მოწინააღმდეგეთა სიმ-ძაფრეს და კრება არასოდეს გადასცდენია პარლამენტალურ წესებს.

ერთხელ, მიხეილ მაჩაბელმა, ილიას ყველაზედ მოუსვენარმა მოწინააღმდეგემ, ტაშიც კი დაუკრა ილიას, ალტაცე-ბულ კრებასთან ერთად.

— ბატონებო! — წამოდგა ილია, — სისულელე ხომ არა წამომცდა რა, მიშო მაჩაბელიც კი ტაშს რომ მიკრავსო?

ერთ-ერთ წინა კრებაზედ, მიხეილ მაჩაბელს, აზრის დასა-სურათებლად უთქვამს: „ერთხელ თიანეთს მივდიოდი, ბუ-რუსი იყო საშინელი, გზა დამებნა და შორიდან ძაღლის ყე-ფა შემომესმა, ალლოთი ავყევი და გზაც გამოჩნდაო“. ამის შემდეგ ვიღაც არტილერიის ლენერალს უსაყვედურებია ილიასთვის: „ბატონო ილია, თქვენ სარგებლობთ თქვენი ცო-დნითა და პრესტიჟით და საზოგადოებაზე ახდენთ გავლენას, სინამდვილეში კი მიხეილ მაჩაბელი მართალიაო“. ილიას

კვლავ დაუსაბუთებია თავისი აზრი და დაუმტკიცებია კოლო-
ლიკისა და ცოდნის წინააღმდეგ ვერავითარ არტილერიას
არაფერი შეუძლიანო, და რაც შეეხება ალღოს, მე ხომ მიშო
მაჩაბელი არა ვარ, „ბურუსში ავეყვე ძაღლის ყუფასაო“.
მომხრეთ და მოწინააღმდეგეთ ისეთი სიცილი აუტეხიათ, რომ
შემდეგ კრებებზედაც კი მიხ. მაჩაბელს და არტილერიის ლე-
ნერალს ხმა აღარ ამოუღიათ.

საბოლოოდ ილიამ გაიმარჯვა, მისი პირადი მეგობარი
ივანე მაჩაბელი კი მისტერიულად დაიკარგა. ამ ამბავმა დიდი
მღელვარება გამოიწვია, მაგრამ ზეთივით გადაესხა „ბანკობია-
ნას“ ზღვას... სტიქიონი დაწყნარდა და მას აქეთ, ილიას მე-
საჰეობით, ბანკის გემს ყოველწლიურად მოჰქონდა საქარ-
თველოს სალაროში ერთი მილიონი მოგება. ნახევარი ხმარ-
დებოდა ბანკისავე გაძლიერებას, უძრავ და მოძრავი თანხების
სახით და მეორე — გამოუკლებლივ, იყო ნამდვილი ბიუჯეტი
ქართული საზოგადოებისა. ილიას შემდეგაც ქართულ სალა-
როში ყოველწლიურად შედიოდა ნახევარ მილიონი ოქროს
მანეთი, რაც ახლანდელი ანგარიშით უდრის 150 მილიონ
ფრანკს.

1917 წლის ნოემბერში ხომ ილია ჭავჭავაძის დისწულმა,
ნეტარხსენებულმა კოტე აფხაზმა ქართველ ხალხს გადასცა
ილიას ბანკის შენაძენი ქონება, 26 მილიონი ოქროს მანეთის
ღირებულებისა (ე. ი. 8 მილიარდი ფრანკის) და ის დაედვა
საფუძვლად ჩვენს დამოუკიდებლობასაც.

აი, ვინ იყო კიდევ ილია, და არა მარტო პოეტი და მწვე-
ლი პოლემისტი; და ნუ გაგიკვირდებათ, რომ „ბანკობია-
ნობის“ დროს, კიდევ ერთმა გაბაშვილმა ვერ მოითმინა და
ვინმე ბრწყინვალე თავადიშვილს, — ილიას რომ შეეხო უკმე-
ხი სიტყვით, — თავზე ქოლგა დაამტვრია ბრწყინვალე ლოყა-
ში. ეს იყო ეკატერინე გაბაშვილი!

ლეგენდა უმატებს: როცა ილიამ გაიმარჯვა, ბრწყინვალე
თავადიშვილმა ბოდიში მოიხადა, დამსჯელ ხელზე ეამბორა
ეკატერინეს და უთხრა: „მართალი ბრძანდებოდით, ქალბატო-
ნო, ილიას მგმობს იმაზე მეტიც ეკადრებოდაო“!... (ე. „ერის
დიდება“, № 5, პარიზი, 1958).

...მსოფლიო ომის წინა დროს დაარსებულმა ასეთი ტიპის ბანკებმა, თვით გლეხობის მიერ წარმოებულმა (ილია სწორედ ასეთი ტიპის ბანკებზე უთითებდა), დიდი სამსახური გაუწია გლეხობას. თითქმის ყოველ დიდ სოფელში დაარსებული იყო ასეთი ბანკები და დღითიდღე თავიანთ მუშაობას აფართოებდნენ.

მთავრობის მიერ განზრახული ბანკები, რომელსაც იცავდა ლევან ჯანდიერი და იწონებდა ჩვენი საზოგადოების დიდი ნაწილი იმ დღეს, ჩვენს გლეხობას არავითარ სარგებლობას არ მოუტანდა, პირიქით, დააველებდა მას, როგორც ძველი, ვორონცოვის მიერ დაარსებულმა „პრიკაზებმა“ დაავალიანეს და გააღატაკეს ჩვენი თავად-აზნაურობა. „წვრილი საგლეხო კრედიტის საქმე ცოცხალი საქმეა — ამას თვით გლეხები უნდა განაგებდეს და არა მოხელენი და ხალხის გარეშე მდგომნი პირნი. მოხელეების ზანტი და საქიროების მიუხვედრელი საქმიანობა მხოლოდ და მხოლოდ მანებელი შეიქმნება და დააქცევს გლეხაკობას“-ო. ილიამ ეს ჩვენ მიერ მოკლედ მოყვანილი აზრები, მთელი მეცნიერების მასალებით დაასაბუთა და დაიპყრო ამით მსმენელთა ყურადღება. თავის საფუძვლიანი მოსაზრებანი ილიამ დაავიროგვინა ხალხში გაგონილი ამბით: როცა ტფილისიდან ბაქოსაკენ რკინისგზის გაყვანა უნდოდათ, ჩვენში მოვიდნენ განათლებული ქვეყნების ვაჭარ-სოვდაგარები, დიდი ფულის პატრონები, დაიბარეს ჩვენი ვაჭრის-სოვდაგარებიცო და უთხრეს. „ჩვენ ფიქრად ვაქვს ტფილისიდან ბაქომდის რკინიგზა გავიყვანოთ, — მოდით თქვენც დაგვეხმარეთ, თქვენი წვლილი შემოიტანეთ ამ საქმის განსახორციელებლად“-ო. ჩვენებმა ჰკითხეს: „რა არის ეს რკინიგზა“-ო. იმათ უპასუხეს: „ეს ის არის, რომ დღეს რომ ბაქომდინ ერთ კვირას უნდებოთ, რკინიგზით დღე-ღამეში ჩახვალთ“-ო. ჩვენებმა უპასუხეს: „ეს ძალიან კარგი საქმე ყოფილა“, მხოლოდ სთხოვეს ევროპელებს: „მობრძანდით და ერთ რასმე გაჩვენებთ“-ო. გაუძღვენ ჩვენებური ვაჭარ-სოვდაგარები და მიიყვანეს ერთ დიდ შენობასთან და მოახსენეს მათ: „აი, ამ შენობის პირველ სართულში მოთავსებულია საოლქო სასამართლო და მეორე სართულში სასამართლო პალატა; თუ ღმერთი

გრწამთ, ეგ თქვენი რაღაცა რკინიგზა ყოფილა, პირველად თულიდან მეორე სართულამდის გააბით, რომ ზეპირად გზაში მთელი წელიწადი არა რჩებოდეს“-ო.

როცა ეს ამბავი გაათავა ილიამ, საზოგადოებას მიმართა და უთხრა: აი, როგორი მოხელეების ხელში უნდა ჩააგდოს ცოცხალი საქმე ბატონ ლევან ჯანდიერმა და ამით გაათავა თავისი სიტყვა. ლევანისა და მთავრობის პროექტიც ამ საზოგადოებას არ გასცილებია.

* * *

წელიწადი არ მახსოვს, — ვგონებ 1903 წელს იყო (სინამდვილეში ეს 1906 წელს იყო, შდრ. ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1981, გვ. 85. გ. შ.) ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერმა, კეთილსინდისიერმა მკვლევარმა, პროფესორ ივ. ჯავახიშვილმა ჩვენს დედაქალაქ ტფილისში, ყოფილ არტისტიულ თეატრის დიდ დარბაზში (დღევანდელი რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო აკადემიური თეატრის შენობა, გ. შ.) საჯარო ლექცია წაიკითხა საქართველოს ეკონომიური ცხოვრების შესახებ. ლექციას მრავალი ხალხი დაესწრო; დაესწრო აგრეთვე ჩვენი დიდი ილიაც.

მოუცლელობისა და უდროობის გამო ი. ჭავჭავაძე საჯარო თუ სახალხო ყრილობებზე იშვიათად გამოჩნდებოდა ხოლმე, ექვს გარეშეა — ილიას კრებებზე დაუსწრებლობა სიზარმაცით არ აიხსნებოდა; იგი მეტად დატვირთული იყო მრავალი საქმით. თითქმის არ ყოფილა არც ერთი ქართული საქმე, რომლის დამწყებ-დამაარსებელი იგი არ ყოფილიყო. ორმოცდაათი წლის განმავლობაში ყველა ქართულ საქმეს ილიას ბედნიერი კალთა ჰქონდა გადაფარებული და ამ კალთის ქვეშ იზრდებოდა და იფურჩქნებოდა ქართული აზრი, ქართული ვითარება.

ვინ არ იცის, რა დიდი მოტრფიალე იყო ჩვენი ილია ქართველი ერის წარსულისა, ქართული ისტორიის ცოდნისა; რა რიგად შეხაროდა ჩვენ ქართველ ისტორიკოსებს, რა სათუთად ექცეოდა მათ ნაშრომ-ნამოღვაწარს. ბევრს ეხსოვება რა დიდის სიხარულით შეეგება გაზეთ „ივერია“-ში ი. ჭავჭავაძე იმ ამბავს, როცა ჩვენმა დაულალავმა მოღვაწემ დ. ბაქრაძემ

იმავე „ივერია“-ში საქართველოს დავიწყებული ისტორიის
 აღდგენისა და გახსენების პროგრამა დასტამბა. ილია შანიძის
 გამო თავის „ივერია“-ში 1888 წ. სწერს: „ბ-ნ დ. ბაქრაძეს
 სანატრელის სიდიდით შემოუფარგლავს თავისი საგანი. თუ
 ეს საგანი ამ პროგრამით შესრულდა, ჩვენ, ქართველებს,
 ხელთ გვექნება მთელი დიდი და ვრცელი სურათი ჩვენის აწ
 დავიწყებულის წარსულისა. ვისაც კი გაეგება რამ, სიხარუ-
 ლით აღტაცებულნი მოუთმენლად მოელიან იმ დღეს, როცა
 დაიბეჭდება ეს ისტორია, ვითარცა დიდს დღესასწაულს რას-
 მე. მართალნიც არიან“.

დიდ ილიას ღრმად ესმოდა ისტორიის ცოდნის მნიშვნე-
 ლობა და მას მრავალი მადლიანი და ღრმააზრიანი წერილები
 დაუბეჭდია ამის შესახებ. იგი ერთ-ერთ თავის წერილში
 ამბობს: „ჩვენ არაერთხელ გვითქვამს, რომ ერის პირქვე
 დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქიდან დაიწყება, როცა
 იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება
 თავის წარსულისა, თავის ყოფილი ცხოვრებისა. დავიწყება
 ისტორიისა, თავისის წარსულის, მომასწავებელია ერის სუ-
 ლით და ხორციტ მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წაწყმე-
 დისაცა. წარსული — მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი, რო-
 გორც აწმყო მომავლისა. ამიტომაც არის ნათქვამი ერთის
 ბრძენისაგან, რომ „აწმყო შობილი წარსულისაგან არის მშო-
 ბელი მერმისისაო“.

„ბევრს ერს ქვეყანაზედ სულაც არ ჰქონია წარსუ-
 ლი, სულაც არ ჰქონია ისტორია. ესე იგი იმისთანა ცნობიერი
 ცხოვრება, რომელიც გამოსახავს ხოლმე სულიერს და ხორ-
 ციელს ვინაობას ერთიანი კრებულისას, მის მიზიდულებას,
 მის აზრს და საგანს არსებობისას და რომელიც მკის თავის
 ღრობებისათვის და ამასთანავე სთესს მერმისისათვის. ამისთა-
 ნა ხალხი უბინაო კაცსა ჰგავს, რომელმაც არ იცის — ვინ
 არის, რისთვის არის, საიდამ მოდის და სად მიდის. უღმობე-
 ლი კანონი ისტორიისა ამისთანა ხალხს ვერ დაინდობს ეხლან-
 დელ დროში და სხვა უფრო ძლიერი ისტორიის მქონე ერი
 დაეძგერება თუ არა, თან გაიტანს და შეიწირავს ხოლმე.“

„ბევრით მეტი აღარ არის იგი ერი, რომელსაც ისტორია
 ჰქონია და იგი ისტორია დაუვიწყნია; აღარც ამისთანა ერსა
 აქვს მკვიდრად მოკიდებული ფეხი არსებობისათვის საჭიდა-“

ოთ, იმიტომ რომ რა იყო — ის დავიწყებული აქვს და მამა-სადამე, რა არის — არც ის იცის. არ იცის, რა გაიმადგროს, რისთვის გაიწიროს თავი, რას გამოესარჩლოს და რას არა... ფეხ-ქვეშიდამ გამოცლილი აქვს ის მაგარი მიწა, რომელსაც ისტორია შეადუღებს ხოლმე მამა-პაპათა ნაღვაწ-ნამოქმედა-რისაგან საშვილიშვილოდ ფეხმოსაკიდებლად და მოსამადგრებლად“...

თავისთავად საგულისხმოა, ასეთი აზრის მატარებელი ადამიანი იპოვნინდა დროს და პროფ. ივ. ჯავახიშვილის ლექციაზე დაესწრებოდა. ილია დარბაზის პირველ რიგში იჯდა და ლექტორს დიდის გულმოდგინებით უგდებდა ყურს. პატივცემულმა მეცნიერმა ურიცხვი მასალების ცოდნით მსმენელთ ფართოდ გადაუშალა ჩვენი წარსულის ეკონომიური ცხოვრება. რამდენადაც მახსოვს, სხვათა შორის, ჩვენი ერის თვალმარგალიტთა სიმდიდრეს შეეხო და ხშირად ამბობდა: ამდენი და ამდენი ათასი ლიტრა მარგალიტი მოგვეპოვებოდაო. ლექციის გათავებისას დარბაზში აუარებელმა ხალხმა მოიყარა თავი ილიას გარშემო. ყველა ერთხმად დალადებდა ლექციის ღრმა შინაარსიანობაზე. ერთი დამსწრეთაგანი მაინც მეტად გატაცებული ჩვენ წარსულში თვალმარგალიტის სიუხვით, ილიას აღფრთოვანებული მეტყველებით ეუბნებოდა: — ბატონო ილია, რა აუარებელი სიმდიდრე გვექონია, ნეტა სად დაიღუპა ამდენი თვალმარგალიტით... ილია მიხვდა, რომ აქ პატარა გაუგებრობა იყო და გატაცებულ მოსაუბრეს ნელის ხმით ჰკითხა: — თქვენ, ბატონო, როგორ გესმით ლიტრა მარგალიტი, ან რას გულისხმობთ მაგითო. თუ ლიტრა ისე გესმით, როგორც საწყაო, მაშინ ერთი ლიტრა ხორბალი ცამეტ გირვანქას უდრის; თუ ისე, როგორც საწონი, მაშინ უდრის ცხრა გირვანქას. თუ ასე გესმით, მაშინ საქართველოს ამდენი ხვინჯაც არ ექნებოდაო. არა, აქ ლიტრაში მარგალიტის ბუდე უნდა ვიფიქროთ. მარგალიტის შესანახ კოლოფს ლიტრას ეძახდნენო.

ერთხელ ილიას კიდევ 1905 წელს შევხვდით ჩვენ სამღვდელოების ერთ კრებაზე. დასახელებულ წელს ჩვენმა სამღვდელოებამ სამართლიანად წამოაყენა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა და ავტოკეფალია მოითხოვა. ხშირად იმართებოდა კრებები. სამღვდელოების გარდა ერის-კაცებიც

ესწრებოდენ. ერთი ასეთი ყრილობა მოხდა ნიკოფორის ეკლესიის (რიყის ქუჩაზე) სასწავლებლის შენობაში. როგორც მახსოვს, კრებას ხელმძღვანელობდა სიონის ტაძრის მთავარი დეკანოზი მარკოზ ტყემალაძე. კრებაზე მრავალი სამღვდლოება და ერისკაცნი გამოცხადდნენ. დაესწრნენ აგრეთვე სოციალ-დემოკრატებიც... საფუძვლიანი საეკლესიო მოხსენება გააკეთა დეკანოზმა კალისტრატე ცინცაძემ. შეურყეველი საბუთებით ამტკიცებდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოთხოვნის სამართლიანობას. სამღვდლოებიდან ბევრმა ილაპარაკა. ერის კაცებიდან ილაპარაკა ბ. სამსონ ფირცხალავამ. უკანასკნელი თავისებური გულწრფელობით ამტკიცებდა ავტოკეფალიის აუცილებლობას და მოითხოვა, რომ სამღვდლოებას დაუყოვნებლივ გამოეცხადებინა იგი. შუა ლაპარაკში რომ იყო ბ. სამსონ ფირცხალავა, სწორედ ამ დროს კრების დარბაზის კარი გაიღო და ფეხი შემოსდგა ილიამ. იქვე თავისუფალ სკამზე დაბრძანდა. თავმჯდომარემ კრება დროებით შესწყვიტა და ორატორიც შეჩერდა. ილიამ სთხოვა კრება განეგრძოთ და ორატორმაც განაგრძო თავისი სიტყვა. მოლაპარაკეთა სია ამოიწურა. შემდეგ კრებამ ერთხმად მიმართა დიდ ილიას და სთხოვა თავისი აზრი გამოეთქვა. ილიამ ნელის ხმით განაცხადა: — ექიმიდან აკრძალული მაქვს ლაპარაკი გულის ტკივილის გამო, ამიტომ ვერ ვილაპარაკებო. მართლაც, გარეგნულად აშკარად ეტყობოდა, რომ დიდი ადამიანის ჭანმრთელობა საგრძნობლად იყო შერყეული. მაინც დამსწრეთა დაქინებით მუდარას ანგარიში გაუწვია და რამდენიმე სახელმძღვანელო აზრი წარმოსთქვა. ჯდომელამ ილაპარაკა, მოკლედ სთქვა: — გულდასმით მოვისმინეთ ყველას, ყველას ლაპარაკი მომეწონა და ჭკუაში დამიჯდა. მხოლოდ ერთი რამ ჭკუაში არ დამიჯდა. თქვენ მოითხოვთ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას — სამართლიანად მოითხოვთ აგრეთვე, რომ საქართველოს ეკლესიას დაუბრუნდეს თავისი ისტორიული ადგილ-მამული, რომელიც წყაროდ გადაიქცევა სამღვდლოების შესანახად. ამ გზით გსურთ ეკლესიის მრევლი გაანთავისუფლოთ სამღვდლოების შესანახ ხარჯებიდანო. მე კი გეტყოდით: თქვენი სამართლიანი მოთხოვნა მტკიცე იქნება, უკეთუ მას ხალხი ზურგს გაუმაგრებს. თქვენ მოითხოვთ საეკლესიო ადგილების აღდგენას —

გარედ კი ხალხი მოითხოვს საეკლესიო და სათავადაზმუნ-
 ლების ჩამორთმევას. ამას თავი დაანებეთ. ჩვენი ხალხი მორ-
 წმუნეა, სარწმუნოების მათაყვანები და მორწმუნე და ღვთის
 მოსავი ხალხი მუდამ შეინახავს თავის სულიერ მამასო.

კრების შემდეგ თითქმის ყველა დამსწრემ, მათ შორის
 ბევრი სოციალ-დემოკრატიც იყო, დიდი ილია სახლის კარებ-
 ამდე მიაცილა (ყ. „ქართლოსი“, № 4-5,6-7, პარიზი, 1937).

§ 3. გიორგი შურული. ილიასთან შორი-ახლოს ღვთისმ

არიან პიროვნებანი, ხშირად დიდ ბუნებოვანნიც, რომელ-
 თა მოღვაწეობის და ნამოღვაწარის შესახებ მთელი ფოლიან-
 ტები, გამოკვლევანი და წიგნები დაწერილა; არა იშვიათად
 იმ ეპოქისათვის, სადაც მათ უმუშავენიათ, თავისი სახელიც-კი
 მიუციათ; მათი საზოგადოებრივი ცხოვრება, ბრწყინვალე და
 ნაყოფიერი, მთელი ქვეყნის თვალწინ გადაშლილა, მაგრამ,
 როდესაც მოისურვებთ იმათ კერძო ცხოვრების აღწერა-შეხე-
 ბას, სათქმელი ან არა გაქვთ რა და ან სულ ცოტა. ასეთი მო-
 ღვაწენი ისე მისცემიან საქვეყნო სამსახურს, რომ დრო აღარ
 შერჩენიათ შინაური განცდების, პირადი „მეობის“ დატოვები-
 სათვის, რამოდენადაც ეს „მეობა“ არ გამოხატულა მათ ნაშ-
 რომებში.

ინტიმურ „მეობის“ სფეროში მიუკარებელნი, ისინი თით-
 ქოს არ აფასებენ საკუთარს, პირადულ ცხოვრების ფაქტებს.
 ისეთი ადამიანები, მეტ-წილად, გულ ჩათხრობილი არიან, სა-
 კუთარ ფიქრებში ჩაქანებულნი.

ჩემის გაგებით, დიდი ილიაც ასეთი იყო და ეს განზე გად-
 გომა არ იყო შედეგი ილიას მიუკარებლობისა, განდეგილო-
 ბის, ან ადამიანის მოძულეებისა. პირიქით, ილიას სწორედ
 ხალხში ტრიალი, ხალხთან ცხოვრება უყვარდა. ვერ წარმო-
 მიდგენია იგი განმარტოებული, რადგან სულ მუდამ, როდეს-
 საც-კი ვხედავდი, ხალხით იყო გარს შემორტყმული; ყველას-
 თან თანასწორი, ამყოლი ღზინშიც და საერთო საქმიანობა-
 შიც. მინახავს ილია ცხარე მოკამათე საზოგადოებრივ თუ კერ-
 ძო წრეებში; მინახავს ნადიმ-ქეიფშიც, როდესაც მასთან თეფშ-
 ზე დამწკრივებულ ღვინით სავსე ჭიქებით მისულან და არც იქ
 დამდგარა უკან... ყველგან ერთნაირად, ყველასთან თანასწორი,

მაგრამ მაინც ვგრძნობდი, რომ არის რაღაც წრე, უზრუნველყოფილია ილიას გარშემო შემოხაზული, რომლის გადაბიჯებას არ აკადრებდი მას, რადგანაც იცოდით, რომ არც ილია იკადრებდა თქვენი წრის შელახვას. აი ეს „წრე“ საზღვრავდა საზოგადოებრივ ილიას — კერძოსაგან...

აქ არის სიძნელე ილიას იმ ცხოვრების აღწერისა, რომელიც მიმდინარეობდა გარეშე საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა. მართალია, ერთ დროს მე ბედმა მარგუნა ერთგვარი პრივილეგია ილია ხშირად მენახა ხოლმე, მაგრამ ჩემი მასთან შორი-ახლოს დგომა უფრო შორი იყო, ვიდრე ახლო. იმ წრეში, რომელიც მართლა ახლო იყო ჩვენ დიდ მოღვაწესთან, შედიოდნენ: ძმანი ყიფშიძენი, მეტადრე უფროსი — გიგა, ნიკო ხიზანიშვილი, ანტონ ფურცელაძე, დავ. მიქელაძე. აი ამათ მოეთხოვებოდათ ილიას ცხოვრების დახასიათება. ჭრიგოლ ყიფშიძემ სცადა კიდევ ილიას ვრცელი ბიოგრაფიის დაწერა, მაგრამ ამაოდ; მიუხედავად მისი ჩვენს პოეტ-მოღვაწესთან სიახლოვისა, საკმაოდ მჭრთალი სურათი მოგვცა იმისი. და აქ ბიოგრაფს არავითარი დანაშაუდი არ მიუძღვის. ილიასთან შესაძლებელი იყო ახლო დგომა, მაგრამ ამით ვერაფერს ინტიმურს, პირადულს ვერ დასტყუებდით მას. და ეს იმიტომ, რომ დიდი ილია პირადულ განცდების სფეროში, როგორც ვსთქვით, გულ-ჩათხრობილი ადამიანი იყო, თავის ფიქრებში განმარტოებულად გართული.

მახსოვს ასეთი ამბავი: ერთ დღეს ილიამ დამიბარა თავისთან მოსალაპარაკებლად იმის შესახებ, თუ რა პოზიცია უნდა დაგვეცვა მეფის მოადგილე გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვთან, რომელთანაც ორივე ვიყავით მიწვეული (ამაზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი). დანიშნულს დროზე რომ მივედი ილიასთან, შემიყვანეს მის კაბინეტში, სადაც ათიოდე წუთით მარტო დავრჩი. გადავავლე თვალი ჩვენი მოღვაწის სამუშაო ოთახს, რომლის მოწყობილებას წინადაც კარგად ვიცნობდი. აგერ კედელზე მეფე ერეკლეს დიდი სურათი, ფერადებით დახატული, მდიდარ ჩარჩოში ჩასმული; იქვე ჩვენი ნიჭიერი მხატვრის, გიგო გაბაშვილის სხვა ნახატებიც; თაროზე პოლონელ მოქანდაკის, ფელიქს ხოდოროვიჩის მიერ ჩამოსხმული თულუხჩი და კინტო ხაბაზით თავზე; ბუხრის ზემოდ: კავკასიის უშველებელი რელიეფური რუკა;

ბუხრის მარჯვნივ, შემოსავალი კარების მიმართულნი და-
ღალ-ზურგიანი სკამი, რაღაც მძიმე ტომებით დატვირთული.
ამ სკამს მიყუდებია, პირდაპირ იატაკზე დაყენებული, დიდი
იტალიელი პატრიოტის, გარიბალდის მაღალი სურათი. გმირს
თავზე „გარიბალდის ქუდი“ ახურავს, წელზე ხმალი აქვს შე-
მორტყმული. მე ვიცი, რომ გარიბალდი ილიას საყვარელი
გმირია. სურათი განგებ ისე მოუთავსებიათ, რომ ოთახში შე-
სვლისას სულ პირველად გარიბალდი დაგხვდებათ, როგორც
ცოცხალი პიროვნება, იატაკზე მდგომი და არა ჩარჩოში ჩას-
მული და კედელზე ჩამოკიდებული. აი ილიას საწერი მაგიდა.
იგი კარების მარცხნივ, კედელთან სდგას; მაგიდაზე მორიგი
წიგნები, რომელთაც ილია კითხულობს; უამრავი მგოსან-მწე-
რლების ხელთ-ნაწერი ქაღალდები, ქაღალდის პატარა ნაფლეთ-
ნაკუწები; ყველა ეს დასტობით, ზოგი მწყობრად დალაგებუ-
ლი, ზოგი თითქო უპატრონოდ მიგდებული, აქა-იქ წიგნებს
ქვეშ თუ პორთფელებს ქვეშ ამოდებული. საერთო შთაბეჭდი-
ლება დიდი უწესობისა მაგიდაზე, რაც არ ეგუება დაწკრი-
ლებულ და სუფთად დალაგებულ ოთახს. მე ვიცი, რომ ამ
სახლში არავისა აქვს უფლება მაგიდას ხელით შეეხოს და
თავის ნებაზე დააღაგოს იქ დაყრილი ნივთები. ამის უფლება
თვით ილიას მეუღლეს, ყველასაგან უღრმესად პატივცემულ
ოლღასაც კი არა აქვს!

მანამ კაბინეტს ვათვალიერებდი, მომესმა შიდა ოთახები-
დან ყვირილი; ყური დავუგდე და ვიცანი ილიას ხმა, რომე-
ლიც ვიღაცას წყრომით ემუდარებოდა: „დამანებე თავი
ილაჯი ნუ გამიწყვიტე მაგ შენი კითხვებით!“ რომ ამ სახლში
ყვირილით ლაპარაკი მომესმა, ეს არ გამკვირვებია, რადგან
ვიცი, რომ ქალბატონ ოლღას ორთავ ყურში სმენა აკლდა
და ყველანიც მაღალი ხმით ვებაასებოდით ხოლმე; მაგრამ
ილია რომ შემოვიდა, სახეზე რაღაც განსაკუთრებული აღელ-
ვება შევატყე და ყურები ვცქვიტე.

შემოსვლისას მასპინძელმა დაუყოვნებლივ ამ სიტყვე-
ბით მომმართა:

„წყვეული ხასიათი მაქვს, გულში რაც გინდა დარდი მქონ-
დეს, არავის გავუზიარებ. მოხდება ხოლმე, რომ მთელი კვი-
რაობით ჩემს ფიქრებს მარტოდ ვატარებ, ვარ გაჩუმებული
და დამუნჯებული, არავინ იცის, რა მტკივა და რა მომდის;

არც მიყვარს ამაზე სხვები დამეკითხონ, თუნდ ეს სხვებთან
 ლობლებიც იყვნენ. ამისთანა ხასიათის ადამიანის გაძლენა
 ლიან ძნელი უნდა იყოს შინაურებისათვის“...

აშკარა იყო, რომ იგი რაღაცას ნანობდა და სურდა, მე ეს
 მცოდნოდა...

ამნაირად, თვით ილიამ კარგად იცოდა თავისი ეს ზნე —
 მისი გულ-ჩათხრობა და პირადულ სფეროში მიუყარებლობა...

ამ პირობებში მეტად ძნელია ვისიმე ცხოვრების სისრულ-
 ლით აღწერა და გადმოშლა. მე იმას არც ვაპირებდი და ამ
 ჩემს მოგონებებში უფრო იმ განცდებზე მაქვს ლაპარაკი, რო-
 მელიც გამოწვეული იყო ჩემში ილიასთან შეხვედრით, მასთან
 შორი-ახლო დგომით.

* * *

პირველად ილია ვნახე ამ 55 წლის წინად, ასე 1881-1882
 წლებში. მე მაშინ მესამე თუ მეოთხე კლასის შეგირდი ვი-
 ყავი ტფილისის კადეტთა კორპუსში. მამაჩემი ჩემს სანახა-
 ვად ჩამოვიდა ბათუმიდან ტფილისში და ჩვეულებისამებრ
 ჯერ სიონის საყდარში წამიყვანა და იქვე ეზოში მცხოვრებ,
 მსცოვან ალექსანდრე ეპისკოპოსთან მიმიყვანა და დამალოც-
 ვინა. მერმე გავუარეთ წერა-კითხვის საზოგადოების კანცე-
 ლარიას, სადაც მამამ მოიკითხა ჟურულიანთ გვარის რაღაც
 ძველი სიგელის ამბავი. კანცელარიიდან რომ გამოველით, მა-
 მამ მითხრა: შვილო, დღეს საღამოს ქართული სკოლის კრე-
 ბა ყოფილა დანიშნული და იქ წავიდეთო; იქ ილია ჭავჭავა-
 ძეს დაგანახებებ, ჯერ ზომ არ გინახავსო? და წავედით სასკო-
 ლო საზოგადოების კრებაზე. პირველად ვესწრებოდი ქარ-
 თულ საზოგადო კრებას და ყველაფერი იქ ნახული ჩემგან
 დიდ ყურადღებას იწვევდა. რომ შევედით, კრება დაწყებული
 იყო. ქართული სათავადაზნაურო საზოგადოების სკოლა მაშინ
 ყოფილ ნიკოლაევის ქუჩაზე იყო კუკიაში, იქ სადაც შემდეგში
 რუსის ჯარის საინტენდანტოს რაღაც დაწესებულება გადავი-
 და. საკმაოდ მოხდენილი ზალა ხალხით იყო გაჭედილი. სულ
 პირველად მეოცა ხმაურობა და უწესოდ აქა-იქ სიტყვების
 დაულაგებელი რახა-რუხი. გეგონებოდათ, მოზრდილი ხალხი
 კი არ შეკრებილა, არამედ სკოლის შეგირდებს მოუყრიათ
 თავი რომელიმე სარეკრიაციო დარბაზში, დიდი „პერემენის“

დროს. ეს შთაბეჭდილება უფრო განმტკიცდა, როდესაც ზარის წკარუნიც მომესმა, თითქო კლასებში შექმნილად იწვევენ იქ დამსწრეთა. ავიხედე ზევით, ესტრადისაკენ; იქ სამი კაცი იჯდა მაგიდასთან და ერთი მათგანი იყო ზარს რომ გაშმაგებით აჯანჯლავდა. მამა ჩემმა ამიხსნა — აი ის, შუაში რომ ზის, გენერალი კონსტანტინე მამაცაშვილია; აქეთ-იქით რომ უსხედან, ერთი ცხვედაძეა და მეორე გოგებაშვილი. ეგენი მასწავლებლები არიანო.

როგორც იყო ძალზე მოხუცებულმა და წელში ორად მოხრილმა მამაცაშვილმა თავისი ზარის საშუალებით ჩამოაგდო სიჩუმე და სიტყვა ვიღაცას მისცა. ეს ვიღაცა სკამების მეორე თუ მესამე წყებაში იჯდა. ლაპარაკი რომ დაიწყო, ფეხზე იდგა და ცალი ხელი სერთუკის უბეში ამოედო. უფრო საშუალო ტანისა იყო, საკმაოდ მორგვალეებული, შავი, მოხდენილად შეკეთებული წვერითა და უღვაშით. თმა, წარბი და თვალებიც შავი ჰქონდა. მან რომ ლაპარაკი დაიწყო, სრული სიჩუმე ჩამოვარდა. თავისი სიტყვა რუსულად წარმოთქვა იმ კაცმა, ვიფიქრე, ალბათ გენერალმა არ იცის ქართული და ამიტომ ასე მოიქცა ის მოლაპარაკე. მალე შევნიშნე, რომ ყველა რუსულად წარმოსთქვამდა ხოლმე სიტყვებს (ამისი ნამდვილი მიზეზი მხოლოდ მრავალი წლის შემდეგ გავიგე. სასკოლო კრებები და ქართული სკოლაც რუსეთის სამოსწავლო უწყების ზედამხედველობას ეკუთვნოდა და ეს დაწესებულება კი ყოველ ღონეს ხმარობდა რაიმე საბაბი ეპოვა სკოლის შევიწროებისათვის და თვით საზოგადოების დაშლისათვის. ამისი ერთი საბაბი ისიც იქნებოდა, თუ საჯარო კრებებზე ქართული ენა იქნებოდა დაშვებული. ამ მხრივ მეტი თავისუფლება ემჩნევოდა ჩვენს პროვინციებს, სადაც უშუალოდ ისე არ მძვინვარებდნენ „მზრუნველი“ იანოვსკის და რუს ეგზარხოსების უწყებანი).

თავისი სიტყვა იმ შავ-წვერა კაცმა დაახლოებით ასე დაიწყო:

— სიტყვა მოვითხოვე არა იმისათვის, რომ უთუოდ ვისიმე საწინააღმდეგოდ ვილაპარაკო, არც იმისათვის, რომ სხვას ჭკუა ვასწავლო, არამედ მხოლოდ იმისათვის, რომ მე თვითონ მსურს, ჩემად, გამოვარკვიო, ვინაიდან ის, რაც აქ იყო თქმული, ყველა არ არის ჩემთვის საკმაოდ ცხადი. —

მამა ჩემმა წამჩურჩულა: — ეგ არის, შვილო, ჩვენნი მშენებელი რალი ილია ჭავჭავაძე; ყური კარგად დაუგდე. — მე ყურადღებით დავაცქერდი მოლაპარაკეს. ხსოვნაში დამრჩა ილიას მაღალი შუბლი, მოელვარე და მიმზიდველი თვალ-წარბი და თეთრი პირის კანი. გულმოდგინედ ვუსმენდი ორატორს. მართალი უნდა ვსთქვა, ზემოდ ამონაწერი სიტყვების გარდა; ვერაფერი ვერა გავიგე რა. რაღაც პროგრამებზე, სისტემებზე, საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიურ გეოგრაფიაზე და სხვა ამისთანებზე ჰქონდათ ლაპარაკი და ყველა ეს არ შეადგენდა ჩემი ინტერესების მაშინდელ რებერტუარს. კრება იმით გათავდა, რომ ილია ჭავჭავაძემ თავისი რაღაც აზრით ყველა მოარიგა და ამის შემდეგ კრებაც სიმშვიდით დაიშალა.

ილიას ზემოდ ამოწერილი სიტყვების გამო მამა ჩემმა შემდეგი ამბავი გადმომცა: თურმე ერთ ამისთანა ყრულობაზე ჩვენმა დამსახურებულმა მოღვაწემ, დიმიტრი ყიფიანმა დიდი დასაბუთებით თავისი წინადადება შეიტანა, მგონი, ბანკის შესახებ. დიმიტრის შემდეგ ილიას მოეთხოვა სიტყვა, გაეკრიტიკებინა დიმიტრის შემოტანილი წინადადება და ბოლოს საზოგადოებას თურმე ასე მიმართა: — მე გირჩევთ, რაც ბატონმა ყიფიანმა აქა სთქვა, დაივიწყოთ, უკუ აგდოთ მისი წინადადება, რადგან იგი ზარალის მეტს არას მოგვცემსო. — კარგად არ მახსოვს ამ ფრაზის რედაქცია, მაგრამ, ვგონებ, რომ დაახლოებით ასე ეთქვა ილიას. ეს სიტყვები მხცოვან დიმიტრი ყიფიანს ისე სწყენოდა, რომ გულმოსული წამომდგარა და თავისი ბოხი ხმით ეთქვა: — ჰო და მაშ მე აქ სულ ზედმეტი გყოფილვარ! — სთქვა ესა და გულნაწყენი გავიდა კრებიდანო. ყველაზე ძლიერ აღბად ილია ნანობდა, რად ვაწყენინე ადამიანს, რომელსაც დიდ პატივსა ვცემო, მაგრამ საქმეს აღარა ეშველებოდა რა, დიმიტრი წავიდა და მას იქით იგი კრებაზე აღარავის უნახავსო. აი ეს ეპიზოდი მოაგონდა მამა ჩემს და ამითი ხსნიდა იმ თავაზიან სიტყვის შესავალს, რომლითაც ილიამ სასკოლო ყრილობას მიმართა.

საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ კამათის დროს ილია ძალიან დაურიდებელი იყო; ბევრს ეგონებოდა, რომ იგი სცდილობდა თვით მოკამათის პიროვნებაც აეგდო აბუჩად, მაგრამ როდესაც შემდეგში უფრო ახლო გავიცანი ილია, დავრწმუნ-

დი, რომ მას სწორედ ყველაზე ნაკლებად კერძო პიროვნება აინტერესებდა. მას საქმე მოპირისპირეს აზრთანაა და მჭიდროდ აჯდა თუ იგი ჭკუაში არ დაუჯდებოდა, მოურიდებლად შეებრძოლებოდა, ჯერ სერიოზული არგუმენტაციით, და თუ დაინახავდა, რომ ეს არა სჭრიდა, მაშინ მიმართავდა დაცივნის კილოს, აბუჩად აგდებდას და ენა-მახვილობით სავსე იუმორს.

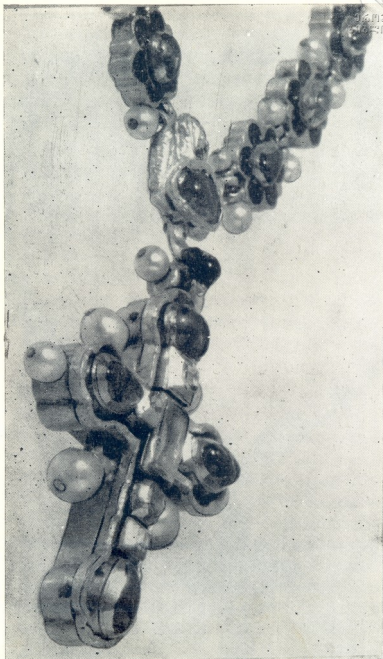
სიმართლე უნდა ითქვას, პირადი წყენა თვითონაც არ იცოდა, როდესაც მას აკრიტიკებდნენ. ხშირად გულწრფელადც მოსწონებია მოპირდაპირის ენა და თვით მისი, ილიას, სასაცილოდ აგდებაც; „ეს ძალიან ყოჩაღად გადმომკრაო!“, არა ერთჯერ უთქვამს ილიას მოწინააღმდეგის სიტყვის შესახებ.

* * *

მახსოვს ერთი ასეთი ამბავი: მაშინ მე, ასე თუ ისე, უკვე ჩაბმული ვიყავი საზოგადოებრივ საქმიანობაში და სხვა კომიტეტშიც ვიყავი წევრად არჩეული. ერთ საბანკო კრებაზე გამოვიდა ცნობილი კახელი მემამულე, კიკო ჩოლოყაშვილი, ნაციმბირელად წოდებული. იგი მუდამ ოპოზიციაში უდგა ილიას, თუმცა პირადი განწყობილება ძალიან კარგი ჰქონდათ. თავის სიტყვაში, მართლაც ჰუმორით სავსეში და დარბაისლური ქართულით გადმოცემული, სასაცილოდ აიგდო „ჩვენი ბანკის უზენაესი მმართველი და ყველაფერში უცოდველი ბატონი ილია ჭავჭავაძე“. ორატორი უკიყინებდა ახალი ქართული თეატრის შენობა ისე ძვირად დაგვჯდომია, რომ ჩვენ გატყავებული დავრჩითო. მაგრამ წარსულ ხარჯებს ვინა სჩივის, მომავალისაგან მაინც გვიხსნას ჩვენმა დიდმა „ფინანსისტმა ილიამაო. აბა, შეხედეთ ამ თეატრის ჭერსაო“. სათეატრო დარბაზში გაჭედდილმა ხალხმა და თვით ილიამაც თვალები ზევით აღაპყრეს. „აგერ შუაში ხომ ხედავთ მთელ მსოფლიოში ცნობილ ხუთი გენიოსის სურათებს, ირგვლივ ჩამომწყრივებულთა. ამშენებლებს შუაში თავისუფლად დაუტოვებიათ ერთი ცარიელი ადგილი და იქ ჯერ არავინ მიუხატავთ. რას უნდა ნიშნავდეს ეს, ბატონებო, თუ არ იმას, რომ მალე იქ დახატავენ მეექვსე გენიოსის სურათს, და ეს გენიოსი, რაღა თქმა უნდა, თავადი ილია ჭავჭავაძე იქნება“-ო. ასტყდა ამ სიტყვებზე ზალაში ერთი ხალისიანი ხარხარ-სიცილი. ილიაც

ვორგი მეთორმეტისეული სამეფო ჯვარი (უკანა მხარე)

გიორგი მეთორმეტისეული სამეფო ჯვარი (წინა მხარე, ფრაგმენტი)

ანდრო უორდროპი

ანდრო უორდროპის ნაჩუქარი წმ. ნინოს გამოსახულებიანი მედალიონი

ანდრო უორდროპის ნაჩუქარი მედალიონის მეორე მხარე

ქართული ენის

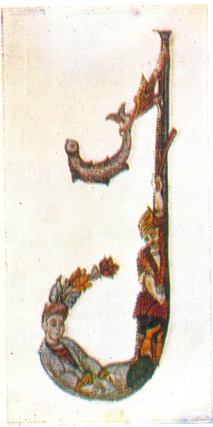
საქართველოს
მთაბაბეს

საქართველოს ძეგლებს
მზადები ქართველებს 1971

ქართული ენის
მეცნიერებათა
აკადემიის
ქართული ენის
მეცნიერებათა
აკადემიის

ქართული ენის
მეცნიერებათა
აკადემიის
ქართული ენის
მეცნიერებათა
აკადემიის

მარჯორის საფლავზე მიტანილი გვირგვინების ბაფთები

ასო „გ“-ს, „ე“-ს, „ც“-ს, „თ“-ს, „მ“-ს მინიატურა საბას ლექსიკონის ლონ-
დონური ნუსხიდან

ქიქელი მისიის კოფა № 10

თხზულებანი
ილია

ჭაჭაჭაძისა

თი შიპ. ყოიჭსორ ჯ. კიიერ
სეპონს. აუქსიი.

1894 წ. $\frac{13}{XII}$

ილია ჭაჭაჭაძის თხზულებათა 1892 წლის გამოცემა მარჯორისეულ კო-
ლექციიდან ოქსფორდში

როგორ დაელოდებოდა მუშებს!
თუ ძუღველით ანთხუდრ ღმრ ღმრ
მუშებთან რძლ ვაქათებან. ვახუშტი
მუშებთან ამ ავალ 26¹ წლამდე.
ამ რქოქ ვაქათოქო აქნებ მუშებ
მალაგან მუშებ ხე (მუშებ).

აქც. საქართველოს მუშებთან მუშებთან

სუბ-ნაშენი ჩუხა 12

23 მარტი 19106 ქ.თბილისი.

Bazalethi's Lake.

Deep down in Bazalethi's lake,
'Tis said a golden cradle lies,
And there beneath the swelling waves,
An overland bloom, & never dies.

That garden gay is always green,
Its blossoms never know decay;
The changing seasons of this earth,
That region rare need not obey.

Not summer's sun, nor winter's cold,
Can harm that emerald overland fair,
For, in those sunlit glades of gold,
Eternal spring hath held sway there.

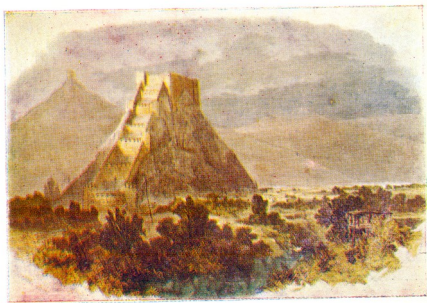

In that fair garden's very heart
The golden cradle eye hath rest,
* There man hath never dared to go -
That spot has never known a guest.

ქეთრინ ვიეენი-აშტონი

ვორის ციხის ინგლისური ლითოგრაფია

საქართველოს
საქმიანობა

1910^ა

19 დეკაბ.

ჯიჯიბაძე, გიორგი
 ბარათი, მუხრან.
 სახლი, მუხრან
 ცენტრის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 და მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან
 მუხრანის, მუხრან

„ზატიკის“ 1738 წლის გამოცემა, რომელშიც ჩაწერილია „ვეფხისტყაოსნის“ 8 სტროფი

ანდრია გვავილი

Handwritten text in Georgian script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and appears to be a formal record or legal document, possibly related to the 1738 Treaty of Georgievsk. The script is written in a cursive style characteristic of 18th-century Georgian manuscripts. The document is heavily damaged, with significant portions missing, particularly on the left side and bottom. The text is written in dark ink on aged, yellowish paper.

„ვეფხისტყაოსნის“ სტროფები „ზატყვის“ 1738 წლის გამოცემაში

ქართული მწიგნობარული წიგნები

47 წგნა ზღაპრის მკვლელის შესახებ

ქართული მწიგნობარული წიგნები

კრებული

წგნა ზღაპრის მკვლელის შესახებ

Georgian Folk Tales

written down in Georgia

by Anna the daughter of Bagration

Ageladze

1204 printed in Tiflis

presented to Margary Wendrop of Kuleva

by Anna, daughter of General G. G. G. G.

Cap of the Delgama

ანა მგელაძის მიერ ჩაწერილი ქართული ზღაპრები მარჯორი უორდროპის კოლექციიდან ოქსფორდში

საქართველო
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

ოლივერ უორდრობის საღამოს მონაწილეთა ხელმოწერების ფურცელი ოქსფორდში. გაფორმებული იაქობ ნიკოლაძის მიერ

ორბელიანის პორტრეტი
ოქსფორდში

Grigory Orbeliani

აკაკის ერთ-ერთი უკანასკნელი ფოტოსურათი გველესიანების ოჯახთან

თხზულებანი

აკაკი

ჩუჩუაძისა

I

ტფილისი

სტამბა წიგ. გამ. ქარ. აზ-ისაქ ტიპოგ. გრუკ. Издат. Т-ства.
1893

აკაკის თხზულებათა 1893 წლის გამოცემა მარჯორი უორდროვის
კოლექტიიდან

საქართველოს
ხალხური მუსიკის
სამეცნიერო ცენტრი

Acme
h. 42. Yrd 1
ed. 1893.

11 bis Strada Surorilor.
Bucharest.

The Reed,

tohere art thou my reed, sweet ^{voice} toned
and pleasant, that with thy voice
thou warmest not a Georgian heart
in the North!

* *

When the shepherd takes thee in
his hand & makes mountain &
valley cry aloud, when the sweet
notes ^{are heard} less than ⁱⁿ heaven
& the melancholy ones in black belt

* *

Then my thought embraces thy voice
like brother brother & thy
Sighing reminds me of Georgia's
bitter ^{Drige}
 ^{tearful}
 ^{tear}

სახვამთა.

მთა ჭრივ სახვამთა

ხიბელ ხელთახელ,

შე ვიპოე ქათმ იშველ

შეხიბვებ ვაბბილთელ!

შემოვიღე შემოვიღე სახვამთა,

ვაგვიტყვიე ვიპოვე,

შე თხრობა ქათმ ჭიკჭიკა

შეხიბვებ ვაბბილთელ.

ხელსაწილია ხე, შენაწილია ხე,

სიკეთე ვიპოვე ვიპოვე,

ქათმებზე ვიპოვე ვიპოვე

შე ვიპოვე ხიბელ ხელთახელ.

1.63
1.1.1893

Imeretian Lullaby.

Dedicated to the new born children of slaves.

Thou plump presents son, thou tiny one
Why sleep what has lured thee to sleep thou
sweetly, free from care?

On thy mother's breast thou hast found thy
sweet shelter, Sleep, rosebud, ^{lullaby} heart's ease.

Thy mother says: may thy mother be thy pledge

Thy little hand has seized my breast
~~God, mother for troubles me of thy promise~~
~~then make me attain to be mother of God~~

Thou hast not thy father's fate another lot
awaits thee. Thy star is another

fate ^{his} smiled on thee! Lullaby, heart's ease

Sleep, little rosebud, heart's ease sleep

God has ^{provided} ~~designed~~ happiness befo'hand

In return thou must serve him, do no ill,

Make not thy mother tear her hair, make me

not wear black! What other things

ექვთიმე თაყაიშვილი

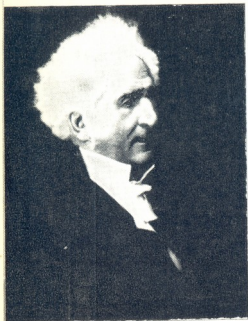
ექვთიმე თაყაიშვილი

დები — ნიცა, ბაბო და ტასო ბაგრატიონები

თამუნია წერეთელი

სოლომონ სიზარ მალანი

ელენე თარხნიშვილი

მარცხნიდან: ლინა პროკოფიევა (სერგი პროკოფიევის ქვრივი), ივო პო-
გორელიძე, ალისა კეჭერაძე, პარიზი, 1982

ეკა ჩერჩევი ძმასთან ერთად

იცინოდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ ისიც კვირობდა ამ ამბავსა. ბოლოს სცენაზე გამოვიდა თეატრის მშენებელი და მანაც იცინოდა, რომ მაგ ადგილას ელექტრონის ლუსტრა უნდა ჩამოგვიდოთო და ამით დაამშვიდა ჩოლოყაშვილიც და სხვებიც...

რაკი ორატორებზე ჩამოვაგდე ლაპარაკი, ვიტყვი აქვე, რომ საოცარი გულისყურით იცოდა ილიამ სხვისი სიტყვების მოსმენა და ყმაწვილებს გვეტყოდა ხოლმე: — ვინც სხვისი სიტყვის მოთმინებით მოსმენა არ იცის, თავის დღეში კარგად ლაპარაკსაც ვერ ისწავლისო.

ვფიქრობ, რომ თვითონ ილიას, მაინცდამაინც, არ უყვარდა ლაპარაკი; იგი ჩემზე ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებდა, თითქო ელოდა, იქნება სხვამ სთქვას, რაც სათქმელი მაქვს და აცლიდა სხვებს. ამიტომ იყო, რომ, მეტ წილად, ილიამ სულ ბოლოში იცოდა სიტყვის აღება.

ორატორული ხერხი და ნიჭი ჩვენი მოღვაწისა შაერთოდ არის ცნობილი; ამ სფეროში ახალგაზრდებს ასეთ რჩევას ვეძღვევდა: „თავის დღეში არ აჩქარდეთ და სიტყვა არ მოითხოვთ, მანამ სრულიად არ დაპატრონებიხართ თქვენს თემას. მაგრამ ნუ დაიწყებთ ლაპარაკს, თუ კარგად მოფიქრებული არ გაქვთ თქვენი სიტყვის შესავალი და მისი დაბოლოება. ეს იმისათვის არის, რომ ლაპარაკის პროცესში რაიმე შემთხვევით, არა აგერიოთ რა. მოკამათებებმა განგებ რომ აგრიონ, რაკი თქვენ უკვე იცით, როგორ უნდა დაიწყოთ და როგორ მოათავოთ სიტყვა, თქვენ თქვენსას გაიტანთ და საერთოდაც სიტყვა საჭირო შთაბეჭდილებას მაინც მოახდენსო“.

* * *

იმ ჩემი სულ პირველი შეხვედრის შემდეგ ბევრმა წელიწადმა ისე გაიარა, რომ ილია თითქმის აღარსად მინახავს. ბუნდოვნად მაგონდება, რომ მხოლოდ ერთხელ მოვკარი თვალი მას ქართულ თეატრში. ილია მეორე წყების სავარძელში იჯდა და მანამ წარმოდგენა არ გათავდა, სკამიდან არ დაძრულა. ამ შემთხვევაში ჩვენი მეორე დიდი მგოსანი აკაკი სულ სხვანაირად იქცეოდა. როდესაც კი იგი ტფილისში იყო, ყველა ქართულ წარმოდგენას ესწრებოდა და იქ მეტწილად ერთ ალაგას არა მჯდარა. ხან წინა რიგებში ვხედავდით, ხან უკანა წყებაში, ხან კიდევ კულისებში. ყოველ ანტრაქტის

დროს ფოიეში უყვარდა ბოლთის ცემა, მეგობრებთან ერთად მცემელთა მიერ გარს შემოხვეული. წარმოდგენაზე დამსწრე „გიმნაზიელებიც“ ხელი-ხელ ჩაკიდებული, ერთი ფრონტით, ავედევენებოდით უკან აკაკის და ალერსით და ჩუმი ხმით ვჩურჩულობდით: — ჩვენი პოეტი, ჩვენი დიდი მგოსანი, ჩვენი ლერმონტოვ-პუშკინი, ჩვენი აკაკი! — მოხდებოდა, რომ ეს სიტყვები აკაკის ყურამდეც მიდიოდა, ღიმილით გადმოგვხედავდა და ჩვენ კი, შემკრთალნი, დავიფანტებოდით ფოიეში და ხალხში ავერეოდით ხოლმე...

კადეტთა კორპუსში კურსი 1886 წელს დავასრულე. სამხედრო, სააფიცრო სკოლაში შესვლაზე უარი ვსთქვი და ჩემმა მშობლებმაც ხელი შემიწყვეს და პარიზში გამისტუმრეს, სადაც ან სამთო ინსტიტუტში ვაპირებდი შესვლას, ან უმაღლეს აგრონომიულ ინსტიტუტში. მთელი წელიწადი იქ ვმუშაობდით მისაღები გამოცდების ჩასაბარებლად. პარალელურად ვმაცადინებოდა ქართულ ენაშიც და ხელი მივყევ ქართული ისტორიის და ლიტერატურის შესწავლასაც. ქართველ სტუდენტების წინა თაობებს დაეტოვებინათ ქართული პატარა ბიბლიოთეკა, ზოგი ქართული წიგნი პარიზის ბიბლიოთეკებშიც დავგვხდა, ზოგიც თვითეულს ჩვენთაგანსაც ჰქონდა თან წამოღებული და ტფილისის გამოცემანიც მოგვდიოდა. ყველა ამან ხელი შემიწყო ილიას ზოგიერთ ნაწერებსაც გავცნობოდა და შემეგნო მისი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ფიზიონომია. ახალგაზრდა სტუდენტს საკუთარი იდეალებიც მქონდა და შეძლება მომეცა ერთგვარი რევიზია გამეკებინა ჩემი თავისათვის, რამდენად იყო იგი დაახლოებული, თუ დაშორებული მასთან, რასაც ილია გვიქადაგებდა...

სულ პირველად აღტაცებას იწვევდა ჩემში ილიას წერილები, სადაც იგი ქართველობის ღირსებას იცავდა, ქორივით რომ დააფრინდებოდა ხოლმე საქართველოს მოძულე კატკოვებს, გაზეთ „კავკაზს“, სომხის შოვინისტ ყურნალისტებს „ტიფლისკი ლისტოკი“-ს რედაქციიდან, სადაც დასმენის დაბეჭდვაც კი გაბედეს ქართულ საზოგადო დაწესებულებებზე, მაგალითად ამ სიტყვებით: — პროპაგანდას აწარმოებენ, რომ არაფერი რუსული არ მიიკარონო და სხვა... — მომწონდა, რომ თვით სომხის ერს სამეგობროდ იწვევდა და იგონებდა ჩვენს წარსულს ურთიერთობას. მოსაწონი იყო ის მათრახები,

რომელიც გადაგვარების გზაზე შემდგარ ქართველ მოხვედებოდა ხოლმე ილიასაგან, მაგ. ასეთი — „ეგრეთვე ბული მაღალი წოდების ხალხი, თუნდაც სრულიადაც დაეთხოვოს კიდევ ჩვენ ლიტერატურას, დიდი არაფერია. საქმე ის არის, ჩვენი ერი მომზადდეს, გონების გახსნის გზაზე წარიმართოს“. — ან კიდევ ილიას ასეთი განცხადება: — „სად არის, სად იმალება განათლებული და მცოდნე წყობა ერისა? რატომ არ ეშველება იმ ხალხს, რომლებმაც იგი გამოზარდა და რომელსაც იგი ეკუთვნის?.. ნუ თუ არ ესმით, ან ავიწყდებათ, რომ ყოველი გროში, რომელსაც ის თავის სწავლაზე ხარჯავს, ხალხის ოფლით, წვა და დაგვით არის შეძენილი, თუნდა მახლობელთა ხელითაც იყოს მიწვდილი“. — ჩვენ, ახალგაზრდობისათვის ეს სიტყვები პირდაპირ საპროგრამო მნიშვნელობას ღებულობდა და გვიმტკიცებდა ლტოლვას ქართულ საქმეში მუშაობისათვის. ჩვენი მოვალეობის დიდ შეგნებას გვაწვდიდა ასეთი ძახილი ილიასი: — „ყოველ დაწინაურებულ ქვეყანაში თითქმის ყოველ ათს წელიწადში ცხოვრება ფებს იცვლის... ყოველგვარ მოძრაობას... ახალი მოთხოვნილება მოსდევს და საქვეყნო სარბიელზე ახალი დასის ხალხი გამოდის“ ან კიდევ: „ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სეირი“ (მომყავს ილიას სიტყვები ამდროინდელ გამოცემებიდან). ჩვენი ერის მთლიანობას და ყველა ქართველთა სწორ-უფლებრივობას გვიხატავდა ასეთი სიტყვები: — „თავადაზნაურობამ, როგორც წოდებამ, როგორც ცალკე კრებულმა დიდი ხანია თავისი დრო მოიჭამა“... ამ სიტყვების დაწერა იმ ადამიანის მიერ, რომელიც სათავეში უდგა იმ ქართველ მოღვაწეთ, ბატონყმობის წინააღმდეგ რომ აღიმართენ, არ გვაკვირვებდა. ისიც დასაჯერებელი გახდა, რომ ილიას მოსაკლავად, წინანდელ ფეოდალური ფენების ნაშთებში შეთქმულობაც კი იყო მოწყობილი...

ჯერ პარიზიდან და შემდეგ მოსკოვიდან, სადაც მე პეტროვსკო რაზუმოვსკის აკადემიის სტუდენტი გავხდი, თვალი არ მოგვიშორებია ილიას მოღვაწეობაზე; სადაც კი შევძლებდით, მის ნაწარმოებს ვშოულობდით, ვსწავლობდით და ვიწრთვებოდით. მისი ხელმძღვანელობა წერა-კითხვის საზოგადოებისა, ერთ დროს ქართული დრამატიული საზოგადოებისა, ბანკისა და სხვათა საყოველთაოდ იყო ცნობილი მოზარდ თაობაში.

არ ვიცი, თუ ბევრსა აქვს წაკითხული ილიას ^{მემორიალი} პოლემიკა დიმიტრი ყიფიანთან ბანკის მოწყობის და საბანკო პოლიტიკის შესახებ. აქ ილია გამოდის, როგორც დიდი სპეციალისტი. იმისი „ფელეტონები ასეთ მოსაწყენ თემებზე, როგორც არის საბანკო ტექნიკა, ბუღალტერია, ბალანსი, გირავნობის ქაღალდების კურსები და სხვა გაკვირვებას იწვევდა არა მარტო იმით, რომ ქართველი დიდი მგოსანი დაუშინაურდა ამისთანა საგნებს, არამედ წერილების სტილიც, ტერმინოლოგიის ადვილად დაძლევა, სპეციალურ კითხვების მდაბიოდ და მოქნეულად გაფორმება — გადმოცემა. როდესაც სასოფლო მეურნეობის ეკონომიის გამოცდების ჩასაბარებლად ვემზადებოდით აკადემიაში, არა ერთხელ ჩამიხედნია ილიას საბანკო წერილებში; ეს მისი ფელეტონები დღესაც მაქვს შენახული.

მოსკოვში კურსის გათავების შემდეგ ტფილისში რომ ჩამოვედი (1893 წ.), მაშინვე ამირჩიეს სამს ქართულ საზოგადო დაწესებულებაში: ქართულ სასკოლო კომიტეტში, ბანკში — ზედამხედველ კომიტეტის წევრად და დრამატიულ საზოგადოების გამგეობაში. ეს ის დრო იყო, როდესაც ჩვენმა მაშინდელმა ძველებმა გადასწყვიტეს ახალგაზრდობის ჩაბმა საზოგადო საქმიანობაში, რომ მომავალი კადრები მომზადებულიყო.

მახსოვს, მაშინ აკაკიმ საოხუნჯო მილოცვები დაგვიწერა ყველა ახლად არჩეულს და თავისებურად გაგვამათრახა. რაკი მე სამ დაწესებულებაში ვიყავი ერთბაშად არჩეული, მსცოვან აკაკის მიერ ასეთი შოლტი მომხვდა: „უურული, აუცილებელი წევრი ქართული დაწესებულებების ყველა კომიტეტისა“. ორიგინალური იყო ილიას მოქცევა ჩვენ ახალგაზრდების მიმართ. ძალიან უხაროდა ახლების საქმეში ჩაბმა, მაგრამ არაფრით არ გვაჩვენებდა, რომ ჩვენ იმისი ხელმძღვანელობა გვესაჭიროებოდა. პირიქით, ისე გვექცეოდა და ისეთ მოთხოვნილებებს გვიყენებდა, როგორც საქმეში დიდი ხნობით ჩახედულ ხალხსა. არ უყვარდა ტიპები, რომელნიც სხვის ლაღობას მოითხოვდნ. თითქო იმისი თქმა უნდოდა: რაკი საქმეში შემოხვედი, მაშ შენი თავის იმედიც გქონია და აბა გვიჩვენე ეგ შენი უნარიანობაო. საზოგადოთ წინააღმდეგი იყო პროტექციებით ვისიმე წინ წაწევისა. საინტერესო და საქმისათვის

სასარგებლოდ მხოლოდ იმათ სთვლიდა, ვინც საკუთარ...
 ნით, ცოდნით და გამრჩელობით დაიმსახურებდა საზოგადოე-
 ბის ყურადღებას. ასე ექცეოდა გარემოეთაც და შინაურებსაც.
 კორპუსიდანვე ჩემი სიყრმის ამხანაგი, კოტე აფხაზი, დისწუ-
 ლი ილიასი, არტილერიის ოფიცერი იყო. ვიცოდი, რომ მას
 დიდი ხანია სურვილი ჰქონდა ამ სამსახურისათვის თავი დაე-
 ნებებინა, მაგრამ ისიც ბიძასებრ ამნაირ საქმეებში ჯიუტი
 იყო და ერთხელაც არ შეუწყუხებია თავისი სახელოვანი ბიძა
 რაიმე თხოვნით. არც ეს უკანასკნელი ცდილა თავისად ეზრუ-
 ნა დისწულისათვის, რომელიც, ვიცოდი, დიდათ უყვარდა.
 რაკი ორივე ყოყმანობდა, ავდექი და მე მივედი ილიასთან;
 დავუხასიათე, რა სასიქადულო დისწული ჰყავს, ნიჭიერი,
 მომზადებული, შრომის მოყვარე ინტელიგენტი. ილია მისმენ-
 და სიამოვნებით, ღიმილი პირს არ სცილდებოდა, ნამდვილად
 შევატყვე, რომ უხაროდა ასეთი დახასიათება; დამპირდა, მო-
 ვიფიქრებო, მაგრამ, ალბათ, ინიციატივის გამოჩენას იქიდან
 ელოდა და რაკი ეს არ მოხდა, ვინაიდან პროტექციებით წინ
 წაწევა კოტესაც სძულდა, ჩემი ცდისაგან არაფერი არა გამო-
 ვიდა რა და ამით დავვიანდა კოტე აფხაზის საზოგადოებრივ
 ასპარეზზე იმ თავითვე ჩაბმა...

* * *

ბანკში მონაწილეობამ უფრო ახლო დამაყენა ჩვენ სასი-
 ქადულო მოღვაწესთან. იმ ხანობას „ბანკობია“ უკვე გაჩაღე-
 ბული იყო ჩვენში. ილია ყოველ მორიგ სხდომისათვის ისე
 ემზადებოდა, როგორც სტუდენტი გამოცდებისათვის. ტექნი-
 კურ და პრინციპიალურ კითხვების გარჩევის დროს სრული
 დოკუმენტაციით აღიჭურვებოდა ხოლმე, სპეციალურ წიგნე-
 ბიდან ციტატების წარდგენით; იმისი ბიბლიოთეკა იმ დროს
 სავსე იყო ამნაირი გამოცემებით; მახსოვს ერთხელ ჩემი
 პროფესორის ლექციები მივუტანე სამეურნეო ბანკების შე-
 სახებ და ილიამ იქიდანაც ამოიღო ადგილები ოპოზიციის ჩა-
 საჩუმებლად.

ილიას ტაქტიკა საბანკო ოპოზიციასთან ბრძოლაში ასეთი
 იყო: სერიოზულ არგუმენტაციას თავისას წაუყენებდა, და-
 ცინვაზე დაცინვით უპასუხებდა, ხუმრობას ხუმრობითვე

უმასპინძლდებოდა და თუ საქმეს გაუჭირვებდნენ, პიროვნების აბუჩად აგდების წინააღმდეგი იყო.

ჩვენ, ახალგაზრდებს ბევრი რამ არ მოგვწონდა მაჩაბლისტების და ჭავჭავაძისტების ახირებულ შებრძოლებაში. ამიტომ თავშივე ორთავ პარტიას ვერიდებოდით და ჩვენი დამოუკიდებელი ჯგუფის შედგენა დავაპირეთ, რომელიც სხვებმა „ნეიტრალურ პარტიის“ სახელით მონათლეს. დიდ ხანს არ შეგვარჩენია ნეიტრალობა და მალე ჭავჭავაძისტებში გავითქვიფეთ, რაშიაც ხელი თვით ოპოზიციონერ-მაჩაბლისტებმა შეგვიწყვეს...

მაშინაც, და ეხლა მით უფრო, არ მომწონდა ბანკის კითხვების გარშემო ასეთი შეჯახება. დღესაც ვერ გამიგია — რა ჰყოფდა სერიოზულად იმ ორ ჯგუფს. ვგონებ უფრო ტემპერამენტი, ვიდრე პრინციპიალური განხეთქილება. არა მცირე როლი ითამაშეს, ვინც ილიას და ვანოს გარშემო იყვნენ დაჯგუფებული და უპრაგონოდ ენაწყლიანობდნენ. ნიჭითა და ენერგიით სავსე ივ. მაჩაბელი ის მაჭარი იყო, რომელიც სულ მუდამ დულდა და გადმოდოდა, — ილია კი ას-კოკიან ქვევარში დამდგარი და უკვე დაყენებული ღვინო იყო. ერთი ანგარიშს იმას არ უწევდა, რომ შეუძლებელია სულ მუდამ მაჭრობაში ყოფნა; მეორეს კი თითქოს დავიწყებოდა, რომ ერთ დროს იგიც მაჭარი ბრძანდებოდა. თვითონ ბანკისათვის იმდროინდელ კრებებს, თავდავიწყებამდე გატარებულს, ჩემის აზრით, ვნების მეტი არა მოუტანია რა. აბა, რა ხეირს დააყრიდა ასეთ სათუთო საკრედიტო დაწესებულებას მთავრობისაგან მოხდენილი რევიზიები, ამისი სატახტო ქალაქის გაზეთებში გამოტანა, სამინისტროებში ილიას მოწინააღმდეგეთა მიერ საჩივრების გაგზავნა და სხვ. ყველა ეს სახელს უტეხდა ჩვენს ბანკს და ეს გარემოება გავლენას ახდენდა ჩვენი გირავნობის ფურცლების კურსებზე...

როდესაც ბანკობია იმით გათავდა, რომ ოპოზიციამ ვერ იქნა და ილია ბანკიდან ვერ გააძევა, ერთხელ გავკადნიერდი და ზედამხედვე კომიტეტის სხდომაზე ილიას ვუთხარი: — „ბატონო ილია, გარეგნულად თქვენი გამარჯვებით დასრულდა ეს ამოღენა ალიაქოთი და არსებითად კი მე ვსთვლი, რომ თქვენ დამარცხებული ბრძანდებით“-მეთქი. — „აბა, როგორა-ო, თითქმის გაკვირვებით შემეკითხა ილია. — „ჯერ

იმითი, რომ ბევრი შრომა დაგჭირდებათ, მანამ ჩვენს ბანკს წინანდელ ნდობას დაუბრუნებდეთ და დაუბრუნებთ კი? მერე, აბა უკან მივიხედოთ: ოპოზიციამ ამოდენა წლები ისე დაგაკარგვინათ, ისე შეგიკრათ ხელები რაღაც მეორე-ხარისხოვანი საკითხების ირგვლივ, რომ უმთავრესი ჩვენთვის, ჩვენი ლიტერატურა დაგავიწყდათ. ამ ხნის განმავლობაში დრო აღარ შეგარჩინესთ, რომ რამე საყურადღებო შეგეთხზათ და დაგეწერათ. აი სადა ვართ ყველა დამარცხებული“. — ამაზე ილიამ მხოლოდ ეს მიპასუხა — „ჰო, მაგ მხრივ, შეიძლება თქვენ მართალი იყოთ!“ — ბარემ აქვე ვიტყვი, ილიასთან ამავე ხასიათის სხვა გამოლაპარაკებაზედაც, საიდანაც ნათლად სჩანს, რომ მიუხედავით მდგომარეობისა და წლოვანების სხვადასხვაობისა, და ილიას ვითომდა მიუკარებლობისა, შეგეძლოთ მისთვის პირში ბევრი რამ ისეთი გეთქვათ, რასაც ბევრ სხვას ვერ გაუბედავდით.

* * *

ერთხელ მან ბანკში გამოგვიცხადა, რომ გადასწყვიტა გერმანიაში გამგზავრება ერთი ცნობილი სპეციალისტის სანახავად. ამის გაგონებაზე მე წამომცდა: — „ძლივს! ქართველებისათვის სწორედ სათაკილოა, რომ თქვენ აქამდე ევროპა არ გინახავთ და რუსეთის იქით არსად გასულხართ!“. გული მოუვიდა ილიას ამის გაგონებაზე, მაგრამ ის კი არ სწყენია, რომ მე ვერვინ იმის საქმეში, არამედ ის, რომ ვერ გაგვეგო მისი მდგომარეობა და ისე ვსჯიდით: — „სად ჯანდაბას წავიდოდი ჩემი ვალებისა და ვექსილების პატრონი!“, აღელვებით ზარი დარეკა და შემოსულ მეკარე ბეჟანს უბრძანა: — „ტერმინასოვს დამიძახე!“ — ეს სომეხი ერთ-ერთი ბუხხალტერის თანაშემწედ იყო ჩვენს ბანკში და ილიამ მას მიანდო თურმე პირადი ვექსილების ვადებზე თვალყურის დევნა. ტერმინასოვი რომ შემოვიდა, ილიამ უთხრა: — „აბა, მიჩვენეთ ჩემი ვექსილების სია!“ — ილიამ გამოართვა კარგად გრძელი ნუსხა ვადებისა, ცხარედ ააფრიალა ეგი და შემოგვძახა: — „აბა ამ ვადებს სად წაუვიდე; უჩემოდ პროტესტებში ხომ ვერ გავუშვებდი მათ!“ — როდესაც ბუხხალტერი გავიდა, სხვებმა, უფრო მახლობლებმა უთხრეს: — „კაცო, რა ამბავია მაგოდენა ვექსილები?“ — მე მაინც

არ ვცხრებოდი და კიდევ შევერიე ლაპარაკში (მსოფლიოში ვუფიქრდები, მრცხვენია იმ მაშინდელი ჩემი მეტიჩრობისა)...

— ამის გაგონებაზე ილიამ უბის წიგნი ამოიღო და გადაგვიშალა, თითქო ვისმე უფლება გექონდა მისთვის ანგარიში მოგვეთხოვა ასეთს, უალრესად პერსონალურ საქმეში. — „აი გადახედეთ ამ წიგნაკს და ნახავთ, ვალები რაზე დამედო და ვისი დამედო“ — და ილიამ წაგვიკითხა, სად რა ვალი დასდებია: გაზეთის გამოცემაზე და სტამბაზე. — „იქნება ჰგონია ვისმე, რომ გაზეთი რამე სარგებელს მაძლევს. იგია ჩემი ვალების უპირველესი წყარო“—ო...

ყველა ამნაირ გათამამებულ გამოსვლებში მთავარი ის იყო, რომ თავისუფლად ვაძლევდით ჩვენს თავს ნებას ასეთი კითხვები დაგვესვა ილიასათვის, რომელიც ყველას გვიყვარდა და განსაკუთრებული პატივისცემით ვეპყრობოდით. ილიამაც იცოდა ესა და იმის მაგივრად, რომ შეენიშნა ჩვენთვის — რა თქვენი საქმეა, ჩემს კერძო ცხოვრებას შეეხოთო, პირიქით, დალაგებით აგვიხსნიდა ხოლმე.

* * *

მალე ერთი შემთხვევა კიდევ მომეცა, ილია უფრო ხშირად მენახა. მოსკოვში სწავლის დასრულების შემდეგ მე განვიზრახე ჩემს აგრონომიულ დარგში მეშოვნა რაიმე სამსახური. სწორედ იმ ხანებში კავკასიის მთავრობამ მოიწადინა ექსპედიციის გაგზავნა ცვილონზე, იქ ჩაის მოყვანისა და მოვლის შესასწავლად. მინდოდა მესარგებლებია ამით და გადავწყვიტე როგორმე მომეხერხებინა ექსპედიციას გავყოლოდი და ჩაის სპეციალობა შემესწავლა. სადაც მიველ ამაზე გამოსალაპარაკებლად, ყველგან სიცილით დამხვდნენ: ხომ არ გაგიჟებულხარ, ქართველს იქ ვინ გაურევსო! მართლაც, ექსპედიციაში მარტო ამისთანა გვარები იყო: კლინგენ, მარკგრაფ, სიმენსონი და სხვ. ... ასეთი იყო იმ კავკასიური ექსპედიციის შემადგენლობა, რომელსაც მომავალში ვითომდა ბათუმის ოლქში და გურიაში უნდა ემუშავა!

აქ რომ მარცხი დამხვდა, ახლა განვიზრახე სასოფლო-სამეურნეო რაიმე დაწესებულებაში შევსულიყავი, რომ იქიდან მეცადა საფრანგეთში ჩემი გაგზავნა მეხილეობისა და მე-

დენეობის შესასწავლად. აქაც მარცხი მომივიდა. ამ უზენაესმა გამგემ კავკასიაში, მედვედევმა, ძალიან ცივად მიგვიღო; მე და მამა ჩემი უარით გამოგვისტუმრა. ერთი კუროზული ამბავიც მოხდა მედვედევის კანცელარიაში: დერენისაკენ რომ მივდიოდით, თავის კაბინეტის კარებთან დაგვხვდა მედვედევის თანაშემწე, „მეცნიერი აგრონომი“ გევესკი. იგი მამა ჩემს კარგად იცნობდა, და როცა გაიგო უარის თქმა ჩემს თხოვნაზე, ქართულად ასეთი ფრაზა სთქვა „...საქართველოში ქართველისათვის არ არის ალაგი და პოლშიაში პოლიაკებისათვის!“ საშინლად მეოცა ასეთი თავისუფალი სიტყვა რუსის დიდი მოხელისა, მაგრამ მერე მამა ჩემმა მიტხრა — პოლიაკია და დიდი პატრიოტიცო!

ქუჩაში რომ გაველით, ასე მივმართე მამას: — ვხედავ რუსებთან არა გამოდის რა და ეხლა მე ვიცი, რა გზასაც დავადგები! — მამისაგან გზა დალოცვილი გავედი გაღმა, ნიკოლაევის ქუჩაზე, სადაც „ივერიის“ რედაქცია იყო. გადავწყვიტე ამ გაზეთის რედაქციაში შესვლა და იქ მუშაობა. შემეძლო, რასაკვირველია, პირდაპირ ილიასთან მისვლა და იგი, ალბათ, უარს არ მეტყოდა, მაგრამ რაკი ვიცოდით იმისი ხასიათი, ჯერ თანამშრომლებთან მიველ, სახელდობრ, გიგო ყიფშიძესთან. მან გამაცნო გაზეთის ხელმძღვანელი დავ. მიქელაძე. ამანაც პრინციპიალური თანხმობა მომცა და შემიყვანა ილიასთან, იმ კაბინეტში, რომელიც ზევით ავწერე: ილიას გულახდილად ვუამბე მთელი ჩემი ცდები და სიმწარით დავასკვენი, რომ ჩემი გულითადი სურვილია სპეციალისტი გავმხდარიყავი აგრონომიულ დარგში, მაგრამ ჯერჯერობით რაკი ეს არ ხდება, ყველაზე მეტად გული ჟურნალისტობისაკენ მიმიწევს-მეთქი. ილიამ არ გაიკვირვა ოფიციალური წრეების ჩემდამი ასე მოქცევა და იქვე ჩამრიცხა გაზეთის თანამშრომელად, თვეში 50 მანეთის დანიშნით.

* * *

რედაქციის უახლოესი შემადგენლობა და მათი კომპეტენცია ასეთი იყო: ილია ჭავჭავაძე — მისი წერილები, თავის თავად ცხადია, იბეჭდებოდა რიგს გარეშე; ამავე დროს იგი იყო უზენაესი გადამჭრელი მატერიალური კითხვების; ჯამაგირსაც უშუალოდ ის არიგებდა. რაც შეეხება პრინციპიალურ კი-

თხვებს, არასოდეს არ უქისრია დიკტატორულ როლში გამოსვლა.

დათა მიქელაძე (მეველე) — გვიწესრიგებდა, ვის რომელ დღისათვის უნდა დაეწერა ან მეთაური, ან ფელეტონი. გარდა ამისა, ბეჭდავდა მოხდენილ, ფრანგულ ჟურნალისტების ყაიდაზე შედგენილ წერილებს.

გიგა ყიფშიძე — მებრესე იყო და კორესპონდენტების ნაწერების შემასწორებელი (მეტ წილ კორესპონდენციას ასეთი შესწორება-შეზავება ძალზე სჭირდებოდა იმ დროსა), გარდა ამისა საკუთარ წერილებსაც ათავსებდა. იგი ილიას მაგიერობას სწევდა ქართული მართლწერის და სტილის დაცვაში, მეტადრე ახალგაზრდა თანამშრომელების მიმართ.

არტემ ახნაზარაშვილი: ნიჭიერი ფელეტონისტი, წმინდა „ტფილისურ-ქალაქური“ ჰუმორით სავსე და ამავე დროს სუბუქი სტილის პატრონი. ახალგაზრდა, ჯერ გამოუცდელი თანამშრომლების ქართული ენის შემსწორებელი, გიგასთან ერთად, იგიც იყო.

ამავე როლში გამოდიოდა ახალგაზრდა მგოსანი — განდგეილი — ერისთავისა, რომელიც თავის ლექსებსაც გვიბეჭდავდა და ჩვენთან ერთად ქრონიკასაც სთარგმნიდა.

გიორგი ლასხიშვილი. — მან ქართული ენა ჩემზე უკედ იცოდა და წერაც უადვილდებოდა. ამავე დროს დიდ მუშაობას ეწეოდა, რომ სერიოზული ჟურნალისტ-პუბლიცისტი გამხდარიყო.

* * *

ჩემი ერთი წელიწადი რედაქციაში მუშაობის დროიდან მაგონდება სამიოდე ეპიზოდი, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული ილიასთან. — ერთ ჩემს მეთაურში ფრთხილად გავატარე ის აზრი, რომ მიწა იმას უნდა გადაეცეს, ვინც მას ამუშავებს-თქო. მეფიქრებოდა: ვაი თუ დავ. მიქელაძემ არ მოწონოს-მეთქი — იგი დიდი ფეოდალების და მემამულეთა ჩამომავალი იყო და შეიძლება არ მოსწონებოდა ეს აზრი. — იმ ჩემმა წერილმა ეს ერთი ეტაპი ადვილად გაიარა; ახლა საქმე ილიაზე იყო მიმდგარი, ველოდი: რას იტყოდა იგი. მანაც ნება დაგვრთო და მეთაური დაიბეჭდა. მაგრამ ყველაზე მეტად ის მაინტერესებდა: თვით ილია როგორ უყურებდა

ჩემ მიერ გამოთქმულ აზრს: იზიარებდა, თუ ლიბერალურ მოუვიდა, რომ რედაქციამ შენიშვნაც კი არ გაუკეთა იმ წერილს. მალე ამის გაგების შემთხვევაც მომეცა.

არ მახსოვს, რის გამოისობით, ილიასთან ჩამოვარდა ლაპარაკი ამ თემაზე და მან ასეთი აზრი გამოსთქვა: — რასაკვირველია, ეგ აზრი სწორეც არის და სამართლიანიც, მაგრამ ერთი გამონაკლისით: ხილის ბალის და ვენახის შენარჩუნების უფლება კი ყველას უნდა მიეცეს, ვისაც ეს საქმე უყვარსო. აი მაგალითად, ჩემს ხილის ბაღში თითოეული ხე ისე გამიზრდია, როგორც შვილი; ამაგი მაქვს და ცოდვა არ არის ჩამომერთვას, თუნდაც სასყიდელიც მომცენო!

მეორე ეპიზოდი ეხება იმ ჩემ წერილს, რომელიც მსკვანმა ჩვენმა მგოსანმა, რაფიელ ერისთავმა, მაშინდელმა ცენზორმა, დააკავა. იქ მე ვეკამათებოდი გაზეთ „ნოვოვერემია“-ს რედაქციას, „ინოროდცების“ მოძულე ცნობილ სუვორინს. იმ ხანობაში ოსმალეთში სომხების მორიგი ჯელეტა მოახდინა „სისხლიანი“ სულთან აბდულ-ჰამიდის აღმინისტრაციამ. მთელი ევროპის პრესა აყაყანდა ამაზე და სომხებს გამოეჭომაგა. სუვორინმა კი არაფრად ჩააგდო ეს ათასობით ამოხოცვა და დასწერა, რომ სომხები ტყუილად აზვიადებენ საქმესა, სულ რაღაც ორიოდ სომეხია მოკლული! საშინლად აგვაშფოთა რუსული გაზეთის ამ ცინიკურმა წერილმა; მე გამოვეკამათე მას და ჩემი წერილის ბოლოში შევეკითხე სუვორინს: უმორჩილესად გთხოვთ გვაცნობოთ: რამდენი სომეხი უნდა იქმნეს მოკლული, რომ თქვენი სინდისიც აღელდეს-მეთქი.

ილია სომეხ პუბლიცისტებთან ცხარე, არსებითად, დაცვიითი, ბრძოლას აწარმოებდა და არ იყო მოკლებული ინტერესს მისი მიდგომა ამ კითხვისადმი. აღკრძალვა რომ გაიგო, როგორც მოსალოდნელი იყო, ძალიან ინანა, მაგრამ ვერას გახდა, რადგან რაფიელმა გვამცნო, რომ საგანგებო ცირკულიარი მისვლოდათ სამინისტროდან: სომხების ამოკლეტის შესახებ პრესაში არა დაუშვათ-რაო. იმ აღკრძალული წერილის ამბავი გაეგოთ ტფილისის სომხურ გაზეთებს. მახსოვს: ჩვენს რედაქციაში მოვიდა სომხის გაზეთების თანამშრომელი ქემ-მარიტოვი და ჩამოდენიმი ანაბეჰდი (ეპროვ) წაიღო თანა.

თავის დროზე ილია სწერდა: — ჩვენში, ჩვენგან მთელი

სომხობა როგორც ერი, თავის დღეში არც გაკითხულა არც გაკიცხულა და არც ავად ხსენებულაო.

როდესაც სომეხ-ქართველობის ურთიერობაზე ჩამოვარდებოდა ლაპარაკი, ილიასაგან გამიგონია: — ძლიერი სომეხთი დიდი საიმედო საზღვარი ყოფილა ყოველთვის საქართველოსათვის. სომეხთა სახელმწიფოს დამხობით ერთი აგური გამოეცალა ჩვენ სამხრეთ საზღვარის კედელსაო.

* * *

„ბანკობიანაზე“ არა ნაკლებად აღშფოთება ჩვენი საზოგადოებისა და მისი ორად გაყოფა გამოიწვია სასკოლო კითხვამაც. ზოგს უნდოდა სათავადაზნაურო სკოლისათვის სრული კლასიკური გიმნაზიის ხასიათი მიეცა; ზოგს კიდევ სურდა იგი უფრო რეალურის ტიპისა ყოფილიყო, სულ ახალი პროგრამით და ორგანიზაციით გადაკეთებული, სადაც სასოფლო მეურნეობაც ისწავლებოდა და ზოგიერთი ისეთი დისციპლინები, რომელსაც საშუალო ალაგს მიუკუთვნიდა, უმაღლეს და საშუალო სკოლის შუა. ამავე დროს იგი მოსამზადებელი სასწავლებელიც იქნებოდა, ვინც ხაზინის კლასიკურ გიმნაზიებში მოისურვებდა შესვლას. ამ მეორე აზრს იზიარებდნენ ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, ცხვედაძე და სხვებიც. ამ კითხვაში მე ახალგაზრდების იმ ჯგუფს ვეკუთვნოდი, რომელიც ილიასი და ნიკოლაძის აზრს იზიარებდა. — როგორც იყო ეს სასკოლო საკითხიც გადაწყდა. გაიმარჯვა ილიას საწინააღმდეგო აზრის მიმართულებამ. ეს გარემოება მე აღვნიშნე ჩემს ერთ წერილში; მივულოცე ქართველობას, რომ ძლივს საბოლოოდ გადასწყვიტა ბრძოლა; მოვუწოდებდი აწ კინკლაობისათვის თავი დაენებებინათ და ეცადათ ყველას შეეწყო ხელი არსებული სკოლის აყვავებისათვის. წერილის ბოლოში ვიხმარე ერთი ნამეტნავად ახირებული შედარება, სადაც ორ საკამათო სკოლის ტიპს, ერთს ჩიხირთმა დავარქვი, მეორეს — დედლის წვენი; ქართველობა კი დავადარე შიმშილით მომაკვდავ ადამიანს. მანამ დაავადებულის მახლობლები იმის დავაში იყვნენ, თუ რა ვაჭამოთ მას — ჩიხირთა თუ დედლის წვენიო, ის უბედური, ძალაგამოღებული, სულს ძლივს-ღა ითქვამდა; ბოლოს გადასწყვიტეს: ეჭმიათ ის, რაც

იქვე ხელთა ჰქონდათ. ეს იყო ჩიხირთმა, თუმცა დასუსტებულია რასაკვირველია, ეჯობინებოდა დასუსტებულისათვის დედლის წვენი ეჭმიათ-მეთქი. აი სწორედ ამ გემრიელ საჭმელებისა მეფიქრებოდა და ველოდი, რომ წერილის ამ ბოლოს ამომიშლიდენ. გაზეთი რომ გამოვიდა, იქ ვნახე ჩემი წერილი, სწორედ ისე დაბეჭდილი, როგორც მე დავსწერე. ვნახოთ, მეორე დღეს ილია შემოვიდა რედაქციაში, თანამშრომლების ოთახში და შეეკითხა მეველეს — დავით მიქელაძეს: — ეს ვისი დაწერილია? — მე აღელვებით და დარცხვენით სისხლი თავში ამივარდა; სულ გავინახე. დ. მიქელაძემ მიუთითა ჩემზე: — აი, გიორგიმ დასწერაო. სრულიად უნებლიეთ წამოვდექი წინ და დავეკითხე: — ბატონო ილია, არ მოგეწონათ? — მან გაიღიმა და რატომღაც რუსულად მოკლედ მოსჭრა: „ნეტ, ნიჩევო!“ დღესაც არ ვიცი: ამ ორი უარყოფითი სიტყვით რის თქმა უნდოდა ჩემთვის მთავარ რედაქტორს: მართლა მოეწონა, თუ იმის თქმა უნდოდა — ეხლა მიპატიებია, შემდეგში კი!..

საზოგადოთ, ილიას არ უყვარდა კომპლიმენტების ხარჯვა, ან პირში ვისიმე ქება. ეს უკანასკნელი მან პირს უკან უფრო იცოდა. პირში კი, აზრთა სხვადასხვაობით გამოწვეული მედგრად შეჯახება და მოურიდებლად თავისი აზრის თქმა უფრო ეხერხებოდა. ამ შემთხვევაში, არ დაგიდევდათ: მოგეწონებოდათ მისი ასეთი მანერა მსჯელობისა თუ არა.

* * *

სრულიად გარკვეული პოზიცია ეკავა ილიას თავადაზნაურ კითხვებთან. არსებითად იგი არავითარ ფასსა არა სდებდა ამ ხარისხებს. იმისათვის ეს ნაწილი ქართველი ერისა იმდენად იყო საყურადღებო, რამდენადაც იგი მიწაზე ეწეოდა სათანადო შრომას და გლეხებთან ერთად შემნახველი იყო საქართველოს ტერიტორიისა და ისტორიული ტრადიციებისა. მისი წარმოდგენით: ეს წოდება, სწავლით და ცოდნით აღჭურვილი, ამ ქამად ფაქტიურად ყოველ პრივილეგიას მოკლებული, ჩვენში, თანდათან, ქართველ ფერმერებად იქცეოდა და ამით სასოფლო მეურნეობის აყვავებაში თავის დადებით როლს ითამაშებდა... დიდი მომხრე იყო ილია იმ თავითვე ისეთი სასოფლო მართველობა დაწესებულიყო ჩვენში, სადაც ყველა წოდება ერთუფლებიანი იქნებოდა, თავადაზნაურობასაც ყვე-

ლა ის გადასახადი ეხადა, რაც იმ დროში მარტოვე უნდა ედოთ. ერთს უღელში მოქცევით და საერთო საქმეებზე ზრუნვით უნდა მომხდარიყო ამ წოდებათა დაახლოვება და იმ ხიდის გამთელება, რომელიც ჩატეხილად მიაჩნდა. ამნაირი თანამშრომლობა, მისი აზრით, დამყარდებოდა ე. წ. „ვსესოსლოვნოე“ სასოფლო მმართველობის საშუალებითაც...

ილია ერთ დროს მეტად გატაცებული იყო ჩვენი გლეხობისათვის მეტად სახეირო პროექტით, რომელიც, არ ვიცი ვისი შთაგონებით, მოუვიდა ფიქრში ტფილისის გუბერნატორს შერვაშიძეს...

გუბერნატორის ფიქრი საკმაოდ მარტივ ადამინისტრაციულ ზომას გულისხმობდა: გლეხებს ყოველ-წლიური მოსავლის ერთი ნაწილი უნდა გადაედოთ და ამით მოემარაგათ საკვები ფონდი მოუსავლიან პერიოდებში. ილიამ გაათავართო შერვაშიძის აზრი და მოიწადინა ამნაირი ფონდით გლეხებისათვის გაეჩინა მათთვის საკუთარი სახსარი, საიდანაც ქართველი გლეხობა დაიკმაყოფილებდა სხვაგვარ მოთხოვნილებათაც, როგორც არის სასოფლო მეურნეობის გაუმჯობესება, ინვენტარის შეძენა და მთელი რიგი კულტურული ზომები. დიდი მუყაითობით შეუდგა ილია დებულების შედგენას და ამ საქმეში, მახსოვს, უახლოესი მისი თანამშრომელი ალექსანდრე ყიფშიძე იყო, საუცხოო მცოდნე საგლეხო დებულების და კანონებისა.

იმ პროექტით მართლაც დიდი საქმე უნდა გაკეთებულიყო. ილია გატაცებით იტყოდა ხოლმე: — თუ ხელი არაფერმა შეგვიშალა, ჩვენი გლეხი სხვის თვალში შემაცქერალი აღარ იქნება. ათეულ წელში მილიონები დაუგროვდება და იმ წესდების ძალით თავის მდგომარეობას თვით გააუმჯობესებსო.

საუბედუროდ, ამ პროექტებიდან არა გამოვიდა რა. როდესაც გუბერნატორმა წესდება თავის უმაღლეს მთავრობას წარუდგინა, იქიდან შემოუთვალეს, რომ თავის ქერქში დამდგარიყო და ამისთანა პროექტებისთვისაც თავი დაენებებინა. რალა თქმა უნდა, იმ მთავრობის ინტერესს სრულებითაც არ შეადგენდა: ღონიერი, მისგან დამოუკიდებელი და თვითმართველი გლეხური საზოგადოება საქართველოში გაჩენილიყო. რა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ილია მას, რომ ყოველი ქართული დაწესებულება, თუ კოოპერაცია და-

მოუკიდებელი ყოფილიყო რუსების ხაზინისაგან, შემდეგ
მაგალითებითაც ვნახავთ.

* * *

ერთ დროს გაღვივდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი. ვიღაცა დიდმა სასულიერო პიროვნებამ სთქვა, ჩვენ მღვდლებს რუსებისაგან ეხლა ჯამაგირი რომ მოსდით, თუ მოესპოთ, იქნება უარიც კი სთქვან ავტოკეფალიაზეო. ამაზე ილიამ შენიშნა ყრილობას, რომ ყოვლად დაუშვებელია მაგ ჯამაგირების დატოვება, ვინაიდან, იცოდეთ, ვინც ფულს იძლევა, ბატონიც ის არის, და მაგისტანა პირობებში ავტოკეფალიაც კაპეიკად არ ეღირებაო...

ილია, რაღა თქმა უნდა, დიდი მომხრე იყო ჩვენში ერობათა დაწესებულების შემოღებისა. მისი რწმენით, შემოვიდოდა თუ არა ჩვენში ეს რეფორმა, თავადაზნაურულ კრებულებს ყოველი მნიშვნელობა დაეკარგებოდათ, რადგან ერობაში შეერთებული ყველა წოდება და მდგომარეობა უფრო ფართე შესაძლებლობით იზრუნებდენ საერთო კითხვების მოსაწესრიგებლად, ვიდრე რაღაც დახავსებული და ულონო თავადაზნაურული დაწესებულებანი. ამათ ფასი აქვთ, ისიც ძალიან მცირე, მანამ ერობა შემოვა და შემდეგ კი არავისათვის საჭირო აღარ იქნებიან...

* * *

კერძო საკუთრების მომხრე და დამცველი ილია პრინციპიალურად დაუშვებლად სთვლიდა ძალით მის დარღვევას, მანამ არ გამოვიდოდა სათანადო კანონი, რომელიც ამ საკუთრებას მოსპობდა. ამ შემთხვევაში ილია გამოდიოდა, როგორც შეგნებული მომხრე ამ ინსტიტუტის, რადგან მას სთვლიდა უდიდეს სტიმულად წარმოების ზრდისათვის და, მგონი, აგრეთვე, როგორც იურისტი, რომლის მოვალეობას შეადგენს იდგეს კანონიერებაზე. თავადაზნაურული ულტრა-არისტოკრატიული ფენები (ასეთები ძალიან მცირე იყო) — ილიას არ სწყალობდენ, არ უყვარდათ იგი დემოკრატიული აზროვნების გამო. სხვათა შორის, ცნობილია, რომ ჩვენი მოღვაწე მომხრე იყო თავად-აზნაურთა კრებებისათვის ცენზი ყოფი-

ლიყო შემცირებული, რათა ღარიბ წევრთაც შესძლებოდათ მიეღოთ მონაწილეობა ყრილობაზე. იგი ყოველთვის უჭერდა ისეთ სამარშლოდ მოწვეულ კანდიდატს, რომელიც შეგნებულად აფასებდა ქართულ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. როდესაც კენჭის ყრა ხდებოდა, მხოლოდ იმისათვის მოვიდოდა, რომ არა სასურველი კანდიდატი არ გასულიყო. ისე კი, ამ წოდების კრებებს იშვიათად ესწრებოდა... ჩემს ხსოვნაში, მას არასოდეს არ მიუღია მონაწილეობა არც ერთ თავადაზნაურულ ოფიციალურ დეპუტაციაში...

სრულიად გასაგებია ილიას განზე გადგომა ამ შემთხვევაში. მან კარგად იცოდა თვითმპყრობელობის და მისი აგენტების მოქცევა საქართველოსადმი. თავის დროზე ილიამ მოგვაწოდა ასეთი ირონიით სავსე დახასიათება თავადაზნაურებისა და მინისტრებისა:

„ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, გულ-დაჯერებულმა (რა კაი გულისანი ვართ!), რომ მინისტრები მართლა ქვეყნის ამბების შესატყობად მოსულან, ხელთ იგდო დრო და მინისტრს შეატყობინა ჩვენი ქვეყნის დარდი“...

ილია თავისი ჩვეულებებით უადრესად სადა და თავმდაბალი ადამიანი იყო. მე ვიტყვოდი, რომ მას ბოლომდე რაღაც სტუდენტური შერჩა. სტუდენტურ ხასიათს ღებულობდა მის სახლში გამართული საღამო-ვახშმებში; სტუდენტობა იყო ცხარე კამათი და ილიას ამ კამათში ჩაბმა-შეჯიბრება, ხშირად გაჯიუტებაც და თავისი ნათქვამის ძნელად დათმობა. საჯარო კრებებზე შეკამათების დროს სრულიად ბუნებრივად მიაჩნდა მოპირდაპირეთა მიერ ერთმანეთზე სასტიკი იერიშების მიტანა, ყოველი ღონის და ხერხის მოხმარება, რომ მოწინააღმდეგეს აზრი უნიადაგო, ულოლიკო და საქმისათვის მავნებლად ეჩვენებინათ. ამნაირი ეფექტების მოსახდენად ილიას საშუალებათა დიდი არსენალი ჰქონდა დაგროვილი, ორატორული ხერხი იქნებოდა იგი, თავისი აზრის საბუთიანი და ურყევი ანალიზი, თუ სხვისი აზრის გაკილვა და აგდება და სხვა ამისთანები. მხოლოდ ერთი რამ იყო ილიასათვის მიუღებელი — მისი პიროვნების შეურაცყოფა! აქ თვითონაც კარგავდა ხოლმე წონასწორობას და მოპირდაპირესაც აღარ დაინდობდა.

მომხდარა, რომ ამნაირი პირადი შეჯახება დუელითაც შესაძლებელია...
 უთავებია...

გაზეთ „ივერიის“ თანამშრომელი მანსვეტაშვილი — დონ იაგო — ერთს ამბავს გადმოგვცემს, რომელიც გვიჩვენებს, როგორ შეიცვალა ილიაში მაჩაბლისადმი მამამშვილური თუ ამხანაგური სიყვარული მათი საბოლოო დაშორებით. ილიამ, თურმე, ხელი არ მისცა და თავის სახლიდან დაითხოვა ვიღაც მეგაზეთე, რომელმაც უმსგავსო და ვანო მაჩაბლის პიროვნებისათვის შეურაცმყოფელი წერილი დასტამბა თავის ჟურნალში: — „მე არა მსურს ხელი გავუწოდო იმას, ვინც ჩემს მეგობარს შეურაცყოფა მიაყენა“-ო. ამნაირად, იგი მტკივნეულად იტანდა არა მხოლოდ თავისი პირადობის შელახვას, არამედ მეგობრისასაც და ამისათვის თავსაც კი გამოიდებდა ხოლმე...

ილიას უყვარდა კრებებისა და სხდომების გათავების შემდეგ თავის მეგობრებთან ერთად ევახშმნა, შინაურულად, რომელიმე რესტორანში. რამდენჯერმე შემთხვევით დავესწარი მეც ამნაირ შინაურულ პურის ჭამას. ერთ დღეს ვახშმობდით, მტკვარს რომ გადაჰყურებს, იმ რესტორანში. ილია თავისებურად გემრიელად შეექცეოდა თევზსა და ცივად დედალსა. ამ ორ კერძს იგი უდანაჩანგლოდ, პირდაპირ ხელით იგემებდა ხოლმე, თუ უცხო არავინ ერია კამპანიაში. ჭამის დროს მხიარული ოხუნჯობა და თან სერიოზულ თემებზე გადასვლა იცოდა: სიმღერის დროს ილია ყოვლად უმწეო იყო, თუმცა არ იშლიდა და მრავალ-ჟამიერის დროს ამაოდ ცდილობდა თავისი ხმა შეეტკბილებინა ხოლმე.

ერთხელ, ამნაირ დროს გატარებაში რომ ვიყავით, ჩვენს მეზობლად, მეორე ოთახში, მეორე კამპანია ლხინობდა; მათ უკვე გაჰყენებული ღვინის სმა ჰქონდათ და იქიდან ერთი ღრიანცელი მოისმოდა. მეზობლებმა შემოგზავნეს „დეპუტაცია“ და რა გაეგოთ ილიას იქ ყოფნა, მისი სადღეგრძელო გადმოგვცეს. თავაზიანობა მოითხოვდა მადლობა ამ წესითვე გადაგვეხადა და აი ჩვენ ოთახიდანაც წავიდნენ ჩვენი წარმომადგენლები. ჩვენები რომ დაბრუნდენ, ილიას გადმოსცეს იქაურების თხოვნა, რომ ორივე კამპანია ერთად შეერთებუ-

ლიყო. ილიამ რომ გაიგო დ. კეზელის იმ ოთახში ყოფნიდან, ტეგორიულად განაცხადა, რომ იგი მასთან პურს ერთად არა სჭამს და უარი სთქვა მათ შემოერთებაზე...

დ. კეზელი, ნიჭიერი, ფელეტონების შემთხვევით, მეტ წილად რუსულ და რუს-სომხურ გაზეთებში თანამშრომლობდა. იგი არასფერს ერიდებოდა, რომ თავის ნაწერებში ქართული საზოგადო საქმიანობა და მოღვაწენი სასაცილოდ აეგდო.

ამას კი ილია არავის აპატიებდა!

მახსოვს კიდევ ერთი ამისთანა ვახშამი, მეორე ალაგას. ჩვეულებრივი ქართული გემრიელი სუფრა, ილიას ხალისიანი ლაპარაკი, მშვიდობიანი დროს გატარება. ვიქნებოდით ექვსიოდე კაცი. უცბად მოგვესმა ერთი საშინელი ღრიანცელი და ყვირილი: მიშველეთ, მიშველეთ! რაღაც სკანდალი ხდებოდა ჩვენგან ცოტა მოშორებით მყოფ კაბინეტში. რაკი იმ ადამიანის ვედრება არა სცხრებოდა, ჩვენებმა ვერ მოითმინეს და გავარდენ ამბის გასაგებად. ილია და მე მარტოკა დავრჩით ჩვენს ოთახში. „მიშველეთ“, „მიშველეთ“-ის ძახილი კვლავ გაისმოდა. ახლა მე ველარ მოვითმინე და მეც გავარდი იქით, საიდანაც მოისმოდა ყვირილი და სახტად დავრჩი იმ სანახაობით, ჩემს თვალწინ რომ იშლებოდა:

საკმაოდ გრძელ მაგიდას უვლის ერთი დაფეთებული ყმაწვილი კაცი, ძახილით: „მიშველეთ!“ და მას კვალდაკვალ მისდევს გამხეცებული, ხანჯალ-ამოღებული ადამიანი ყვირილით: „არავინ მომეკაროს, თორემ ამ ხანჯალს მას ჩავსცემ!“ მათი ამხანაგ-მოჭეიფენი, გაფითრებულნი უძრავად დგანან და არაფრით შველიან სასიკვდილოდ განწირულ კაცს! მთელი რესტორანის სხვა კლიენტები და ლაქია-მზარეულებიც-კი შეჯგუფულან შესავალ ღია კარებთან და შიშობენ მიეშველონ საცოდავს.

ამ საერთო უბედურობის დროს, უცბად, ვილაცამ მკრა უკანიდან მხარი, წაიწია წინ, გააპო უშველებელი ხროვა კარებში მდგომ მაყურებლებისა და თამამად შევარდა იმ ოთახში, სადაც მკვლელობა უნდა მომხდარიყო, განცვიფრებული ვხედავ, რომ ეს ადამიანი ჩვენი ილია იყო! შიშმა ამიტანა. ერთი თვალის დახამხამებაზე ილია მიუვარდა ხანჯალ-ამოღებულ კაცს, სწვდა მკლავში ხელი და შესძახა: „თუ ჩემი პატივისცემა გაქვს, ეგ ხანჯალი მე მომეცი!“ ამ ძახილზე და ილიას

დანახვაზე იმ ოთახში სწორედ რაღაც სასწაული მახსენებდა მგელივით გამხეცებულმა, ეტყობა, იცნო ილია, და უცებ ისე მოდუნდა და ისე ჩაიფუყა, რომ ბავშვივით დაემორჩილა ილიას და ხანჯალი ჩააბარა. ამით გადურჩა ის უცნობი ყმაწვილი სიკვდილსა და ეს მოხდა მხოლოდდამხოლოდ ილიას ვაჟკაცური გაბედულობით. იმოდენა ხალხში მხოლოდ მან გამოიღო თავი. მართალია, თავისი თავი დიდ საფრთხეში ჩააყენა, მაგრამ ეს მან არაფრად მიიჩნია, ოღონდა ეცადნა ადამიანის სიკვდილიდან გადარჩენა. ყველა ეს, როგორც ვსთქვით, მოხდა ერთი თვალის დახამხამებაში...

* * *

მაგონდება ილიას სხვა ხასიათის დროს გატარებაც. სულ პირველად ტფილისში, იმის ბინაზე, ყოფ. ნიკოლოზის ქუჩაზე. მე მაშინ სტუდენტი ვიყავი და ილიას ასე ახლოს ნახვაც პირველი იყო ჩემგან. მასპინძელი დიდი თავაზიანობით და გულუხვობით უხვდებოდა თავის სტუმრებს. ახალწლის მიგებების ღამე იყო და უხვად, თუმცა უპრეტენზიოდ, გაშლილ სუფრის ირგვლივ ჩვენ ჟურნალისტ-ლიტერატორებს მოეყარათ თავი. ზოგი მათგანი პირველად იქ გავიცანი. აგერ მსცოვანი რაფიელ ერისთავი, იგი ქართული ენის ცენზორი იყო იმ დროს. იქვე ნიკო ხიზანიშვილი, ყიფშიძეები, სტეპკო ჭრელაშვილი, „ივერიის“ ყველა თანამშრომელი, კოლა ერისთავი, რომელმაც ზეპირად იცის ყველა ჩვენი დიდი მგოსნების ნაწარმოები და სხვები, რომელთა სახელები ახლა აღარ მაგონდება. ღამის 12 საათმა რომ დაჰკრა, გაიღო კარები და შემოვიდა სასაღილოში „ივერიის“ ასოთამწყობთა დეპუტაცია. მათ თან მოიტანეს, ის-ის არის, ახლად დაბეჭდილი „ივერიის“ საახალწლო ნომერი, მიაართვეს ილიას და თეფშზე დალაგებულ ღვინით სავსე ჭიქებით, მუშა-ასოთამწყობთა მონდობილობით, ადღეგრძელეს ჩვენი დიდი მწერალი. ილიამ ხელახლად გაავსო მათი მოტანილი ჭიქები და თვითონაც ადღეგრძელა ტკბილი და თბილი სიტყვებით სტამბის მუშები.

სუფრის თამადათ ჩვენი დაუფიწყარი რაფიელი იყო. ილია მივიდა მასთან ალავერდით და ახლად მოტანილი „ივერიის“ ნომერიც მას გადასცა. მსცოვანმა მგოსან-თამადამ მოითხოვა ვერცხლის თასი, შიგ ჩადო ოთხად დაკეცილი სველ-სველი გა-

ზეთის ნომერი და ზედ წითელი ყვარლის ღვინო დაახლოებით
 ნიერი და ოხუნჯური სიტყვა წარმოსთქვა ტოლუმბამმა,
 აღდეგრძელა გაზეთი და თასი ჩამოგვიტარა ყველას, თვითე-
 ულს ისე დაგვალევეინა ღვინოსა და გაზეთის წვენი, თითქო
 ზიარებას გვაწვდიდაო. სუფრას ლამაზ სიტყვებთან და მრავალყამიერთან ერთად ალაზათებდა კოლა ერისთავის არტის-
 ტული დეკლამაცია ჩვენი პოეტების ნაწარმოებებიდან. როდე-
 საც მან „თორნიკე ერისთავი“-დან გადმოგვცა ერთი საუკე-
 თესო ალაგი, წამოდგა მაშინ ჩვენი მასპინძელი, ილია და
 აღტაცებით სთქვა: — „ბატონებო, ვაღდეგრძელოთ სავსე ჭი-
 ქით ის ადამიანი, რომლის კურთხეულმა მარჯვენამ დაგვი-
 წერა ეგ მშვენიერი ნაწარმოები, — ჩვენი ძვირფასი მგოსანი
 აკაკი!“...

ერთხელ ანტონ ფურცელაძემ ვახშმად დაპატიჟა ილია თა-
 ვისი მეგობრებით; თანაც მასპინძელი თავისი ახალი ნაწარმო-
 ების წაკითხვასაც აპირებდა. კარგა ბლომა ხალხმა მოიყარა
 თავი იმ ნადიმზე; სულ ყურნალ-გაზეთებში მომუშავენი
 იყვნენ, ცნობილნი თავისი დამოუკიდებლობით, და თუ გნე-
 ბავთ, „რადიკალობითაც“. აქ იყვნენ ნიკო ხიზანიშვილი, ყიფ-
 შიძეები, ეგნატე იოსელიანი, სტ. ჭრელაშვილი, ი. ბაქრაძე
 და ბევრი სხვაც. ერთი სიტყვით, სულ „რაზნოჩინცები!“

ნიკო ხიზანიშვილი, თავის ჩვეულების მიხედვით, რო-
 გორც ანტონის შინაური კაცი, წამდაუწუმ სამზარეულოში
 შეჰყოფდა თავს და იქიდან უფრო და უფრო აღტაცებული
 გამოვიდოდა ხოლმე. ჩვენ ყველამ ვიცოდით, რომ ნიკოს გემ-
 რიელი პურის ჭამა უყვარდა და ცდილობდა წინასწარ თვა-
 ლი მოეტყუებინა იმ საჭმელების ხილვით, რაც ანტონისას
 მზადდებოდა. სწორედ ამ დროს გულუხვმა მასპინძელმა მი-
 მართა ილიას: — „ვახშამი მზად არის, მაგრამ მე მინდოდა
 გამეგო, როგორ მოისურვებთ: ის ჩემი თხზულება ვახშმის
 წინ წავიკითხოთ, თუ ვახშმის შემდეგ“-ო. ამ სიტყვის გაგო-
 ნებაზე წამოვარდა ხიზანიშვილი და ასეთი პროტესტი განა-
 ცხადა: — როგორ შეიძლება ანტონის ნაწარმოები ვახშმის
 წინ მოვისმინოთ! იქ, სამზარეულოში იმოდენა გემრიელი რამ
 მზადდება, რომ აუცილებლად ჯერ მათ უნდა მოვუაროთ! მე-
 რე, შეილოსან, მე რომ ჩემი ავყოაობის ამბავი ვიცი, იმ შენ
 ნაწარმოებში თუ რამე არ მომეწონა, ხომ არ შემიძლია, თუ

ჩემებურად არ გავმოლტე ავტორი! ამას კი შედეგად მოგვეცის, რა მოჰყვეს! რომ გოჭები და ინდოურები აღარ მოგვერთვას და ცარიელ მწვადზე და მკავე მერეთულ არბოულ ღვინოზე გადაგვატაროს განრისხებულმა ავტორმა! ამიტომ მე წინადადებას ვიძლევი: მოთხრობა ვახშმის შემდეგ იყოს წაკითხულიო. საერთო სიცილის დროს ახლა ილიამაც დაუმატა: — მე კი ეს ვიცი, რომ კარგი ნაწარმოები თავის ღირსებას არც ვახშმის წინ დაჰკარგავს და არც მის შემდეგ! ჩვენ მასპინძელზე მიგვინდვია, როგორც სურდეს, ისე მოიქცესო. მხიარულმა სუფრამ გათენებამდე გასტანა! რასაკვირველია, არც ანტონს, არც იმის სტუმრებს ლიტერატურული მხარე სალამოსი აღარ მოჰგონებიათ...

საგურამოში „ილიობას“ მხოლოდ ერთხელ დავესწარ. ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის ხალისი, თავაზიანობა და ნამდვილი სტუმართ-მოყვარეობა, რომლითაც ილია და მისი ღირსეული მეუღლე ოღლა უხვდებოდენ უამრავ სტუმრებს, ყველას ერთნაირად და განურჩევლად. პურის ჭამის დროს ილია სულ გარს დასტრიალებდა სტუმრებს და ემსახურებოდა მათ; ყველასათვის ჰქონდა თითო რამ სათქმელი სიტყვა, დიდი იყო თუ პატარა, გლეხი იყო, თუ ვინმე წარჩინებული. ეტყობოდა, თვითონ ილიას გლეხებთან ყოფნა ეხალისებოდა, მათთან პურის ჭამაც, მათთან ჯამით ღვინის დაღვევა და მათთანვე გამობაასება.

ცნობილია, რომ ილიამ მამაპაპური ყმები თვითონ გაათავისუფლა უსასყიდლოდ და როცა საგურამოში დასახლდა, მხოლოდ ისეთი მიწები აარჩევინა თავის მეუღლეს, რომელზედაც არც ყმებს და არც ხიზნებს არასოდეს არ უცხოვრიათ.

ილია, ეტყობა, იმითაც იყო ამაყი, რომ ყოველ გლეხს, როგორც თავისთან სწორს, ისე გაუყრიდა თვალში თვალსა, რადგან იგი თავის სახლში მხოლოდ მესაკუთრე იყო და არა მებატონე. ილია არცა მალავდა, რომ იმისი სრული მიდრეკილება კერძო საკუთრების ინსტიტუტისაკენ იყო. ეს თავისი რწმენა, მან, თავის დროზე, ჩამოაყალიბა: „კერძო საკუთრება, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ჩვენდა საბედნიეროდ თუ საუბედუროდ, ჯერ კიდევ დიდხანს იქნება დიდს პატივში“. თვით აბოზოქრებულ რევოლუციის ხანაშიც-კი ილია მოურიდებლად და გაბედულად ქადაგობს საზოგადოების საკე-

თილდღოდ კერძო საკუთრების პრინციპისადმი ფრთხილად მოქცევას და ამბობს, სხვათა შორის, რომ არავის აქვს ნება: „თქვენს მამულზედ ხელი გაიწოდოს მაშინ, როდესაც კერძო საკუთრება ჯერ კიდევ ქვაკუთხედათ უდევს, არამც თუ რუსეთში, არამედ მთელს ცხოვრებას დაწინაურებულ ქვეყნისას მთელ დედამიწის ზურგზე“...

საგურამოში ყოფნის დროს ვხედავდი, რა განსაკუთრებულის ყურადღებით ისმენდა ილია გლეხების ლაპარაკს, მათ მახვილ სიტყვიერებას და მათ გამოთქმათ. საზოგადოთ ილიას ემჩნევოდა ჩვენი გლეხის იდეალიზაცია და როგორც ჩვენი ერის მთლიანობის გამომხატველი, პირდაპირ ამაცობდა გლეხების „ღრმა აზროვნებით“.

და სწორედ ამ გარემოებას უდებდა საძირკვლად იმ დიდ იმედებს, რომელსაც საქართველოს მომავალი უსახავდა მას. ნასწავლმა კაცმა, რაც გინდა ჰკვიანი სიტყვა სთქვას, მეტწილად, სულ წიგნებიდან არისო, იტყოდა ილია, საქმე ერის სიღრმიდან ამოსულ გონივრებაშია, აქ არის ერის მომავალი და ფუძე იმ მშენებლობისა, რომლის აგებასაც ერი მოახდენსო. ისტორიასაც ხომ ყველა ერთადა ჰქმნისო და ილიამ, ჯერ კიდევ 1888 წელსა სთქვა: „ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელი ერის ნამოქმედარია და იგი მამა-პაპანი, რომელთაც თავისი სახელი, ასე თუ ისე, მოუქცევიათ, ყველას მამა-პაპაა საერთოდ და განუყოფელად“... გლეხებისადმი გულწრფელი თანაგრძნობა და სიყვარული ილიას ამ სიტყვებიდანაც სჩანს: „გლეხო, ბევრს რამეს მოკლებული ხარ, ბევრი რამე წართმეული გქონდა და მარტო ერთი პატიოსანი და ნამუსიანი სახელი-ლა შეგერჩა“-ო...

* * *

როგორც ზემოდა ვსთქვით, „ივერიის“ რედაქციაში თითქმის ერთი წელიწადი ვმუშაობდი. ჩემი გულის წადილი, რომ ჩემს სპეციალობაში დამეწყო სამსახური, ჯერ კიდევ აუსრულებელი რჩებოდა და მეც ვისარგებლე მოულოდნელი შემთხვევით, როცა ერთმა ჭარბველმა დიდმა მოხელემ სამიწათ-მოქმედო სამინისტროში, მამა-ჩემის შორეულმა მონათესავემ, აღმითქვა თავის უწყებაში გამწესება. ეს მართლაც

იშვიათი შემთხვევა გამოიქვეყნა: იგი მაძლევდა იმედი, რომ მოვახერხებდი როგორმე საზღვარგარედ მივლინებას. როდესაც მოხელედ გავხდი, არ შემიწყვეტია, დრო-გამოშვებით, გაზეთის თანამშრომლობაც, რასაკვირველია, უსასყიდლოდ. ილიას მხოლოდ ბანკში ვხვდებოდი ხოლმე. იქვე ვხედავდი ჩვენს მსტოვან რაფიელ ერისთავს; იგიც, როგორც მე, ბანკის ზედამხედველი კომიტეტის წევრი იყო.

ერთს სხდომაზე რაფიელმა გამოაცხადა, ცენზორობას თავს ვანებებ და აბა ჩემს მოადგილეზე იფიქრეთო. მე არ მიმიქცევია, მაინცდამაინც, დიდი ყურადღება ამ კითხვისათვის და ისე შორიდან-კი მესმოდა, ზოგი ერთს ასახელებდა, ზოგი — მეორეს, სულ საზოგადო მოღვაწეთა წრიდან. იყო ლაპარაკი ჩვენს მწერალ ანტონ ფურცელაძეზედაც.

გაიარა კარგმა ხანმა რაფიელის განცხადების შემდეგ; ერთ დღეს შემოვიდა ჩემსას ჩემი ახლო ამხანაგი X... კონფიდენციალურად გამომიცხადა, რომ საცენზურო კომიტეტში მას ჰყავს ახლო ნათესავი, რომელიც საგანგებოდ მისულა მასთან და უთქვამს: რაფიელ ერისთავი ღრმა მოხუცებულობის გამო იძულებულია ქართულ ცენზორობას თავი დაანებოს, მთავრობა ახალ კანდიდატს ეძებს; გადაწყვეტილია, რომ იგი ყმაწვილი კაცი უნდა იყოს, უმაღლესი სწავლის დიპლომით აღჭურვილი; თუ ქართველებმა ამისთანა კანდიდატი ვერ წამოაყენეს, მთავრობას გადაწყვეტილი აქვს ვინმე... მოხელე დანიშნოს ქართულ ცენზორად. ამ გარემოებამ უნდა დაგაფიქროთ ქართველები და საჭირო ზომები მიიღოთო. ბოლოს იმ ნათესავმა თვით ჩემს ამხანაგს შეაძლია რაფიელის ადგილი და თანაც გამოუცხადა, რომ სადაც ჯერ არს იგი უკვე დაეკითხა და იქ დაარწმუნეს, რომ დაუყოვნებლივ იქნები დამტკიცებულიო. ამ განცხადებამ ძალიან ამაღელვა. ყოვლად შეუძლებლად მიმაჩნდა არა-ქართველის ცენზორად დანიშვნა და მეტადრე მოხელე-ჩინოვნისა. ვინ იცის, ვინ იქნებოდა გამწესებული რაფიელის მაგიერ! ეს კატასტროფა იქნებოდა ჩვენი პერიოდული და არა პერიოდული გამომცემლობისათვის. ამიტომ როცა X დამეკითხა: რას მირჩევო, მე ვუპასუხე: „ფიქრი და ყოყმანიც-კი არ შეიძლება, უნდა დასთანხმდე“-თქო. იმ ჩემს მეგობარს ეფიქრებოდა, რადგან ქართულში არ იყო, მაინცდამაინც, კარგად ჩახედული, ვაი თუ

სარგებლობის მაგიერ, უნებლიედ რამე ზარალი მივაყენებო
 გაზეთ-ჟურნალებსო. ამაზე მე მას აღვუთქვამ, რომ ყოველ
 დღე იმის განკარგულებაში ვიქნები, რომ ამ მხრივ დავეხმა-
 რო ხოლმე. განვშორდით და მე სრულიად დასწმუნებული
 ვიყავი, რომ ქართული ცენზორობის კრიზისი საკეთილოდ
 იყო ამოწურული. მაგრამ მეორე დღეს კვლავ მინახულა X-მა
 და მაცნობა, რომ ვერ ბედავს ხელი მოკიდოს ჩაფიქვლის მე-
 მკვიდრეობას, რადგან არც ლიტერატურას იცნობს კარგად
 და არც საჭირო ენის ცოდნა აქვს. ამიტომ სხვა კანდიდატი
 უნდა ვეძებოთო. წავიდა ამ სიტყვით; თვითონაც შეწუხებუ-
 ლი. საღამოს კვლავ მინახულა. ვისარგებლე ამ შემთხვევით
 და დავუწყე ხელახლად ჰიკუყინი; ვუსაყვედურე ისიც, რომ
 იგი თავისი ყოყმანით ჩვენ საზოგადო ინტერესებს არ უწევს
 ანგარიშს; ვინ იცის, ეხლა ვის დანიშნავენ ჩაფიქვლის მაგიერ-
 რად და სხვა... ამ სიტყვებზე X-მა უცბად მომიჭრა: მე ვიც-
 ნობ ერთ ადამიანს, რომელიც იქნება მიღებული მაგ ადგილ-
 ზე, თუ კი დათანხმდა. აბა ვინ? ვინა და შენა, ჩემო გიორგი!
 მე უკვე ველაპარაკე იმ ჩემს ნათესავ კაცს, ვუამბე შენი ვი-
 ნაობა და თავის უფროსთან მოლაპარაკების შემდეგ, ეს არის
 მაცნობა, რომ ვეცდები ჟურნული იყოს დამტკიცებული მის
 სამსახურშიო. ერთობ მძიმე მდგომარეობაში ჩავვარდი; უცბად
 მივხვდი, რომ რასაც ჩემს ამხანაგს ვურჩევდი, ჩემთვის მიუ-
 ღებელი იყო და ცოტა არ იყოს, გულში მრცხვენოდა, რომ
 ისე ვუადვილებდი X-ს ცენზორობას. ერთად ერთი გამოსა-
 ვალი დამჩრა: გვენახა ორივეს ილია და გვეამბა დაწვრილე-
 ბით ყველაფერი ეს. მე კიდევ ვიმედოვნებდი, რომ ილია და-
 აჯერებს ჩემს მეგობარს და მე ამცდება ამ საქმეში ჩაბმა.

ილიამ როცა გაიგო საქმის ვითარება, კატეგორიულად გა-
 მოგვიცხადა: — ერთ-ერთი უთუოდ უნდა დათანხმდეთ, ჩვენ
 სხვა კანდიდატი არავინა გვყავს და რომ იყოს კიდევ, ვინ
 იცის, დაამტკიცებენ თუ არა! ამასთანავე დასძინა: — ეს კი
 იცოდეთ, რომ ძალიან არასასიამოვნო და სასტიკათო თანამ-
 დებობაა და სწორედ ამიტომ არის საჭირო, რომ იქ ჩვენი
 კაცი გვყავდეს. საცენზურო კომიტეტს ისეთი სასტიკი ცირკუ-
 ლიარები მოსდის, რომ ცენზორი ვალდებულია „მამათ ჩვე-
 ნო“-ს ზოგიერთი ალაგებიც კი აღკრძალოს, თუ უნდა ერთგუ-
 ლი მოხელეობა გამოიჩინოსო. ამასთანავე ცენზორს სულ მუ-

დამ საქმე ექნება ისეთ უმაღურ ხალხთან, როგორც ჩვენ, ცენტრალური კომიტეტის წევრები ვართ: რაც უნდა შეღავათით მოგვეპოვეთ, მაგრამ ზორი, ჩვენ მაინც იმის ლანძღვაში ვართ და ამას-კი ატანა უნდა და გულთან ახლო არ მიტანა. კვლავ დასძინა, რომ ერთ-ერთი უნდა დასთანხმდეთო...

რალა სიტყვა გავაგრძელო, ბოლოს ქართული ცენზორობა მე მომახვიეს თავსა. საწყენი კიდევ ის იყო, რომ ვხედავდი, სამუდამოდ უნდა გამოვთხოვებულიყავი აგრონომიულ დარგში გაწრთვნას და მუშაობას. სწორედ ასეც დამემართა. ცენზორობის შემდეგ ჩავები მუნიციპალურ მოღვაწეობაში, რომელსაც მთელი 22 წელიწადი შევსწირე, თუ რამე სპეციალობა შევიძინე — ეს იყო მუნიციპალური საქმე... აქ უალაგო იქნება ჩემი ცენზორობის დროს ყველა ამბის მოტანა. აღვნიშნავ იმ ეპოქიდან მხოლოდ ერთ ფაქტს, რომელიც, ასე თუ ისე, დაკავშირებულია ილია ჭავჭავაძესთან.

რაკი პირადათ ჩემს თავს ვრაცხდი, როგორც საიდუმლოდ მიგზავნილ დელეგატს საცენზურო კომიტეტში, ყოველი ჩემი მოქმედება იქ, ამ გარემოებას დავუქვემდებარე. რასაკვირველია, ეს ჩემი ახირებული „დელეგატობა“ დიდ საიდუმლოებას შეადგენდა ილიასა, X-ის და ჩემს შორის; იგი არც არავის უნდა სცოდნოდა, თორემ ყოველი აზრი დაეკარგებოდა ჩემს გამწესებას. იმ ხანობად მთავარმართებლად კავკასიაში ახლად დანიშნეს თ. გოლიციანი. ბუნებრივი იყო, ქართველობას გაეგო: რანაირი მინდობილობით და რავგარი წადილით იყო გამოგზავნილი ჩვენში ეს დიდი რუსთ ბობოლა მოხელე. განსაკუთრებით გვაიტერესებდა, მის ბრძანების დროს მიეცემოდა რაიმე ოდნავი შეღავათი მაინც ჩვენ, ქართულ, საზოგადო საქმიანობას თუ არა? ამაზე ხშირად ჩამოვარდნილა ლაპარაკი, ილიას დასწრებით, როგორც ბანკის კომიტეტის და გამგეობის სხდომებზე, ისე სხვაგანაც. თქმა არ უნდა, რომ არც ილიას და არც სხვებს არავითარი ილუზიები არ ებადებოდათ, მაგრამ გოლიციანის ფიზიონომიის სახალხო გამოაშკარალება არ იყო მაინც ინტერესს მოკლებული. ამ მიზნის მისაღწევად, ილიასაგან მიღებული იყო შემდეგი ჩემი წინადადება: ილია დასწერს მეთაურს, სადაც მშვიდობიანის კილოთი

აღნუსხავს ყველა ქართველისათვის სავარამო კითხვებს და გამოსთქვამს იმედს, რომ ის კითხვები ახალი მთავარ მართებელის მიერ სასურველად იქნება გადაწყვეტილი.

ილიამ დასწერა საუცხოოდ დასაბუთებული წერილი, დაურთო მას ნიკიტინის მიერ რუსულად თარგმანი და გამომიგზავნა. როგორც შევთანხმდით, მე ნება არ დავრთე და წარუდგინე საცენზურო კომიტეტს, როგორც ილიას წერილი, ისე თარგმანიც; ეს უკანასკნელი ვითომ ჩემგან მომზადებული. მოხსენების დროს კომიტეტს ვაცნობე, რომ წერილს უყოყმანოდ დავრთავდი ნებას, მაგრამ საჭიროდ მიმაჩნია, სიფრთხილისათვის, კომიტეტის აზრიც გამეგო, რადგან ახალი მთავარ მართებელის ხაზს არ ვიცნობ-მეთქი. კომიტეტის თავმჯდომარემ ილიას ის წერილი მეორე დღესვე წარუდგინა გოლიცინს და უკანასკნელისაგან მიიღო კატეგორიული ბრძანება, რომ ადგილობრივ გაზეთებში ამგვარი წერილები არავითარ შემთხვევაში არ ყოფილიყო გაშვებული. ამნაირად ერთბაშად გამოაშკარავდა გოლიცინის ფიზიონომია და სისულელე იყო იმ ხმის გავრცელება, თითქო ქართველები რალაცას მოელოდნენ იმ ძარღვებ-მოშლილ მთავარ მართებლიდან...

* * *

ნიკო ნიკოლაძე დიდათ აფასებდა ილიას, ეს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია. ილიას პუბლიცისტური წერილების შესახებ ნიკოლაძეს ხშირად უთქვამს, რომ ისინი ისეთი ღირსებისა არიან, რომ არც ერთი დიდი ევროპიული ჟურნალი არ იტყოდა უარს მის დაბეჭდვაზეო. თქმა არ უნდა, რომ ილიას პუბლიცისტიკას ნიკოს თაობა უკეთ იცნობდა, ვიდრე ჩვენ, ახალგაზრდები. მათ ყველაფერი თავის დროზე ჰქონდათ წაკითხული და გარჩეული; ჩემს დროს-კი სანთლითაც რომ გეძებნათ, ვერსად მონახავდით მათ. ამიტომაც დიდი ბედნიერი მოვლენაა, რომ ამ უამად ილიასი და სხვათა თხზულებათა სრული გამოცემები არსებობს. ათ-ტომიანი ილიას ნაწერების წაკითხვა ბევრად შეგვიწყობს ხელს სავსებით შევაფასოთ ჩვენი დიდი მოღვაწე და მასთან უარგყოთ მის შესახებ, შეცდომით თუ განზრახვით, არა მართებული მსჯელობა ზოგიერთისა.

ამ მოხუცებულობის დროს პირველად მომეცა შემთხვევა,

ასე ვსთქვათ, ერთის დაკვრით გავცნობოდი ილიას ტურულ მემკვიდრეობას. ქვევით განგებ ამოგკრიბე ოთხმოციანი წლების მისი ზოგიერთი ნაწერის ის ადგილები, რომელნიც დღესაც გამოდგებოდენ დღევანდელი ამბების შესაფასებლად.

სანამ ილიას ნაწერების სრული გამოცემა გამოვიდოდა, რა გინდა რა სიყალბე არ იწერებოდა ჩვენი დიდი მოღვაწის შესახებ. მაშინ ილიას აბუჩად აგდება დიდ მოღვაწი იყო. ამჟამად საქმე სხვაფრივ დატრიალდა. გაზ. „პრავდა“ ილიაზე ამბობს: — „მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის ყველაზე პოპულიარული საზოგადო მოღვაწე!“. ან რა ეთქმის გაზეთს მას შემდეგ, როცა მის ხელშია, ამჟამად გამოქვეყნებული თვითმპყრობელობის პოლიციის ასეთი დახასიათება ილიასი: — (1894 წელს) „სარწმუნოდ შეიძლება დამტკიცდეს, რომ მთავარი ხელმძღვანელი ნაციონალური მოძრაობისა არის თავადი ილია ჭავჭავაძე... ხმები დადის, რომ მასთან ხდება ფარული კრებები, რომელზედაც მსჯელობენ სხვადასხვა საზოგადოებრივ და სოციალურ კითხვებზე“. — ილია სულ მუდამ პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ ირიცხებოდა, ამიტომ მოხდა, რომ ქართულ საზოგადოებას აღუკრძალეს ილიას 40 წლის იუბილეს გადახდა და ამ მიზეზით საიუბილეო კომიტეტიც დაშლილი იყო.

მაშინ, როდესაც ილიაზე ამბობდენ, რომ იგი ბოლოს მემამულეთა და თავადაზნაურობის იდეალების წარმომადგენელი გახდა, რითაც თავის სიყმაწვილის დროის პრინციპებს უღალატაო, ეხლა კი ასეთ მსჯელობას ვხვდებით: — „ისტორიამ გაამართლა ილია, როგორც მხატვარი, პოეტი, მხატვრული აზროვნების უდიდესი ოსტატი, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის დახავსებული ცხოვრების წინააღმდეგ დაუცხრომელი მებრძოლი და ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის უდიდესი მოღვაწე“. ამის საილუსტრაციოდ მოყვანილია მათ გამოცემებში მრავალი ციტატა ილიას ნაწერებიდან და სწორედ ეს ციტატებია, ყველაზე უფრო საყურადღებო. იმავე ავტორს (ა. სულავას) მოჰყავს რა ილიას მოხვევს სიტყვები: „ჩვენი თავი ჩვენვე უნდა გვეყუდნოსო“, დასძენს: „ამ პროპაგანდისტის ბრძოლას შესწირა ილიამ თავისი მღელვარე სიცოცხლე

და უძღვნა მას მხატვრული ნაწარმოებნი, უამრავი ^{დაბეჭდილი} ცისტური წერილი და შრომები“. და რასაკვირველია, ეს შეფასება სწორეა. თუ რამდენად ტყუილია ილიას პიროვნების დახასიათება, როგორც არა სრულიად საქართველოს ინტერესების მსახურისა, არამედ თავადაზნაურობისა, მოჰყავს ასეთი საბუთი. როდესაც ილია სახელმწიფო საბჭოში საქართველოს თავადაზნაურობამ აიჩიო, მან საჯაროდ ასეთი განცხადება გააკეთაო: ...“ თუ მე სახელმწიფო საბჭოში შევდივარ თავადაზნაურობის სახელით, ეს მხოლოდ საქმის ფორმალური და იურიდიული მხარეა: საბჭოში მე დავიცავ მთელ საქართველოს ინტერესებს და მთლად ჩემს ღონეს მხოლოდ საერთო კითხვებს მივცემო“-ო... 1906 წელს გაზეთ „ტიფლისკი ლისტოკ“-ში ილიას შემდეგი განცხადებაა დაბეჭდილი: „მე დამცველად გამოვალ ადგილობრივ ინტერესებისა. ადგილობრივი საჭიროების ფარგლებში მე მომიხდება დავიცვა ფართე ადგილობრივი თვითმართველობა კანონმდებლობითი უფლებებით“. თვით სახელმწიფო საბჭოს არქივებში შენახულა ილიას ასეთი დახასიათება: — „აგარაული კითხვების გარშემო იგი მომხრეა მიწების ძალით ჩამორთმევისა, თუ ამას სახელმწიფოებრივი ინტერესები მოითხოვენო“-ო.

როგორც ვიცით, ერთმა მცირე ჯგუფმა მემამულეთა წრიდან გამოსულმა... მიმართა ყოვლად დაუშვებელ საშუალებას... და შექმნა რაზმი, რომელსაც „შავი რაზმი“ უწოდა ხალხმა. ამ საქმის ინიციატორებმა მოიწვიეს თათბირი, სადაც განაცხადეს თურმე, რომ საჭირო იარაღი მათ უკვე გადმოცემული აქვთ მთავრობისაგანაო. ამ თათბირზე ილიაც ყოფილა მიწვეული და აი, არჩილ ჯაჯანაშვილის მოწმობით, რა უთქვამს იქ დიდ ილიას: „ბატონებო, ის რაც ეხლა ჩვენში ხდება, სხვაგანაც მომხდარა. ქვეყნიერებაზე არ არსებობს არც ერთი ერი, არც ერთი სახელმწიფო, სადაც ამის მსგავსი რევოლუცია არ მომხდარიყო. ქარიშხალი გადაივლის და ცხოვრება კვლავ კალაპოტში ჩადგება. ნუ ჩაიდენთ იმისთანა საქმეს, რომელიც თქვენ პირშავად გამოგიყვანთ თქვენს მეზობლებთან და შემდეგში, როცა ეს ამბავი დაშოშმინდება და თქვენ თქვენს სახლებში დაბრუნდებით, სირცხვილით თვალსაც-კი ვეღარ გაუწორობთ მეზობლებსა. რისთვის გინდათ ეგ იარაღი? ვის საწინააღმდეგოდ მოგიგროვებიათ ეგ თოფები? ნუ თუ გლახო-

ბისა? არ გაბედოთ! მიუყარეთ უკან ეგ თოფები მსხვერპლებს თქვენ დაგირიგათ!“...

საინტერესოდ მიმაჩნია აქ მოვიყვანო ორიოდ ამონაწერი ილიას იმ წერილებიდან და იმ კითხვებზე, რომელნიც ეხლა მთელი ევროპის ჟურნალ-გაზეთებს აკერია პირზე. დავიწყოთ სოციალური კითხვებით.

სოციალ-დემოკრატების საწინააღმდეგოდ აღმართული ზომების შესახებ გერმანიაში იგი სწერდა 1886 წელს: „ბისმარკს... ვერც მოძღვრება სოციალობის შეუწყნარებია და ვერც უარუყვია. ვერ შეუწყნარებია იმიტომ, რომ დღევანდელს დღეს დაჰპატრონებია მარტო შემძლებელი, სულ თავისაკენ მიუთლია, ზედ დამჯდარა და მაგრად ჩაუჭიდნია ხელი; წყობა დღევანდელი დღისა ე. წ. „ბურჟუაზია“ წყობაა. ეს მესამე წოდებად ცნობილი ნაწილი ერისა, რომელიც დღეს განაგებს თათქოს ყველგან... მოძრავის თავნისა და შეძლების პატრონების ნაწილი, საცა კი მიიხედავთ, ყველგან ეგენი არიან... სულ ყველგან ობსავით მოკიდებულნი, და რაც საიდან გამორჩომაა — არავითარ შემთხვევას არა ჰკარგავენ, რომ არ გამორჩნენ“... სამუშაო დღის შემოკლებაზე და მუშის ქირის მომატებაზე ილია 1886 წელსვე სწერდა: „ეს თითქმის დიდსა და პატარას ენაზე აკერია დღეს საფრანგეთში, მაგრამ ამას ეურჩება დიდი უმრავლესობა ბურჟუაზიისა, რომელსაც მუშა-კაცის ყელის საბელის ზევიდამ გაშვება ზარალის მომასწავებლად მიაჩნიათ“. არსებულ სოციალურ წყობილებაზე აი რასა სწერდა ილია 1898 წელს: „ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტნაკლებად განაწილებისა და ადამიანთა შორის გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზედ წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჯელ და მშრომელ კლასების წარსამატებლად... ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენი არა უქნიათ რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თვისდა პატივის მოსახსენებლად“.

ილია ერთ დროს დაინტერესებული იყო ისპანიის ისტორიით, მის ლიტერატურასაც გაეცნო. ესპანელებისა და ქართვლების ნათესაობასაც იტყოდა ხოლმე, თუ მას რამე სერიო-

ზული სარჩული უდევსო. გამოსაცნობია ყველა ქართველი ტომებში უფრო რომელი ემსგავსება ამ ნიჭიერ და გზასუღმწიბრთ მოძრავ ერსაო. როდესაც ბისმარკი ისპანიის კაროლინის კუნძულებს დაემუქრა, ილიამ დასწერა: „ბისმარკის ეს წადილი გულში ტკივილად ჩარჩა ისპანიასა, და იქნება ისე მთავრობას არა, როგორც თვითონ ისპანიის თავმომწონე ერსაო“. თვით ისპანიაზე კი ამას ამბობს ილია: „ისპანია ყველაზედ ძლიერი სახელმწიფოა მეორე ჯარისხოვანთა შორის და მისი მოუსვენარი შვილები რომ არა პრევდნენ მის შინაურ საქმეებს, არ აბრკოლებდნენ საქმეთა მსვლელობას, აშკარაა, ერთი რამ იქნებოდა სხვათა შორის“-ო. როდესაც იაპონიამ თავის ყოველ დარგში გავერობიელებით მთელი ქვეყნის ყურადღება მიიპყრო, ილიამ ასე იწინასწარმეტყველა: „იქნება იაპონიამ პირველი მესვეურობა გაუწიოს აზიას ევროპის ცივილიზაციის ზემოქმედების ქვეშ წარსამატებლად და განთიადმა განათლები-სამ თავისი სხივოსანი შუქი პირველ იქილამ მოჰფინოს გულს აზიასაცო“.

* * *

ჩვენს ქართულს პრესაში ასეთ ახირებულ მსჯელობასაც შეხვდებით ილიას შესახებ: რა გაზვიადებული რამ არის ის რალაც ხუთიოდე სიტყვა, ილიამ მოხევეს რომ ათქმევინაო და საქართველოს დამოუკიდებლობაზე მას პირდაპირ არა დაუწერია რაო. პირდაპირ ამის დაწერას იმ დროში აბა რომელი ჭკუათმყოფელი ადამიანი მოსთხოვდა ვისმე და არა პირდაპირ კი ილიამ მრავალჯერ მოახერხა ფარულად ექადაგნა ეს. აი ერთი მაგალითი. 1890 წელს ილია სწერდა:

„ირლანდიის ერმა თავისი გულითადი წადილი ინგლისის ხელიდან თავის დახსნისა არ გაიქრო გულში... ძლიერი ვრი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევეს, როცა უბედურება რამ, განსაცდელი რამ, გულზედ ხელს არ აკვრევიენებს, როგორც იმედ გადაწყვეტილს, სასოება დაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს, ძლიერ მისძრევ-მოსძრევს, რამდენადაც ძლიერაა თვით მის თავზე მოსული უბედურება და განსაცდელი“...

როდესაც კერძოდ საქართველოზე ჩამოაგდებს ილია, იტყვის: „ჩვენი უბედურება მაშინ დაიწყო, როცა ჩვენი ქვეყანა დაირღვა და განაწილდა სამს სამეფოდ და 5 სამთავროდ“. ერთიანი და განუყოფელი საქართველოს მლალადებელი იგი განსაკუთრებულ სიხარულს გამოსთქვამს თავის შესანიშნავ სიტყვაში აჭარა-ქობულეთის შემოერთების გამო, იმ ბანკეტზე, რომელიც ჩვენი მოძმე ქართველი მუსულმანების დასწრებით მოხდა იმ დროს თბილისში. უდიდესი სიამოვნება გამოსთქვა იმ მოგზაურობის შესახებაც, რომელიც ჩვენმა დიდმა მგოსანმა აკაკიმ მოახდინა კახეთში. აქ აკაკი მიღებული იყო როგორც სიმბოლო ერთიანი საქართველოსი და აი ილია რას ამბობს იმ სიტყვაზე, რომელიც აკაკი წერეთელს კახეთში წარმოეთქვა: „ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედა“-ო. საქართველოს ერთმთლიანობის გამოსათქმელად თვით ილიამაც სთქვა სიტყვა სამეგრელოში, როდესაც იგი იქ მთავრის მიერ ნაანდერძევე ბიბლიოთეკის მისაღებად წავიდა. იმ მშვენიერ სიტყვაში არის ფრაზა, რომელიც შესანიშნავად გამოსთქვამს მოკლედ ჩვენი სამშობლოს ერთიანობის იდეას. ილიამ მიმართა სამეგრელოს: „სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახე“-ო!

„ქართული სკოლა დიდი რამ არის, რომ ჩვენი ფარ-ხმალი დავსდოთ, მარტო მაგათ შევაჩერდეთ და მეტი არა ვინდომოთ რა. სურვილი ჩვენი ზღვაა და მაგ კოვზით ეგ ზღვა არ დაიღვევა“... „უდიდეს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჭერ ის, რომ სხვა და სხვა ტომის ერნი როგორ უნდა მოაწყონ შინაობაში სათითაოდ და მერე როგორ უნდა მოთავსდენ სახელმწიფოსთან... აქ უნდა შევწყვიტოთ ჩვენის ნებითვე სიტყვა, თორემ სხვანი შეგვაწყვეტინებენ“-ო...

მაგრამ რაც დასწერა და როგორც მოღვაწეობდა, ისიც ცხად ჰყოფს ამ დიდი ქართველის მსოფლმხედველობას, მისი მიმართულების გზას და ეს გეზი ყოველ დარგში — ეროვნულს, სოციალურს, თუ პოლიტიკურში, — იყო ფართო, პროგრესიული, მაშინდელის გამოთქმით, — ლიბერალური, და არსებითად, დემოკრატიული და რადიკალური. დღიდან მისი საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლისა ილია, უხვად აღჭურვილი დიდის კულტურით და მაღალის მორალით, ერ-

თიანია და უდრეკი, უცვლელი და ურყევი თვით სიკვდილამდე. ამნაირი ადამიანი დაკარგა საქართველომ სწორედ იმასტორიულ გარდატეხის ხანაში, როდესაც ჩვენს სამშობლოს იმისი ხელმძღვანელობა ყველაზედ უფრო მეტად ესაჭიროებოდა...

• • •

დიდხანს აღარ დავრჩენილვარ ქართული ენის ცენზორად. ბათუმის ქართულ საზოგადოებრივ წრეებიდან მომივიდა წინადადება ბათუმში გადავსულიყავი და იქ კენჭი მეყარა ბათუმის თვითმართველობის გამგეობის წევრობაზე. თან ჩვენი ცნობილი საზოგადო მოღვაწის გრიგოლ ვოლსკის წერილი მომივიდა, სადაც იგიც მავალეებდა ბათუმში გადასვლას. მალე ორი ჩემი მეგობარიც ჩამოვიდა ბათუმიდან. მათაც ჰქონდათ დაკისრებული ამ საგანზე ჩემთან მოლაპარაკება. თქმა არ უნდა, რომ მე უყოყმანოდ დავთანხმდი; თვითმართველობაში მუშაობა მიზიდავდა და ცენზორობის მიტოვება „დეზერტირობათაც“ არ ჩამეთვლებოდა, რადგან კვლავ ქართული საქმიანათვის მიბარებდენ ბათუმში. ამ ქალაქში გადასვლის შემდეგ, სადაც სრული ათი წელიწადი დავრჩი, თითქმის სრულებით მოვსწყდი თბილისის ამბებს. გაიარა ბევრმა წელმა, რომ დიდ ილიას აღარსად შევხვედრივარ. მხოლოდ თბილისში, ერთი მივლინების დროს, სადღაც მოვკარი ყური, რომ მეფის ნაცვალის გრ. ვორონცოვ-დაშკოვი პეტერბურგში გზავნის რაღაც საგანგებოდ მისგან შედგენილ კავკასიის ერების დელეგაციას, რათა ამ დელეგაციას მოეთხოვა პეტერბურგში, სადაც ჯერ იყო, რომ მომავალ რუსეთის პარლამენტში, „სახელმწიფო დუმა“-ში, კავკასიასაც მისცემოდა უფლება საკუთარი დებუტატების არჩევისა. იმ ხანებში „ბულიგინის კონსტიტუციის“ გარშემო ხდებოდა ცხარე თათბირები და პეტერბურგის მაღალ წრეებში თურმე გადაწყვეტილი ჰქონდათ კავკასიისათვის არ მიეცათ უფლება საკუთარი დებუტატების ყოლისა. აი ამ დელეგაციაში ქართველების მხრივ მეფისნაცვალს დაენიშნა ჩვენი ორი დიდი მოღვაწე: ილია ჭავჭავაძე და ნიკო ნიკოლაძე. ილია თურმე დიდხანს არ თანხმდებოდა დელეგაციაში

მონაწილეობაზე და უარს ამბობდა იმ საბუთით, რომელსაც პუტაცია თვით კავკასიის მოსახლეობამ უნდა აირჩიოს ადმინისტრაციამო. ბოლოს, ილია, როგორც იყო, დაითანხმეს, მაგრამ მან გრ. ვორონცოვს ერთი პირობა მაინც დაუსვა: ქართველებს ერთი დელეგატი კიდევ უნდა მისცემოდა და ამ მესამეს თვით იგი, ილია აირჩევდა. მეფისნაცვალმა ამაზე სრული თანხმობა გამოუცხადა.

დღესაც არ ვიცი რატომ, ვისი რჩევით, ან რომელი საზოგადოებრივი ინსტანციის მონაწილეობით, ქართველების მხრივ ეს მესამე დელეგატობა მე დამეკისრა. ილიას გაეგო ჩემი იმ ხანებში თბილისში ყოფნა, დამიბარა თავისთან, და გამომიცხადა, რომ მე უნდა წავყოლოდი მას პეტერბურგში; თანაც ამიხსნა, რისთვის. „როგორც მიბრძანებთ: გიახლებით-მეთქი“, მოკლედ მოვახსენე ილიას ჩემი თანხმობა და ამ ლაპარაკის მესამე დღის შემდეგ ჩვენ ორივე უკვე იმ მატარებელში ვისხედით, რომელმაც პეტერბურგისაკენ წაგვიყვანა.

მახსოვს, ილიას გამოსაცილებლად სადგურის ბაქანზე თორმეტიოდე მისი პატივისმცემელი იყო თავმოყრილი. მატარებელი რომ დაიძრა, შემომესმა ბაქანიდან აღელვებულის კილოთი ჩემდამი მომართული დავალება: — „იცოდე, ჩვენს წინაშე პასუხისმგებელი შენა ხარ: როგორც ჯანსაღად ჩაგაბარეთ ჩვენი ილია, ეგრეთვე უნდა ჩამოგვიყვანო“-ო! ეს იყო იაკობ ისარლიშვილი, ვგონებ, ილიას სტუდენტობის დროის ამხანაგი. ასაღელვებელი მიზეზი კი ჰქონდა ისარლიშვილს: მთელს რუსეთში რეაქციის ტალღა აღვირაწყვეტილად მძვინვარებდა. რევოლუციური ძალები არასდერს აღარ ებუებოდენ და გაფიცვებით თუ ტერორით უპასუხებდენ მთავრობის სასტიკ ზომებს. ის მატარებელიც, რომელსაც ჩვენ მივყავდით, უკანასკნელი გამოდგა: პეტერბურგში რომ მივედით, დაიწყო რკინისგზების საერთო გაფიცვა.

ილიამ მოისურვა, რომ ჩვენს სასტუმროში ერთს ნომერში დამდგარვიყავით. არ ვინ იცოდა, რამდენი ხანი დავრჩებოდით პეტერბურგში, ან როდის შევსძლებდით რკინისგზებზე კვლავ მოგზაურობას. საჭირო გახდა სასტიკი ეკონომია გავვეწია, რომ ფული არ შემოგვკვლებოდა და უცხო მხარეს საძებნელი არ გავგხდომოდა. პურის ჭამაც ერთად გვქონდა და მისვლამოსვლაც ხომ საერთო იყო. ყველა გაწეულ ხარჯს მე ვიწვრდი

და დროგამოშვებით ანგარიშს ვარდგენდი, ყველა ხარჯს/სა-
ნახევროდ ვისტუმრებდით. დროებით ჩემი ხვედრე ვალსუ-
წერებოდა, რადგან თბილისში ფულის მიღება ვერ მოვასწარი.
თითქო ორი სტუდენტი დასახლდაო, ისე ვიყავით. ილიას,
ეტყობოდა, მართლაც თავის სტუდენტობის ხანა აგონდებოდა,
ყველაფერში ანგარიშით იქცეოდა. სულ პირველად სატახტო
ქალაქის წიგნის მალაზიები დაიარა, სადაც სქელკანიანი წიგ-
ნები შეიძინა, იურიდიული (პროფესორების ლექციებიც კი),
ფილოსოფიური, ეკონომიური. ჩაუჯდა იმ წიგნებს და მთელ
დღეებს როცა არ ვიყავით წასასვლელი, კითხულობდა; ვატყობ-
დი კითხვის დიდ ხალისს. ხშირად წაკითხულ ადგილებს, რაც
მოეწონებოდა და ღირსშესანიშნავად მიიჩნევდა, თავის უბის
წიგნში იწერდა. ერთხელ ისე იყო კითხვით გართული, რომ
მთხოვა: „რაკი სახლიდან გადიხართ, შვეიცარს უთხარით, თუ
მე მიკითხოს ვინმემ, — შინ არა ვარ“. მე არ დავეთანხმე მისი
ბრძანების გადაცემაზე: — თქვე დალოცვილო, ეგ თქვენი თბი-
ლისის ადათი აქ მაინც მოიშორეთ! რაღაც ორიოდღე დღითა
ვართ ჩამოსული, რა ბევრი ნაცნობი ჩვენა გვყავს აქა, რომ
შეგაწუხონ! მოვა ვინმე ისეთი, რომლის უნახაობა თქვენვე
დაგანდებათ-მეთქი. — ჩაიციხა და კარგით, მითხრა ილიამ:
„იყოს ნება თქვენი, მაგრამ იძულებული ვიქნებით ამ ხალათის
მაგიერ სერთუკი ჩავიცვაო“-ო. მე მაინც უარი ვუყავი და ვაი-
ძულე „ფორმა“ გამოეცვალა.

ჯერ კიდევ თბილისიდან რომ მოვდიოდით, იქ ერთმა ჩემ-
მა ნაცნობმა მითხრა: — მებრალეები, გიორგი, ამბობენ ილიას
ერთობ მიძიმე ხასიათი აქვსო და გაგიმწარებს დღეებსაო... ეს
სრული ტყუილი გამოდგა. მთელი ერთი თვე ერთად ვცხოვ-
რობდით, ჩვენი საწოლები გვერდით იდგა, დილით ჩაი და სა-
ლამოთი ვახშამიც ჩვენს ოთახში ერთად გვექონდა, რესტორა-
ნებშიაც ერთად დავდიოდით და არა ყოფილა შემთხვევა, რომ
რითიმე ეგრძნობებინა ილიას ან თავისი უფროსობა, ან დაე-
ყინა და ჩემთან შეუთანხმებლად გადაეწყვიტა რაიმე, რაც
ორთავეს შეგვეხებოდა. იმის ნებასაც კი არ მომცემდა ან სკა-
მი შემეთავაზებინა, ან უკეთესი ნაჭერი დამეთმო და სხვა...
არც რითიმე შეუბღალავს ჩემი დამოუკიდებლობა და თავი-
სუფლება. ვიმეორებ, კაცს ეგონებოდა, ერთი კურსის სტუ-
დენტები ერთად დამდგარან, საერთო ბინაზეო.

პეტერბურგში დიდი ყინვა იდგა და სხდომაზე ან ვენერის
 ზე რომ მივდიოდით, თბილად ვიცვამდით. ილიას თავისი, შუამდგომლობით
 დეგში საარაკოდ გამხდარი ქურჭი ესხა, შიგნით აქა-იქ ძალი-
 ან გაცვენილი და გარედან კი გახეხილი მაუდით. ძალიან სა-
 შუალო ღირსების ქურჭი უნდა ყოფილიყო ჯერ ახლობის
 დროსაც. სამაგიეროდ მე მესხა დიდებული, ძვირფასი ბეწვით
 შემოვლებული „ნიკოლაევსკი“ შინელი... თბილიც იყო და
 გარეგანი შეხედულებითაც დიდებული რამ! ის გენერლის ში-
 ნელი ჩემს სიმამრს გამოვართვი, რადგან თბილი პალტო არა
 მქონდა: აბა ბათუმში მცხოვრებს რაში მეჭირვებოდა!

პეტერბურგის ქუჩებში მარხილებით რომ მივსრიალებდით
 ხოლმე, ყოველ სამხედრო ნაწილების შეხვედრაზე ატყდებო-
 და ერთი ამბავი და განგაში. სულ „სმირნო“-ს ძახილით და
 იარაღის საპატიო მომარჯვებით გვხვდებოდენ და გვაკილებ-
 დენ. ერთხელ ილიამ ჩაცინვით მითხრა: „გიორგი, ეს ამოდენა
 პატივისცემა სულ თქვენის სიმამრის შუბის წყალობით მოგვ-
 დის“-ო. მართლაც, სამხედრო ნაწილების და „გოროდოვების“
 შიშით ქუჩაში ვერ გამეველო თავისუფლად: სულ ყველა
 „ჩესტს“ მიკეთებდა... რაკი ილიას მეტწილად შინ ჯდომა უყ-
 ვარდა, ერთხელ თვითონ შემომთავაზა თავისი გახუნებული
 ქურჭი, ეგ ჩაიცვი ხოლმე და მაგითი იარეთო! მეც ხშირად
 სწორედ ასეც ვიქცეოდი. ავიღებდი თავსა და ვუვლიდი გარს
 „გოსტინი დვორის“ დახურულს ბაზარს. ამ დროს ილია თავის
 ნომერში ან კითხულობდა, ან ალბათ ამზადებდა იმ სიტყვას,
 რომელიც მას უნდა წარმოეთქვა იმ კრებულში, რომელსაც
 ოფიციალურად ეწოდებოდა: — „უმაღლესი ბრძანებით დაარ-
 სებული გრაფ სოლსკის კომისია“. — მანამ იმ უმაღლესი კო-
 მისიის სხდომები დაიწყებოდა, მეტწილად, ჩვენ შინ ვისხედით
 ხოლმე. აი ამ დროს დაგვემართა ერთი სასაცილო ამბავი, რომ-
 ლის მიზეზი პროვინციულობა და პეტერბურგელ „თავისებუ-
 რი ატმოსფეროს“ უცოდინარობა იყო. ერთ დღეს ნომრის კა-
 რი ვილაცამ დაგვიკაკუნა. ვნახოთ, შემოდის ერთი უცნობი,
 პატარა შავწვერა ახალგაზრდა, ცხვირზე პენსნეთი, და ხელში
 რაღაც რვეულით. გამოგვიცხადა, რომ იგი საგანგებოდ არის
 გამოგზავნილი ერთი ენციკლოპედიური გამოცემის რედაქცი-
 ის მიერ, რათა ჩვენი გვარებიც იყოს იქ აღბეჭდილი. და მი-

მართა ილიას: — თქვენ, ვგონებ, თავადი ჭავჭავაძე ბრძანდებოდა და ვთხოვთ თქვენი ბიოგრაფიული და მოღვაწეობის შესახებ მომაწოდოთ, რომ გამომცემელს მივართვაო. სთქვა ესა, გაშალა რვეული და მოიმარჯვა ფანქარი. ილიამ უთხრა: მე სათქმელი არაფერი მაქვს და რატომ შეწუხებულხართო! უცნობი „ლიტერატორი“ არა სცხრებოდა და არ ეშვებოდა ილიას. ამ უკანასკნელის მიუკარებლობა მე ძალზე მალეღვებდა, რადგან დაუშვებლად მიმაჩნდა, რომ იმ ენციკლოპედიაში, სადაც იმოდენა გამოჩენილი ხალხის სახელები იქნებოდა, ილიაც არ ყოფილიყო აღნიშნული. ავდექი და მე დავუწყე იმ ადამიანს ილიას შესახებ საჭირო ცნობის მიწოდება. კარგა ხანს ველაპარაკე, ვღელავდი, გატაცებით გადავშალე ილიას საქართველოს წინაშე დიდი დამსახურების სია... ის ყმაწვილი ყველაფერს იწერდა, ილია კი განზე იჯდა და იქიდან გაკვირვებით, თითქო მისთვის უცნობი ახალ-ახალი ამბების მოსმენით, ჩუმად გულს ირთობდა, თანაც თავს როგორღაც უხეშად გრძნობდა. როცა ჩემი სიტყვა გავათავე და ილიას აწითლებულ სახეს შევხედე, მეც ვიგრძენი ერთგვარი უხერხულობა, რომ ცოცხალი ადამიანის წინაშე მისი ნეკროლოგის მსგავსი რაღაც გამოვიყვანე იმ ჩემი ნაკარნახევით. როცა ეს მოვათავე, ახლა ის „ლიტერატორი“ მე ჩამაცივდა, თქვენს შესახებაც მომეცით ცნობებიო. მე, რასაკვირველია, ჩემზედ არა მითქვამს რა და იმითი მოვიშორე თავიდან, რომ ვუთხარი, მე თავად ჭავჭავაძის მდივანი ვარ-მეთქი და ენციკლოპედიურ გამოცემისათვის სათქვენოც არა მაქვს რა-თქო. როგორც იყო თავიდან მოვიშორეთ ის ადამიანი. საღამოზე ეს ამბავი ნიკო ნიკოლაძეს ვუამბეთ და მე დაგვიკითხე მას, თუ მანაც ნახა ენციკლოპედიის თანამშრომელი. ამის გაგონებაზე მორთო ნიკომ ერთი სიცილი: ეგ რა ვიქნიათ, ოთახში როგორ შემოუშვით ის შეჩვენებულიო! იგი ენციკლოპედიამ კი არა, „ობრანკამ“ შემოგიგზავნათ, რომ თქვენგან გაეგო, ვინცა ბრძანდებითო! ჩემთან რომ მოსულყო, ახლოსაც არ გავიკარებდიო! ნიკოლაძე მართალი გამომდგარა: არავითარი ენციკლოპედია არ გამოცემულა და ჩემის გამოუცდელობით „ობრანკის“ აგენტს ბევრი რაზმ ისეთი შეგატყობინე, რომ თუ რევოლუციას არ მოესწრო, ილიას, შგონი, იაფოდ არ დაუჯდებოდა...

„უმაღლეს კომისიაში“ დანიშნულს ვადაზე მიგვიწვიეს

კავკასიიდან ჩამოსული ყველა დელეგატი. ის კრება მხოლოდ ერთხელ მოხდა „მარინსკის სასახლეში“, მოთავსებული იყო სახელმწიფო საბჭო. კრებას თავმჯდომარეობდა დიდი, ძველი მოხელე, გრაფი სოლსკი, წევრებად კი იყვნენ ყველა მინისტრი: ვიტტე, დურნოვო და სხვები და აგრეთვე ათიოდე სახელმწიფოს საბჭოს წევრი, — სულ დიდი ბობოლები. ამათ გარდა იყვნენ კიდევ მეორე ჯგუფის წევრნიც; ისინიც დიდი მოხელენი. თუ პირველი ჯგუფი, როგორც პრეზიდენტი, ერთ ამალეებულ ადგილზე ისხდნენ, ეს მეორენი დაბლა, პარტერში იყვნენ, სავარძლებში, რომელნიც წყობით და რიგებით იდგენ, როგორც თეატრში. მათ უკან, კედლის გასწვრივ, პრეზიდენტის პირდაპირ, იდგა ერთი გრძელი, მუქი მაუდიტ დაფენილი მაგიდა. მას ეწოდებოდა „კორესპონდენტების“ მაგიდა და კავკასიის დელეგატები იქ ჩამოგვამწკრივეს „ჩინისა და ხარისხის“ მიხედვით. მე სულ ბოლოში მერგო ალაგი; ჩემს გვერდით ილია იყო, იმაზე ზევით ნიკოლაძე. ამნაირად, ქართველები ერთი მეორეს მივსდევდით. თავმჯდომარე კავკასიელ დელეგატებს სიით გამოუძახებდა ხოლმე. აქაც ვისაც დიდი რამ ხარისხი ჰქონდა, ჯერ იმათ იწვევდა. ბოლოს ჯერი ჩვენ ილიამდეც მივიდა. იგი თავისი ჩვეულებრივის, აუჩქარებელი ნაბიჯით მიუახლოვდა პრეზიდენტის მაგიდას; მან თითქო შორიდანვე დაიწყო მის წინ ჩამომწკრივებული ხალხის მუშტრის თვალით ათვალეირება-ჩამოთვალეირება; გეგონებოდათ, შუა წრეში მოქცეული მოჭიდავე თვალეებით დაეძებს, აბა ვის უნდა შევეჭიდოვო... ილიას წინ ბარემ ექვსმა კაცმა ილაპარაკა. ისინი თავაზიანად და მოკრძალებით იძლეოდნენ პასუხს იმ შეკითხვებზე, რომელსაც მათ გრაფი სოლსკი უსვამდა. პრეზიდენტის სხვა წევრებიც სვამდნენ კითხვებსა. მათ უმთავრესად აინტერესებდათ გაეგოთ, ვინ ახდენდა კავკასიაში რევოლუციას და როგორი მსვლელობა ჰქონდა მას.

ილიამ, ეტყობა, სულ სხვანაირად შეამზადა თავისი სიტყვა და არ აპირებდა ცალკე შეკითხვებზე პასუხის მიცემას. თავის სიტყვაში მან ცხადათ აგრძნობინა მის წინ მსხდომარე რუსეთის უზენაეს მმართველებს, რომ იგი კავკასიის მთავრობის მრჩეველ აგენტად ან მოწყალეების გამოსათხოვნად კი არ ჩა-

მოსულა თავის ქვეყნიდან, არამედ გამოდის, როგორც ბრალო
მდებელი უმწეო მდგომარეობის დასასურათებლად. ჩათმულ ში-
აც აგერ ას წელიწადზე მეტია, იმყოფება კავკასიის სხვა ერებ-
თან ერთად, ქართველი ხალხიც. თავისი, მართლაც საბრალო-
მდებლო სიტყვა, ილიას შეედგინა მწყობრად, ქრონოლოგი-
ურს წესზე, ჩამოთვლით იმ რეფორმებისა და სხვა ზომების
სიის აღნუსხვით, რომლის შემოღება რუსეთის მთავრობას ში-
და გუბერნიებისათვის გამოემეტა და კავკასიის მხარე-კი სულ
მუდამ მივიწყებული ჰყავდა. ამას კარგად ხედავსო კავკასიის
მოსახლეობა. ასეთი იყო შესავალი ილიას სიტყვისა. შემდეგ
ორატორი მოჰყვა ამ დებულების საილუსტრაციოდ ფაქტების
გადმოლაგებას. თანდათან იშლებოდა უმწეო სურათი, რომელ-
შიაც ჩვენი მხარე იმყოფებოდა. ილია თანდათანობით როლში
შედიოდა, მაგრამ აქ თავმჯდომარემ, ეტყობა, ველარ აიტანა
მისი ოპოზიციური ტონი, სრულიად უცნობი სახელმწიფო
საბჭოს პრაქტიკაში და, უცბად, შეაწყვეტინა ორატორს სი-
ტყვა: „ჩვენ ეგებები არ გვაინტერესებს, შენიშნა მოხელემ,
ჩვენ გვსურს ვიცოდეთ თქვენი აზრი აი ამის შესახებ: განა შე-
საძლებელია კავკასიას დაერთოს ნება დებუტატების არჩევისა,
როდესაც იქ საშინელი რევოლუციური ამბოხება ხდება“-ო?...
ილია აშკარად მიხვდა, რომ მას აღარ მისცემენ სიტყვის გაგრ-
ძელების საშუალებას. მე ვიგრძენი, რომ იგი გულმოსულიც
იქნებოდა, რაკი ბოლომდე არ მოუსმინეს და აი რა სურათი
ვნახე: — ილიამ რიხიანად, მარჯვენა ხელის სერთუკის უბეში
ამოდებით და მარცხენის ძირს ჩაქნევით (ასე იცოდა მან, რო-
ცა გაცხარდებოდა) ეს სიტყვები ახალა პირში იქ მყოფ სრუ-
ლიად რუსეთის მბრძანებლებსა და მმართველთ: —

„როგორ თუ განა შეიძლებაო? შეიძლება კი არა, აუცილ-
ბლად და დაუყოვნებლივ უნდა იყოს გავრცელებული კავკა-
სიის მხარეზედაც ეგ რეფორმა და ჩვენც უნდა მოგვეცეს უფ-
ლება ჩვენი დებუტატების არჩევისა. და თუ ასე არ მოხდა
მე ჩემს თავს მოვალედ ვრაცხ გამოგიცხადოთ, რომ ახალ შე-
ურაცხყოფას ველარ მოითმენს ჩვენი ხალხი, და თქვენ იძუ-
ლებული იქნებით ზღვა სისხლი დაღვაროთ თქვენი სოლდა-
თებისა აღშფოთებულ კავკასიის მოსახლეობასთან შებრძოლე-
ბაში“-ო. სიტყვა ილიამ ეს, ოდნავ თავი დაუკრა თავმჯდომარე
და იმავე აუჩქარებელის და მტკიცე ნაბიჯით მობრუნდა თა-

ვის ადგილას. მე ალტაცებული ვიყავი ილიას ღირსეული და
 გაბედული გამოსვლით, მზად ვიყავი გადავხვეოდი... ამიტომაც
 გათავდა ის სხდომა. თავის ხელობაში კარგად გამოცდილმა
 თავმჯდომარემ მოისურვა ერთგვარი დივერსიის მოხდენა და
 ილია ჭავჭავაძის მიერ შექმნილ მძიმე შთაბეჭდილების გასა-
 ქარწყლებლად დააპირა რომელიმე კავკასიელის შეცდენა-
 გაბრწყვება, რომ ჩვენისავე წრიდან მოესმინა ილიას სიტყვებ-
 ბის გაბათილება. მე შიშმა ამიტანა, ნუ თუ, გავიფიქრე, ვინმე
 იკისრებს ამისთანა უკადრის საქციელს?! თავმჯდომარემ მოგ-
 ვმართა დელეგაციას და მოთმინებით უცდიდა, ვინ მოითხოვ-
 და სიტყვას. ყოყმანი აღარ შეიძლებოდა. გრაფ სოლსკის წა-
 დილის გაცრუება უნდა საჩქაროდ მომხდარიყო, რომ, მართ-
 ლაც, კავკასიელების მხრივ შეცდომა არავის დაეშვა. თითქო
 ვილაცამ კისერში მკრაო, უცბად წამოვდექი და სიტყვა მო-
 ვითხოვე.

ჩემის წარმოდგენით, ილიას სწორედ იქ შეაწყვეტინეს სი-
 ტყვა, სადაც მას ერთი დიდი ბრალდება კიდევ უნდა ეთქვა და
 იმის თქმას-კი, ჩემად, აუცილებლად ვსთვლიდი. ვგრძნობდი,
 რომ მეც შემაწყვეტინებენ სიტყვას, თუ ცოტა სხვა ფორმა
 არ მივეცი იმ დებულების წარდგენას. სულ არ გაუვლია რა-
 მოდენივით წუთს, რაც მე ამ ფიქრებში ვიყავი და, უცებ, თავმ-
 ჯდომარის წინ გავჩნდი. აი რისი თქმა მოვახერხე: „აქ ჩვენ
 გვეკითხებიან, განა შეიძლება მომავალ საკანონმდებლო დაწე-
 სებულებაში არჩევნების მოხდენა, მანამ ძირიანად არ იქნებიან
 აღმოფხვრილნი ის სააგიტაციო ძალები, რომელნიც კავკასია-
 ში რევოლუციურ გამოსვლებს ახდენენო? მაგრამ ამისათვის-
 კი, სულ პირველად, დანამდვილებით უნდა გავეცნოთ: ვინ არი-
 ან და სად არიან ის ძალები, რომელნიც შფოთსა და მღელვა-
 რებას სთესენ ჩვენს მოსახლეობაში. თქვენ კარგად მოგეხსე-
 ნებათ, რა უკიდურეს მიწის სივიწროვეს განიცდის ქართველი
 გლეხი, რა მჭიდროდ არის დასახლებული ჩვენი მხარე, თუ
 სახეში მივიღებთ მხოლოდ იმ მიწების სივრცეს, რომელიც მე-
 ურნეობისათვის გამოსადეგია. ჩვენში მრავლად არიან ადგი-
 ლები, სადაც გლეხი, მიწის დამუშავების დროს, თავის ტანს
 წნელით ან თოკით მიაბამს ხოლმე რომელიმე ბუჩქს ან კლდო-
 ვან ალაგს, რომ ფეხი არ დაუსხლტეს და უფსკრულში არ გა-
 დაიჩხოს. რაჭის მაზრაში მიწის ფასი იმ ზომამდეა აწეული,

რომ ერთი ქცევა 1200 მანათამდე და მეტადაც უნდა იქ
 თავმჯდომარემ შემაყენა და დამეკითხა: განა ისეთ დიდ მოსა-
 ვალს იძლევა იქაური მიწა, რომ ეგეთი ფასები ყოფილაო?
 ქცევა რას უდრისო? იქ დამსწრე ბარონ ნოლდემ (ეს გრ. ვო-
 რონცოვის წარმომადგენელი იყო პეტერბურგის უწყებებში)
 დამასწრო და მოახსენა კომისიას: ქცევა 900 კვ. საყენი არი-
 სო! — მე განვაგრძე ჩემი სიტყვა და გრ. სოლსკის გაკვირვე-
 ბაზე ვსთქვი: — ეგ დიდი ფასები, რასაკვირველია, არ არის გა-
 მომხატველი მიწების ნამდვილი შემოსავალისა, რომელიც
 ძალიან დაბალია. ეგ ფასები სწორედ იმისი მთქმელია, რომ
 საქართველოს მოსახლეობა უკიდურეს მიწის სივიწროვეს გა-
 ნიცდის და ყოველი ქართველი მონატრულია ერთი პატარა
 ფეხის დასაბჯენი ადგილი მაინც მოიპოვოს თავის სამშობლო-
 ში და არავითარი ფასის წინ არ დადგება, თუ ფული იშოვა
 სხვაგან სამუშაოზე. და აი როდესაც ასეთი უმწეო მდგომარე-
 ობაა ჩვენში, რას ხედავს ჩვენი გლეხი? მას, რომ მთავრობა,
 სადაც-კი თვალს მოჰკრავს, რომ იმის განკარგულებაში თა-
 ვისუფალი მიწა გაჩნდა, ამ მიწას ადგილობრივ, გაჭირვებულ
 გლეხს კი არ აძლევს...

რაკი სალაპარაკოდ გამიხდა საქმე, ახლა სხვა ხასიათის
 საკითხზედაც გადავედი. საქმე იმაშია, რომ კავკასიის მთავ-
 რობის პროექტით ჩვენში დეპუტატების არჩევა ისე უნდა მო-
 მხდარიყო, რომ ქართველი კანდიდატი არ გასულიყო იმ ად-
 გილებში, რომელიც მთავრობისათვის საშიშროებას წარმოად-
 გენდა. ასეთ ადგილად, სულ პირველად, ითვლებოდა ქალაქი
 ბათუმი, სადაც რევოლუციური მოძრაობა სდუღდა და გადას-
 დულდა და, ნაწილობრივ, სოხუმის ოლქიც. ამიტომ მთავრო-
 ბამ განიზრახა ეს ოლქები გაეთქვიფა უფრო კეთილსაიმედო
 ერთეულებში. ასეთები იყვნენ მთავრობის თვალში შავი ზღვის
 გუბერნია, ქალაქ ნოვოროსიისკით და ყარსის ოლქი. პროექ-
 ტში ეს ოთხი, სულ სხვა და სხვა ხასიათის ადგილები გაეერ-
 თიანებინათ და მით ერთი საარჩევნო კურია გამოეყოთ: ერთი
 დეპუტატის არჩევაც ქალაქ ნოვიროსიისკში უნდა მომხდარ-
 იყო. მე აუცილებლად დავინახე კავკასიის მთავრობის პლა-
 ნის ჩაფუშვის საჭიროება, და, როგორც ქ. ბათუმის წარმომად-
 გენელისათვის, ჩემთვის სავალდებულოც. აი ამის ირგვლივ
 ავაწყვე ჩემი სიტყვა.

დასრულდა სოლსკის კომისიის მუშაობა. კავკასიის მიერ
უფლება თავისი დეპუტატების არჩევისა და ჩეჩენების
გუბერნიაც ჩამოგვაშორეს ბათუმელებს. ჩვენი მხარის უფლე-
ბების დაცვა და საქმის სასურველად მოთავება მთელი კავკა-
სიის დელეგატების დამსახურება იყო და აქ უნდა ვსთქვათ,
თავისი დიდი როლი ითამაშა იმ მუქარამ, რომლითაც ჩვენმა
დიდმა ილიამ მიმართა რუსეთის დიდ ბობოლა მმართველებს.

სოლსკის კომისიის ყრილობას დაესწრო მეოთხე ქართვე-
ლიც, თბილისის გუბერნიის მარშალი დავით მელიქიშვილი.
იგი არ იყო დელეგაციის წევრი, მაგრამ მაინც დაესწრო არა
ოფიციალურად, ასე ვსთქვათ, როგორც მეთვალყურე. დ. მე-
ლიქიშვილი განსაკუთრებული ნდობით იყო აღჭურვილი გრაფ
ვიტტეს მიერ, რომელთანაც დაახლოვებული ნაცნობობაცა
ჰქონდა. ბევრნაირად იყო საინტერესო მელიქიშვილის პიროვ-
ნება. იგი დაბადებით ეკუთვნოდა ქართულ არისტოკრატიულ
წრეს, რწმენით ხმალამოღებული მომხრე იყო რუსეთის დი-
ნასტიისა და ამავე დროს-კი გულით — ქართველი. უნდა ითქ-
ვას, რომ დავით მელიქიშვილი უთუოდ დიდი კულტურით აღ-
ჭურვილი ადამიანი იყო. მან ბრწყინვალედ დაასრულა სამოც-
დაათიან წლების მიწურულში პეტერბურგის უნივერსიტეტი,
იურიდიულ ფაკულტეტზე საპროფესოროდაც კი უპირებდენ
მას დატოვებას, მაგრამ პროფესორის მაგიერ, თანახმად გვა-
რის ტრადიციისა და ბიძის, ლევან მელიქიშვილის სურვილისა,
იგი მოულოდნელად ნიქეგოროდის დრაგუნის პოლკში შევი-
და მოხალისე ჯარისკაცად. რუსის სამსახურში დიდი კარიერის
გაკეთების საშუალება ეშლებოდა წინ, მაგრამ რუსები მაინც
ალმაცერად უყურებდენ მას და არ სჯეროდათ მისი ას პრო-
ცენტად გარუსება და ამიტომ მათ სამსახურში შორს ვერ წა-
ვიდა; მიუხედავად ამისა, რომ ცოლებით ნათესავნიც იყვნენ,
ილია და დავითი ძალიანაც არა სწყალობდენ ერთმანეთსა. ეს
გასაგებიც არის, რადგან ილია რუსეთის საკითხში არასფერში
არ ეთანხმებოდა მელიქიშვილს...

სოლსკის კომისიის სხდომები გათავდა და ჩვენ სამშობლო-
საკენ წამოვედით. ილია და მე ვაგონის მეორე კლასის ორ-
ადგილიან კუბეში მოვთავსდით. იგი თბილისამდე აღარ გამოგ-
ვიცვლია. რაკი საერთო ხარჯები მე მეზარა, ილიას ვსთხოვე
ჩემი ანგარიშები მოესმინა. იგი დიდის ყურადღებით ისმენდა

და ციფრებს ზეპირად აჯამებდა. ჩემი მოხსენება იმით განთავსდა, რომ მე დამედო ილიას ვალი 700 მანეთზე ცოტა მეტი (დანამდვილებით აღარ მახსოვს ეხლა). ავდექი და ეს ფული იქვე მივართვი იმ თანხიდან, რომელიც წინა დღეს მივიღე სახელმწიფო საბჭოს რომელიღაც განყოფილებიდან, როგორც ჩემი ხვედრი საგზაო ხარჯებისა. ილიამ გამომართვა ფული და მითხრა: „ანგარიშში მხოლოდ ერთი შეცდომა მოგივიდათ“, მიმითითა რაღაც დეტალზე და დაუმატა: „თქვენ კიდეც გმართებთ ჩემი ორი მანეთი და 50 კაპიკი“. მე ავუხირდი ჩვენი ბანკის ყოფილ უმთავრეს მართველს, რომ იგი სცდება. სულ ცოტა, ნახევარი საათი მაინც ვიკამათეთ და ილია არ მომეშვა მანამ მართლაც არ დამიმტკიცდა, რომ იგი სწორად ანგარიშობდა. ავიღე და ის ორი მანეთიც და ათი შაურიც მივართვი, თანაც ორივემ ბევრი ვიციინეთ.

* * *

თბილისში ჩამოსვლისას შეგვატყობინეს, რომ მეფის მოადგილე გიბარებთ ამა და ამ დღისათვისო. ჩვენც დანიშნულ დროზე ავედით ერთად სასახლეში. გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვმა დაწვრილებით გამოკითხა ილიას კომისიის მუშაობაზე და დასძინა, რომ იგი მოხარულია, რომ კავკასიელთა დელეგაციამ სავსებით დაიცვა მისგან წარდგენილი პროექტი. ილია საკმაოდ უხალისოდ ებასებოდა მეფისნაცვალს, თავისი დებულებანი არა წარუდგენია რა, მხოლოდ შეკითხვებზე აძლედა თავდაპირველ პასუხებს. ბოლოს ვორონცოვ-დაშკოვმა მეც მომმართა. ეტყობოდა მან ყველაფერი უკვე იცოდა, თუ ვინ რა ილაპარაკა გრაფ სოლსკის კომისიაში. მეფის ნაცვალმა წინადადება მომცა წარმედგინა პირადათ მისთვის წერილობითი მოხსენება გლეხების მიწის სივიწროვის შესახებ. ბათუმზე კი სიტყვა არ დაუძრავს. გამოვეთხოვეთ და გამოვედით. მე იმ დღესვე შევადგინე შემოკვეთილი მოხსენება, თეთრად გადაწერილი ავუტანე ილიას; მან მომიწონა და მესამე დღეს იგი უკვე მეფის ნაცვალს გადავეცი. გრაფმა ჩემს თვალ წინ დაიკითხა მოხსენება, ლურჯი ფანქრით აქა-იქ ხაზებს უსცამდა და გვერდზე თავის დასკვნებს აწერდა. მოხსენებას სულ რომ გაეცნო, გამობაასების დროს მითხრა: — „რასაკვირველია, მიწის სივიწროვეს უნდა ეშველოს რამე. იმაშიაც მართალი ხართ,

რომ დაუშვებელია უცხო მხარედან ჩამოსახლება აქეთ თვისუფალ ადგილებზე. ეს ფაქტიურად არც ხდება ადგილობრივ ხანია. ჩვენ თუ ვასახლებთ აქეთ, მხოლოდ რუსის გლეხებს და მათი გადმოსახლება, რასაკვირველია, შემდეგშიაც უნდა მოხდეს. ამ თქვენს მოხსენებას მე გადავცემ ჩემს თანაშემწეს პეტერსონს და ისიც ინახულეთ“-ო.

ამით გათავდა ჩემი იქ მისვლა! სახლისაკენ რომ წამოვედი, გულში გავიფიქრე: მგონი ილია მართალია და საქმეც სწორედ იქით მიდის, როცა ორივე მხარეზე „ზღვა სისხლი“ უნდა დაიღვაროს... ამნაირად, მეფის ნაცვალთან ჩემი ბაასიც ცარიელი, მგლის თავზე სახარების კითხვა გამოდგა...

* * *

ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის დღე და საათი, როდესაც ამ აუდიენციის შემდეგ, ჩემი ბინისაკენ მივდიოდი. იმ დროს მოხდა ერთი ისტორიული ამბავი. ქუჩაში მიმაჯალს, სახელმწიფო ბანკის შენობას რომ შევუხვებ, უცბად არაჩვეულებრივი რაღაც ხმაურობა მომესმა, თითქო ჩემს წინ ზარბაზანმა იტექაო! საშინელი რამ იყო ეს გასროლა. სადღაც ყუმბარა გასკდა! ბათუმის გამოსვლებმა საკმაოდ გამრწვთნეს ამისთანების გამოცნობაში. მართლა ესეც გამოდგა: არსენ ჯორჯიაშვილმა სტყორცნა ყუმბარა რუსეთის მხედრობის დიდს მეთაურს ლენერალ გრიაზნოვს და იქვე მოჰკლა იგი, ყოფილ ბარიათინსკის ქუჩის ჩასახვევში... ჩემს წარმოდგენაში რაღაც სიმბოლიური კავშირი გაება იმ თავგანწირულ ახალგაზრდა ქართველის, არსენ ჯორჯიაშვილის გამოსვლასა და უკვე მოხუცის, დიდი ილიას ამაყ და თამამ მუქარის შორის, რომლითაც მან დაურიდებლად მიმართა პეტერბურგში სრულიად რუსეთის მამამთავართ...

დიდმა თაობამ, რომლის უშესამჩნევესი ფიგურა უტყუარად ილია ჭავჭავაძე იყო, და მათ შემდეგ გამოსულმა ქართველმა მოდგმებმა, მკვიდრი საძირკველი ჩაუყარეს იმ დიად მოძრაობას, რომელმაც ქართველი ერი გაერთიანებისაკენ და განთავისუფლებისაკენ დარაზმა. თაობათა მთელი წყების მოღვაწეობა, ათეულ წელთა მანძილზე მოტანილი მსხვერპლით, ილიას საქვეყნო სამსახური და, ბოლოს, იმისი გაბედული სიტყვა და ეხლა აი ეს ჯორჯიაშვილის ყუმბარა, — ყველა ეს

ეტაპი იყო ერთიანი, შეუჩერებელი, შეუწყვეტელი ისტორიული პროცესის, რომელიც აშკარად ხდოდა ქართველთა თანდათანობით გამოფხიზლებას, მის ზრდასა და მოუდრეკელად დასმული მიზნისაკენ სვლას. და ეს მიზანი იყო საქართველოს პოლიტიკური განთავისუფლება და სოციალური სამართლიანობის დამყარება...

* * *

მალე ბათუმში დავბრუნდი. ქალაქის თვითმართველობაში მუშაობამ სავსებით ჩამითრია, როგორც მე, ასევე ჩემი უფროსი კოლეგები: ჩემი მეგობარი, მთელს ბათუმში პოპულიარული პიროვნება, დაუღალავი მოღვაწე და ჩინებული ქართველი ი. ზ. ანდრონიკაშვილი (ქალაქის თავი) და ჩვენი ნიჭიერი მგოსანი, ცეცხლით სავსე საზოგადო მოღვაწე, ბათუმისათვის სწორედ რომ თავდადებული, აწ განსვენებული, გრიგოლ ვოლსკი.

ბათუმის რევოლუციურმა ამბებმა, რომლის მსვლელობაში ბათუმის ქალაქის გამგეობას თავისი საპატიო როლი მიეკუთვნა, ისე ჩაგვიყოლია, რომ სხვა ინტერესებისათვის მოცალეობა აღარა გვრჩებოდა.

ეს იყო იმის მიზეზი, რომ პეტერბურგიდან ბათუმში დაბრუნების შემდეგ აღარ მინახავს ჩვენი დიდი ილია. აღარ მინახავს არც ცოცხალი და აღარც მოკლული და ნაწვალები...

ქალაქი ბათუმი, 1907 წ.

ქალაქი პარიზი, 1937 წ.

(ქ. „ქართლოსი“, 1937, № 8,9-10).

ზნეობრივი გვიროვის უკვდავი მაგალითი

ოქსფორდში, უორდროპთა ფონდში მუშაობის დროს ჩემი ყურადღება მიიპყრო თბილისელი ანტიკვარის გრიგოლ მაისურაძის 1912 წლის 8 აპრილის წერილმა ოლივერ უორდროპისადმი, რომელსაც აქ მოვიტანთ მთლიანად (სტილი დაცულია):

„8. IV. 1912

ბატონო ოლივერ უორდროფ!

მე მივიღე თქვენი გამოგზავნილი წერილი, რომელმაც მე

ძალიან გამაკვირვა იმიტომ, რომა მე თქვენ გამოგვგზავნე წიგნი, მაგრამ თქვენ კი გზავნით თაყაიშვილთან. მე ძალიან გულგათ ვიცნოფ თაყაიშვილს; თაყაიშვილს სულ მუქთათ უნდა, მაგრამ ვინ მისცემს მუქთათ. იმიტომ მე გთხოვთ, რომა თუ შეიძლება ჩემი წიგნი მევე გამომიგზავნეთ, და არა თაყაიშვილს გაუგზავნეთ; თაყაიშვილზე მე არაფერს არა ვყიდი იმიტომ, რომა სულ მუქთათ უნდა, იმიტომაა იმასთან არავის არაფერი არ მიაქვთ. მე მიწდოდა კიდე სხვა წიგნები გამომიგზავნა, მაგრამ თქვენ კი თაყაიშვილთანა მგზავნით, კიდე გთხოვთ, უმორჩილესათ გამომიგზავნო უკან.

გ რ ი გ ო რ ი მ ა ი ს უ რ ა ძ ე .

სწორედ ამისთვისინა ვართ ჩვენი ქართველები უკან ჩამორჩენილი, რომა ასთუმნიანი რამე რომ წავილოთ ერთ და ორ მანეთზე მეტ არ აძლევს ჩვენი ბატონი თაყაიშვილს. მე თქვენ აი იმიტომ მოგმართეთ და არა თაყაიშვილს. მე თითონაც ვიცნოფ ბატონ თაყაიშვილს, რომა ფასს არ იძლევიან. ესენი სულ იმას იძახიან, რომა შამოგვწირეთო, მაგრამ ჩვენ თითონ არა გვაბარია რა, მაგრამ იმათ რა შავწირთ. ჩვენ დაგვჩენია კიდე მიმართოთ უცხოელებს.

გ რ ი გ ო რ ი მ ა ი ს უ რ ა ძ ე .

Адрес:

Тифлис, Армянский Базар
№ 12, Григорий Майсурадзе».*

როგორც ირკვევა, ამ გრიგოლ მაისურაძეს პირველად 1912 წლის 15 მარტს მიუწერია ოლივერ უორდროპისთვის შემდეგი შინაარსის წერილი:

„19 $\frac{15}{III}$ 12.

ბატონო ოლივერდ ვარდრობ!

მე გავიგე თქვენი ანბავი და გამოგვგზავნე თქვენთან ძველი წიგნი, რომელსაც სახელი ჰქვია (ყარამანიანი) და ეხლა მე ველოდები თქვენგან ანბავს. თუმცა კიდევ არი ეხლა ძველი წიგნები, მაგრამ რა უშველო, ფული არა მაქვს, რომ ვიყიდო, თქვენგან რომ მომივა კარგი პასუხი მაშინ, რასაკვირველია, ვეცდები გულდადებით, რომ ვიყიდო კიდე კარგი წიგნები და

* ოქსფორდი, ბოდლის ბიბლიოთეკა, უორდროპთა ფონდი — d 38/11 (7).

გამოგიგზავნოთ. ეხლაც არი ერთ ალაგას ძველი ვეფხვის ტყაოსანი, მაგრამ რა ვქნა, ფული არა მაქვს, რომ ვიყიდო. მე გთხოვთ ჩქარა პასუხი გამომიგზავნო, ხელიდან არ წამივიდეს ეს ვეფხვის ტყაოსანი რომ ვიყიდო. მე იმედი მაქვს, რომა კიდე რამდონიმე სხვადასხვა წიგნები და რამეები ვიშოვნო და გამოგიგზავნოთ. კიდე მაქვს ეხლა ერთი ნაშოვნი ძველის ძველი ხატი ვერცხლის ყუთში ჩადებული შიგ ოქროს ხატი ზედ წარწერილი, შიგ ოქროს ყუთი ისიც ნაწილებით წმინდანებისა ვისიც ნაწილებია სულ სწერია ორივე ყუთებზე და ოქროსიც და ვერცხლისაზეცა—ესე იგი წმინდა ნინოსი, წმინდა გიორგისა, დედა ხეთისა მშობლისა, წმინდა ბარბარისა და კიდე სხვებისა. თუ რომა გნებამთ შემომითვალეთ და იმასაც გამოგიგზავნით. მე მაქვს ბრილიანჩიკის მალაზია, ჩემთან ბევრი რამეები მოაქვთ ხოლმე, მაგრამ უფულობით ვერა ვყიდულოვ. მეც დავიარები ხოლმე აქა-იქა სოფლებში.

ჩემი ადრესი: 4-й участ. Гор. Тифлис, Армянский Базар № 12 Григори Майсурадзе» (ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 1802).

შეუძლებელია აუღელვებლად წაიკითხო ამ წერა-კითხვის უცოდინარი თბილისელი ვაჭრუკანას წერილები, საიდანაც ნათლად იხატება, თუ როგორ თანდათანობით გაჰქონდათ ჩვენი სამშობლოს საზღვრებს გარეთ ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი სულიერი და მატერიალური კულტურის უძვირფასესი ძეგლები.

მაგრამ ამ გადაგვარებული ქართველის ზნედაცემულობას, საბედნიეროდ, წინ მდგარად დახვედრია ინგლისელი ქართველოლოგი და მაშინვე, 1912 წლის 10 აპრილს ეს ამბავი შეუტყობინებია ჩვენი ეროვნული საუნჯის შეუდრეკელი გუშაგის ექვთიმე თაყაიშვილისათვის:

„ჩემო ძვირფასო მეგობარო!

...ვინმე ბ-მა მაისურაძემ (სომხური ბაზარი № 12, თბილისი) გამომიგზავნა წერილი, რომელსაც თქვენ ნახავთ ამ ბარათში და „მანუჩარიანის“ ხელნაწერი, რომელსაც თქვენ ამავე ფოსტით მიიღებთ. მე მივწერე ბ-ნ მაისურაძეს და ვუთხარი, რომ არა ვარ ამ ხელნაწერის მყიდველი და ვთხოვე მოემართა ამის შესახებ თქვენთვის“ (იხ. ოლივერ უორდროპის წერილები ექვთიმე თაყაიშვილთან, პუბლიკაცია ელ. კელენჯერიძისა,

„ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე“, ტ. III, თბ. 1961, გვ. 214, 220).

გახარებული ექვთიმე თაყაიშვილი ატყობინებდა ქართული კულტურის ერთგულ ინგლისელ მეგობარს:

„ჩემო მეგობარო!

ჩვენ უნდა ვიმოქმედოთ შეთანხმებულად და მეგობრულად ქართული ხელნაწერების ყიდვისას და არ უნდა მივცეთ საშუალება ვაჭრუკანებს ხელი მოითბონ ჩვენს სიძველეთა ხარჯზე“ (ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი d-39/7,3), „...ძლიერ კარგი გააკეთეთ, რომ დაუბრუნეთ ხელნაწერი მაისურაძეს, მან ის ჩვენ მოგვიტანა“ (ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი d-39/7,5).

ამ დოკუმენტებიდან კიდევ ერთხელ დამატებით იკვეთება ექვთიმე თაყაიშვილის ზნეობრივი გმირობის უკვდავი მაგალითი, კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, თუ როგორ გადაურჩინა მან ქართველ ხალხს უცხოეთში გაზიდვისა და განიავება-დაკარგვისაგან ეროვნული კულტურის ძვირფასი ნაშთები.

* * *

ექვთიმე თაყაიშვილის არქივის მეცნიერულ აღწერილობას და ბიბლიოგრაფიის შედგენას დიდი ამაგი დასდო ელ. კელენჯერიძემ (1963, 1973 წწ.). მიუხედავად ამისა, ზოგი რამ კიდევ დარჩა მოსაძიებელი, შესავსები და დასაზუსტებელი. ამიტომ დაინტერესებულ მკითხველს ვთავაზობ ახლად მოპოვებულ შემდეგ ცნობებს:

ე. თაყაიშვილის ნაშრომი „სამუსულმანო საქართველო (ქოროხის აუზი)“ დაბეჭდილა ე. „ქართლოსის“ 1939 წლის მაისის თვის № 19-23-ში (შდრ. ელ. კელენჯერიძე, აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის არქივის აღწერილობა, თბ., 1972, გვ. 126, 228; სქ. 16; ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 664, № 2239).

დღემდე მკვლევართა განკარგულებაში იყო მხოლოდ ცალკე ფურცლებად ცალ გვერდზე სტამბურად დაბეჭდილი და გავრცელებული ექვთიმე თაყაიშვილის „მიმართვა ქართველ ემიგრაციისადმი“, რომელიც 1936 წლის 25 ნოემბრით არის დათარიღებული და დაცულია ე. თაყაიშვილის არქივში (ხელნ. ინსტ., ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 114; შდრ. ელ. კელენჯერიძე, დას. ნაშრ., გვ. 51). ახლა ირკვევა, რომ ე. თაყაიშვილს თავისი „მიმართვა ქართველ ემიგრაციისადმი“ გამოქვეყნებუ-

ლი ჰქონია აგრეთვე ე. „ქართლოსში „1937 წლის თებერვლის
№ 1-ში, გვ. 8-9.

საქმე ისაა, რომ 1936 წლის შემოდგომაზე ექვთიმე თაყაი-შვილის მოწაფეებს და თაყვანისმცემლებს პედაგოგიური და მეცნიერული მოღვაწეობის 50 წლის შესრულებასთან დაკავშირებით გადაუწყვეტიათ მისთვის იუბილის გადახდა. უცხოეთში მყოფ მატერიალურად შევიწროებულ და მეცნიერული მუშაობის ნორმალურ პირობებს მოკლებულ დიდ ქართველ მეცნიერს, რომელიც ერთგულ დარაჯად ედგა საზღვარგარეთ გატანილ ეროვნულ განძს, დაუწერია „მიმართვა ქართველ ემიგრაციისადმი“, საიდანაც მოვიტანთ ზოგიერთ ადგილს:

„...ქართული სულიერი, გონებრივი და მატერიალური კულტურა რთულია, მრავალმხრივია და ბევრ რამეში მეტად თავისებურია; იშვიათია პატარა ერი, რომელსაც ასეთი მდიდარი ძველი კულტურა ჰქონდეს; ამ კულტურამ გადაარჩინა ქართველი ერი მოსპობას უამთა ვითარების აბოზოქრებული ქართველისაგან, მისცა უნარი სიმტკიცისა, გამძლეობისა და ყოველი ჭირის გადატანისა.

ვინც ამ კულტურას ასე თუ ისე არ იცნობს, ის არასოდეს არ იქნება ნამდვილი ქართველი, ჭეშმარიტად ქართული სულის მატარებელი; მას გადაგვარება მოეღის, თუ უკვე გადაგვარებული არ არის. ამიტომ ყველა მოვალე ვართ, ხელი შეუწყოთ ჩვენი კულტურის საფუძვლიანად შესწავლას, რაც პირველ რიგში უნდა გამოიხატოს საკულტურო მასალების შეკრებაში და უკვე შეკრებილის გამოქვეყნებაში; უამისოდ ჩვენ ვერ აღვადგენთ ჩვენი კულტურის ნამდვილ სახეს და ვერ შევიგნებთ მის ცხოველმყოფელ ძალას, რომელიც იხატებოდა პირველ ყოვლისა მდიდარი ქართული ენის განვითარებაში, სასულიერო და საერო ლიტერატურაში, პოეზიაში. ფილოსოფიაში, ხელოვნებაში და სხვა ყველა ხელოვნების დარგში, რეალის და ზნეობის სიმტკიცეში, სოციალურ წყობილებაში, მეურნეობაში, ეკონომიკაში და სხვა.

...კვებისაში ნუვინ ჩამომართმევს, თუ ვიტყვი, რომ მე წილად მხვდა სხვებთან ერთად ჩემი სუსტი ღონე და მცირე თავისუფალი დრო, — სპეციალურ საპედაგოგიო მოღვაწეობიდან გადარჩენილი, — მთლად შემეწირა ქართული საისტორიო და საკულტურო საგნების და მასალების შეგროვებისათვის, ცნო-

გაში მოყვანისათვის, აღწერისა და გამოცემისათვის... ერთი ნაწილი მასალებისა თანა მაქვს და გამოუცემელი რჩება; საქმე კი საშური: დრო მიდის, მე მივიწურე აღსასრულისაკენ „ადამის ტომთა წესითა“, და ჩემს შემდეგ ამ მასალას თავს ვერაფერს გაართმევს... ამათ გამოცემას მპირდებოდენ ექვს დიდ ალბომად, მაგრამ ეს იმედი ეხლა გაქრა, ამაზე ოცნებაც მეტია, ვინაიდან ამას, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, დასჭირდება ნახევარ მილიონ ფრანკზე მეტი...

ამიტომ გავკადნიერდები, ვინაიდან ეს საზოგადო ქართული საკულტურო საქმეა, და მივმართავ ყველა საზღვარს გარეთ მყოფ ქართველ ორგანიზაციებს და თვითეულ საზღვარს გარეთ მყოფ ქართველს განურჩევლათ პარტიისა, კეთილ ინებონ და ვისაც რა შეუძლია, რამდენიც შეუძლია, დაგვეხმარონ ამ საქმეში, ვისაც ეხერხება, ერთდროული თანხა მოგვაწოდოს; ვისაც ეს არ ეხერხება, თვითრად ერთი წლის განმავლობაში ათ-ათი ფრანკი შემოიტანოს; უფრო ხელმოკლეთ შეუძლიათ ხუთ-ხუთი ფრანკი გადადვან; რასაკვირველია, ვინც უმუშევარია, მათ ეს მიმართვა არ ეხება...

ახლო ხანში 50 წელი შესრულდება, რაც მე საპედაგოგო დარგში და ამ დარგში (იგულისხმება მეცნიერული მოღვაწეობა, გ. შ.) დავიწყე მუშაობა. ამის გამო ზოგმა ჩემმა ყოფილმა შეგირდებმა მომმართეს წინადადებით იუბილეს მოწყობისა, რაზედაც, რა თქმა უნდა, უარი განვაცხადე, პირველად იმიტომ, რომ საიუბილეო არაფერი გამიკეთებია, — მე მხოლოდ ჩემ ქართულ მოვალეობას ვასრულებდი. მეორედ იმიტომ, რომ კიდევაც ღირსი ვიყო იუბილესა, ჩვენს პირობებში, ემიგრაციაში, იუბილე ვის გაუგონია! არ ეგების! იუბილეზედ მეტად ჩავთვლი და უფრო სასარგებლოც იქნება, თუ ამ გამოცემათა საშვალეობას მომიხერხებენ.

...კარგად ვიცი, ჩვენში საზოგადო საქმე თუ რამე გაკეთებულა, ისევ ღარიბი ქართველის ჯიბით და მისი ინტელიგენციის წყალობით. მდიდრები ცოტა გვყვანდენ და ვინც გვყვანდა, ბევრი საიმისო არაფერი გაუკეთებიათ. თუ გული გულობს და ყველანი შევერთდებით, საერთო წვლილითაც ამ საქმეს ეშველება...”

მიუხედავად ასეთი გულმხურვალე მიმართვისა, პარიზში ემიგრაციაში მყოფ ექვთიმე თაყაიშვილის მეცნიერულ ნაშ-

რომთა გამოცემის საქმე მაინც დიდად წინ არ წაწეულა...
ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრებისა და მეცნიერული მემკვიდრეობის შესასწავლად და გამოსაცემად განსაკუთრებით ბევრი რამ გაკეთდა დიდი მეცნიერისა და მამულიშვილის ემიგრაციიდან სამშობლოში დაბრუნებისა (1945 წ.) და გარდაცვალების (1953 წ.) შემდეგ.

ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრებასა და ღვაწლს მიეძღვნა შ. ამირანაშვილის (1968 წ.), რ. მეტრეველისა და შ. ბადრიძის (1962 წ.), ა. სურგულაძის (1977 წ.), გ. ჟორდანიას (1983 წ.) მონოგრაფიული ნარკვევები, მწერალ ელ. უბილაძის წიგნი „განძეულობის გუშაგი“ (1980 წ.).

1946 წლიდან დღემდე თბილისში გამოქვეყნდა ექვთიმე თაყაიშვილის რამდენიმე ნაშრომი და „მოგონებანი“, მათ შორის აღსანიშნავია აკაკი შანიძის დიდი მზრუნველობის წყალობით 1952 და 1960 წლებში რუსულ და ქართულ ენებზე გამოცემული ე. თაყაიშვილის ფუნდამენტური შრომა: „1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში“, ხოლო 1968 წელს ალ. ბარამიძემ და გ. ლომთათიძემ გამოსცეს ე. თაყაიშვილის „რჩეული ნაშრომების“ I ტომი. 1966 წელს გამოვიდა სამეცნიერო კრებული „აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი“...

სრულიად განსაკუთრებული და ფასდაუდებელია გამოჩენილი მეცნიერისა და მოღვაწის განსვენებულ გიორგი ლომთათიძის ამაგი, რომელიც მან დასდო სამშობლოში დაბრუნებულ ხანდაზმულ, 80 წელს გადაცილებულ ექვთიმე თაყაიშვილს. პროფ. გ. ჟორდანიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გ. ლომთათიძე (თავის მეუღლე ნინო ლოლობერიძესთან ერთად) 1948-52 წლებში თანამშრომლობას უწევდა ექვთიმეს ახალ-ახალი ლიტერატურის გაცნობაში, მასალების შეკრებაში, მოფიქრებულ ნაშრომთა დაწერაში, რედაქტირებასა და დასაბეჭდად მომზადებაში. დიდია გ. ლომთათიძის როლი ექვთიმეს მოგონებების ჩაწერაში; თამამად შეიძლება ითქვას, რომ გ. ლომთათიძის გარეშე ჩვენ შეიძლება ბევრი რამ ექვთიმეს ცხოვრებიდან არც გვცოდნოდა“ (იხ. გ. ჟორდანია, დაბრუნებულნი საუნჯე, თბ., 1983, გვ. 23).

უკვე რამდენიმე წელია ექვთიმე თაყაიშვილის მშობლიურ მხარეში, გურიაში, სოფელ ლიხაურში საფუძველი ჩაეყარა

მეცნიერის ხსოვნის სახალხო დღესასწაულს, იქვე დაიდგა ექვ-
თიმე თაყაიშვილის ძეგლი, ხოლო მალე გაიხსნება მისი სახე-
მუზეუმიც; 1984 წელს ამ დღესასწაულმა თბილისში გადმოი-
ნაცვლა, უკეთ, თბილისიდან — დიდუბის პანთეონიდან (სადაც
განისვენებს დიდი მეცნიერის და მამულიშვილის ნეშტი) და-
იწყო და მახარაძეში გაგრძელდა...

ასე რომ, ჩვენს სამშობლოში დიდი პატივით და ზრუნვით
არის გარემოსილი ექვთიმე თაყაიშვილის უკვდავი სახელი და
ღვაწლი; ახლა უკვე დადგა დრო საბოლოოდ ახდეს 50 წლის
წინათ ემიგრაციაში ნანატრი და აუხდენელი ოცნებაც — ქარ-
თველ მეცნიერთა გაერთიანებული ძალებით დავიწყოთ ექვთი-
მე თაყაიშვილის თხზულებათა სრული აკადემიური გამოცემა!

აქვე მკითხველს ვთავაზობთ წლების მანძილზე ექვთიმე
თაყაიშვილის ერთგული თანაშემწის განსვენებულ გიორგი
ლომთათიძის არქივში დაცულ ექვთიმე თაყაიშვილის ფოტო-
მასალას, რომელიც გადმოგვცა ისტორიკოსმა ნინო ლოლობე-
რიძემ.

„ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე სტროფის უცნობი ნუსხა „ზატიკის“ 1738 წლის გამოცემაში

ამ საუკუნის დამდეგს ქუთაისში კარგად ცნობილი პედაგო-
გი, მომავალ გამოჩენილ მეცნიერთა — გიორგი ახვლედიანისა
და ვუკოლ ბერიძის ფრანგული ენის მასწავლებელი ქუთაისის
ვაჟთა გიმნაზიაში ვენერა ბერიძე-წერეთლისა (გარდ. 1912
წლის 6 იანვარს) პირველად 1981 წელს წარვუდგინე ჩვენს
მკითხველს ინგლისიდან ჩამოტანილი მასალების მიხედვით გა-
ზრთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებული წერილების სერიაში:
„ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“...

ვენერა ბერიძე-წერეთლის უფროსი დის — ნინო გურიე-
ლის შვილიშვილმა, თბილისელმა ჟურნალისტმა ქალმა ლეილა
დადიანმა მადლიერების ნიშნად საოჯახო რელიკვია — ვახტანგ
VI-ის „სამართლის წიგნის“ უცნობი ძველი ნუსხა მისახსოვრა,
რომელსაც შესწავლის შემდეგ, საბოლოოდ, რა თქმა უნდა,
ჩვენს ეროვნულ საცავს — ხელნაწერთა ინსტიტუტს გადავ-
ცემ...

ბოლო მივლინების დროს ოქსფორდიდან ვენეცია ბერიძე-წერეთლისას კიდევ რამდენიმე უცნობი წერილი ჩამოვწვინე, საიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რა ღრმა მეგობრული ურთიერთობები აკავშირებდა მას ჩვენი კულტურის ერთგულ ინგლისელ დამძასთან, გამოჩენილ ქართველოლოგებთან — მარჯორი და ოლივერ უორდრობებთან, როგორ განიცადა მან მარჯორის უეცარი სიკვდილი ბუქარესტში 1909 წლის დეკემბერში, როგორ ზრუნავდა იგი მარჯორის გარდაცვალების შემდეგ ოქსფორდის უნივერსიტეტში გახსნილი მარჯორისეული ქართული ბიბლიოთეკის გასამდიდრებლად, მათ შორის, ზუსტდება ჩვენი ცნობები როგორ მოხვდა ოქსფორდში „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ანდრია სალოსის ცხოვრების“ ხელნაწერები, რომლებიც დღეს იქ არის დაცული (d-17 და e-9)... აი, ეს წერილებიც:

I.

1909 წლის 7 დეკემბერი, ქუთაისი
ძვირფასო ოლივერ!

წარმოუდგენელია ჩემი მწუხარება და მთელი ჩვენი ოჯახის ამ საზარელი ამბვის შეტყობით. დავკარგე უძვირფასესი მეგობარი ჩემი, ჩემი ანგელოზის სადარი მარჯორი, დავკარგე ჩემი საყვარელი სამშობლოს ერთგული გულშემატკივარი შვილებული, მკვიდრ შვილზე უერთგულესი!

მარჯორის სიკვდილი გამომხატველია საქართველოს უბედობის. რა მოულოდნელი, წარმოუდგენელი გულსაზარი ამბავი მომიტანა, ოლივერ, თქვენმა ბარათმა! მე კი ვოცნებობდი ამ ზაფხულს მარჯორისა და თქვენს მოპატიუებას, კვლავინდებურად ერთად სიამოვნებით დროს გატარებას და ამის მაგიერ კი ჩემს დღეშიდაც ველარ ვიხილავ მის სათნო მშვენიერ სახეს! მტკივა ამ მოფიქრებით გული. რა რიგად შევდივარ თქვენს მწუხარებაში, მეცოდვებით, როგორც ჩემი საკუთარი ძმა, მერწმუნეთ ოლივერ! ჩემი და ნინუცა (ტელემაქ გურიელის მეუღლე ნინო ბერიძე, გ. შ.), მამაჩემი (სიო ბერიძე, ხიდისთავში მცხოვრები გურული აზნაური, გ. შ.) და ყველა ჩემი მახლობლები მცხარის ცრემლით ვიგონებთ ჩვენს ძვირფასს დაუვიწყარს მარჯორის! ყველა თქვენი აქაური ნაცნობები არა ჩვენზე ნაკლებ დამწუხრებული არიან ასეთი ძვირფასი ადამიანის დაკარგვით ნიჭით აღვსილი და კეთილ გან-

წყობილებით ჩვენი სანშობლოსადმი; თითქმის ვინც სრულ-
 ბით არ იცნობდა მას და გაიგო თუ რა დაკარგა ჩვენმა ქვეყნულ-
 ნამ მაგ მშვენიერ აღამიანში—ისინიც დამწუხრდნენ და უერთე-
 ბენ მათ მწუხარებას ჩვენს მწუხარება-ტირილს. გთხოვთ გა-
 დასცეთ, ოლივერ, ჩემი და მთელი ჩვენი ოჯახის უგულითადე-
 სი თანაგრძნობა ბატონ დედათქვენს და თომას (მარჯორის უმ-
 ცროსი ძმაა, გ. შ.). მაგრამ მარჯორის ხსენება საუკუნოდ დარ-
 ჩება ჩვენში. მე კი მისი მოყვარული გულითადი მეგობარი უნუ-
 გეშოდ ვრჩები და ვერასდროს ვერ ვინუგეშებ მისი დაკარ-
 გვით, სულ თვალწინ მიდგას მისი ანგელოზის მსგავსი სახე!

რა ავადმყოფობამ მოგვტაცა ასე უეცრათ მისი თავი? თქვენ
 მწერთ მხოლოდ ერთი დღე ავადმყოფაო — რა იყო ასეთი?
 ნუთუ გულის ავადმყოფობა? მახსოვს, აქ რომ იყო, ამბობდა
 «порок сердца» მაქვსო!

შორიდან მუხლს ვიდრეკ ძვირფასი გვამის საფლავზე და
 ვეამბორები; რომ მომიწვდებოდეს ხელი შეუშეკო საფლავი მი-
 სი საყვარელი ქვეყნის ყვავილებით, ბედნიერად ჩავთვლიდი
 ჩემს თავს. იმედი მაქვს, ოლივერ, არ შესწყვეტთ კავშირს
 ძვირფასი დისგან დამყარებულს მისს შეყვარებულ ქვეყანას-
 თან და მის ერთგულ მეგობრებთან.

მე ყოველთვის მზა ვარ და ვიქნები ღურის სიყვარულით
 და მეგობრობით გამოგიწოდოთ ხელი.

დავშთები თქვენის მწუხარების მოზიარე
 ვ ე ნ ე რ ა ბ ე რ ი ძ ე .

II

1911 წლის 20 აპრილი, საჩხერე

ძვირფასო ოლივერ!

...რომელ ხელნაწერს თხოულობ, ოლივერ? ვეფხისტყაო-
 სანს ჩვენი ოჯახისას თუ რამე სხვას? თუ იმ ვეფხისტყაოსან-
 ზე მწერ, მომწერე ახლა დანამდვილებით და ვეცდები გამო-
 ვაგზავნირო მხოლოდ სანახავად, თორემ ის შეწირული აქვს
 წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაზე თუ მუზეუმი-
 სათვის, არ ვიცი; თუ სულ გინდა რომ მანდ იყოს ვეფხის-
 ტყაოსნის ხალთნაწერი, მაშინ ვეცდები სხვა ვიშოვო, მომწერე
 კარგათ რომ მივხვდე და ყოველ ღონეს ვიხმარ, რომ ვიშოვო...

მარად თქვენი მეგობარი

ვ ე ნ ე რ ა წ ე რ ე თ ე ლ ი .

1911 წლის 3 აგვისტო, საჩხერე
 ძვირფასო ოლივერ!

...რაც შეეხება იმას, რომ მწერ ძველი ნაწერების შესახებ, რასაკვირველია, მეც და სხვა შეგნებული ვინც არის, ვცდილობთ, რომ არ დაიბნეს, ვეძებთ, მაგრამ მაინც ბევრი იკარგება და უფრო ბევრი კი რუსეთს უვარდება ხელში. ოლივერ, როსტომის (წერეთლის, ვენერას ქმრის, გ. შ.) ბიძაშვილს, რომელიც ჩვენს გვერდით ცხოვრობს, თუ გახსოვს, თითქმის ერთ ეზოთ ვდგავართ, ჩვენი სახლი და მათი ძლიერ ახლოსაა, რომელსაც ჩვენ გიგას ვეძახით და ისე კი სახელად გრიგოლ (გიორგი) სიმონის ძე წერეთელია, სურს გამოგზავნოს ოქსფორდში, მარჯორის ბიბლიოთეკას შესწიროს ხელნაწერი სურათებიანი ვეფხისტყაოსანი და არ ვიცი თუ როგორ გამოგზავნო, გთხოვ კარგათ მომწერო, რა რიგათ გამოგზავნო, რომ არ დაიკარგოს; მე ასე ვფიქრობ, ჯერ შენ გამოგზავნით და შენ თვითონ მერე იქ გადასცემ, — არა, ასე არ სჯობს? მხოლოდ არც ის ვიცი, შენს სახელზეც როგორ გამოგზავნოთ, რადგან რამოდენიმე წიგნები კიდევაც დაიკარგა ხომ ჩემი გამოგზავნილი ფოჩტით მარჯორის სახელზე შარშანწინ*. როდესაც მომწერ როგორ უნდა გამოგზავნოთ, მაშინვე გამოგზავნით. მაშინაც მე რაიმე თუ ვიშოვე ძველი წიგნები, მსურს ყველა მანდ გამოგზავნო, მაგაზე უფრო შესაფერი და საიმედო ბინა სადღა მოიპოვება ჩვენი ძველი წიგნებისათვის!...

მარად მოყვარული მეგობარი

ვენერა წერეთლისა.

* იგულისხმება ბაჟის გადაუხდელობის გამო ინგლისის ფოსტაში დაკარგული წიგნები (თღონდ, სახელდობრ რა, არ ვიცი), რასაც ვიგებთ მარჯორი უორდროპისადმი 1908 წლის 16 ნოემბერს გაგზავნილი ვენერა ბერიძის წერილიდან, რომელიც ოქსფორდშია დაცული: „ჩემო უძვირფასესო მარჯორი! ...ლონდონიდან მომივიდა ეს განცხადება და ისევ შენ გიგზავნი, რომ დამიწერო პასუხი“ ზედ ასე: თუ შემატყობინონ ან იქ რამდენი უნდა გადახდა ან თუ შეიძლება რომ აქ გადავიხადო (наложенным платежом). ნამეტანი მწყენია, რომ დააკავეს იქ ფოჩტაში, ეგ რა კანონი გქონიათ?! ბაჟი მიღების დროს უნდა გადაგვახდევინონ. მომიხერხე რამენაირად, რომ გამომიგზავნონ, მარჯორი, ნამეტანი გული დამწყდება თუ დაიკარგა“... ეტყობა, ამ თხოვნას შედეგი არ გამოუღია და ქართული წიგნები საშუალოდ დაკარგულა!

ამ წერილის პასუხად 1911 წლის 3 სექტემბერს ოლივერ უორდროპი თავის ქართულ მეგობარ ქალს ატყობნებდა:

„ძვირფასო ვენერა!

...რამდენიმე დღეში იწყება რუსთაველის მარჯორისეული თარგმანის ბეჭდვა და წიგნი უნდა გამოქვეყნდეს ამ წლის ბოლომდე. იმედი მაქვს, ისევე კარგად მიიღებენ მას, როგორც ის იმსახურებს. როცა წიგნი გამოვა, ერთ ცალს თქვენც გამოგიგზავნით.

გთხოვთ გადასცეთ თავად გრიგოლ წერეთელს ჩემი გულწრფელი მადლობა იმისთვის, რომ შემოგვთავაზა თავისი საინტერესო ხელნაწერები ოქსფორდის უნივერსიტეტის მარჯორის ბიბლიოთეკისათვის. უდიდესი სიფრთხილეა საჭირო, რათა გზაში არ დაიკარგოს, ან არ დაზიანდეს...

გულწრფელად თქვენი

ოლივერ უორდროპი“.

(ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი, წერილი ინგლისურ ენაზეა დაწერილი).

IV.

1911 წლის 31 ოქტომბერი, საჩხერე
ძვირფასო ოლივერ!

...დიდი ხანი არ არის, რაც ქუთაისში ვიყავი და იქედან საიმედო პირს გავატანე ბ-ნ სტივენსთან თქვენთან გამოსაგზავნი ორი წიგნი: ერთი ძველი „ვეფხისტყაოსანი“ და მეორე „ანდრია სალოსი“; ძალიან ბოდიშის წერილი მივწერე, რომ შევაწუხე და თქვენც გთხოვთ, ოლივერ, მასთან ბოდიში მომთხოვოთ, მაგრამ ასე უფრო საიმედოთ მიმაჩნდა. ეს ორი წიგნი, როგორც წინედ გწერდი მარჯორის სახელობაზე ბიბლიოთეკას შემოგვწირეთ მე და როსტომის ბიძაშვილმა გიორგი სიმონის ძე წერეთელმა. მარჯორის ნათარგმნი ვეფხისტყაოსანი თუ დააბეჭდინე? როდესაც მანდ წაიკითხავენ, ძალიან საინტერესოა ჩვენთვის თუ რა შთაბეჭდილებას მოახდენს თქვენ სწავლულებ-მეცნიერებზე და გთხოვ მათი აზრი დაწვლილებით გადმომცეთ, ოლივერ!..

თქვენი გულითადი მეგობარი

ვენერა წერეთლისა“

ინგლისში მოხვედრილი „ვეფხისტყაოსნის“ ნუსხის (ძ. 17) გარშემო ცნობებს ოქსფორდში რომ ვაგროვებდი, რა ვიტყვი, თუ უფრო მეტად სასიამოვნო მოულოდნელობა სამშობლოში მელოდა...

* * *

1984 წლის 19 ივნისს ილია ჭავჭავაძის თბილისის სახლ-მუზეუმმა გამსვლელი სესია მოაწყო გურჯაანის რაიონის სოფელ შრომის (ძველი ვაჩნაძიანის) სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში.

ცნობილი მოღვაწის ლევან ჯანდიერის ყოფილ ძველ სასახლეში, რომლის ხშირი სტუმრები ყოფილან ილია, აკაკი და ვაჟა, ამ სოფლის პედაგოგ-ისტორიკოსს გიორგი მაისურაძეს გაუმართავს მშვენიერი მუზეუმი, სადაც თანასოფლელთა აქტიური დახმარებით შესანიშნავი ექსპონატებისთვის მოუყარია თავი (აქვე დავძენ, რომ რაიონის ხელმძღვანელობისაგან ამ მუზეუმის კაპიტალურ შეკეთებას და მასში დაცული მდიდარი ექსპონატების მოვლა-პატრონობას მეტი ყურადღება სჭირდება!). მათ შორის ჩემი ყურადღება მიიქცია ძველმა ნაბეჭდმა ქართულმა წიგნებმა, რომლებიც პატივცემულ გ. მაისურაძის განცხადებით, სოფლის მუზეუმისთვის ახლახან შეუწირავს ერთ სასულიერო პირს, რომლის ვინაობასაც, მისი თხოვნით, მუზეუმის მესვეური არ ამხელს.

ერთ-ერთ მათგანში უდის შიდა ორივე გვერდზე ჩაწერილი აღმოჩნდა „ვეფხისტყაოსნის“ რვა სტროფი, რომელთა შესახებ ვილაცას, აშკარად სასულიერო პირს, გვიან ასეთი შენიშვნა მიუწერია: „ქ. ვისაც ეს დაუწერია ზემო ლექსები, დაუშაგებია, რომ აქ დაუწერია სამღთო წიგნი“.

მაინც რომელი „სამღთო წიგნია“ იგი?

ხეზე გადაკრულ მშვენივრად ორნამენტირებულ ტყავის-ყდიან წიგნს, მართალია, სატიტულო ფურცელი და პირველი ათი გვერდი აკლია, მაგრამ შინაარსის და სხვა მონაცემთა მიხედვით დანამდვილებით ირკვევა, რომ იგი წარმოადგენს 1738 წელს მოსკოვში ბაქარ ვახტანგის ძის ბრძანებითა და იოსებ სამებელის წარსაგებლით ქრისტეფორე გურამიშვილის მიერ დაბეჭდილ 876-გვერდიან „ზატისკ“.

წიგნის 380-ე და 427-ე გვერდებზე გაკეთებულ მინაწერე-

ბიდან ირკვევა, რომ იგი ერთ დროს ჰკუთვნებია ანდრონიკა-
შვილებსა და ფარემუზიშვილებს:

1. „ეს ესე ზატიკი ენდრონიკანთი“ (გვ. 380).

2. „ქ. ესე ზატიკი ფარემუზიშვილისა ვინც მაიპაროს გაუ-
წყრა ამისი მადლი. ქკს უნზ [1312+457=1769 წ.]“ (გვ. 427).

„ზატიკის“ ამ ცალის ყდის შიდა გვერდებზე, როგორც უკვე
ზემოთაც ვთქვი, ჩაწერილია ვილაციის ხელით „ვეფხისტყაოს-
ნის“ რვა სტროფი, ამათგან, პირველი ხუთი სტროფი პირველ
გვერდზე, ხოლო მომდევნო სამი — მეორე გვერდზეა მოთავ-
სებული.

აი, ისინიც:

„(1). ქ. სამი არის მოყვრისაგან მოყვრობისა გამოჩენა
პირველ ნდომა სიახლისა სიშორისა ვერ მოთმენა
მიცემა და არას შური ჩუქებისა არ მოწყენა

[და] გავლენა და მოგმარება მისად რგებად ველთა რბენა.

(2). ქ. მე რა მნახა მიბნედილი მეფე ყელსა მოჭეხვია
ცრემლით მითხრა შვილო შვილო ცოცხალი ხარ სიტყ-
ვა თქვია

მე პასუხი ვერა გავეც ვითა შმაგი შევკრთი დია
და კვლავ დავეცი დაბნედილსა გულსა სისხლი გარდმე-
თხია.

(3). ქ. ვარდსა ჰკითხეს ეგზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტა-
ნად პირად
მიკვირს რად ხარ ეკლოვანი პოვნა შენი რად არს
ჭირად
მან თქვა ტკბილსა მწარე ჰპოებს სჯობს იქნების რა-
და ძვირად

და [ოდეს] ტურფა დაიფდეს აღარ ღირდეს არცა ჩირად.
(4). ქ. იტყვის ღ'თო რა შეგცოდნე შენ უფალსა არსთა
მხედსა

რად გამყარე მოყვარესა რად შემასწარ ამა ბედსა
ერთი ორთა მგონებელი ვარ საქმესა წასაწყემდსა
და მოგვკვდე თავი არ მეწყალვის ჩემი სისხლი ჩემსა
ქედსა.

(5). ქ. რა წამეკიდა ყოველი წვრილად გიამბო ენითა
მერმელა გაბრჭე მართალი მაგა გულითა ბრძენითა
შენ მოგელოდი მიმჭირდა მოლოდინითა შენითა

და ქვ[აბს] ველარ გავძელ მინდორთა მოვლა ^{მოძრაობა}
ცხენითა. ^{გარკინული} ^{კინოფილმები}

(6). ქ. მინდორ მინდორ მივდიოდით ჩვენ ღამესა ღია
ბნელსა

დიდი რამე სინათლენი გამოგვიჩნდა შუა ველსა
ვთქვით თუ მზეა ნუთუ ზეცით ჩამოჭრილი ზედან
კმელსა

და დაბნეულნი მივეცენით გონებასა ჩვენსა [მსჯელ]სა.

(7). ქ. მაშინ ქაჩეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღ'თისა
კრონოს წყრომით შემხედველმან მოიშორა სიტკბო
მზისა

მათვე რისხვით გაღუბრუნდა ბორბალი და სიმგრგვ-
ლე ცისა

და ველი მკვდართა ვერ იტევდა გაღიადდა ჯარი მკვდრისა.

(8). ქ. ოდეს ძე ჩემი ეთხოვნა სასიძოთ ინდოთ მფლობელსა
მაშინ ვერ სადით ვიცნობდი ტარიელს სისხლთა მჩქე-
ფესა

უმკვიდროდ ყოფნა ეწერა მათს წიგნსა მათსა სეფესა

[და] ამად ვერ მივხვდი მიგმობდით ჭკუასა დ[ანაყეფე]სა“.

1957 წლის გამოცემასთან შედარებიდან ირკვევა, რომ პირ-
ველი შვიდი სტროფი წარმოადგენს პოემის 777-ე, 350-ე,
878-ე, 861-ე, 906-ე, 1225-ე, 1415-ე სტროფებს, ხოლო უკა-
ნასკნელი მერვე სტროფი კი ამოღებულია „ვეფხისტყაოსნის“
დანართისაგან — „ავთანდილისა და ფრიდონისაგან წასვლა და
ხვარაზმელთა ომი“, რომელიც პოემის ტექსტის ჩანართ-დანარ-
თებიან ს. ყუბანეიშვილისეულ გამოცემაში (თბ., 1956 წ.)
2003-ე სტროფად არის დაბეჭდილი.

ჯერ ვიფიქრე, ჩვენს ნუსხაში პოემის აღნიშნული სტრო-
ფები 1712 წლის ვახტანგისეული ბეჭდური გამოცემიდან ხომ
არ არის გადმოწერილი-თქო. შევეუდარე ისინი დასახელებულ
გამოცემაში შესაბამის ღამე, ტმვ, ყმშ, ყნა, ყყვ, ჩსიე, ჩუე
სტროფებს და გამოირკვა, რომ ისინი ერთმანეთისგან ვარიან-
ტულად განსხვავდებიან.

ვახტანგისეული გამოცემის გამორიცხვის შემდეგ, ეჭვი
გამიჩნდა აღნიშნული სხვაობანი ზეპირად ჩაწერის ბრალი ხომ
არ არის-მეთქი. მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიან-
ტებისა“ და პოემის ა. შანიძე-ალ. ბარამიძის გამოცემასთან

(თბ., 1966 წ.) შედარებამ ეს ექვიც გააქარწყლა: ჩვენი ნუსხის მეტად საყურადღებო ვარიანტული სხვაობანი მეტწილად დადასტურდა პოემის აქამდე ცნობილ ხელნაწერთა საფუძველზე წყებაში, ხოლო ზოგიერთი მხოლოდ მას შემოუნახავს.

ხელნაწერი გავაცანი აკადემიკოსებს აკაკი შანიძეს, ალექსანდრე ბარამიძეს და აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს სარგის ცაიშვილს, რითაც ისინი ძლიერ დაინტერესდნენ. კერძოდ, ს. ცაიშვილის დასკვნით, „როგორც ჩანს, სტროფები ამოღებულია რომელიღაც ვრცელი რედაქციის, ჩემი ვარაუდით, პირველი რედაქციის შემცველი ტექსტიდან, რასაც მოწმობს აგრეთვე რიგი წაკითხვებიც“.

მათ აგრეთვე ერთსულოვნად გაიზიარეს ვარაუდი პალეოგრაფიულად ხელნაწერის მე-18 საუკუნის II ნახევრით დათარიღების თაობაზე.

ამდენად, „ზატიკის“ 1738 წლის მოსკოვურ გამოცემაში ჩაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე სტროფი ანგარიშგასაწევი ხელნაწერის მნიშვნელობას იძენს და მე-18 საუკუნის ნუსხათა რიგში დგება. ამას გარდა, იგი საყურადღებოა სასულიერო ხასიათის წიგნში (ამ შემთხვევაში „ზატიკის“ ნაბეჭდ ცალში) ჩაწერის ფაქტის გამომჟღავნებით, რის მაგალითები ადრეც გვქონდა, ოღონდ, ხელნაწერებში და არა ბეჭდურ ცალებში (ამის შესახებ იხ. ა. შანიძისა და თ. ბრეგაძის ნაშრომები) და მისთვის გაკეთებული მინაწერი-კომენტარით, რაც ახალ საგულისხმო მასალას გვაწვდის რუსთაველის პოემასთან ქართული ეკლესიის დამოკიდებულების თვალსაზრისის გასარკვევად.

შედევრი კეთილშობილი ქვეყნის ნიჭისა...

„თქვენი ნაწარმოებები საუკუნეებში დარჩება, როგორც შედეგრი თქვენი კეთილშობილი ქვეყნის ნიჭისა. მარჯორი მუდამ აღმერთებდა თქვენს გენიას...“ — სწერდა ოლივერ უორდროპი 1913 წლის 25 მარტს აკაკი წერეთელს.

მართლაც, მარჯორი უორდროპს ინგლისურად უთარგმნია აკაკის პოეზიის ნიმუშები, კერძოდ, „სულიკო“ (1897 წლის 26 ივლისი), „სალამური“ (1909 წლის 14 იანვარი), „იმერული

ჯანმრთელობას: „მსურს სულით და გულით, რომ თავადვე ვიქნები ახლა სულ კარგათ არის. მას ჩვენი უგულისხმადესი შიშვენიერებ მოვახსენეთ“ — ქართულად სწერდა მარჯორი უორდროპი თავის მეგობარ მწერალ ქალს ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლისას 1895 წლის ივლისში, ხოლო 1902 წლის იმავე თვეში იგი ივანე მაჩაბლის ცოლისდას — ბაბო ბაგრატიონს შეშფოთებით ეკითხებოდა: „გუშინ გავიგეთ დიდ მწუხარებით ქართულ გაზეთებიდგან, რომ აკაკი წერეთელი მიძიმედ ავად გამხდარა. სურვილი გვაქვს, რომ მალე ჯანმრთელი იქნება“ (იხ. ლ. თაქთაქიშვილი-ურუშაძე, მარჯორი უორდროპი, თბ., 1965, გვ. 147, 174).

საინტერესო ცნობებს ვპოულობთ აკაკის შესახებ პეტერბურგიდან 1906 წლის შემოდგომაზე გაგზავნილ ბაბო ბაგრატიონის ერთ უცნობ წერილში მარჯორი უორდროპისადმი, რომელიც ოქსფორდშია დღეს დაცული: „...აკაკი ჩამოვიდა პეტერბურგში. ამ დღეებში აპირებს წასვლას პარიზში. უნდოდა თქვენთან მოსვლა, ეწყინება, რო გაიგებს თქვენ წასვლას (იგულისხმება უორდროპების პეტერბურგიდან ბუქარესტში 1906 წელს გადასვლა დიპლომატიურ სამსახურში, გ. შ.). მე მითხრა, ინგლისში ვაპირებ წასვლასო რამდენიმე დღით. ძალიან დაბერებულა! ჩემთან იყო ერთი საღამო და სულ იწვა“ (ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი, ც-30).

მარჯორისეულ არქივს ოქსფორდში შემოუნახავს აკაკის ორი ლექსის — „ხანჯალს“ და „ჯვართ, ცულით და მათრახით“ ქართული ნუსხებიც; აქვეა ქუთაისელი პედაგოგის ვენერა ბერიძე-წერეთლისას წერილები, საიდანაც ბევრ სხვა საინტერესო ამბავთან ერთად, ვიგებთ ზოგიერთ დამატებით ცნობას აკაკი წერეთლის შესახებაც:

„...შვიდ დეკემბერს (1908 წ.) იქნება აკაკი წერეთლის იუბილეს დღესასწაული თბილისში, აქ (ქუთაისში) კი თოთხმეტს ვიხდით, ყოველ ქალაქებში გადიხდიან შემდეგ, ჯერ კი ყველა ქალაქები მონაწილეობას იღებენ თბილისის დღესასწაულში. აკაკი ჯერ აქ არის“ — სწერდა ვენერა ბერიძე 1908 წლის 16 ნოემბერს ქუთაისიდან მარჯორი უორდროპს აკაკის სამწერლო მოღვაწეობის 50 წლისთავის მოახლოებული დღესასწაულის გამო.

1909 წლის 20 თებერვლის წერილში კი ვენერა ბერიძე

უკვე ამ დღესასწაულის გადახდის დღეებს უცოცხლებს. ყველა ინგლისელ მეგობარს: „...აკაკის იუბილეს გადახდას“ დიდხანს გამოაფხიზლა ჩვენი ხალხი და ხელახლა გაულევიდა წინანდული ეროვნული გრძნობა; სხვადასხვა სოფლებსა და დაწესებულებებში კიდევ დღესასწაულობენ და იწვევენ მგოსანს. დიდი ბედნიერია აკაკი, მოხუცდა კი ძლიერ!“..

უორდროშთა ოქსფორდს დაცულ ფოტოკოლექციაში ვხვდებით აკაკის ორ პორტრეტს: ერთი როინიშვილის მიერაა გადაღებული, ხოლო მეორეს ამკობს პოეტის წარწერა: „სახსოვრათ ნიშნად მეგობრობისა შიო დავიდოვს აკაკისაგან“. აქვე შევნიშნავთ, რომ ცნობილი პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის გრიგოლ გველესიანის (1870—1926) ვაჟმა პროფესორმა ლევან გველესიანმა საოჯახო არქივიდან მოგვაწოდა აკაკის ერთ-ერთი უკანასკნელი ნაკლებად ცნობილი ფოტოსურათი, რომელიც გადაღებულია 1914 წლის მაისში, გრიგოლ გველესიანის სახლის (ახლ. ცხაკაიას ქ. № 8) აივანზე. მასზე მხცოვანი პოეტის გვერდით გამოსახულნი არიან მელანია, თინა და გრიგოლ გველესიანები.

აკაკის ბიბლიოგრაფიისათვის შეიძლება საინტერესო აღმოჩნდეს ჟურნალ „ქართლოსში“ 1937 წელს (№ 1, თებერვალი, გვ. 6—7) ნიკოლოზ (კოკი) დადიანის მიერ გამოქვეყნებული აკაკი წერეთლისა და გიორგი შარვაშიძის პოეტური გაბაეჭრება: აკაკის ლექსი „ძვირფას გიორგის“ და გიორგი შარვაშიძის „პასუხი აკაკის“, რომელთაც ახლავს ნიკ. დადიანის ფრიად საგულისხმო კომენტარი.

ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის ასევე ბევრ საინტერესო ცნობას და ახალ დეტალებს იპოვის დაინტერესებული მკითხველი ვ. მგელაძის (გარდ. 1943 წ.) „მოგონებებში“ (პარიზი, 1934). აქ განსაკუთრებით საყურადღებოა თავები: „დემიტრი ყიფიანის თფილისში მოსვენება“, „ივანე კერესელიძის გარდაცვალება“, „ნიკ. ბარათაშვილის ცხედრის გადმოსვენება“, „ალექსანდრე ყაზბეგის გარდაცვალება“, „ეგნატე ნინოშვილის გარდაცვალება 1894 წ.“, „კრწანისის ველის პანაშვიდი 1895 წ. 11 ენკენისთვეს“, „გაბრიელ ეპისკოპოსის გარდაცვალება“, „რაფიელ ერისთავის იუბილე“, „გიორგი წერეთლის გარდაცვალება“. „ილია ჭავჭავაძის მოკვლა 1907 წ.“, „აკაკი წერეთლის იუბილე“...

სანიმუშოდ მოგვყავს „რაფიელ ერისთავის იუბილე“, რო-
მელშიც სახელოვანი იუბილარის გვერდით მშვენიერად დახატის
დახატული მოზეიმე საქართველოს ყოველი კუთხის წარმო-
მადგენელი, გამორჩეულად კი ილიასა და აკაკის უკვდავი სა-
ხეები:

„1896 წელს ოქტომბრის 22-ს, იდღესასწაულეს რაფიელ
ერისთავის 50 წლის მოღვაწეობა.

გაბრიელ ეპისკოპოსის დაკრძალვაზე გელათში (1896 წლის
ზამთარში) დიადი სანახაობით გაოცებული ხალხი ჯერ კარგად
ვერ გამორკვეულიყო, რომ რაღაც უხილავმა ძალამ ქართველ
საზოგადოებას მოუწოდა, თფილისის ქაშვეთის ეკლესიაში
თავი მოუყარა...

ვითარცა გაზაფხულის ველ-მინდორი, სურნელოვან ყვა-
ვილებით დახატული, ისე სადღესასწაულოდ მორთულ-მოკაზ-
მული, სახეგაბრწყინებული ქალი და კაცი, მოხუცა და ახალგა-
ზრდა, ქაშვეთის ეკლესიის გალავანში შეიკრიბა; გარშემო მდე-
ბარე ქუჩები გაიჟედა... მანდილოსნები ქართულ გულ-ამოჭრილ
ფერად კაბებში, ჩიხთა-კობით, ძვირფას სამკაულებით მორ-
თულნი, ვით ვარსკვლავებში ახალი მთვარე ისე შვენოდენ...
იდგენ ზღვა ხალხში შველივით ყელ-მოღერებულნი და ძვირ-
ფას იუბილარის მობრძანებას მოუთმენლად ელოდენ...

აქვე იყვნენ საქართველოს ყოველ კუთხიდან საგანგებოთ
მოწვეული დელეგატები, თავიანთი მხარის ტანისამოსში გა-
მოწყობილნი... საუცხოო სანახაობას წარმოადგენდენ მოხუცი
და ახალგაზრდა აჭარელ-ქობულეთლები, მოსირმულ ჩაქურაში
გამოკვანძულნი, რომელთა ნაკვთიანი ტანადობა, ძველი, ქარ-
თული სახის გამომეტყველება, იერი იქაურობას ამკობდა...

ხავერდის ფერად ქულაჯებში საზეიმოთ გამოწყობილი
ქართლ-კახელები ალვის ხესავით ამართული იმერნი, სირმიან
ჩოხაში გამოწყობილნი აფხაზ-მეგრელები, მხარბეჭიანი სვან-
რაქა-ლენჩხუმელები, ლომ-ვეფხი ხევსურ-მთიულნი, — ჯაჭვ-
მუზარადებით შეჭურვილნი, მკვირცხლი გურულები სუროსა-
ებრ ქუჩუჩა თმითა და ფაფანაკით, — ჩაქურაში გამოკვანძულ-
ნი, სიხალისე-სილამაზეში ერთმანეთს ეცილებოდენ, „ცალ-
ცალკე და ყველა ერთად სიცოცხლე და ნეტარება“-ს წარმო-
ადგენდენ...

უცებ რუსთაველის (მაშინ გოლოვინის, გ. შ.) გამზირიდან
გაისმა ხმა: მოდის, მობრძანდება — მოყავთო!!!

ქაშვეთის წინ ქუჩაში მდგომი ხალხი ორად გაიყო, ვალე-
ნის კარიბჭედან ეკლესიამდე საზოგადოება რიგში ჩამწყობილად,
ტაძარში დელეგატები, მწერლები, საზოგადო მოღვაწენი შე-
ქუჩდენ, საკუთხევილიდან სამღვდლოება ეპისკოპოსით გა-
მოეგება... ქუჩაში „ვაშას“ ძახილი და ტაშის ცემა გაისმა, ვარ-
დებით მორთულ ეტლიდან მთვარესავით გაბადრული მსცოვა-
ნი იუბილიარი რაფიელ ერისთავი, სახეგაბრწყინებული, სიხა-
რულისაგან აცრემლებული გადმოაბრძანა ჩოხაში გამოწყო-
ბილმა, წელზე ხმალშემორტყმულმა პოეტმა გრიგოლ აბაშიძემ;
კარიბჭეზე მესამოცე წლების მოღვაწენი — ილია-აკაკის მეთა-
ურობით გამოეგებენ, გალობითა და „დიდი ხნის სიცოცხლე“-ს
ძახილით ტაძარში შეაბრძანეს!..

აქ სამშვიდობო პარაკლისი გადაუხადეს; სამშობლოს, ძმობა-
სიყვარულის, ტვირთ-მძიმეთა და მაშვრალთა პირველი პოეტის
დიდი ხნის სიცოცხლე, ცისა და ქვეყნის შემოქმედს შეავედ-
რეს...

ვითარცა ჯვარდაწერილი მეფე-დედოფალი, ისე გამოიყვა-
ნეს რაფიელი ეკლესიიდან, გზა ვარდითა და ყვავილებით მოუ-
ფინეს, „ვაშა“-თი ქართულ თეატრის კარებამდე მიაცილეს,
სადაც დიდძალი საზოგადოება აღტაცებით შეეგება...

თეატრის გარშემო მდებარეობა ხალხით იყო გაჭედილი.
თეატრის დარბაზი და ქანდარა წინასწარ უკვე დელეგატებით
დაკავებული...

სცენის ჩამოშვებულ ფარდის უკან გაისმა კახური მაყრუ-
ლი: „მოგვყავს და მოგვიხარია“-ს სულისა და გულის დამატკ-
ბობელი ხმა, რომელიც გურულ-კრიმანჭულ გამყივანმა შესც-
ვალა, რის შემდეგ სცენის ფარდა ნელ-ნელა აიწია, სცენაზე
რაჭველი მესტვირე ტკბილი ხმით შემოუძღვა, თითქოს მთე-
ბიდან მთვარემ ამოანათა — ამოგორდაო, ისე გასხივოსნებული
იუბილიარი აკაკი-ილიამ სცენაზე შემოიყვანეს, ფარ-მუზარა-
დით შეჭურვილმა ხევსურებმა ყვავილებით მორთულ სავარ-
ძელში ჩააბრძანეს, ილია-აკაკი ორივე მხარეს მოუსვენს!

ფეხზე ამდგარი, აღელვებული საზოგადოება ტაშის ცემით
და ვაშათი აჯილდოებდა, სიხარულით იცრემლებოდა!..

იყო რისთვისაც გატაცებით მხიარულობდენ...

სცენაზე, ვითარცა „სამება“, სამი პოეტი გამობრწყინდა!..
იუბილიარის პირდაპირ, მეორე მხარეს, სავარძელი დადგეს,

რომელზედაც აჭარა-ქობულეთ-ბათომის წარმომადგენლები დასვეს!

ჩვენი ღვიძლი ძმების, ჩვენი სისხლი და ხორცის აჭარელების სცენაზე გამოჩენამ საზოგადოებაში უსაზღვრო სიხარული გამოიწვია; ფეხზე ადგომით: „გაუმარჯოს ჩვენს ძმებს, ჩვენს დებს, ჩვენს გულიდან მოგლეჯილ აჭარას, ჩვენს კვლავ ერთ ოჯახში თავის მოყრას“-ო!..

ამ სანახაობამ საზოგადოება სიხარულის ცრემლებით აატირა, დროებით დაკარგული ძმების აქ გამოჩენამ დღესასწაულს ისეთი სიხარულის ელფერი მისცა, თითქოს წვიმიან დღეში მზემ გამოიჭიატა და საქართველოს შეიღფეროვანი ცისარტყელა გადაეკრაო.

აჭარა-ქობულეთის დელეგატების შუა იჯდა ბათომის დელეგატი...

საზეიმო კვარცხლბეკზე მჯდომი სამი პოეტი სამუსულმანო საქართველოს ძმებს სახეგაბრწყინებელი მისჩერებოდენ, ორივე სამეულის გულები ერთი გრძნობით ძგერდენ, საზოგადოების წინაშე შვენოდენ...

დაიწყო მილოცვები, რამაც დიდ ხანს გასტანა და რაც დამთავრდა გრიგოლ აბაშიძის შესანიშნავი პოეზიით აღსავსე სიტყვით...

მადლიერმა ერმა იუბილიარი ეტლამდე მიაცილა, საიდანაც პოეტ აბაშიძემ ბინაზე მოსასვენებლათ წაიყვანა.

სალამოს იუბილიარის პატივსაცემათ ერთმოქმედებიანი მისი პიესა დადგეს; ყვავილებით მორთულ ლოქაში აკაკიილიას შუა იუბილიარი, ვით ცის ტატნობზე გაბადრული მთვარე, ისე შვენოდა...

წარმოდგენის შემდეგ თეატრის შენობაში გაიმართა ზეიმი, რომელსაც სამასამდე დელეგატი, უცხო სტუმრები და მოღვაწეები დაესწრო.

გრძლათ გაშლილ სუფრის გარშემო, ოქროქსოვილ ფანჩატურებში მომღერალთა გუნდები, მეთარე, მეჩონგურე, მესაზანდრე დასები იყო ჩამწყკრივებული; მაღალ ესტრადაზე სიმებიანი ორკესტრი, რატილის ხორო, ქალთა გუნდი, კახელები, გურული მომღერლები — ილარიონ ჩავლეიშვილის ხელმძღვანელობით...

დარბაზის შუა სუფრასთან ვითარცა მამა აბრამი შვენოდა

იუბილარი: აქეთ-იქით ილია-აკაკი, პირდაპირ გრიგოლ აბა-
შიძე, ძმები რაზიკაშვილები (ვაჟა-ფშაველა და მისი ძმა თე-
ლო). ამათ მხარს უშვენებდენ თვალწარმტაცი და გულსწამ-
ჯადოებელი მანდილოსანნი: პოეტი ნინო ორბელიანი, ეკ. გა-
ბაშვილისა, ანასტ. თუმანიშვილი-წერეთლისა, ნინო ყიფიანის
მეთაურობით... აქვე ისხდენ უცხოეთის მწერლები არტურ ლა-
ისტის და პოეტ ველიჩკოს მეთაურობით... შემდეგ გრძელ გაშ-
ლილ სუფრას უსხდენ თავად-აზნაურობის წინამძღვრები, სა-
ქართველოს ყოველ კუთხის წარმომადგენლები, რომელშიაც
ერჩეოდენ გურიის გლეხობის დელეგატი, ჩაქურაში გამოწყო-
ბილი აპოლონ წულაძე და მარშალი კოწია ერისთავი... ამ შე-
სანიშნავ ზეიმს თამადაობდა თფილისში განთქმული გიგო ყა-
რანგოზიშვილი, თეთრ ჩოხაში გამოწყობილი, რომელსაც ვერ-
ცხლის ბადიები და ყანწები წინ ეწყო, ხოლო ბანკეტს განაგებ-
და მესამოცე წლების მოღვაწე გიორგი წერეთელი...

ვინ შეამკოს ამათი სილამაზე, სიტურფე! ვინ ასწეროს აქ
წარმოთქმული სიტყვების მარგალიტობა! რომელი ხელოვანი
შესძლებს გადაიტანოს ქალღმერთს ეს სულისა და გულის და-
მატკობელი ხმები!.. რომელმა ერმა იცის ასეთი ზეიმი, ქეი-
ფი, დროს ტარება!.. აქ სულის საზრდოცაა, მისი აღმაფრენა,
აქ ამქვეყნიური ღმერთები ზეიმობენ, ცისა და ქვეყნის შემოქ-
მედების შვენიერებით სტკბებიან, ასეთ ზეიმში ზნეობა ფა-
ქიზდება, გონება ვითარდება, სიცოცხლეს შინაარსი ეძლევა...

ოო! რა სულგანაბული უსმენდა უცხოელი კომპოზიტორი
რატილი, როცა კახური „სუფრული“ გუგუნებდა, გურულ
„ხასანბეგურაში“ წკრიალა ხმა კრიმანჭულობდა, პირველს და
მეორეს ეტმასნებოდა, ჩავლენიშვილის ბანი სილბოს და სიტკ-
ბობას აძლევდა; ადამიანის სულიერი განცდა ამ შეწყობილი
ხმის საშუალებით გასაგები ხდებოდა!..

ჭეშმარიტათ საკვირველ არს ქართველი ერის ნიჭი და მისი
შემოქმედება!..

აჰა, მოაწია გათენების ქამი; ბადიები, თასები ხელიდან
ხელში გადადის... სადღეგრძელოებს „მრავალყამიერი“ მოს-
დევს, სხვა და სხვა საკრავები წკრიალა ხმით ერთმანეთს ეჯიბ-
რებიან, გულმა ფრთა გაშალა, სიცოცხლე მთელი ძალით ღზი-
ნობს... საზოგადოება ქეიფობს, მარა მთვრალი არავინ არის;
მანდილოსნების გაბრწყინებული თვალები, ვით ცის კამარაში

გარსკვლავები ისე ელავენ, ციმციმობენ, გარემოს სიბალისეს ჰტენენ...

იუბილარი დაიღალა, მის გაბადრულ სახეს ფერმკრთალობა დაეტყო, მთელი ღამე ყველას შეღიმოდა, შარავანდედის სხივს აფრქვევდა, თავისი მადლიანი სახით ყველას ატკბობდა... ამ ღამეს აქ მოიგონეს დიადი წარსული და აქვე გამოკრთა მობავლის ლანდი და იმედი...

თამადა ზე წამოდგა, ყანწით კვლავ იუბილიარის სადღეგრძელო შესვა... ტუში, თარი, „მრავალყამიერის“ ხმები ერთმანეთში აირია, იუბილიარმა სამადლობელი ინება, საზოგადოება და თამადა დალოცა...

თამადა სუფრიდან აღგა, შუა დარბაზში მერიქიფეებმა სუფრა-სკამები აალაგეს, წრე გაკეთდა; ზურნა, დოლი, ჩაღანა, ნალარა, დაირა, თარის ხმა გაისმა, ცეკვა-თამაში გაიმართა...

სათამაშოთ თამადა გამოვიდა, დაუარა, წრე მოათვლიერა, მანდილოსანთა კრებულიდან ქართულ კაბაში გამოწყობილი ქალი მორიდებულათ გამოვიდა, კელაპტარივით მკლავები წყვილათ გაშალა, თამადას თვალეებში შეანათა, ეშხით შეხედა, ნაკვეთიანი ტანთრხევით გაუთამაშა!.. ამ სანახაობამ საზოგადოება მოაჯადოა — გაახალისა!

ქართლ-კახეთის წარმომადგენლები წარმოუდგენელი სიმჩატიით იატაკზე მიცოცავენ, გულ-მკერდ მოღერებულ ხოხბებს გარს უვლიან...

აგერ აიხადა ხმალი გურიის დელეგატმა, მარშალმა კოწია ერისთავმა და როგორც ალვის ხე, წრეში დაშვენდა! მისი წერწეტი ტანით ერთი შემოტრიალდა, ქორივით დაუარა, მაყურებლებში ვიღაც შენიშნა, მის წინ საუცხოოთ გაითამაშა, მოხდენილათ თავი დაუკრა და ჩოხის სამკლავური გაისწორა, მანდილოსანთა წრიდან ცნობილი არტისტი ნატალია გაბუნიას ქალი გამოვიდა, გულ-ამოჭრილ ქართულ კაბაზე ჩაშვებული არშიები გაისწორა, როგორც მტრედი გასაფრენათ მკლავები გაშალა, თავის ცეცხლმფრქვევი თვალეებით ვაჟს მიანათა; როგორც შევარდენი მტრედს, ისე ჩაუქროლა ვაჟმა და თვალის წარმტაცი თამაში გაიმართა...

ვაშასა და ქების ძახილში მანდილოსნების ხმა ისმოდა: „შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალე მაგ ჯანში, ნატო გვასახელე“-ო! იუბილარი წასასვლელათ დაიძრა, საზოგადოება მხედრე-

ბივით დაირაზმა, დავით შიქელაძის შეთაურობით ჰერცოგ „ქუჩხა-ბედნიერის“ ხმა გაისმა „ქუჩხა-ბედნიერით“ და დასჯართ-ველოს გაუმარჯოს“ ძახილით იუბილიარი გააცილეს; დაფა-ზურნამ დილის საარი დაუკრა, ტკბილი ღუღუკით რუსთველის (გოლოვინს) გამზირზე გაიშალენ, ქუდ-მოხდილნი, ამომავალ მზეს შეეგებენ...

დეღეგატები რამდენიმე დღეს დარჩენ თბილისში, ერთმა-ნეთს გაეცნენ, თავიანთ კუთხეს დაუბრუნდენ და ნახულ-ნაგრ-ძნობი ამბებით სწოგადობა ამოძრავეს.

ეს ბოეზიის დღე უდიდეს ეროვნულ შოძრაობის ღერძათ შეიქნა“...

ასევე დაუფიწყარ შთაბეჭდილებას ტოვებს თბილისზე აღ-მაჰმად ხანის თავდასხმის ასი წლისთავის გამო 1895 წლის 11 სექტემბერს გამართული „კრწანისის ველის ბანაშვილის“ ნამ-დვილი მწერლური ოსტატობით აღწერა; და იქ კვლავ ერთად ვხედავთ ჩვენი ერის მესვეურებს: ილიას, აკაკის და ივანე მა-ჩაბელს:

„1895 წ. 11 ენკენისთვეს, თფილისი გამოადვიდა სიონის სამრეკლოდან დიდი ზარის ხმამ, რომელიც მისი ბოხი ხმით გუგუნებდა, თფილისის მცხოვრებთ კრწანისის ველისაკენ მო-უხმობდა.. სიონს ბანს აძლეგდა ანჩისხატის ტაძრის ზარი მკაფიო წკრიალა ხმით, ხოლო მას მოსძახოდა სამების, კალო-უბნის, ქაშვეთის, მთაწმინდის, ამაღლების, ნათლისმცმელის, დიდუბის, ნიკოლოზის, ფერისცვალების, მეტეხის, წმინდა ბარ-ბალეს ეკლესიათა ზარები, და ყველა ტაძრებიდან — შემოსი-ლი სამღვდელოება, გულზე ხატებით, ჯვრებით, საეკლესიო ბა-ირალებით, საცეცხლურითა და საკმეველის კმევეთ, მწყობრათ დაწყობილი, სხვა და სხვა მხარე-ქუჩით კრწანისის ველისკენ მიემართებოდა...“

თფილისის მშრომელნი თავიანთ საამქრო ფერადი დროშე-ბით ხელში, შავ ჩოხა-ყურთ-მაჯებიან ქულაჯაში გამოწყობილ-ნი, მწყრივით ქალაქის სხვა და სხვა უბნებიდან მოდიოდენს ქალაქის მცხოვრებნი, ცაყკაცები შავი ქულაჯით, ხმალ-კაპარ-ჭით, სატევართ, მაღალი წოწოლა და ჩაკეცილი ქუდებით, წვერგაპარსულნი, დიდრონ შავ-ულვაშებ გადაგრეხილნი, დინ-ჯათ და ამყათ გამოიყურებოდენ, გრუზა წარბების ქვეშ თვა-ლები სიცოცხლით უღვივოდათ...

მანდილოსნები შავ ქართულ კაბაში, თავსაკრავ-თავსაბურთით, კავებით მორთულნი მობრძანდებოდენ, მათი იერიანი სახე და ქუჩუნა თვალები ნაღვლიანათ გამოიყურებოდა — საზეიმოთ არ ელვარებდენ...

სკოლის შეგირდები, ვაჟები და გოგონები აზღვავებულ ხალხში მწყობრათ მიჰყვებოდენ თავიანთ ხელმძღვანელებს, ძვირფას ადგილის შესამკობათ ყვავილები მოჰქონდენ...

თფილისის ყოველ მხრიდან, ყოველ უბნიდან, ყოველ ქუჩიდან ქართველები, დიდი და პატარა, კრწანისის ველისაკენ მიემართებოდენ, მის ბაღნარ ჭალებში იკრიბებოდენ, სამშობლოსათვის თავდადებულ გმირთა საფლავებს რკალივით გარს ევლებოდენ, ქუდმოხდილნი, მოწიწებით რიგში დგებოდენ!

ეს დღე იყო კრწანისის ველზე დახოცილ გმირთა სულის მოსახსენებელი ასი წლის თავი...

ეს იყო პირველი საჯარო ისტორიული პანაშვიდი. ქართველი ერის მოღვაწეების თხოვნით კონსტანტინე მუხრან-ბაგრატიონმა რუსეთის მეფეს საამისო ნებართვა გამოსთხოვა, ხოლო ქართველმა მოღვაწეებმა ეს პანაშვიდი უდიდეს ეროვნულ დღედ გადააქციეს, მთელ ქართველობას წარმომადგენლობის საშუალებით აქ თავი მოუყარეს, ეროვნული სული და ძალა გამოაჩინეს...

გაწეულ იქნა დიდი წინასწარი მზადება: ისტორიკოსები ერს წერილობით მოუთხრობდენ ალა-მაჰმად-ხანის თფილისზე შემოსევას, მცირერიცხოვან მამულიშვილთა გმირობას. ღრმა მოხუც ერეკლე მეფის და მისი შვილების ბრძოლას, მრავალი ვაჟკაცის, მათ შორის, სამასი არაგველის თავდადებას... მწერლები ასწერდენ ბრძოლის სხვა და სხვა მხარეს და პოეტები ქებითა და დიდებით იხსენიებდენ თავდადებულთ...

საქართველოს ყოველ კუთხეში დაიგზავნა კაცები, მოწვეული იქნენ წარმომადგენლები; კრწანისის ველზე მოეყარათ შავი ნახშირი, მაღლა განიერი შავი ტილოები გადაეფინათ სამგლოვიაროთ, რომლის ქვეშ იდგენ რამდენიმე მღვდელმთავარნი შემოსილი ხატებითა და ჯვარებით შემკულნი, ეპისკოპოზების მეთაურობით; აქვე ქალ-ვაჟ მაგალობელთა გუნდი. შემდეგ წარჩინებულნი, საზოგადო მოღვაწენი, საქართველოს ყოველი კუთხიდან მოსული წარმომადგენელნი, კონსტანტინე ბაგრატიონი, მესამოცე წლების მოღვაწენი — ილია-აკაკის მეთაურობით...

შორი-ახლოს განცალკევებით იდგენ ხევისურ-არაგველების წარმომადგენლები მუზარად, რკინის ჯაჭვ-სამოსებზე მუხურვილნი — ივანე მაჩაბელის მეთაურობით... ხევისურეთის მთასავით ჩათნობილნი, დინჯი, მრისხანე სახის გამომეტყველების; ხელი ხმალსა და სატევრებზე ედოთ, თვალთაგან ცეცხლს აკვესებდენ... ღირსეული შთამომავლობა აქ თავდადებულ გმირების! უსიტყვოთ, უხმოთ, ეს ვაჟკაცები ფიცს სდებდენ, რომ მამა-პაპის ანდერძს აასრულებდენ...

აქვე ახლოს იდგა ღრმა მოხუცებული, ყავარჯენზე დაბჯენილი, შვილებ მხრებში ამომდგარი ადამიანი, ას წელზე მეტის, რომელსაც ეს ომი ახსოვდა, ერეკლე მეფეც ენახა!..

მოხუცი ჩიფჩიფებდა: ვაი, ამ დღის მომსწრეს, მეფე ერეკლე არა გვყავს; მე რა ვქნა, თორემ თქვენ კიდევ მოესწრებით თავისუფლებასაო!..

ერეკლე მეფის მომსწრე მოხუცის ნახვამ ღრმა შთაბეჭდილება დასტოვა აქ შეკრებილ საზოგადოებაზე; მორიდებით აკვირდებოდენ მის დაღარულ, დამჟკნარ სახეს. ყველას სურდა ისტორიული ბრძოლის ამ ცოცხალი მოწმის ხილვა...

მოზღვავებული ხალხი სმენათ იყო გადაქცეული; საეკლესიო და ამქართა ფერად დროშებს ნიავი აფრიალებდა...

დაიწყო პანაშვიდი, ლოცვა-ვედრება; სმენის დამატებობელი, სასოების მომგვრელი გალობა კრწანისის ბალ-ქალებს ეფინებოდა... ჰაერში გაისმა ეპისკოპოსის გარკვეული ხმა: მამულისათვის თავდადებულ გმირების საფლავზე მუხლი მოიყარეთო! და მთელი ზღვა ხალხი პირქვე დაემხო, გულიდან ქვითინი აღმოხდა... „დიდება და ხსენება“-ს გალობას რამოდენიმე ათასი ხმა შეუერთდა და სამშობლოსათვის თავდადებულ გმირების დიდება ნიავმა გაიტაცა, საქართველოს მოეფინა...

სხვა და სხვა კუთხის ქართველები ერთმანეთს ეცნობოდენ, მომავალზე ოცნებობდენ...

დელეგატებს შორის იდგენ ძმები გურიელები: ჯაბა, ლომებრ ფაფარგაყრილი, ოქრო-მკედით ნაქარგი ფაფანაკით; შვენიერი ვახტანგი თავისი საამო ტკბილი ხმით საუბრობდა: ამდენი ჯარი რომ ერეკლე შეფეს ყოლოდა, რაც აქ ხალხია თავმოყრილი, ხომ არ დამარცხდებოდა, არ დავიღუპებოდით! ამ გამოდვიძებულ და ერთად შეკრებილ ხალხს რომ უყურებ, მათ სახეს ვაკვირდები, მრწამს საქართველო კვლავ დიდებით აღდგებაო!

ამ სიტყვებს გარშემოკრებილი საზოგადოება გულსაყურით
ისმენდა, ვახტანგის განიერ მხარ-ბეჭს, მის ჯაფარიან სჯიხუტაღი
ნადობას თვალეზგაბრწყინებული მისჩერებოდა...
გენერალ-სტავროპოლის

შავათ გადაფენილ ფანჩატურს გარშემოკრებილი საზოგა-
დოება დიდხანს ჩათხრობილი მისჩერებოდა, მამულისათვის
თავდადებულთა სისხლით მორწყულ ველს თვალ-ცრემლიანი
ათვალიერებდა...

მოსაღამურდა... ხალხი მწუხრმა დაშალა... ნელი ნაბიჯით,
ისტორიულ ამბებზე მუსაიფით თფილისისაკენ მოედინებოდა...
დიადი სანახაობით, გაგონილი ამბებით ქართველი საღათის
ძილისაგან იღვიძებდა... ორთაქალის ბაღებიდან თარის ნაღვ-
ლიანი და საღამურის მკვნესარე ხმა მოისმოდა, დოლისა და
ნაღარის სამგლოვიარო ხმაზე კრწანისის ველზე დახოცილ
გმირთა შესანდობარი შეისმებოდა...“.

ინტერესმოკლებული არ იქნება აგრეთვე მკითხველისათვის
ამავე ავტორის მოგონება „ეგნატე ნინოშვილის გარდაცვა-
ლება 1894 წელს“, რომელშიც ვკითხულობთ:

„ჯერ ალექსანდრე ყაზბეგის გლოვა (იგი 1893 წლის დეკემ-
ბერში გარდაიცვალა) არ დამთავრებულყო, რომ ყაზბეგსავით
გაჭირვება — სულიერ ტანჯვაში დადნა და გარდაიცვალა და-
სავლეთ საქართველოში ახლად გამოღვიძებულ ხალხის სული
და გული ეგნატე ინგოროყვა-ნინოშვილი... მის უდროთ გარ-
დაცვალებამ ყველას გული ატკინა, მწერლებისა და მშრომე-
ლი ხალხის წარმომადგენლები გურიაში მის საფლავთან შეჰ-
ყარა, ცხარე ცრემლით ატირა...“

ნინოშვილის დაკრძალვა არაჩვეულებრივი, არნახული და
არგაგონილი ამბავი იყო არა თუ ქართველი მწერლისათვის,
არამედ ბევრ უცხო ქვეყნებისათვისაც... აქ თავი მოეყარა არა
თუ მწერლებს, პრესის წარმომადგენლებს და ჭირისუფალთ,
არამედ აქ, თავიანთ წარმომადგენლების საშუალებით შეკრე-
ბილიყო საქართველოს დაბა-ქალაქების, სოფლების ახლად გა-
მოღვიძებული მშრომელი ხალხი და ცხარე ცრემლით დასტი-
როდა მას, ვინც პირველათ მშრომელი ხალხის გულში ჩაიხედა,
ვინც ამომავალ მზის სხივსავით მათ ბნელით მოცულ ქოხებში
შეანათა, იქ გამეფებული ცხოვრების სიღუბნეზე ასწერა, სა-
ზოგადოების წინაშე გადაშალა... დასტიროდენ მას, ვინც ხალხ-

ში ცხოვრობდა, თავის სუსტი აგებულებით ღლუკმა ^{პურისათ-}ვის მისებრ ტანჯულებთან ერთად საარსებოთ იბრძოდა. ნაღობის უკეთესი მდგომარეობისათვის ჯოჯობხეთურ პირობებში ყოველნაირათ გათახსირებულ მდგომარეობაში პიროვნებებს ეძებდა, ახალგაზრდების სულსა და გულს ეცნობოდა, თავის უზომო სიყვარულით იმეგობრებდა, აკავშირებდა, ჭეშმარიტების სხივებით მათ გონებას აშუქებდა... დასტიროდენ და მწიარეთ გლოვობდენ მას, ვინც ქაოსათ ქცეულ ცხოვრებაში საგალი გზა იპოვა, ვინც მაცხოვარსავეთ ახალი აზრების მქადაგებელნი გარშემოიკრება, სიმართლის, ძმობა-ერთობის პირველი კრებული შეკრა, მომქმედი „წრე“ დააარსა, მშრომელ ხალხის განმათავისუფლებელი დროშა გაშალა და ყველა ტანჯულთ, ტვირთ მძიმეთ, შეუტრაცხყოფილთ ამ დროშის ქვეშ საბრძოლველათ მოუწოდა...

აქ შორეული მხრიდან მოსულ მშრომელთა წარმომადგენლობას დახვდა ეგნატეს მიერ შედგენილი, მის გარშემო შემოკრებილი მეგობრები, მთელი კრებული ეგნატეს სიყრმის, სულისა და გულის მეგობარ სილიბისტრო ჯიბლადის მეთაურობით... ეს კრებული ჰგავდა ქრისტეს ბირველ მოციქულებს, რომელთაც კაცობრიობის დასახსნელთა, ტვირთ მძიმეთა და მაშვრალთა გასათავისუფლებლათ თავისი ნებით მძიმე ჯვარი აიკიდეს, უსამართლობასთან, ბოროტებასთან საბრძოლველათ დაირაზმნენ, შეკავშირდნენ და ორგანიზაციულად დაეწყვენენ...

ამათ გვერდით ედგენ გურიის ყველა კუთხის გლეხების, მშრომელი ხალხის წარმომადგენელი, რომელთა შორის მრავლათ იყვნენ მანდილოსნები, და „ქრისტიანე“-ს, „გოგია უიშვილი“-ს და „სიმონა“-ს ავტორს მწარედ დასტიროდენ, მათი დაბეჩავებული ცხოვრების გამკითხავს გლოვობდენ... გურიის უმთავრეს სკოლებიდან იყვნენ სოფლის მასწავლებლები, თავიანთი წორჩი შეგირდებით და თავ-ქოჩორა მალხაზი გოგონებით და ფაქებით, რომლებიც ცოცხალი ყვავილებით მწერლის ცხედარს ამკობდენ, მათი ყოფა-ცხოვრების ამწერს უმანკო ცრემლით ასველებდენ...

გურიის პატარა სოფლის — ებალაურის ერთ ეზოში გადაშავებული ხალხი ეგნატე ნინოშვილის კუბოს დასტიროდა, გლოვობდა, ამავე დროს მის მიერ დაწყებულ დიად საქმის

ასრულების ფიცს დებდა, მის მოძღვრების სამოქმედო გეგმას, ათ მცნებასავით შედგენილს, აქვე საჯაროთ, მტრისადაც მოყვასის გასაგონათ, აშკარად ახალგაზრდა ლადო დარჩიაშვილის პირით დალაღებდა, კითხულობდა — აქვეყნებდა... ეგნატე დაასაფლავეს სოფელ ჩანჩეთის საყდრის გალავანში...

აქ ნახული და გაგონილი სიტყვების შინაარსი, აქ გამოქვეყნებული ამ ჯგუფის მიერ სამოქმედო პროგრამა, ცნობილმა მესამოცე წლების მოღვაწე გიორგი წერეთელმა ჟურნალ „კვალში“ ასწერა და შენიშნა: ნინოშვილის დასაფლავებაზე ახალი ჯგუფი, ახალი მოქმედი დასი გამოჩნდაო! იყო პირველი დასი, იყო მეორე, ნინოშვილის დაკრძალვის დღეს კი მესამე დასი მოგვევლინა, განახლებულ ცხოვრებაში ახალი აზრებით მებრძოლი და მოქმედიო, ეს „მესამე დასი“ ჩვენი ცხოვრების წიაღიდან წარმოიშვა და მას გამარჯვებას უსურვებთო...

ეს უაღრესათ დემოკრატიული და თავის ერის მოყვარული მოღვაწე გიორგი წერეთელი, ეგნატე ნინოშვილის დაკრძალვაზე გამოჩენილ „მესამე დასი“-ს მხარეზე დადგა და თავის ჟურნალ „კვალში“ ამ „მესამე დასელების“ მწერალ-პუბლიცისტებს წერის საშვალეება მისცა...

ნინოშვილის დასაფლავებაზე აღსრულდა აკაკის სიტყვები: „არა, არა, სხვა დრო გვინდა, გამოვიდეს სულ სხვა დასი, რომ ძველსა და ახალსაცა ღირსეული დასდვას ფასი“-ო...

ამ დღიდან მშრომელი ხალხის და მოსწავლე ახალგაზრდობის გულისყური ჟურნალ „კვალისაკენ“ მიეპყრა... „მესამე დასი“ გამოღვიძებულ ცხოვრების ხელმძღვანელი და ერის მესვეური შეიქნა...

აქ წარმოთქმულმა სიტყვებმა, აქ წაკითხულმა დეკლარაციამ, ქართველი მშრომელი ხალხი გამოაღვიძა, უფლება-თანასწორობის, სამართლიანობა-ძმობა და ერთობის დასამყარებლათ ბრძოლის ველზე დარაზმა, მისი დიადი მომავალი ქვეყნიერებას ხმამაღლა ამცნო...

გამოღვიძებული ხალხი სხვა და სხვა ფრონტზე ცხოვრებაში საბრძოლველათ სხვადასხვანაირათ ეწყობოდა, ირაზმებოდა, მარა ერის სული თავისი მარადიულობით ყველას ერთნაირად ეფინებოდა და თავს უყრიდა, ეროვნულ დიად ტაძრისაკენ გზას უჩვენებდა...

ეგნატე ნინოშვილის დასაფლავების დღიდან იწყება ქართ-

მელი ერის, მშრომელი ხალხის კულტურულ და პოლიტიკურ
სპარესზე ღიათ გამოსვლა...“

საყურადღებო ცნობების შემცველია აღნიშნულ მოგონებათა ცალკე თავი: „დიმიტრი ყიფიანის თფილისში მოსვენება“
„დიმიტრი ყიფიანის მოკვლით დამწუხრებული ქართველი ერი შეძრწუნდა... ტანჯულის ცხედარი თფილისში მოასვენეს. 1887 წ. ოქტომბრის პირველ დღეებში თფილისი საომრათ გამზადებულ ქალაქს წარმოადგენდა! საქართველოს ყოველ კუთხიდან დელეგატები და წარმომადგენლები მოდიოდნენ, წარბ-შეჭმუხუნული დიდებულ მამულიშვილის წინაშე ფიცს სდებდნენ, რომ ამ სირცხვილს და შეურაცხყოფას მტერს არ შეარჩენდნენ...“

დიდებულ სანახაობას წარმოადგენდა შავათ მოსილი რამოდენიმე ათასი ქალი და კაცი, ქუდ-ჩაქეცილნი, ხმალ-კაპარჭით შემოსილნი: მთელი ქართველი ინტელიგენცია, თავად-აზნაურობა, ჩვენი ერის ბურჯი — ახლად გამოღვიძებული მშრომელი ხალხი, თავიანთ ამქრული დროშებით, სამღვდელოებას და მგალობელთა გუნდს მიჰყვებოდნენ... ამ გლოვაში, ხალხის მწუხარე გამოხედვაში, ერის რისხვა და შეგნება იხატებოდა...

დამწუხრებული ერი ღირსეულ მამულიშვილს მთაწმინდაში მიასვენებდა... პროცესია შავი დროშებით რუსთველის (მთაწმინდელი გოლოვინის, გ. შ.) გამზირის ასავალ აღმართს შეუდგა, რომ კავკასიის მთავარმართებელმა წინ თავის მოხელე რამდენიმე ოფიცერ ყაზახ-რუსებით შემოაგება, სასახლის წინ ცხედარის გასვენება აკრძალულია!

აქ მოთმინების ფიალა აივსო, დაგუბებულმა ბოლშევიკმა ამოხეთქა!

როგორ?! ჩვენს ოჯახში, მათ მიერ ღალატით მოკლულის დასაფლავებასაც გვიშლიან?! მაშ ჩვენ კაცები არ ვყოფილვართ? ამ სირცხვილს არ შევქამთ, არაო, — გაიძახა ხალხმა; იელვა ჰაერში ხმლებმა, სამგლოვიარო პროცესია წამით ბრძოლის ველად იქცა. და მთელი ზღვა ხალხი განრისხებული მიესია მის წინ გადადგომილ სამხედრო რაზმს...

გააფთრებული (ალექსანდრე) ეპისკოპოსი ქრისტეს ჯვრით ემუქრებოდა ოფიცერს: „გზა, შე შეჩვენებულო, როგორ ბედავ შემოსილ სამღვდელო კრებულს მიცვალებულის გასვენებას გვიშლიო!“.. მთავარდიაკვანი საცეცხლურიდან ნაკვერჩხ-

ლებს ცხვირ-პირში აყრიდა მთავარმართებლის ადიუტანტს... დიმიტრი ყიფიანის შვილები, ჭირისუფლები, — კოტე ყიფიანის მეთაურობით მჯიღებით მიიწვედნენ... მანდილოსნების ლელებით ჩინ-ორდენებს აგლეჯდნენ ოფიცრებს... ქუდ-ჩაკეცილი თავად-აზნაურნი სიბტყით სცემდნენ ხმალს, გაელვარებული თვალებით მიიწვედნენ, უყვიროდნენ: „გზა, თორემ ორათ გაგკვეთ, მამიჩემის ცხონებამო“... თფილისის ყარაჩოხელები და კინტოები ერთი შემოკვრით ორ პოლიციელს ერთათ აწვენდნენ მიწაზე... ამათში ყველაზე წინ მოჩანდა ქუდ-ჩაკეცილი ქართლელი თავადიშვილი — ნიკო დიასამიძე, რომელიც ამოღებული ხმლით ადიუტანტზე მიიწვედა!..

აზღვავებულმა ხალხმა, როგორც ნაფოტი, ისე გაიგდო წინ თავხედი მხედრობა... სასახლის წინ ცხედარი დაასვენეს და პანაშვიდი გადაუხადეს... შემდეგ მამა-დავითზე ასვენეს, აქ შესაფერი სიტყვები უთხრეს და უკვდავების ძეგლი აუგეს ღირსეულ მამულიშვილს...

შეშინებულმა მთავარმართებელმა მეორე დღეს დაატყვევა ჭირისუფლები, რაც შემდეგ ოცდახუთი მანეთის ჯარიმით შეუცვალა...

ეს დიდებული პროცესია, რომელიც მთავრობამ მისი უტაქტობით თავის საწინააღმდეგო დემონსტრაციით გადააქცია, არის პირველი თარიღი, პირველი აშკარათ გამოსვლა ახალ პირობებში და ახლათ გამოღვიძებულ ქართველ ერში...

ამ დღეს გამოაშკარავდა, რომ ქართველი ხალხი კვლავ ცოცხლობს, დიად მომავლისათვის ემზადება... დიმიტრი ყიფიანის დასაფლავებამ მთელი საქართველო გაბედულათ ახალ ასპარეზზე გამოიყვანა და... სასახელოთაც...

ამით დაიწყო ახალი ხანა...“

მართალია, ძლიერ მოკლევადიან უაღრესად საინტერესო და თავისებურად უნიკალურია მოგონება „ივანე კერესელიძის გარდაცვალება“, რომელშიც ავტორი წერს:

„თფილისში (1893 წლის იანვარში, ახ. სტ.) გარდაიცვალა დიდ გაჭირვებაში და სიღარიბეში ცნობილი მოღვაწე ივანე კერესელიძე, რომელიც ჟურნალ „ცისკარი“-ს დამაარსებელთაგანი იყო. იანვრის ცივ ზამთარში მიცვალებული დიდუბეში მიასვენეს, რასაც ცოტა-ოდენი ახლად გამოღვიძებული მშრომელი ხალხიც დაესწრო... აქ თავის შესანიშნავ სიტყვაში ალექ-

სანდრე ეფისკოპოზმა მიმართა შეძლებულ პირთ და უშთავრე-
სათ დაავალა თავად-აზნაურობის წინამძღოლს, რომ უსწოდებ-
და თავის ქონებიდან დახმარებოდა იმ ქართველ მწერლებს,
რომლებიც სიღარიბის გამო უდროოთ ეკარგებოდნენ სამშობ-
ლოს...

ეს იყო პირველი საზოგადო გამოძახილი მოღვაწის ბედზე
მწრომელ ხალხისა, მისი და ინტელიგენციის შეხვედრა — რა
ფუყოთ რომ სასაფლაოზე! ანტონ ფურცელაძის და სხვათა სი-
ტყვებს მორიდებით, მარა სიამოვნებით ვისმენდით...“

ვფიქრობთ, შკითხველს უთუოდ დაინტერესებს ავტორის
საკუთარი თვალით დანახული „ნიკ. ბარათაშვილის ცხედრის
გადმოსვენება“:

„1893 წელს აპრილში, განჯიდან გადმოსვენეს სამშობლო-
ში სასიქადულო პოეტის ნიკოლოზ ბარათაშვილის ცხედარი და
მის საყვარელ ტფილისში — დიდუბეში დაკრძალეს. გადმოსვე-
ნებას წინასწარი მზადება ჰქონდა: შესდგა საგანგებო კომი-
სია; ისტორიკოსებმა გააშუქეს ბარათაშვილის ეპოქა, ეს ჩვენ
ნი გადაგვარების დრო... დაიბეჭდა პოეტის მოკლე ბიოგრაფია,
მისი რჩეული ლექსები, განიმარტა აქ გამოთქმული აზრი და
განცდა, რამაც ინტელიგენცია ააფრთოვანა, ხალხი გამოაფხიზ-
ლა...“

საგანგებოთ გაგზავნილმა დელეგატებმა ძვირფასი პოეტის
ცხედარი თფილისის სადგურზე მოასვენეს; სადგურის მოედან-
ზე ყვავილებით და თაიგულებით რიგში ჩამწკრივებული თფი-
ლისის თავად-აზნაურობის შკოლის შეგირდები, რუსეთიდან
ჩამოსული სტუდენტობა, შემოსილი სამღვდელოება, ქალ-ვაჟ-
თა მგალობელი გუნდი, საქართველოს ყოველ კუთხიდან მოსუ-
ლი სხვა და სხვა დაწესებულებათა დელეგატები, და ქართველი
მესამოცე წლების მოღვაწენი: ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთ-
ლის, ნიკო ნიკოლაძის, გიორგი წერეთლის მეთაურობით ქარ-
თგელი ერის სულის მესაიდუმლე პოეტის ნეშოს შეეგებნენ, მის
ცხედრის წინაშე მუხლი მოიყარეს...“

ცხედარი სტუდენტობამ და სკოლის შეგირდობამ გაასვენ-
ნეს; თვალწარმტაცი პროცესია დიდუბისაკენ დაიძრა... აქ, პა-
ნაშვილის გადახდის შემდეგ, პოეტის ნეშთი მის მშობელ დე-
და-მიწას სამუდამოთ მიაბარეს, „ობოლი სული“ დიდუბის
კლდამაში მოასვენეს; სიყვარულითა და სითფოთი აღფრთო-

განებული სიტყვები უთხრეს — დიდების ძეგლი აუგეს.../

ბარათაშვილის გადმოსვენებამ, საქართველოს ყოველკაციანი თხიდან დელეგატების ჩამოსვლამ, დიდუბეში ერთად თავის მოყრამ, მესამოცე წლების მოღვაწეების კრებულის საზოგადოების წინაშე გამოჩენამ ქართველი ხალხი ააღფრთოვანა, გაახალისა, მას რალაც გამოურკვეველი იმედი მისცა — ძალა აგრძნობია... თვით მოღვაწეებს აზღვავებული ხალხის ხილვით სახე უბრწყინავდათ, ერთმანეთს უდიმოდენ, მხნევედბოდენ, ხალხი და „მოღვაწენი“ ერთმანეთის გულის ნადებს უსიტყვოთ იგებდენ...

ხალხში დაბრუნებული დელეგატები მოუთხრობდენ ქართველ ერს სასიქადულო პოეტის გადმოსვენების, მის დიდებულათ დაკრძალვის ამბავს და ერიც ამ ამბით სტკბებოდა, მისთვის უცნობ კმაყოფილებას განიცდიდა...

„რაც ერთხელ ცხოვლად სულს დააჩდების, საშვილიშვილოთ გარდაიცემის“—ო სწერდა პოეტი და ეს ეროვნული სული უკუღმართ დროებით გადაგვარებულ შვილებში იღვიძებდა, თავის თავს აკვირდებოდა...

ბარათაშვილით დაიწყო ხომ ჩვენი სულიერი გამოფხიზლება...“

„მოგონებათა“ ერთგვარ აპოთეოზად წარმოგვიდგება „ილია ჭავჭავაძის მოკვლა 1907 წ.“:

„როგორც მზიან დარში გრგვინვა, ისე მოულოდნელათ გაისმა ილია ჭავჭავაძის მოკვლის ამბავი, რომელმაც მთელ საქართველოს თავზარი დასცა!..

მწუხარება უზომო იყო, აღშფოთება და დაბნევა დიდი... ერმა თავი ობლად იგრძნო, შეკრთა...

ასეთი შეკრთომა ქართველთ, ერეკლე მეფის დაკარგვის შემდეგ არ უგრძნიათ... ამ უბედურებით აღშფოთებული პიროვნებები და ჯგუფები, საერთო მტრის ვერ დამნახავნი, მათი თავმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლათ თავიანთ ძმებზე შურის საძიებლათ მიიწევდენ და მით მათდა უნებურათ, საერთო მტერს ხელს უწყობდენ...

მთავრობამ სცადა პარტიათა შორის ბრძოლის გაჩაღება, ძმათა შორის შურის ჩამოგდება, მით თავის გახრწნილ სიცოცხლის გადარჩენა, მარა დამწუხრებული ქართველი სული ერში გაჩნდა! შურ-მტრობას სიყვარულმა სძლია... პარტიები

და პიროვნებები ზე ამალდენ, საერთოდ, სამშობლოს სიჭრე
მაღლა დააყენეს.

გამწარების, დაბნევის და სულ-მოკლეობის, ლანძღვა-გინე-
ბის ხმაში გაისმა საყვარელი პოეტის — აკაკის ჭეშმარიტების
მღალადებელი სიტყვები: „ნუ მიწამლავთ მოხუცს გულს“-ო!

„შესაძლებელია თითო-ოროლა გარეწარი ყოველ ერში
იყოს, მარა სასიკეთოთ გამოღვიძებული ქართველი ხალხი აქ
არაფერ უჟაშია“-ო!

მთავრობის შზაკრული განზრახვები, მის ბოროტ გულში
დასამარდა, ქართველმა პარტიებმა, ჯგუფებმა, პიროვნებებმა
უდიდესი მწუხარების ქამს ერთმანეთს ძმურათ ხელი გაუწო-
დეს, დიდებულ მამულიშვილის ღირსეულათ დაკრძალვას შე-
უდგენ...

საქართველოს ყოველ კუთხიდან ხალხი თფილისს მოაწყ-
და, დიდებულ სიონის ტაძრის გარშემო მოზღვავდა, ერის მა-
მის — ილიას ცხედრის გარშემო შემოიკრიბა...

ტრადიკულათ დაღუპულ მამულიშვილის პანაშვიდის გა-
დახთვის შემდეგ, ქართველ მოღვაწეებმა ილიას ცხედარი სიო-
ნიდან გამოასვენეს... კუბოს მთავარმართებელი — ვარანცოვ-
დაშკოვიც ხელს კიდებდა, ქუდ-მოხდილი სიონის კარიბჭემდე
მოყობოდა...

სიონიდან მთა-წმიდის მონასტრამდე ქუჩები დამგლოვია-
რებული, შავათ მოსილი ხალხით იყო გაჭედილი, ორ რიგათ
ჩამწკრივებული... ცხედარს წინ მიუძღოდა შავი სამგლოვია-
რო დროშა, მგალობელთა გუნდი, სამღვდელოება; ყვავილები-
თა და გვირგვინებით შემკული ცხედარი ხელით მოჰქონდათ,
რომელსაც დამწუხრებული ქართველი ერი ცრემლის ფრქვე-
ვით მოაცილებდა, შავათ მოსილი ქართველი მანდილოსნები
იმღულრებოდა, ქუჩაში მდგომი ხალხი ქვითინებდა, გულის
სიღრმიდან ამოხეთქილი ოხვრა და კვნესა დედა-ქალაქ თფი-
ლისის მდებარეობას ეღებოდა... მამა-დავითის სამრეკვლოდან
სამგლოვიარო ზარის ხმა გულ-შემზარავ ამბავს დიმიტრი ყი-
ფიანის აკლდამას ამცნობდა, მასავით თავგატეხილ, უდიდეს
მამულიშვილის მისაღებათ ემზადებოდა!..

ვითარცა ნისლი, მამა-დავითის მთის კალთებს ისე მოედო
ქართველი ხალხი და შვენიერ ტაძრის გარშემო შემოკრბა,
ილიას აკლდამის წინ მუხლ-მოყრილი, უღვთოთ გატეხილ მი-

რონცხებულ შუბლს გამბორებოდა, — გვაბატე, დიდ-სულღო-
ვანო მამაო ილია, — ეუბნებოდა... სამშობლოს განთავისუფ-
ლების ფიცი აქ უსიტყვოთ იდებოდა...“.

„ელგუჯა“ და „ელისო“ ინგლისურად

ქართული მწერლობის ძეგლთა ოლივერ უორდროპისეულ თარგმანებს დღეიდან ემატება ალ. ყაზბეგის „ელგუჯას“ და „ელისოს“ ინგლისური თარგმანები, რომელთა ქსეროასლები ოქსფორდიდან ჩამოვიტანე.

აღნიშნული თარგმანები შესრულებულია ქართველთა ამ-
ხანაგობის მიერ ალ. ყაზბეგის თხზულებათა 1891—92 წლების
გამოცემიდან, რომლის ოთხტომეული უორდროპებს საკუთრად
ჰქონიათ და დღეს, ოქსფორდში, მათ ფონდშია დაცული.

ორივე თარგმანი მანქანაზეა გადაბეჭდილი (d-28, d-40/4(2)
და ასეა დასათაურებული: „ელგუჯა, კავკასიის მთების გმი-
რული რომანი ალექსანდრე ყაზბეგისა, თარგმანი ქართულიდან
ოლივერ უორდროპისა“, „ელისო, ალექსანდრე ყაზბეგისა“.

„ელგუჯას“ თარგმანს წინ უძღვის ოლივერ უორდროპის
ძლიერ საგულისხმო ავტოგრაფული ჩანაწერი ინგლისურ ენა-
ზე, საიდანაც ვიგებთ ალექსანდრე ყაზბეგთან და მის შემოქ-
მედებასთან ინგლისელი ქართველოლოგის გაცნობის ისტო-
რიას:

„ეს შემზარავი ამბავი XIX საუკუნის დასაწყისის კავკასი-
ელ მთიელთა ცხოვრებიდან ვთარგმნე ქერჩში ივერიკო მიქე-
ლაძის (ცნობილი ქართველი ჟურნალისტის დავით მიქელაძის
(მეველის) უფროსი ვაჟია, გ. შ.) დახმარებით 1895 წელს, ქარ-
თული ენის უკეთ დაუფლების მიზნით. მან შეიძლება გამოიწ-
ვიოს გარკვეული ინტერესი ინგლისელი მკითხველებისა, რო-
გორც ქართველი მთიელი მწერლის ნაწარმოებმა. მისი ავტო-
რი იმ ოჯახიდან იყო, რომელმაც მისცა სახელი მსოფლიოს
ერთ-ერთ უმაღლეს მწვერვალს (იგულისხმება მყინვარწვერი
ანუ ყაზბეგი, გ. შ.), რომელთანაც არის დაკავშირებული პრო-
მეთეს ლეგენდა.

თავადი ალექსანდრე ყაზბეგი განათლებული კაცი იყო,
რომელიც მშობლიურ მთებში ცხვრების მწყემსვაში პოუ-
ლობდა სიამოვნებას, მსგავსად მისი ყმა მწყემსებისა.

ერთხელ მან ფრანგი მოგზაუბრების ჯგუფი გვარინანდ
გააოცა, როცა მათ ენაზე დაელაპარაკა სუფთად და „გასაბრ“
თულად, რომელთაც იგი უწიგნური ველური ეგონათ.

აღ. ყაზბეგი დაიბადა 1847-ს და გარდაიცვალა 1893-ში.
მე ბედნიერება მხვდა წილად გავცნობოდი მას 1887 წელს
თბილისში პირველად ყოფნისას. ის ხშირი სტუმარი იყო ჩე-
მი კარგი მეგობრის, თავად ივანე მაჩაბლისა, რომელიც იყო
შექსპირის მთარგმნელი და რომლის იღუმალებით მოცულ
დაკარგვაზე დიდხანს ცრემლს ღვრიდნენ თანამემამულენი.

აღ. ყაზბეგი წაყოფიერი მწერალი იყო და 1909 წელს
გამოსული მისი თხზულებათა გამოცემა შეიცავს 1204 გვერდს
(აქ უნებლიე ლაფსუსია, უნდა ვწეროს 1891-92 წლების
გამოცემა 4 ტომად, რადგან 1909 წელს აღ. ყაზბეგის მხო-
ლოდ ერთი მოთხრობა „ელისო“ დაიბეჭდა ქუთაისში, ხე-
ლადის სტამბაში, რომელიც 86 გვერდს შეიცავდა, გ.შ.). სამ-
წერლო ასპარეზზე 1880 წელს გამოჩნდა, ხოლო „ელგუჯა“
1881 წელს გამოვიდა და ისეთი ინტერესი გამოიწვია, რომ
საზოგადოებამ დაიქინა, რათა ის გაგრძელებულიყო. გაზეთ
„დროების“ ასოთამწყობებმა აიძულეს მწერალი, რომ თავისი
გმირი გაცოცხლებინა და მოთხრობა ისე მალე არ დაესრუ-
ლებინა.

ნაწყვეტი „ელგუჯადან“, რომელიც აქ არის მოცემული
გამოდგება ყაზბეგის სტილის ნიმუშად. მისი წარმატება გა-
რკვეულწილად იმანაც განაპირობა, რომ იგი გაქლენთილია
პატრიოტული სულისკვეთებით...“.

„ელგუჯას“ ინგლისური თარგმანი შეიცავს მანქანაზე გა-
დაბეჭდილ 39 გვერდს და იწყება პირდაპირ I თავიდან (შე-
სავლის გარეშე) და ბოლომდე არ არის მიყვანილი, ხოლო
„ელისოს“ 5 თავიდან თარგმნილია მხოლოდ I თავი და II
თავის დასაწყისი.

აღ. ყაზბეგის ამ ორი მშვენიერი მოთხრობის ინგლი-
სურ თარგმანთა დაუსრულებლობის მიუხედავად, თვით
ფაქტი XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი
კლასიკოსის შემოქმედებით ინგლისელი ქართველოლოგის
ასეთი დაინტერესებისა, ახალ ფურცელს შლის ქართულ-ინ-
გლისურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიაში.

განსაკუთრებული მეგობრობა აკავშირებდა მარჯორი და ოლივერ უორდროკებს სილამაზით განთქმულ სამ დასთან — ტასო, ბაბო და ნიცა ბაგრატიონ-დავითაშვილებთან. ამათგან ტასო გახლდათ ივანე მაჩაბლის მეუღლე, ბაბო გაუთხოვარი იყო, ხოლო ნიცა ცოლად გაჰყვა საჩხერელ თავადს ბეჟან წერეთელს. სწორედ მათი ქალიშვილი იყო თამუნია წერეთელი, რომლის განუმეორებელ მშვენიერებას ტიციან ტაბიძემ უძღვნა თავისი რამდენიმე შესანიშნავი ლექსი (მის შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი საგანგებო თავში „ძველი საქართველოს ცოცხალი ფრესკა“).

ტასო მაჩაბლის მიერ უორდროკებისთვის მიწერილი უცნობი წერილებიდან, რომლებიც დღეს ოქსფორდშია დაცული, რამდენიმე ჯერ კიდევ 1981 წელს ჩამოვიტანე და იმ წელსვე ნაწილობრივ გამოვაქვეყნე გაზეთ „კომუნისტში“, ხოლო სრულად წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“ (თბ., 1984, გვ. 318-331). ამჟამინდელი მივლინების დროს გადმოვიღე ტასო მაჩაბლის კიდევ სამი უცნობი წერილი, ამათგან ორი — ფრანგულ ენაზე, ხოლო ერთიც — ქართულად, აგრეთვე, ბაბო ბაგრატიონ-დავითაშვილისა და ნიცა ბაგრატიონ-წერეთლის მიერ ფრანგულ ენაზე მიწერილი უცნობი წერილები, რომლებიც თარგმნა ტასო მაჩაბლის შვილთაშვილმა მარინე ჩერქეზიშვილმა.

I

ტფილისი, 21 თებერვალი, 1911

ძვირფასო ბატონო ოლივერ!

ძალიან მასიამოვნა თქვენმა წერილმა და თუ უფრო ადრე არ გიპასუხეთ ეს იმის მიზეზია, რომ ახალი საზრუნავი გამიჩნდა:

ალბათ, გაზეთებიდან შეიტყობდით, რომ ჩვენი უმაღლესი სასწავლებლები კვლავ კრიზისს განიცდიან, რაც დიდად მაწუხებს. ეს არეულობა ასე მალე არ ჩაწყნარდება, მე კი არ მინდა, რომ ნიკომ (იგულისხმება მისი უფროსი შვილი — ნიკო მაჩაბელი, გ. შ.) დრო დაკარგოს და ალბათ დამჭირდება სწავლის დასასრულებლად მისი უცხოეთში გაგზავნა.

ამ გადაწყვეტილებას ის დადებითი მხარეც ახლავს, რომ იგი შეისწავლის უცხო ენებს, რაც მომავალში დიდად გამოადგება.

ძალიან გული დამწყდა, რომ საშუალება არ მომეცა თბილისიდან თქვენი გამგზავრებისას სადგურზე გამეცილებინეთ. ჩვენ, ქართველებს, ჩვეულებად გვაქვს ჩვენი მეგობრების შეყვანა ვაგონში. ის დრო, რომელიც ჩვენს საზოგადოებაში გავატარეთ (იგულისხმება 1911 წლის 24 იანვარს ტასო მაჩაბლის თაოსნობით ქართველი საზოგადოების მიერ „ტიფლისსკი კრუჟოკში“, ახლანდელ ოფიცერთა სახლის შენობაში რუსთაველის გამზირზე, თბილისში სტუმრად მყოფ ოლივერ უორდროპის პატივსაცემად გამართული საგანგებო ნადიმი, გ. შ.) საუკეთესო მოგონებად დაგვრჩება და იმედი გვაქვს მალე დაგვიბრუნდებით.

ის ცხოველი ინტერესი, რომელიც თქვენ გამოიჩინეთ ჩვენი სამშობლოსა და ჩვენი ენის მიმართ, ღრმა პატივისცემის გრძნობას იწვევს თქვენდამი.

დაჩაგრულები მით უფრო მგრძნობიარენი არიან მათდამი გამოჩენილი ყურადღებისადმი, რაც უფრო მეტია ჩაგვრით გამოწვეული სიმწარე.

როგორ ვნანობთ მე და ნიკო, რომ დრო არ მოგვცათ სანკტ-პეტერბურგიდან თქვენს წასვლამდე კიდევ ერთხელ ჩამოგვეერთმია ერთმანეთისთვის ხელი.

უსაზღვროდ მადლობელი ვარ ლამაზი თაიგულისთვის! ძალიან მესიამოვნა თქვენი ესოდენ დიდი ყურადღება, ოღონდ საშინლად ვბრაზობ ჩემს თავზე შინ რომ არ დაგიხვდით. როგორც კი მივიღებ „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანს, სიხარულით გამოგიგზავნით მას ლონდონში.

არ გემშვიდობებით ძვირფასო ბატონო ოლივერ, ნახვამდის! გისურვებთ ჯანმრთელობას და ბედნიერებას, მაგზად გართმევთ ხელს.

თბილისელი მეგობრები მადლობას გითვლიან მოგონებისათვის და გულწრფელ სალამს გითვლიან.

მომიკითხეთ დედა და ძმა.

ტასო მაჩაბელი*.

* იქნებოდა უორდროპის ფონდი d—38/4 (8), ფრანგულ ენაზე.

† ტფილისი, 17 აპრილი, 1911

ძვირფასო ბატონო ოლივერა

ძალიან ვწუხვარ, რომ ინგლისში დაბრუნება თქვენი ჯან-
 შრთელობისათვის სასიკეთო არ აღმოჩნდა. გაზაფხულის იმე-
 დი კი გაქვთ, მაგრამ წელს ჩვენც ამაოდ ველით გაზაფხულს,
 წარმოიდგინეთ, ჩემო ბატონო, ჩვენთან თითქმის ყოველდღე
 წვიმს და ისე ცივა, რომ თბილი ტანისამოსი ვერ გაგვიხდია.

ნიკოს ჯერ ვერაფერი გადაუწყვეტია თავისი სწავლის შე-
 ხაზებ. სურს აგრონომიის კურსი მოისმინოს მონპელიეში, მაგ-
 რამ რადგან ფრანგული ენა არ იცის, ერთ წელს მაინც და-
 კარგავს... სანამ ენას ისწავლის... ყველაფერი ეს მეტად მა-
 ფიქრებს.

უღრმესი მადლობა დედათქვენსა და თქვენ გულთბილი
 მიპატიუებისათვის. ძალიან გავიხარებდი კიდევ რამდენიმე
 დღეს თქვენს საამო საზოგადოებაში ყოფნით. სამწუხაროდ,
 საქმეები საშუალებას არ მაძლევს კავკასიიდან წამოვიდე და
 ნიკო იძულებული იქნება მარტო გაემგზავროს, თუკი მაინც
 გადაწყვიტა საფრანგეთში გააგრძელოს სწავლა.

მიხარია, რომ შემიძლია მოგილოცოთ პატარა ძმისწულის
 (იგულისხმება თომას უორდროპის ვაჟი, გ. შ.) შეძენა. მთელი
 გულით ვუსურვებდი დამსგავსებოდა თავის ბიძას ოლივერს,
 ვინც ასე ჯადოსნურად მოინადირა ყველა იმ ადამიანის გუ-
 ლი, ვისაც მისი გაცნობის ბედნიერება ჰქონდა.

ძალიან მაწუხებს ჩემი საბრალო დის — ბაბოს ამბავი.
 ავადმყოფობამ სულ მთლად შეუცვალა ხასიათი. პატარა ბა-
 რათი რომ მიგეწერათ, ეგებ ცოტათი მაინც გამოცოცხლე-
 ბულიყო. არავის ნახვა არ სურს, ძალიან ცუდ გუნებაზეა.
 ვერაფრით გამოვიყვანეთ ამ მდგომარეობიდან. მისწერეთ,
 გეთაყვა და ძალიან მასიამოვნებთ თუ მის პასუხს მაცნო-
 ბებთ (ბაბო ბაგრატიონი ამ დროს პეტერბურგში ცხოვრობ-
 და, გ. შ.). ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ ბაბო გამოჯანმრთე-
 ლების გზას დაადგა. წერილს წერილზე ვუგზავნი, მაგრამ
 უშედეგოდ. ვერ აგიწერთ როგორ მტანჯავს მისი მდგომარე-
 ობა.

„კრუეოკში“ გადაღებული ფოტო მშვენიერი გამოდგა.
 უკვე გზავნია, ამ წერილს რომ მიიღებთ, ალბათ, უკვე ხელთ

გექნებათ (ეს ჯგუფური ფოტოსურათი, რომელიც თბილისში 1911 წლის 24 იანვარს ოლივერის ბატისასა და გეგმატყველ ნადიმზეა გადაღებული, დღეს ოქსფორდს ინახება და მისი ერთი ფრაგმენტი „კომუნისტში“ გამოვაქვეყნე 1981 წელს, გ. შ.).

სათავადაზნაურო კრების დებუტატებმა დიდი სიხარულით შეიტყვეს ქართველ საზოგადოებასა და თქვენს შორის დამყარებული გულითადი ურთიერთობის ამბავი. კმაყოფილი ვარ რომ დაგარწმუნეთ, ქართველები ახლო გაცნობის ღირსნი არიან და მშვენივრად იციან მათდამი გამოჩენილი ყურადღების ფასი. ისინი დიდად გემადლიერებიან, რომ მათ არ ივიწყებთ და ჯანმრთელობას და კეთილდღეობას გისურვებენ..

რაც შეეხება რუსთაველის რუსულ თარგმანს, მის შოვნას შემპირდნენ (იგულისხმება ექვთიმე თაყაიშვილის სიმამრის — ივანე პოლტორაკის (1836-1892) მიერ რუსულ ენაზე გადათარგმნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი). თურმე ხელნაწერის ერთადერთი ეგზემპლარი არსებობს, მეორე პირის გადაწერა უკვე დაიწყეს და როცა ეს სამუშაო დამთავრდება, დაზღვეული ამანათით გამოგიგზავნით.

ელენე და ნიკო (იგულისხმება ივანე და ტასო მაჩაბლების ქალ-ვაჟი, გ. შ.) გულითად სალამს გითვლიან, ბედნიერები იქნებიან თქვენი ნახვით. ჩვენ მაინც იმედი გვაქვს, რომ კვლავ ჩამობრძანდებით.

მშვიდობით, ძვირფასო ბატონო ოლივერ, მაგრამ დიდი ხნით არა, ხომ ასეა? თქვენს მოლოდინში ვართ. მაგრად გართმევთ ხელს. მომიკითხეთ დედათქვენი, გადაეცით რა მადლიერი ვარ მისი მიწვევისათვის და როგორ ვნანობ, რომ ვერ ვსარგებლობ ამ შემთხვევით ერთხელ კიდევ გავიხარო თქვენს მომხიბვლელ საზოგადოებაში ყოფნით.

ტ ა ს ო მ ა ჩ ა ბ ე ლ ი . *

III.

14 მაისი, (1911)

ძვირფასო მეგობარო ოლივერ!

გწერთ ქართულად, გაიგებთ თუ არა და შეგიძლიანთ თუ

* ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 38/4 (9), ფრანგულ ენაზე.

არა პასუხი ქართულათ მომწეროთ. გიგზავნით „ზაკავკასი-
ეს“ თარგმანს „ვეფხისტყაოსანს“.

სიყვარულით მოგიკითხავთ ყველას ერთობით. ნიკო წავა-
ვიდა ბელგიაში, ელენე (იგულისხმება უმცროსი შვილი ელე-
ნე მაჩაბელი, გ. შ.) მოკითხვას გიგზავნით.

თქვენი მოყვარული

ტ ა ს ო მ ა ჩ ა ბ ლ ი ს ა .

ველი პასუხს*.

ტასო მაჩაბლის პირველ წერილთან დაკავშირებით რომ
ოლივერ უორდროპის პატივსაცემად 1911 წლის 24 იანვარს
გამართული ნადიმის შესახებ შევნიშნავდი, უნდა დამატე-
ბით ვთქვა, რომ ოქსფორდში დაცულია ამ ნადიმზე დამსწ-
რე ჩვენი ცნობილი მოქანდაკის იაკობ ნიკოლაძის ხელით
შესრულებული ესკიზი შავი აკვარელით: ჯვრის მონასტრის
და ამომავალი მზის სხივების ფონის ქვეშ გრძელ ქაღალდის
ფურცელზე შემონახულა ამ ნადიმის მონაწილეთა ხელმოწე-
რა-ფაქსიმილეები, მათ შორისაა, თვითონ იაკობ ნიკოლაძე,
ტასო მაჩაბელი, ნიკო ლორთქიფანიძე, გიორგი ყაზბეგი, და-
ვით სარაჯიშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი, სარგის კაკაბაძე,
კოტე მაყაშვილი, მხატვარი დავით გურამიშვილი და სხვ.
(უორდროპთა ფონდი C-2). აქვეა ამ ნადიმზე წაკითხული წე-
რა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების 1911 წლის 24
იანვრის ადრესი, რომელიც საპატიო ინგლისელ სტუმარს ამ
საზოგადოების სახელით, „ვეფხისტყაოსნის“ 1888 წლის გა-
მოცემასთან ერთად, მიართვა საზოგადოების მაშინდელმა თავ-
მჯდომარემ გენერალმა გიორგი ყაზბეგმა:

„ნება მიბოძეთ უძღვნა სალაში ქართველთა შორის წერა-
კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების სახელით ჩვენს
ძვირფასს სტუმარს მისტერ ოლივერ უორდროპს და ვიბაასო
იმ ძმობა-მეგობრობაზედ, რომელსაც იჩენს ბ-ნი ოლივერ ქარ-
თველ ერისაღმი.“

შორეულ ალბიონის შვილნი, ბედისაგან გადმოხვეწილნი
საქართველოში, — მისტერ უორდროპი და მისი განსვენებუ-
ლი და, კარგა ხანია მას აქედ, რაც დაუახლოვდნენ საქართვე-
ლოს, შეიყვარეს იგი და შეუდგნენ მის შესწავლას.

* ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 38/4 (10).

აქ დაიბადა იმ სიმპატიის პირველი ნაპერწკალი, რომელიც ქართველ ინტელიგენციის და, განსაკუთრებით, ჩვენის პლეტის ილია ჭავჭავაძის წყალობით, შეიქმნა მეგობრობად. ამ ამ მეგობრობას მოჰყვა სურვილი ქართულის ენის შესწავლისა და ბოლოს, როგორც შედეგი უცხოელისთვის ფრიად სამძიმო დეაწლისა — თარგმანი ინგლისურ ენაზედ თანამედროვე ქართულ ლიტერატურის სამაგალითო ნიმუშებისა. განსვენებულმა მისტრის უორდროპმა, რომელიც სიკვდილამდის ითვლებოდა ქართველთა შორის წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოების წევრად, ასეთის შრომით კარი გაუღო ინგლისელთ ჩვენის სამშობლო ქვეყნისა.

ამგვარის დეაწლით მისტრის უორდროპმა დაიმსახურა ჩვენი გულწრფელი სიყვარული. განსვენებულის ძმა, ჩვენი პატივცემული სტუმარი, განაგრძობს დის მიერ დაწყებულ საქმეს და ამთავრებს ჩვენის ენის შესწავლას. იგი არა ზოგავს შრომას, არ ერიდება დიდის ფულის დახარჯვას და აგროვებს მასალას თვის სახლობის მიერ დაფუძნებულ ოქსფორდის უნივერსიტეტში ქართულის ენის კათედრისათვის და ქართველოლოგიის ბიბლიოტეკისათვის.

გეკითხებით, ნუთუ ყველა ესე არაა უმაღლესი გამოსახვა მისტერ უორდროპის სიყვარულისა საქართველოსადმი?

პატარა ერნი, როგორც პატარა კაცნი, დიდის გრძნობით ეკიდებიან მეგობრობას. მეგობრობის ალი ათბობს ჩვენს გულს, თუმცა კი იგი ალი არა გვწვავს. მეგობრობა ნანდერძევი აღთქმაა და სიმბოლო ქართველის ერისა, რომელმაც შეისისხლხორცა ის აზრი, რომ ნამდვილი გრძნობა თვისის თავის დავიწყებაა, რომ იცხოვროს სხვით და სხვისთვის. ამ იდეის სრულს განხორციელებას ვხედავთ ჩვენს სახალხო პოეზიაში და განსაკუთრებით უკვდავ რუსთველის ნაწარმოებში. ჩვენი ერი საბედნიეროდ აქნობამდის დიდის პატივით და სიყვარულით ეკიდება მეგობრობას, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე ვიშხამებით იმ საწამლავით, რომელიც დასავლეთის ცივილიზაციამ გადმონერგა ჩვენშიაც.

ბატონო ოლივერ! თქვენი მეგობრობა ათბობს ჩვენს გულსა და სულს, ხოლო ხსოვნა თქვენის დისა, ჩვენის წერა-კითხვის საზოგადოების წევრისა, რომლის სურათიც ამშვენებს სადა და უბრალო ბინას საზოგადოებისას, უფლებას გვაძ-

ლეს მოგმართოთ თხოვნით — მიიღოთ წერა-კითხვის საზოგადოებისაგან ერთი ცალი ქართველ გენიის შოთა რუსთველის ნაწარმოებისა, სადაც იპოვნით მეგობრობის წმინდა იდეალებს, ზომელნიც დღესაც არ გამქრალან ქართველ ერის გულში და ამჟამად გადმოსჩქეფენ თქვენდამი მომართული.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარე გიორგი ყაზბეგი.

აქ ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას: ოქსფორდში დაცული გიორგი ყაზბეგის მიერ ხელმოწერილი ეს ადრესი, როგორც უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, — ინგლისურად თარგმნა და 1956 წელს ოქსფორდის სამეცნიერო ჟურნალში „Oxford Slavonic Papers“, ტ. VI გამოქვეყნებულ ნაშრომში — „ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში“ შეიტანა პროფ. დევიდ ლანგმა.

ჟურნალ „ცისკარის“ 1957 წლის № 4-ში გამოქვეყნდა დევიდ ლანგის აღნიშნული ნაშრომის ქართული თარგმანი, შესრულებული ინგლისურიდან ჩვენი განსვენებული ცნობილი მეცნიერის ალექსანდრე გამყრელიძის მიერ.

გიორგი ყაზბეგის დასახელებულ დოკუმენტთან დაკავშირებით ალ. გამყრელიძე შენიშნავდა: „ვინაიდან ამ ადრესის ტექსტს ჩვენში ვერ მივაკვლიეთ, პირდაპირ ინგლისურიდან ვთარგმნეთ“ (იხ. ცისკარი“, 1957, № 4, გვ. 148).

ახლა უკვე ხელთ გვაქვს ამ ადრესის ქართული დედანი, რომლის მიხედვითაც ხდება მისი პირველი პუბლიკაცია.

IV.

საჩხერე, 12 იანვარი (1912 წ.)

ძვირფასო ბატონო ოლივერ!

მივიღე თქვენი წერილი და ბედნიერი ვიყავი გამეგო, რომ ჩვენსკენ მობრძანდებით. გთხოვთ აუცილებლად მინახულოთ, ოღონდ, თან წამოიღეთ თქვენი საბრალო დის და თქვენი პატივცემული ოჯახის ფოტოსურათები.

ერთი ცუდი ამბავი უნდა გაგაგებინოთ: ჩვენი საყვარელი ვენერა (ბერიძე-წერეთლისა, გ. შ.) გარდაიცვალა. მისმა მეუღლემ როსტომმა (წერეთელმა) მთხოვა თქვენთვის შემეტყუობინებინა ეს ამბავი... ყველა ძალიან შეწუხებული ვართ...

ეს ამბავი, ალბათ, გეწყინებათ, თქვენ ხომ ის დედ ბატონის გცემდათ.

ჩემი დისწული ელენე (ივანე და ტასო მაჩაბლების ქალიშვილი, გ. შ.) კვლავ ავად არის, მართალია, ისე მიძიმედ არა, როგორც ადრე, მაგრამ მთლად ისე მაინც ვერ არის, როგორც ეს ჩვენ გვსურს.

მაპატიეთ ამდენ უსიამოვნო ამბავს რომ გწერთ, მაგრამ სხვანაირად არ შემეძლო.

გიგზავნით საუკეთესო სურვილებს თქვენ, დედათქვენსა და ძმას.

თქვენი მეგობარი ნიცა ბაგრატიონი-წერეთლისა.*

V

15 ივნისი (1912 წ.)

ძვირფასო ბატონო ოლივერ!

დღეს მივიღე თქვენი საბრალო დის ფოტოსურათები. რა შშვენეირია! დიდად გმადლობთ, ძვირფასო ბატონო, ბედნიერი ვარ, რომ ისინი მაქვს.

ტასოსთან და ბავშვებთან ერთად ზღვაზე ისეთ ადგილას ვიყავით, სადაც ფოსტა არ იყო. სულ ორი დღეა, რაც ჩამოვედით საჩხერეში და პასუხიც ამიტომ დაგიგვიანეთ. ტასოს იმდენი საქმე დაუგროვდა, რომ პირდაპირ თბილისში წავიდა. დასანანია, რომ ამ ზაფხულს ვერ ჩამოხვალთ ჩვენს სანახავად. როგორ ბრძანდებით თქვენ და დედათქვენი? ამჟამად ჩვენ ყველანი ჯანმრთელად ვართ. ერთი რამ გვაწუხებს მხოლოდ, რომ ჩემი ვაჟები (დათიკო და ნიკო წერეთლები, გ. შ.) ამ ზაფხულს არ ჩამოდიან აქ და ბაბოც კვლავ პეტერბურგში რჩება.

ჯანმრთელად ბრძანდებოდეთ, ჩემო ბატონო! ვფიქრობ, რომ ყველა ადამიანისთვის ეს არის მთავარი, დანარჩენი კი — სისულელეა!

მოკითხვა დედათქვენს. გისურვებთ ორივეს ყოველივე საუკეთესოს.

ჩემი მეუღლე, ჩემი მაზლი და პატარა ვოგონა (თამუნია წერეთელი, გ. შ.) მოკითხვას გითვლიან.

ნიცა ბაგრატიონი-წერეთლისა.**

* ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 38/5. ფრანგულ ენაზე.

** ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 38/5. ფრანგულ ენაზე.

დღემდე ცნობილი იყო მარჯორი უორდროპის მტკრება
ბაგრატიონისადმი 1902 წლის 7 ივლისს ქერჩიდან გამოგზავ-
ნილი ერთი წერილი ქართულ ენაზე (იხ. ლ. თაქთაქიშვილი-
ურუშაძე, მარჯორი უორდროპი, თბ., 1965, გვ. 173-174) და
1905-1908 წლებში მიწერილი კიდევ სამი წერილი (იხ. გ. შა-
რაძე, ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბ., 1984, გვ.
412-415). ახლა კიდევ გამოვლენილია ბაბო ბაგრატიონისთვის
1908-09 წლებში ბუქარესტიდან პეტერბურგში ფრანგულ
ენაზე მოწერილი მარჯორის ორი უცნობი წერილი, რომლე-
ბიც ოქსფორდშია დაცული და კარგად გვიხასიათებს ამ ორი
შესანიშნავი მანდილოსნის ღრმა მეგობრობას.

I.

1908, დეკემბერი (?), ბუქარესტი
ძვირფასო მეგობარო!

შევწუხდით თქვენი ამბები რომ ველარ შევიტყვეთ, მაგ-
რამ გადაბარებამ (იგულისხმება პეტერბურგიდან ბუქარეს-
ტში, გ. შ.) ბევრი დრო წამართვა. ორი წერილი ადრეც გამო-
გიგზავნეთ, პასუხი კი არ მიმიღია. ჩემო ძვირფასო ბაბო, რო-
გორც კი მიიღებთ ამ წერილს პასუხი მომწერეთ, ან კიდევ
უკეთესი იქნება თუ ჩამოხვალთ ჩვენთან. მოხარული ვიქნე-
ბით თუ რამდენიმე კვირას ჩვენთან გაატარებთ. ვფიქრობ,
მოგიხდებათ ჰაერისა და გარემოს გამოცვლა. შეგიძლიათ მოი-
სვენოთ ჩვენთან რამდენსაც მოისურვებთ. მე კი ვეცდები
კარგად მოვიაროთ.

არ მინდა რომ დააყოვნოთ სახსრების უქონლობის გამო.
თუ ამ წუთში ხელთ არა გაქვთ აუცილებელი სახსარი, ნუ და-
აყოვნებთ ამის მიზეზით, გიგზავნით 20 გირვანქა სტერლინ-
გის ქვითარს, მგონია „სევერნი ბანკში“ გადაგიცვლიან. იკი-
თხეთ და ბატონი სანდერსი თუ იქ არის, დარწმუნებული ვარ,
რაც საჭიროა ყველაფერს მოგიხერხებთ. თუ მაინც რაიმე სი-
ძნელეს შეხვდით, მიუტანეთ ან გაუგზავნეთ ქვითარი ბატონ
მაკის — ჩვენს ვიცე-კონსულს, რომელსაც თქვენ კარგად იც-
ნობთ.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, ჩემო ძვირფასო ბაბო, თუ რო-

გორ გვასიამოვნებთ თქვენი ჩამოსვლით. ძალიან დაგვეწაინა,
რომ ზაფხულში ვერ შესძელით ჩვენთან ინგლისში სტუმრობა,
ბა, სადაც უფრო მეტ გართობას შემოგთავაზებდით, ვიდრე აქ,
ბუქარესტში. აქ მეტად წყნარ და უბრალო ცხოვრებას ვეწე-
ვით და იმედია ჰპოვებთ მოსვენებას, რომელიც, ალბათ, ასე
გაკლიათ თქვენს სკოლაში.

აბა, მომწერეთ, გეთაყვა, როდის შესძლებთ ჩამოსვლას.
ჩემი ძმა ოლივერი საუკეთესო სურვილებს გითვლით.
გულმხურვალედ გკოცნით, გელით მოუთმენლად.
მუდამ თქვენი ერთგული

მარჯორი.*

II.

6/19 იანვარი, 1909, ბუქარესტი
ძვირფასო მეგობარო!

თქვენმა წერილმა, რომელიც გუშინწინ მივიღე, ძალიან
დაგვამწუხრა. მეშინია, რომ გასულ წელს ბევრი ტანჯვა გა-
მოიარეთ. კვლავ შეუძლოდ ბრძანდებით? რატომ არ დატო-
ვებთ სანკტ-პეტერბურგს, რომლის ჰავა ასეთი ულმოებელია
თქვენთვის. ხომ შეგეძლოთ ცოტა ხანი ჩვენთან გაგეტარები-
ნათ. ეს არც ისე შორსაა საქართველოდან. რატომ უფრო ად-
რე არ მომწერეთ თუ გიჭირდათ, ხომ იცით, რომ ნამდვილ
მეგობრად გთვლით! და ვფიქრობ, დიდი ბედნიერებაა მეგო-
ბარს დაეხმარო! დარწმუნებული ვარ თქვენც ასე მოიქცეოდით
ჩვენს მიმართ. ზაფხულში წერილით გთხოვდით გაგემხილათ
ჩემთვის ხომ არაფერი გიჭირდათ რა და რადგან პასუხი არ
მიმიღია, ვიფიქრე, რომ უკვე თქვენს დასთან იყავით და რომ
ყველაფერი კარგად იყო. არ ვიცი ზუსტად, რა დარდი გქონ-
დათ გასულ წელს, ერთში კი დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ-
ზე მეტად არავინ არ იმსახურებს ბედნიერებას. ვისურვებთ,
რომ ამ წელმა მაინც მოგიტანოთ ის ბედნიერება, რაც თქვენ
გსურთ, ჩემო ძვირფასო!

დარდი მუდამ არ გაგრძელდება და იმედი გვაქვს, რომ ახ-
ლა მხოლოდ სიხარული და სიმშვიდე მოგვლით.

მომწერეთ ჩემო კარგო ბაბო და მითხარით თუ შეგვიძ-

* ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 26/4 (9). ფრანგულ ენაზე.

ღია რაიმეთი გაამოთ, ეცადეთ ჩვენთან ჩამოხვიდეთ
ვენებლად.

უკეთესი ამბების მოლოდინში მთელი გულით
და გოცნით.

ჩემი ძმა ოლიგერი საუკეთესო და გულწრფელ სურვილებს
გითვლით.

მუდამ თქვენი ერთგული

მარჯორი უორდროპი.

ხომ ვერ გამომიგზავნით ელენეს მისამართს. იმედია, კარ-
გად არის. კვლავ იტალიაშია?*

ვინ არის ეს იტალიაში მყოფი ქართველი ქალი ელენე,
ვის მისამართსაც ითხოვს მარჯორი?

პირველი ქართველი მომღერალი ქალი იტალიაში

აკაკი წერეთელს აქვს 1905 წლით დათარიღებული ერთი
ლექსი „სიმღერა“, რომლის ქვესათაურად პოეტი წერს: „ვუ-
ძღვნი ელენე თარხნიშვილის ქალს“. აი, ისიც:

„ნეტავი მას.
ვინც შენს ტკბილ ხმას
ერთხელ კიდევ გაიგონებს,
გულის ვნებას
და გონებას
ათაყვანებს!... დაუმონებს!!
მაგ სიტყვაში.
გამოთქმაში,
მომხიბლავი ისმის ძალა.
სასურველი,
საწყურველი.
უკვდავების ვით ფიალა.
ვხედავ!.. მჯერა!..
მაგრამ მე რა?
დაუნშინავს სხვისთვის გულსა!..
იმას უთმობს,
იმას უტკობს.
ოცნებას და სიყვარულსა.

* ოქსფორდი, უორდროპთა ფონდი — d 26/4 (10). ფრანგულ ენაზე.

მაგრამ მაინც,
 მიყვარს მე ვინც,
 მსხვერპლად ვსწირავ სულს და გულსაი..
 ვით ბუღბუღი,
 გულმოკლული
 ვიგონებ ჩემს გაზაფხულსა.
 ნეტავი მას,
 ვინც შენს ტბილ ხმას
 ისაკუთრებს გაუყოფლად!..
 და გაი მას,
 ვინც გულისტქმას
 ჩემებრ იკლავს გულში ობლად!..”

პროფ. გ. აბზიანიძის მიერ აკაკის ამ ლექსისთვის დართულ კომენტარში წერია:

„ელენე იოსების ასული თარხნიშვილი (დაბ. 1879), მომღერალი ქალი. უმაღლესი მუსიკალური განათლება მიიღო მილანოში. აკაკის ერთს ხელნაწერში გვითხულობთ: „აღმოსავლეთ საქართველოდან დასავლეთში გადმოვიდა ხმა, ელენე თარხნიშვილის ქალმა თავისი სიმღერებით დაატკბო იქაური ქართველობაო... ჩამოვედი იმერეთიდან საკუთრად მის ხმის მოსასმენად, ვნახე ელენე თარხნიშვილი სცენაზე „ტრავიატაში“ და გავკვირდი: მართლა და გაუზღია მეცადინეობით ხმა იმდენათ, რომ არა თუ ჩვენს პატარა სცენას, დიდ სცენებსაც არ შეარცხვენს“ (H-1501, აკაკის ეს ავტოგრაფული ხელნაწერი 1914 წლით თარიღდება, გ. შ.).

აკაკის ლექსს შემდეგი შენიშვნა აქვს დართული გაზ. „თემში“ (1912 წ., № 53), სადაც იგი ადრე დაიბეჭდა:

„ამ რამდენიმე წლის წინათ (1905წ.) ჯერ, როდესაც ელენე თარხნიშვილისა სიმღერის შესწავლას არც კი შესდგომოდა და მხოლოდ შინაურულის სიმღერით ატკბობდა ხოლმე მსმენელთ, ერთ პაწია საზოგადოებაში იგი მღეროდა ცნობილ ჰანგს „მხოლოდ შენ ერთს“, იმ კრებულში ბრძანდებოდა, სხვათა შორის, ბატონი აკაკი, რომელსაც ქ-ნ ელენეს სიმღერა ძალიან მოეწონა; მხოლოდ ლექსმა კი „მხოლოდ შენ ერთს“ ვერ დააკმაყოფილა. მაშინ ოჯახის უფროსმა მანდილოსანმა მიჰმართა ბ. აკაკის: „კარგი კიდევ თქვენ დაუწერეთო“ — „დიდის სიამოვნებითო“ — უპასუხა აკაკიმ და მართლაც, მეორე დღეს დილითვე მოუტანა ელენე თარხნიშვილისას ზემოთ

დაბეჭდილი ლექსი“ (იხ. აკაკი წერეთელი, თხზულებანი, თბილისი, ტ. III, თბ. 1954, გვ. 519-520).

უკანასკნელ ხანს, ჩვენში რამდენიმე საინტერესო წერილი და მასალა გამოქვეყნდა ელენე თარხნიშვილის საზღვარგარეთ მოღვაწეობის თაობაზე (იხ. ა. ცამციშვილი, პირველი ქართველი მომღერალი ქალი საოპერო სცენაზე, „საბჭოთა ხელოვნება“. 1959, № 11, გვ. 58-61; მისივე, ბუდემოშლილი ბულბული, „საქართველოს ქალი“, 1960, № 12, გვ. 14-15; მისივე, უცხოეთში მოღვაწე ქართველი ხელოვანი, თბ. 1959, 1962, გვ. 52-75; აგრეთვე, ნ. ედიშერაშვილი, პირველი მომღერალი ქალი — ელენე თარხნიშვილი, „განთიადი“ (კასპი), 1967, 22 ივნისი) და ძირითად ხაზებში უკვე აღდგენილია მისი ბიოგრაფია და განვლილი შემოქმედებითი გზა:

ელენე იოსების ასული თარხნიშვილი დაიბადა 1881 წელს 28 მარტს, ახალქალაქში (ქართლი). მის აღზრდაში მონაწილეობა მიუღიათ მამიდამისს, ცნობილ ქართველ მწერალ ქალს — ეკატერინე თარხნიშვილ-გაბაშვილისას და ივანე მაჩაბლის მეუღლეს — ტასო ბაგრატიონს, რომელიც ახლო ნათესავად ერგებოდა. ელენე სწავლობდა თბილისის წმ. ნინოს სასწავლებელში, ხოლო თავდაპირველი მუსიკალური განათლება მიუღია თბილისში მოღვაწე ცნობილ ჩეხ მუსიკოს რატილთან. 1897 წელს თბილისში სწავლის დასრულების შემდეგ 900-იან წლებში ელენე თარხნიშვილს მამასთან ერთად უმოგზაურია ევროპაში (გერმანია, საფრანგეთი), უნახავს დრეზდენი, პარიზი, 1905 წლიდან კი იგი უკვე პეტერბურგშია და მეცადინეობდა იქაურ მუსიკის პედაგოგებთან. 1908 წელს ელენე თარხნიშვილი გაემგზავრა იტალიაში, სადაც მას ყურადღებას არ აკლებდა მილანში მყოფი ვანო სარაჯიშვილი, რომელსაც იგი ემა დოტისთან მოუწყვია მოწაფედ. როგორც გადმოგვცემენ, ელენე თარხნიშვილი მილანში დაუმეგობრდა შალიაპინს, კარუზოს, ტიტა რუფოს და სხვა გამოჩენილ მუსიკოს-შემსრულებლებს, აგრეთვე, იქ მოსწავლე ახალგაზრდა ქართველ მომღერლებს (მ. ნანობაშვილი, ს. ინაშვილი, ვ. ქაშაკაშვილი და სხვა), რომლებიც თავს იყრიდნენ მის სახლში.

ელენე თარხნიშვილის ბრწყინვალე გამოსვლები საოპერო

პარტიებში ახსოვთ იტალიაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, კერძოდ, ნიუ-იორკში..

1920 წელს ელენე თარხნიშვილი ცოლად გაჰყვა იტალიელ ტენორსა და პიანისტ არტურ ვიტას და უმთავრესად მილანში ცხოვრობდა. 1953 წლიდან გადასახლდა სამხრეთ იტალიის ქალაქ რეჯიო-კალაბრიაში, სადაც გარდაიცვალა კიდეც 1961 წლის 2 აგვისტოს და იქვეა დაკრძალული.

მილანში — ამ საოპერო კულტურის მექაში — ელენე თარხნიშვილის ჩასვლის, განსწავლისა და დაოსტატების პირველი წლების შესახებ ცნობებს ნაწილობრივ ავსებს ოქსფორდში, უორდრობთა ფონდში ჩვენს მიერ გამოვლენილი მასალები...

როგორც ვიცით, 1904-05 წლებში ოლივერ უორდრობი პეტერბურგში, ბრიტანეთის საელჩოში დიპლომატიურ სამსახურში იმყოფებოდა და მასთან ერთად, როგორც ყველგან, განუშორებლად ცხოვრობდა მისი უმცროსი დაც — მარჯორი უორდრობი.

პეტერბურგში ყოფნის პერიოდში ინგლისელი ქართველოლოგი და-ძმა დაუახლოვდნენ რუსეთის იმპერიის სატახტო ქალაქში მცხოვრებ დროებით ჩასულ ქართველებს, მათ შორის, როგორც ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალებიდან გაირკვა ოლდა მირზაშვილს და ელენე თარხნიშვილს (იხ. „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, თბ., 1984, გვ. 185, 341, 409, 411-414, 417, 455).

ოლდა მირზაშვილი, რომელიც ამ დროს სამედიცინო ინსტიტუტში სწავლობდა, თურმე ეხმარებოდა მარჯორი უორდრობს ქართული ენის უკეთ დაუფლებასა და ქართული ლიტერატურის ძეგლების, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის პროზაულ თხზულებათა ათვისებასა და ინგლისურად გადათარგმნაში. ოქსფორდში გამოვლინდა ამის დამადასტურებელი კიდეც ერთი დოკუმენტი, საიდანაც კარგად ჩანს, თუ როგორი სისტემატური ხასიათი ჰქონდა ოლდა მირზაშვილის ქართული ენის

გაკვეთილებს მარჯორი უორდრობთან (წერილი დაწერილია
ო. მირზაშვილის საეზიტო ბარათზე):

«Ольга Ивановна
Мирзаева
Слуш, Женск. Медн. Инст.

28 თებერვალი [1905]

საყვარელო და ძვირფასო ქალბატონო მარჯორი!

დიდათ გმადლობთ ყურადღებისათვის. ამ კვირია მე უქეი-
ფოთ გახლდი, იმიტომ ვერ გეახელი თქვენთან შაბათს, ლო-
გინშიაც კი ვიწეკი სამს დღეს, რაც ჩემთვის იშვიათია. კვი-
რას ავდეკი, დღეს უკვე კარშიაც გავედი. ხვალ გეახლებით,
გისურვებ თქვენ კარგად ყოფნას.

მარად თქვენი

ო. მირზაშვილი“.

ელენე თარხნიშვილი კი, როგორც ჩანს, უორდრობებთან
მეგობრობას 1906 წელს მათი პეტერბურგიდან ბუქარესტში
გადასვლის შემდეგაც არ წყვეტდა და არც 1909 წლის დეკემ-
ბერში მარჯორის გარდაცვალების შემდეგ დაუვიწყნია ცალ-
იდ დარჩენილი ინგლისელი ქართველოლოგი მეგობარი —
ოლივერი.

უორდრობების არქივს ოქსფორდში შემოუნახავს ელენე
თარხნიშვილის იტალიაში — მილანში 1910 წლის მაისში გა-
დაღებული ფოტოსურათები სამახსოვრო წარწერებით, იტა-
ლიური პრესიდან ამოჭრილი რეცენზიები მილანში ელენე
თარხნიშვილის საოპერო სპექტაკლებში გამოსვლებზე, აგრე-
თვე, ელენე თარხნიშვილის მიერ იტალიიდან გავზავნილი ბა-
რათები ქართულ და რუსულ ენებზე, რომლებიც შუქს ჰფე-
ნენ ელენე თარხნიშვილის მილანში განსწავლისა და დაოსტა-
ტების აქამდე სრულიად უცნობ მხარეებს, კერძოდ, დოკუმენ-
ტური სიზუსტით ირკვევა, რომ ბუნებრივი ნიჭითა და სასიმ-
ღერო ხმით დაჯილდოებული ქართველი ქალი მილანში საო-
პერო კულტურის დასაუფლებლად ჩასულა 1908 წელს.

მაგრამ ჯერ მოგვყავს მარჯორი უორდრობის 1909 წლის
15/28 აგვისტოს უცნობის წერილი ელენე თარხნიშვილისად-
მი, რომელიც ქართულ ენაზეა მიწერილი ბუქარესტიდან მი-
ლანში:

Elene Tarkhan — Mouravi

ჩემო ძვირფასო მეგობარო ელენე!

თქვენი წერილი მივიღე, რას ფიქრობთ ჩემს საქციელზე? დიდ-დიდ ბოდის ვიხდი თქვენს წინაშე, რომ ამდენ ხანს ვერ მოგწერე წერილი. ნუ გგონიათ, რომ წერილის მოუწერლობა დავიწყების ნიშანი არის. არა და არა, საყვარელო ელენე; ძალიან ხშირათ გულით თქვენთან ვარ და ეს მაწუხებს, რომ აღარ ვართ ერთ ქალაქში [პეტერბურგში, გ. შ.]. იმედი მაქვს ეხლა გყავთ კარგი მეგობრები მილანში. ერთად ყოფა უცხოეთში ძნელია (მოწყენილი უნდა იყოთ). როდის გაქვთ უქმეები შობრძანდით ჩვენთან, ორი-სამი კვირას გატარება როდესაც შეგიძლიანთ ანუ ეხლა შემოდგომას, ანუ ზამთარს ქრისტეშობისთვის, შორს არ არის ვენეციიდან ბუდაპეშტამდე და ბუდაპეშტიდგან ბუხარესტში მატარებლით ოცი საათია.

წერილი იმიტომ დამიგვიანდა, რომ დედა აქ ყოფილა მთელი ზაფხული. ჩვენი მეორე ძმა [თომას, გ. შ.] მასთან ჩამოსულა, მაგრამ ის კი სამი კვირას შემდეგ იძულებული იყო მიბრუნება ინგლისში საქმისათვის. დედა და მე სოფელში ვიყავით, — კარპატიის მთებში და ოლივერ ჩვენთან მოვიდა ხოლმე შაბათისაგან ორშაბათამდე. ჰაერი და ალაგი მშვენიერი იყო. ეხლა დედა კიდევ ინგლისში არის.

უსათუოდ ეხლა დიდი Celebrita (იტალიურად — დიდად ცნობილი, სახელგანთქმული, გ. შ.) ხართ. ჩემთვის ფრიად სასიამოვნო იქნება თქვენი მშვენიერი ხმის სმენა.

რას აკეთებს ბაბო [ბაგრატიონ-დავითაშვილი, გ. შ.]? მივსწერე, მაგრამ დიდი ხანია პასუხი აღარ მომდის. იმედი მაქვს, რომ კარგათ არის. მომწერეთ, ჩემო კარგო და ამ დროს უფრო მალე მოგწეროთ. თუ იცით ოლგა მირზაშვილის ადრესი, გთხოვთ მაცოდინებით. ჩემი ძმა [ოლივერ, გ. შ.] გულითადი მოკითხვა გიძღვნეს. ვაკოცებთ მრავალს და ღმერთს ვსთხოვ თქვენი მშვიდობას და ბედნიერებას.

თქვენი მარად ერთგული

მ ა რ ჯ ო რ ი.“

ყველა ნიშნით, მარჯორი უორდროპის ამ წერილის პასუხია ელენე თარხნიშვილის ქვემოთ მოყვანილი 1909 წლის 9 თებერვლის ჟურნალის სექტემბრის ბარათი:

Via Pisacane 53
9. 09. 1909

ძვირფასო მეგობარო [მარჯორი]!

მხოლოდ გუშინ მივიღე თქვენი წერილი. ეს ერთი თვეა სადგური გამოვიცვალე და ამიტომ თქვენი წერილი ცოტა გვიან მომივიდა. ამ ზაფხულს ერთი თვე თავისუფალი მქონდა. მინდოდა სამშობლოში წასვლა, მაგრამ ორი კვირა გზას მოუნდებოდი და ამიტომ ისევ აქ დავრჩი. ცოტა ვიმოგზაურე. დავათვალიერე იტალია. ვიყავი გენუაში, ლივორნო, ნეაპოლი, მესსინა და პალერმოში. ეს ქალაქები დავათვალიერე კარგად. ვმოგზაურობდი ნავით და ამ ქალაქებში ორი-სამი დღით ჩერდებოდა ნავი. ბინა ნავზედ მქონდა მუდამ. დიდათ გმადლობთ დაპატიუებისათვის. დიდი სიამოვნებით გავატარებდი თქვენთან ცოტაოდენ დროს, მაგრამ ეხლა სწავლა და შეწყობა და მარტო შობა დღეს და ახალ წელიწადის პირველ დღეს თუ ვიუქმებთ, თორემ ყოველ დღე გვაქვს სწავლა. თქვენ კმაყოფილი იქნებით, რომ დედა და თქვენი ძმა ამ ზაფხულს თქვენთან ერთად იყვნენ. ბატონი ოლივერი როგორ ბრძანდება? ვერც თქვენ იყავით კარგად პეტერბურგში. ბუხარესტის ჰაერი როგორ აიტანეთ? მე კარგად ვარ და სწავლითაც კმაყოფილი. ერთი მეგობარი ქალი მყავს ეხლა — ჩემი მასწავლებლის მოწაფეა. ოთახიც იმიტომ გამოვიცვალე, რომ ჩემს სახლში მეორე ოთახი გასაქირავებელი არ იყო. ეხლა ერთად ვდგევართ — ოთახები გვერდითა გვაქვს და ცოტა არ იყვეს უფრო შეუმჩნევლად მიდის დრო. ჯერ celebrita-მდის დიდი ზღვაა გასავლელი. ჯერ დებიუტი მაქვს ჩაფიქრებული. მე მგონი თავი მოგაწყინეთ ლაპარაკით. ცოტა გვიანაც არი — ღამე მშვიდობისა. როცა მოიცალოთ, წერალი მომწერეთ ხოლმე. დიდი სიამოვნებით ვღებულობ თქვენს წერილებს. ბაბო [ბაგრატიონ-დავითიშვილი, გ. შ.] კარგად არის — თავისებურად მუდამ ისე არის გართული საქმეში, რომ წერილებს თითქმის არავის სწერს. მეც მეორე თვეა ბაბოს წერილი არ მომსვლია — სხვებიდგან ვიცი, რომ კარგად არის. [ოლდა] მირზაშვილის ადრესს შევიტყობ და გაცნო-

გებთ. ბატონ ოლივერს გულითადი სალამი. თქვენ გავიცნობ
ბევრს.

თქვენი მოსიყვარულე
ელენე თარხნიშვილი.

ელენე თარხნიშვილს მძიმედ განუცდია მარჯორისადმი ამ ბარათის მიწერიდან სულ რამდენიმე თვეში საყვარელი მეგობრის მოულოდნელად დაკარგვა, რასაც მოწმობს ოლივერისადმი რუსულ ენაზე 1909 წლის 27 დეკემბერს გაგზავნილი სამძიმრის წერილი:

„53. Pisacanoe
Milano
27.12.09

Многоуважаемый Monsieur Oliver!

Не нахожу слов выразить Вам то чувство глубокой горести, которое овладело мной при чтении Вашего письма. Так горько и обидно терять хороших людей! На днях я хотела писать бедной Marjory и узнать, что ея уже нет, было очень тяжело. Передайте мое искреннее соболезнование в постигшем Вас горе Вашей Матери и Брату. Я очень прошу Вас, если Вы имеете, прислать портрет милой и доброй Marjory. Затем, если Вам не трудно, напишите мне краткую биографию Вашей сестры. Как и когда изучила она грузинский язык, какия редкия книги имела в своей библиотеке. Я помню, что она перевела на английский язык «Житие св. Нины». Вообще, напишите все, что необходимо для некролога. Я, с Вашего разрешения, воспользовавшись Вашими данными, хотела бы поместить некролог о той, которая так любила и так внимательно относилась всегда ко всем грузинам. Вы, не стесняясь, напишите, если почему-либо Вы против этого. Некролог я помещу в газ. «Закавказье».

Шлю Вам сердечный привет, да поможет Вам Бог перенести тяжелую утрату.

Е. Тарханова.

P. S. На конверте не пишите «principessa»* адресуйте «signorina».**

P. S. Пожалуйста, напишите в каком году Вы с Marjory были на Кавказе.

Е. Т.»

* principessa (იტალ.) — თავადის ასული, პრინცესა (გ. შ.).

** signorina (იტალ.) — ქალიშვილი, სინიორინა (გ. შ.).

სიტყვამ მოტანა და ბარემ აქვე დავბეჭდავთ ბრიუსელში
მყოფ ქართველთა სახელით პ. ყიფიანის მიერ 1909 წლის 23
დეკემბერს ოლიგერისადმი მიწერილ უცნობ თანაგრძობის
წერილსაც, რომელიც ღღეს ოქსფორდშია დაცული:

„დიდად პატივცემულო ბატონო!

თავზარდაცემულნი თქვენის ძვირფასი დის მისს მარჯო-
რი ვარდროპის სიკვდილის ამბით, ვისწრაფვით ჩვენის ქვეყ-
ნის საერთო გლოვას ჩვენი მწუხარებაც შევუერთოთ. დავსტი-
რით დამაშვრალ, სათნო და კაცთმოყვარე ადამიანის უღროვო
დაკარგვას, რომელმაც მოკლე ხნის განმავლობაში ესდენი
ღვაწლი დასდო ჩვენს მწერლობასა და ერს; დავსტირით ადა-
შიახს, რომელმაც გაიცნო ჩვენი ქვეყანა და გააცნო თავისს
ხალხს „გახდეგილის“, „სიბრძნე-სიცრუის“, „ვეფხისტყაოს-
ნის“ უკვდავი შემქმნელნი; დავსტირით ადამიანს, რომელმაც
უსაზღვროდ შეგვაყვარა თავისი თავი და აგრეთვე ის ერი,
რომელსაც ის ეკუთვნოდა. ნუგეშად ისა გვრჩება, რომ განს-
ვენებულის სურვილი თავის ხალხში ჩვენი ერისადმი სიმპა-
ტიის და თანაგრძნობის აღძვრისა უნაყოფოდ არ ჩაივლის.

დიდადა ვწუხვართ, რომ ამ ამბის გვიან შეტყობის გამო
სხვაფრივ ვერ გამოვსახებთ ჩვენი მწუხარება.

ბრიუსელში მყოფ ქართველების
მაგიერ

დავშთები თქვენის განსვენებულის
დის ხსოვნის და აგრეთვე თქვენი
გულწრფელად პატივისმცემელი

პ. ყიფიანი

ქ. ბრიუსელი,
23 ქრისტეშობისთვე
1909 წ.“

ბრიუსელიდან გაგზავნილი პ. ყიფიანის ეს ბარათი მხარს
უბამს მილანიდან ელენე თარხნიშვილის მიერ მოწერილ მწუ-
ხარების წერილს და ორივე ერთად შესანიშნავად გვიხატავს
ქართული კულტურისათვის თავდადებული ახალგაზრდა ინგ-
ლისელი ქალის სახეს და მის ღვაწლს! აქვე ვბეჭდავთ მილან-
ში 1910 წლის მაისში გადაღებულ ელენე თარხნიშვილის

ფოტოსურათს ოლივერისადმი მიძღვნილი სამახსოვრო წარწერით, რომელიც დღეს ოქსფორდში, უორდროპთა მუზეუმშია დაცული.

ქველი საქართველოს ცოცხალი ფრესკა

„ქველი საქართველოს ცოცხალ ფრესკას — თამარ წერეთელს. ავტორი“ — ასეთი წარწერა ამკობს კონსტანტინე გამსახურდიას „დიონისოს ღიმილის“ 1925 წლის გამოცემას, რომელიც მწერალს მიუძღვნია თამუნია (თამარ) წერეთლისადმი და დღეს მისი ქალიშვილის რუსუდან კახიძის საოჯახო არქივშია დაცული.

აქვე ინახება ტიციან ტაბიძის „რჩეული ლექსების“ 1934 წლის გამოცემა, რომელიც იხსნება პოეტის ფაქსიმალური წარწერით: „თამუნია წერეთელს, ვისი შთაგონებითაც დაწერილია მეორე წიგნი ლექსებისა. ტიციან ტაბიძე, 1934 წ. ნოემბერი, ქ. ტფილისი“...

ტიციან ტაბიძემ ერთი მეორეზე უბრწყინვალესი ლექსები უძღვნა თამუნია წერეთელს, რომელთაც აქ მოვიყვანთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, მაგრამ ჯერ შევჩერდეთ ტიციანის ერთი დაუთარიღებელი ლექსის „ანანურთან“ შესახებ:

ანანურთან

თამუნია წერეთელს

შენ აქ რა გინდა, მაგრამ ყოველთვის
მომაგონდები ამ ანანურთან.

შავი არაგვი თეთრ არაგვს ერთვის,
ჩვენი გათიშვა კი ყველას სურდა.
არც კი გიცნობდი, არც კი მენახე,
ისე გხატავდა თამარს ვრუბელი,
ხარ დანგრეული შენ „მოდინახე“,
ფეხ-მოტეხილი, შენ ხარ ღრუბელი.
ისე ნაზია ეს მოგონება,
როგორც დემონის ფრთების შეხება,

სჯობს გაიხარონ სხვა გოგოებმა
 მოიბან შენი ირმის ფეხები.
 დე! გაიხარონ იმათ მგოსნებმაც,
 მათი ცხოვრება ხვალე იწყება,
 ჩვენ მგლოვიარე, მწუხარ ოცნებას
 დაფარავს მიწა და დავიწყება.
 გარჩენილი ვარ ქვებზე კალმახი
 და ახეული მაქვს ლაყუჩები,
 შემართულია ფეხზე ჩახმახი
 და უსიკვდილოთ ვერ გადურჩები.
 ასე კვდებოდა ალბათ ათასი
 და მოწმეთ ჰყავდათ ეს ანანური,
 ეს არის ჩემი მგოსნობის ფასი
 და თვითმკვლელობის იავნანური.

ტიცვიან ტაბიძის ლექსთა გამოცემებში (1934, 1955, 1960 წწ.) „ანანურთან“ დაუთარილებელია. ლექსში არის მინიშნება თამუნია წერეთლის ცხოვრებაში მომხდარ ტრაგიკულ შემთხვევაზე — ფეხის მოკვეთაზე („ფეხ-მოტეხილი შენ ხარ ღრუბელი“, „სჯობს გაიხარონ სხვა გოგოებმა, მოიბან შენი ირმის ფეხები“). თამუნია წერეთლის ერთადერთი ასულის — რუსუდან კახიძის ცნობით, დედამისს ეს ამბავი შეემთხვა 1929 წლის 16 მარტს — ქალიშვილის შექენიდან 15 დღის შემდეგ (უცნაური დამთხვევაა — 16 მარტი თამუნიას დაბადების დღე ყოფილა!). მაშასადამე, ტიცვიანის აღნიშნული ლექსიც — „ანანურთან“, რომელიც მისი პოეტური მუშის ამ ტრაგიკული ამბითაა ნაბიძგები, 1929 წლით უნდა დათარიღდეს.

ახლა მოვიყვანოთ თამუნია წერეთლისადმი მიძღვნილი ტიცვიანის სხვა, ოღონდ უკვე თარიღიანი ლექსები:

თ ა მ უ ნ ი ა წ ი რ ი თ ი ლ ს

ბედნიერი ვარ — როგორც არასდროს,
 თვითონ არ ვიცი, რა მიხარია.
 არ მინდა გული ცეცხლმა დაღადროს,
 თუ ცეცხლი ლექსად მე მაფარია.

ტაშისკარიდან მოჰქრის გრიგალი
დიდ მოურავის მუზარადებით.
ცას მოგრეხია თავის ნამგალი,
მთვარე სავსეა გულის ზადებით.
დარღვეულ ციხეს მე გათანგული
ველარ ვაშორებ ოცნებას ოჩანს.
ვიცი მარტყია ხმალი ფრანგული,
მაგრამ თათარი კი არსად მოჩანს.
ვტირი და ვამბობ, საწყალ მამიას,
— „თამარს ვინ იტყვის, მართლა რა იყო“?..
ჩემი ცხოვრება ისეც წამია
და სხვა თამარმა შვაზე გამიყო.
თამარს ვინ იტყვის — რა იყო მართლა,
თამარს ვინ იტყვის — მართლა რა არი..
თავზე დამნათის მე ძველი ქართლი,
„მოდი-ნახის“ კი ვარ პატიმარი.

ივლისი, 1925 წ.

ბორჯომი

* * *

თამარს ვამბობ

„მოდი-ნახეო“-ო — მიველ და ვნახე
და სჯობდა მაინც, რომ არ მენახა,
არხისტრატის მრისხანე სახე,
საკურთხეველის რომ დგას კარებთან.
მე ბავშვი ვიყავ და არ ვიცოდი,
ნათელა სისხლზე რისთვის ხარობდა,
რა სიამაყის გულს აწვა ლოდი,
როცა სარებზე თავებს ახმობდა.
როგორც ათასი გამტყდარი თარი,
ისე იმღერის თავების ღობე.
ვაუკაცო შეტევით სძლიეს თათარი
და გამარჯვებას ველარ ხარობდენ.
და მოგონება მოასკდება გულს
და გრიგალივით სულზე გადიარს,
ვხედავ მებრძოლი სისხლით გათანგულს

და შეყვარებულ ცოტნე დადიანს.
მე არ მაცხია მონგოლის თაფლი,
და ხელგაკრული არ ვზივარ მზეზე,
მაგრამ ბუზები, რომ ვერ დაითვლი,
კბენენ ჩემ სხეულს სულ უმიზეზოდ.
არ შეგიკერავს შენ ჩემთვის ჩოხა,
მაგრამ ვატარებ ობობას პერახვს,
რაც სხვას სიცოცხლე მიაჩნდეს ოხრად,
ასეთი სისხლით ველარ შეღებავს.
ბევრი დაგყვება დღეს აბეზარი,
მაგრამ არ გვანან იმ ძველ რაინდებს,
რა საჭიროა იმ დროთ მეზარე,
დრო უმისოდაც არავის ინდობს.
ამ სიბნელეშიც მოდის ნათელა —
ქველი წერეთლის ამაყი ქალი.
მე თუ ცხოვრებამ მართლა გამთელა,
მღელვარე გულის დამრჩა ფართქალი.
მაგარი არი ხომ „მოდინახე“,
ლექსს უფრო მტკიცე აქვს გალავანი
და ეს პოემაც შენ შეინახე,
მეც პოეტების ვარ ფალავანი.
ასე იმღერის ძველი მოტივით
სამოთხის ჩიტი — გამაიუნნი,
შენს გარდა, ალბათ, სხვაც მომიტევებს,
რომ შენზე ვფიქრობ დღეს თამუნია.

22 აპრილი,
1926 წ.

კიდევ ერთი ლექსი-მიძღვნა — „თამუნია წერეთელს“ ტი-
ციანს დაუთარიღებელი დაუტოვებია. მაგრამ აქაც გამჟღავნა-
ლეს 1929 წლის 16 მარტის ზემოთ ახსნილი ტრაგიკული ამბა-
ვი. რის მიხედვითაც ეს ლექსიც 1929 წლით უნდა დათარიღ-
დეს:

რა დამავიწყებს ამ შავ გაზაფხულს,
ბედი უბედურს სხვას რაღას უზამს,
ვსტირი სიცოცხლით კუბოს დამარხულს,
გაუხარებელ დაფლეთილ მუზას.
რა საჭიროა კითხვა-პასუხი,
ეს უმისოდაც გახდა აშკარა,
არ იყო ბედი არასდროს უხვი,
მოდენის ნაღველს ეხლა ლაშქარად.
ნულარ მეტყვიან „მოდო, ნახეო“,
უნახავადაც ეს მჯერა ერთ წამს,
გულის მაგიერ გული არ მოვა,
არ მოებმება არც ფეხი ლერწამს.
სხვები მოვლენ და სხვები ნახავენ
ამ ჯოჯოხეთის ავარდნილ აღმურს,
მე არ მინდოდა სხვა სიხარული,
ჩემთვის ლერწმიდან სჭრიან სალამურს.
მაწუხებს მხოლოდ, ვერ მოვასწარი
თავის დროს შენთვის მეთქვა, მეამბო,
თუ როგორ არის დაუვიწყარი
სხვა პოეტებში უფეხო რემბო.

ტიციან ტაბიძის მეუღლე — ნინო მაყაშვილი-ტაბიძისა მოგონებათა წიგნში — „ტიციანი და მისი მეგობრები“ მშვენიერად გვიხატავს თავისი მეუღლის ახალი პოეტური შთაგონებით გატაცების ისტორიას, საიდანაც ნათლად იკვეთება ტიციანის არაჩვეულებრივად ფაქიზი სული და ზეამაღლებული მგოსნის ბუნება:

„ლამაზ ქალს რომ დაინახავდა [ტიციანი], უცებ ეძლეოდა უზომო აღტაცებას. 1925 წლის ზაფხულში ბორჯომში ვისვენებდით; მოულოდნელად ტიციანის წერილი მივიღე — თბილისში ვიღაც მომხიბვლელი ქალი გამოჩნდა და ძალიან მინდა შენც შეხედოო. იმავე დღეს დეპეშაც გამომიგზავნა — სასწრაფად ჩამოდიო. მერე ტელეფონითაც მელაპარაკა და იგივე გაიმეორა. ჩამოვედი თბილისში, საღამო იყო, ტიციანი შინ

არ დამიხვდა... ვუცდი, ვღელავ... ღამის თორმეტ საათზე აი-
ვნიდან დავინახე — მოდის!

მეორე დღეს იმ ქალის სანახავად წამიყვანა პავლიონში,
სადაც მინერალურ წყლებსა ჰყიდიდნენ (რუსუდან კახიძის
ცნობით თამუნია წერეთელი, რომელსაც წმ. ნინოს სასწავლე-
ბელი და ფრანგული ლიცეუმი ჰქონდა დამთავრებული, უცხო
ენებიდან თავისუფლად ფლობდა ფრანგულ და ინგლისურ ენ-
ებს, მაშინ გათხოვილი არ იყო, იძულებული გახდა რუსთაველ-
ის გამზირზე ბორჯომის წყლების მალაზიაში მოლარედ დაე-
წყო მუშაობაო. გ. შ.). ის ქალი ძალიან მომეწონა, იშვიათი სი-
ლამაზის იყო: რაღაც კეთილშობილური იერი ჰქონდა, ეშხითა
და სიტურფით აღსავსე, ტანწერწეტი და შნოიანი იყო, რო-
გორც ქურციკი. მე ვუთხარი ტიცინს — აღტაცებული ვარ
შენი გემოვნებით, მაგრამ ვერ გამიგია, აქ ახლა მე რა საჭირო
ვარ-მეთქი; მან მაჩუქა მშვენიერი მომძივული ჩანთა და ფრან-
გული ტანსაცმელი, რომელიც მაშინ დიდ მოდაში იყო. მე გა-
მოვართვი საჩუქრები და ისევ ბორჯომში წავედი.

როცა აგარაკიდან საბოლოოდ დავბრუნდი, ტიცინმა მიჩ-
ვენა ლექსები, მიძღვნილი იმ ქალიშვილის — თამუნია წერეთ-
ლისადმი. პაოლო იაშვილმა და ვალერიან გაფრინდაშვილმა
აუკრძალეს მას ამ ლექსების დაბეჭდვა, ეგონათ, რომ მე მე-
წყინებოდა. მაგრამ მე ვუთხარი მათ — დაე, დაბეჭდოს, ძალი-
ან კარგი ლექსებია და ცოდვია მათი გამოუქვეყნებლობა-მე-
თქი.

ასეც მოხდა. ტიცინმა ეს ლექსები დაბეჭდა. მათ დიდი წარ-
მატება ხვდათ.

ტიციანი არც ისე ახლოს იცნობდა თამუნია წერეთელს, მაგ-
რამ მთელ ამ ამბავს ღრმად და სერიოზულად განიცდიდა.
საქმე იქამდე მიდიოდა, რომ მე თვითონ ვყიდულობდი ყვავი-
ლებს, რომლებიც ტიცინს იმ ქალიშვილისათვის უნდა მიერ-
თმია“ (იხ. ნინო ტაბიძე, ტიცინი და მისი მეგობრები, „მნა-
თობი“, 1975 წ., № 9, გვ. 183-184).

თამუნია წერეთლის არქივში, რომელიც მის ქალიშვილ-
თან — რუსუდან კახიძესთან ინახება, დაცულია გიორგი ლეო-
ნიძის 1925 წელს დაწერილი ცნობილი ლექსის „ღამე ივერი-
ისა“ ავტოგრაფი (ფანქრით ნაწერი), საიდანაც ირკვევა, რომ
თავდაპირველად პოეტს იგი თამუნისადმი ჰქონია მიძღვნი-

ლი, ნაბეჭდ გამოცემებში კი ეს მიძღვნა არ ჩანს (შდრ. გ. ლეონიძე, ლექსები, პოემები, ერთტომეული, თბილისი, 1980, გვ. 38; ეს ფაქტი აღნიშნა ნ. ჩიხლაძემ: პოეტის მუზა, „ლიტ. საქართველო“, 18 აპრილი, 1975 წ.). გარდა ამისა, „ღამე ივერიისას“ თამუნიასეული ნუსხა ნაბეჭდ ტექსტთან შედარებით, საინტერესო ვარიანტულ ნაირკითხვებს გვიჩვენებს. ამიტომ მოგვყავს მის მიხედვით:

ღამე ივერიისა

თამარ წერეთელს

ისევ აყვავდა გული ვარდივით
მინდა მწუხარე ლექსი დავწერო,
დარიალიდან გადავარდნილი
ხაზარეთისკენ მისცურავს წერო.
დახანძრებული წვეს ივერია,
მტკვარზედ წნორები უკრავენ თარებს,
მეტივეები სადღაც მღერიან,
სოფლის გუბეში გაჩრილა მთვარე.
სთვლემენ ბედლებში ლურჯი ყანები,
ელვარებს ხვავი, როგორც ლამპარი.
ჩალაგდნენ ყველა ჩინგისხანები...
სთქვი, მეწისქვილევე, ერთი ზღაპარი.
სთქვი ნაღვლიანი რამე ქართლივით
ან აზნაურის ქალზე ვიმღეროთ,
დარიალიდან გადავარდნილი
ხაზარეთისკენ მისცურავს წერო...

გ. ლეონიძე

ასეთ ცნობილ პოეტთა ლექსების გვერდით თამუნიას არ-
ქივში ინახება ილიკო ნიუარაძის მიერ სულ რაღაც ათიოდე
წლის თამუნია (თამარ) წერეთლისადმი 1912 წლის 5 მარტს
მიძღვნილი ასეთი ლექსიც:

ვუძღვნი კნიაჟნა თამარას

ტურფათ მოსჩანს ტყე-მინდორი,
იფურჩქნება ია-ვარდი!
ნაზ ყვავილებს თავს აწონებს
მზის სიცხოვლე მთვარე ბადრი.

ბულბული სტვენს, მერცხალს ართობს,
არე-მარეს თავს ევლებათ
და ბუნების სანუგეშოთ
ბუზ-პეპლები გარს ედება —
ქარი დაჰქრის, ჯეჯილსა შლის,
ოქროს ფერად აპრიალებს!
და პატარა ჩვენს თამარას
თმებს უვარცხნის, ალამაზებს.

ილიკო ნიქარაძე
1912 წ. 5. III.

თამუნია წერეთელი მამის — საჩხერელი თავადის, ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის დირექტორის, განთქმული მეღვინისა და აგრონომის ბეჟან დავითის ძე წერეთლის (1845-1913) — მხრიდან აკაკი წერეთლის ახლო ნათესავი იყო, ხოლო დედა — ნიცა (ნინო) ალექსანდრეს ასული ბაგრატიონ-დავითაშვილი (1861-1935) გახლდათ უფროსი და ივანე მაჩაბლის მეუღლის — ტასო ბაგრატიონ-დავითაშვილისა (1869-1917) და ასევე სილამაზით ქებულ ბაბო ბაგრატიონ-დავითაშვილისა (1870-1915). ნიცა საქველმოქმედო მოღვაწეობას ეწეოდა და წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასაც ეხმარებოდა. ბეჟან და ნიცა წერეთლებს ხუთი შვილი ჰყოლიათ: ივლიტა (ლიტა) (1885—1896, ს. ჯამბაზიშვილის ცნობით, დაკრძალულია ხაშურის რ-ნის სოფ. სატივეში), ალექსანდრე (საშა) (გარდაიცვალა 1898 წელს), დავით, ნიკო (1890-1935) და თამარი. ამთგან ნიკო მოუხატლავს აკაკის, ხოლო თამარისათვის სიყვარულით თამუნა აკაკის შეურქმევია და ეს სახელი მას ბოლომდე შერჩენია. 1909 წელს პარიზიდან გამოგზავნილ წერილში აკაკი სწერდა ნიცას: „...ნიკო დამიკოცნე და თამუნას დავკბენ, მაგრამ ისე ფრთხილად კი, რომ არ ეტკინოს...“ (აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XV, თბ., 1963, გვ. 219). თამუნა ამ დროს ექვსიოდე წლის თუ იქნებოდა: იგი 1903 წელს დაიბადა საჩხერეში.

ბავშვობაში თამუნია კარგი დეკლამატორი ყოფილა და თურმე მშვენივრად კითხულობდა აკაკის ლექსებს. ერთხელ,

ქუთაისში, დავით კლდიაშვილის მიერ მოწყობილ დილაზე, როგორც ირკვევა, 1911 წლის 9 მაისს (იხ. აფიშაშვილის არქივში), მას აკაკის „განთიადი“ წაუკითხავს: „შუა კითხვის დროს, — იგონებს თვითონ თამუნია, — მომესმა ძია აკაკის ქვითინი. ლექსის კითხვა რომ გავათავე, სცენიდან ამიყვანეს და პირდაპირ აკაკის ლოქაში გადამსვეს, სადაც გულაჩუყებულმა მოხუცმა გულში ჩამიკრა. თურმე ჩემი ბავშვური გულუბრყვილობით წაკითხულმა მისმა მშვენიერმა ლექსმა მასზე ასე იმოქმედა“ (იხ. თამარ ბეჟან წერეთლის ასული, აკაკი წერეთელი ჩემს ხსოვნაში, „ლიტ. მატრიანე“, წიგნი 3-4, თბ., 1942, გვ. 137-138; შდრ. ნ. ჩიხლაძე, დასახ. წერილი). ამასვე იგონებს სხვა შემთხვევის გამო დედამისი — ნიცა წერეთელი: „ერთხელ ელისაბედ წერეთელმა მოაწყო სალამო, სადაც 8 წლის ბავშვმა, ჩემმა შვილმა თამარმა, ბეჟან წერეთლის ქალმა წაიკითხა „ცა-ფირუზ, ხმელეთ-ზურმუხტო“. აკაკი რომ ყურს უგდებდა ბავშვს, საშინლად აღელდა და ქვითინი დაიწყო. მე ვკითხე, რამ აგაღელვათ, აგრე რომ ატირდით-მეთქი. — იმისთანა გრძნობით წაიკითხაო, რომ ბედნიერება განვიცადე, რომ ამ პატარამ ასე იგრძნო ჩემი გულის ნადებიო, დიდები ასე ვერ წაიკითხავენო. დაუძახა ბავშვს და მოუაღერსა“ (იხ. ნიცა ბაგრატიონი-წერეთლისა, აკაკი, იქვე, გვ. 133).

ნიკო ნიკოლაძის და — კატო ნიკოლაძე, რომელიც ღარიბ ბავშვთა საქველმოქმედო სკოლას ხელმძღვანელობდა ქუთაისში, 1911 წლის 23 აპრილს საჩხერეში სწერდა ქუთაისიდან ნიცა წერეთელს: „...ახლა ჩვენს საყმაწვილო დილაზედ მოვილაპარაკოთ: ეს დილა ჩვენ შევეუერთეთ ეკატერინა გაბაშვილის იუბილეს — ...დანიშნულია ექვსი მაისისათვის. ახლა თითქმის ყოველ დღე ვიკრიბებით, რადგანაც დრო ძალიან ცოტა დაგვრჩა. ყოველთვის და ყველა თამარს ჰკითხულობს. გასაოცარი შთაბეჭდილება მოუხდენია ჩვენს პატარა თამარს. იმას ნუ ეტყვი, ქე არ გაამაყდეს. ჩარკვიანის ცოლი ამბობს, თუ თამარა არ იქნა, ჩვენი დილა არაფრად ეღირებო. ამასვე ამბობს დავით კლდიაშვილი. ყველანი მეხვეწებიან, ძალიან გთხოვთ, თამარა უთუოდ ჩამოიყვანოთ (საჩხერედან ქუთაისში). მაგან უნდა ისწავლოს ზეპირად აკაკის „განთიადი“ — „მოაწმინდა აყვავებულა...“ და სხვ. თავიდან ბო-

ლომდის უნდა დაისწავლოს“ (ეს წერილი დაცულია თამუნის არქივში).

თამუნისა დეკლამატორული ნიჭით აღტაცებას მოწმობს თვით აკაკის მიერ თამუნისა დედის — ნიცა წერეთლისადმი გამოგზავნილი წერილიც: „...ერთი ის კი მწყინს მხოლოდ, რომ თამუნას წაკითხვას ვერ ვნახავ სცენაზე“ (ტ. XV, თბ., 1963, გვ. 223).

როგორც ვთქვით, თამუნია წერეთელს დამთავრებული ჰქონდა წმ. ნინოს სასწავლებელი და ფრანგული კურსები თბილისში, კარგად ფლობდა ფრანგულ და ინგლისურ ენებს. 1928 წელს იგი ცოლად გაჰყვა ქართველ იურისტს, ექიმსა და თეატრალურ მოღვაწეს, 1920-იან წლებში თბილისის აკადემიური სატირის თეატრის დამაარსებელს, მთავარ რეჟისორს და მხატვრულ ხელმძღვანელს ნიკოლოზ კახიძეს (1895-1942), რომელიც კინომსახიობობასაც მისდევდა (ითამაშა, მაგალითად იბრაგიმის როლი ფილმში „იბრაგიმ და გოდერძი“ და სხვ.). თამუნია წერეთელი გარდაიცვალა 1968 წელს, დასაფლავებულია კუკიაზე, დედამისის — ნიცა ბაგრატიონ-წერეთლის გვერდით.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ თამუნია წერეთელი ახლო ნათესავი იყო აკაკისა. ამიტომ არაფერია მოულოდნელი იმაში, რომ მის არქივს შემოუნახავს აკაკის რამდენიმე ლექსი: „პარიჟი, ბეჟანს წერეთელს“, „სახსოვარი“ (ივლიტა (ლიტა) ბეჟანის ასულ წერეთლის ეპიტაფია), „ეპიტაფია“ (ალექსანდრე ბეჟანის ძე წერეთლისა).

ამათგან „პარიჟი“ ავტოგრაფია და იგი ბეჟან წერეთლისადმი მიძღვნილი. სხვათა შორის, პროფ. გ. აბზიანიძე აკაკის წერილებისათვის დართულ კომენტარებში ერთ ადგილას შენიშნავს: „აკაკი იყო ბეჟან წერეთლის ბავშვების ნათლია, პარიზიდან აკაკი მას სახუძარო ლექსებსა და ბარათებს უგზავნიდა, რომელთა დიდი ნაწილი დღეს დაკარგულად ითვლება“ (ტ. XV, თბ., 1963, გვ. 226). თამუნია წერეთლის არქივში გამოვლენილი აკაკის „პარიჟის“ ეს ავტოგრაფი უცნობია პოეტის აღნიშნული ლექსის დღემდე ცნობილ ავტოგრაფებს შორის, რომელთა მიხედვით არის იგი დაბეჭდილი აკაკის თხზულებათა სრული კრებულის III ტომში (თბ., 1954, გვ. 297, შდრ. გვ. 539-540).

თამუნია წერეთლის არქივში დაცული აკაკის დაწერილი
 ორი ლექსი — ეპიტაფია ბეჟან წერეთლის უდროოდ გარდაცვ-
 ლილ ქალ-ვაჟის — ივლიტას (ლიტას) და ალექსანდრეს (საშას)
 ხსოვნას ეძღვნება და სატივესა და საჩხერეში მათს საფლავებზე
 ამოსაკვეთად არის გამიზნული, რომლებიც დღემდე შ. გოზა-
 ლიშვილს სხვა წყაროების მიხედვით აქვს გამოქვეყნებული
 („ლიტ. საქართველო“, 26. XI. 1965; იხ. გ. მიქაძე, „კომუ-
 ნისტი“, 17. I. 85.)

აი, ისინიც:

სახსოვარი

იხარე ანგელოსთ გუნდში,
 ვარსკვლავო მოსხივ-ცისკარე!
 ლიტანიობდე ამიერ
 ეთერზე ფრთებ-მოელვარე!
 წახველ უდროვოდ ამ სოფლით
 ედემის ნორჩი ყვავილი,
 რომ შენი ხსოვნა შენს მშობლებს
 ეკლად დაესოს მწარ-ტკბილი.
 თანამავალო ვარსკვლავთა
 ელვარებითა დიდობით...
 ლიტანიობით ცის გუნდში
 იმხიარულე!.. მშვიდობით!..

აკაკი

თუდ ბეჟან დავითის ძე წერეთლის და მისი მეუღლის ნი-
 ნოსი ალექსანდრე ბაგრატიონ-დავითაშვილის ქალის ასული
 ივლიტე.

დაიბადა: ღვინობისთვის 9-ს 1885 წ.

მიიცვალა: მარტის 7-ს 1896 წ.

ეპიტაფია

მშობლების გულში აღმგზნები
 გავზდი ცეცხლისა მწველისა:
 მოვწყდი ამ სოფელს უდროოდ,
 ვითა ყვავილი ველისა.
 ანგელოზთ გუნდსა მივმართე,
 იქ დამხვდა ლიტა ელვარე

და მალლით ერთად ორივე
გართ ქვეყნის მოსხივ-ცისკარე.
რომ თან გადმოჰყვეს ჩვენს სხივებს
ძალი და მადლი ზეცისა,
გასაქარვებლად ქვეყნიურ
ჭირისა მრავალ კეცისა.

აკაკი.

ალექსანდრე ბეჟანის ძე წერეთელი

დაიბადა: _____ /...../

მიიცვალა: _____ [1898 წ.]

თამუნია წერეთლის საინტერესო ლიტერატურული არქივი, რომელიც აღნიშნულ და სხვა ხელნაწერებსა თუ დოკუმენტებთან ერთად, იშვიათ ფოტომასალას (ნაწილს ამთგან აქ ვაქვეყნებთ) შეიცავს, სპეციალისტებისა და ფართო მკითხველი საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი უნდა გაზდეს.

88 წლის პატარძალი და გოგოლის უცნობი პორტრეტი

1981 წელს, პროფესორ დევიდ ლანგთან ერთად კემბრიჯში ყოფნისას, საშუალება მომეცა გამოჩენილი ინგლისელი სლავისტი ქალის, კემბრიჯის უნივერსიტეტის პროფესორის ელიზაბეტ ჰილის კერძო კოლექციაში გავცნობოდი ნიკოლოზ გოგოლის უცნობ ფერწერულ პორტრეტს, რომელიც დიდი რუსი მწერლის რომში ყოფნისას 1839 წელს დაუხატავს იტალიელ მხატვარს საპორეტის...

ელიზაბეტ ჰილი მაშინ უკვე 80 წელს იყო გადაცილებული, მაგრამ საოცრად მოძრავი, სიცოცხლის მოყვარული და ენერგიით აღსავსე გამოიყურებოდა, წინა დღით ჩამოსულიყო ესპანეთში მოგზაურობიდან და გატაცებით გვიზიარებდა ესპანურ შთაბეჭდილებებს. იგი გაუთხოვარი გახლდათ და მარტო ცხოვრობდა. მისი დიდი მეცნიერული დამსახურება ინგლისის დედოფალმა „სეფექალის“ (Dame) საპატიო ტიტულის მინიჭებითა და ბრიტანეთის საიმპერიო ორდენით აღნიშნა...

პროფესორმა ქალმა გოგოლის სურათის გადაღების ნება

ბრ დამართო (ვინც კერძო კოლეჯციონერის ბუნებას ასე თუ ისე იცნობს, ის კარგად გაიგებს ამის მიზეზს!), ოღონდ ერთ-ზე კი დავიყოლიე, მის შესახებ შეგიძლიათ თქვენთან დაწეროთ!

კემბრიჯში, პროფესორ ელიზაბეტ ჰილის კერძო კოლეჯციაში დაცული ნატურიდან შესრულებული ახალგაზრდა ნიკოლოზ გოგოლის მეტად საინტერესო ადრინდელი უცნობი პორტრეტის შესახებ პირველად ცნობა გაზეთ „კომუნისტში“ გამოვაქვეყნე 1981 წლის ნოემბერში, რომელიც შევიტანე ახლახან გამოცემულ წიგნში „ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე“ (თბ., 1984, გვ. 438-439). მაგრამ თვითონ პორტრეტის ფოტორეპროდუქციის გადაღების ფიქრი მოსვენებას არ მაძლევდა და ინგლისში წლევანდელი მივლინება მსურდა ამ მიზნითაც გამომეყენებინა...

ლონდონში ჩასვლის პირველ დღიდანვე (8 აპრილიდან) კემბრიჯში რამდენიმეჯერ დავრეკე ელიზაბეტ ჰილთან, მაგრამ ყურმილს არავინ იღებდა. გამოგიტყდებით და, სულო ცოდვილო, გუნებაში ისიც კი გავიფიქრე, ეს ოთხმოც წელს გადაცილებული ქალი შეიძლება სულაც უკვე სამუდამოდ გამოგვეთხოვა-მეთქი...

ამასობაში სამუშაოდ ოქსფორდში გადავედი და 13 აპრილს ერთხელ კიდევ ვცადე კემბრიჯში დარეკვა.

უცებ, სრულიად მოულოდნელად, ყურმილში ძველი ნაცნობი ხმა მომესმა, ისევ ისეთი ახალგაზრდული, ენერგიული და სასიამოვნო ტემბრის ხმა ასაკოვანი მანდილოსნისა.

მოვიკითხე და ჩემი ვინაობა მოვაგონე. მან მაშინვე მიცნო და მშვენიერი პეტერბურგული რუსულით (იგი პეტერბურგშია დაბადებული, დედით რუსი და მამით ინგლისელი გახლავთ!) მკითხა, ჩვენთან როდის ჩამობრძანდით და კიდევ რამდენ ხანს დარჩებითო.

მე მოვახსენე ჩემი სამივლინებო ვადების შესახებ და თან ისიც დავსძინე, თქვენი ნებართვით ჩვენს პრესაში გოგოლის პორტრეტის შესახებ დავწერე და წიგნშიც შევიტანე, რამაც მკითხველთა და სპეციალისტთა დაინტერესება გამოიწვია და იქნებ ახლა მაინც გადამაღებინოთ იგი მეთქი.

— თქვენი წიგნი თან გაქვთო? — გამომცდელად მკითხა პროფესორმა.

ჩემგან რომ დადებით პასუხი მიიღო, — სიამოვნებით მოულოდნელად დამეთანხმა კემბრიჯელი მასპინძელი ოლონდ როდის ჩამობრძანდებითო?

— ჯერ კიდევ ლონდონიდან რამდენჯერმე ვცადე ტელეფონით დაკავშირება, რათა თქვენთან ჩამოვსულიყავი, მაგრამ ყურმილს არავინ იღებდა, სად ბრძანდებოდით, თავს კარგად ხომ გრძნობთ-მეთქი.

პასუხად ისეთი რამ მოვისმინე, კარგა ხანს ჩემს ყურებს არ ვუჯერებდი და გაშტერებული ვიდექ ტელეფონთან:

— ეს რომ მცოდნოდა რამდენიმე დღის უკან ლონდონში ბრძანდებოდით, აუცილებლად მოგიპატიებდით ჩემს ქორწილში, ეს-ესაა ლონდონში რუსულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში ჯვარი დავიწერე. ჩემი მეუღლე ეროვნებით სერბი გახლავს. სწორედ ახლახან დავბრუნდით ლონდონიდან, ბარგს ვალაგებთ ჩემოდნებში და ხვალ საქორწინო მოგზაურობაში ესპანეთს მივემგზავრებით და სააღდგომო არდადეგებსაც იქ გავატარებთო!

83 წლის ინგლისელ პატარძალს გაბედნიერება მივულოცე, ოლონდ სიძის ასაკი ვერ დავადგინე (შეკითხვაც ვერ ვაკადრე!).

ელიზაბეტ ჰილმა მადლობა გადამიხადა და ამიხსნა, რომ უსაზღვროდ ბედნიერია, მოსწყინდა 80 წელს წიგნებში ქექვა და მარტო ყოფნა, ბოლოსდაბოლოს, წინ ხომ სიბერე მეღიოსო (თურმე, სიბერე ჯერ კიდევ წინაა!), და მიხარია, რომ მოხუცებულობაში (ესეც თურმე წინა აქვს!) ცალად აღარ ვიქნებიო! ესპანეთში საქორწინო მოგზაურობიდან კემბრიჯში 8 მაისს დავბრუნდებით და მოუთმენლად დაველოდებით თქვენთან შეხვედრასო!

ამის პასუხად რომ გაიგო მივლინება 22 აპრილს მითავდებოდა და სამშობლოში უნდა დავბრუნდე-მეთქი, საშინლად შეწუხდა: კი მაგრამ, რა მოხდა ასეთი, რატომ ჩქარობთ, ერთ თვეს კიდევ დარჩით ჩვენთან, ნუთუ ინგლისში ვერაფერი საინტერესო ვერ ნახეთ, რომ 8 მაისამდე გასძლოთო?!

მეტისმეტე დაკავებულობის მიზეზით საბოლოოდ რომ დარწმუნდა 8 მაისამდე ინგლისში ვერ დავრჩებოდი, ელიზაბეტ ჰილს შევთავაზე, — იქნებ ჩემი სახელით საბჭოთა კორესპონდენტი იური კობალაძე მიიღოთ ესპანეთიდან დაბრუნე-

ბის შემდეგ და მას გადააღებინოთ გოგოლის პორტრეტი-მე-
თქი!

კი, ბატონო, — მითხრა მან, მაგრამ სამწუხაროდ, — ვერ
რო ზრდილობის გულისთვის ნათქვამი პირობა აღმოჩნდა!

შემდეგში იური კობალაძემ ლონდონიდან ტელეფონით
მაცნობა, რომ ელიზაბეტ ჰილმა ახლოსაც არ გამიკარაო. გო-
გოლის იტალიური პორტრეტი კვლავ უცნობად დარჩა კემ-
ბრიჯში!

გრიგოლ ორბელიანის პორტრეტი ოქსფორდში

ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბიბლიოთეკის უო-
რდროპთა ფონდში ჩემი ყურადღება მიიქცია მდიდარმა ფო-
ტოკოლექციამ, რომელსაც თამამად შეიძლება ეწოდოს XIX
საუკუნის საქართველოს ფოტოგალერეა. აქ წარმოდგენილია
ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ნიკო ნიკო-
ლაძე, ივანე მაჩაბელი, ალექსანდრე ყაზბეგი, დიმიტრი ყიფი-
ანი, გიორგი წერეთელი, ანტონ ფურცელაძე, ვახტანგ ორბე-
ლიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, ალექსანდრე ცაგარელი, მამია გუ-
რიელი, დავით სარაჯიშვილი, რაფიელ ერისთავი, ბარბარე
ჯორჯაძე, მარიამ დემურია, განდევილი, ოლღა ჭავჭავაძე, ტა-
სო მაჩაბელი შვილებთან (ნიკუშა, ელენე) და თავის დასთან
ბაბო ბაგრატიონ-დავითაშვილთან ერთად, ილია და ანეტა
ჭყონიები, ელენე თარხნიშვილი, ანასტასია თუმანიშვილი-წე-
რეთლისა, ნინო ორბელიანი, ნინო წერეთელი-ჩოლოყაშვი-
ლისა, ნინო გურიელი, ვენერა ბერიძე, თიკო მაყაშვილი, პა-
ტარა ელენე როსტომაშვილი, თამარ წერეთელი, გარლამ ჩე-
რქეზიშვილი, ანდრია ერისთავი, ვასილ კარბელაშვილი, ქარ-
თველი გენერლები ივანე გივის ძე ამილახვარი და მაყაშვი-
ლი...

არაფერს ვამბობ როინაშვილის, ერმაკოვის და თვით
უორდროპების მიერ გადაღებულ იმდროინდელ საქართველოს
ხედებსა და ძველი ქართული არქიტექტურის ძეგლებზე
/თბილისი, მცხეთა, ვარძია, აწყური, შემოქმედი, ბათუმი,
ახალციხე, დარიალი, კავკასიონის მთები, მღეთა, ფასანაუ-
რი, გერგეტის სამება, ქუთაისი, ალავერდი, ახალი შუამთა,
სავანე, ნიგოითი.../, აგრეთვე, ძველი ქართული მოხატული
ხელნაწერებისა და ოქრომჭედლობის /მათ შორის, ორი
ღვთისმშობლის ხატია — ერთი ზარზმისა, — ლაკლაკისძეების
მიერ შეწირული, მეორე — ალავერდისა, — ორივე დღეს სა-
ქართველოს ხელოვნების მუზეუმშია დაცული/ ნიმუშთა რე-
პროდუქციებზე, რომლებიც აჩვენა დაცული... ამავი კოლიქ-

ციაში ვხვდებით საქართველოს ისტორიულ პირთა /წმ. ნინო, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, შოთა რუსთაველი, წმ. მოწამენი — ლუარსაბ და არჩილი, თეიმურაზ II, ერეკლე II, გიორგი XII, ქეთევან წამებული, დარეჯან დედოფალი, მარიამ დედოფალი, ალექსანდრე, იულონ, ფარნაოზ, ვახტანგ, ბაგრატი, იოანე, დავით ბატონიშვილები... /ფოტოპორტრეტებს, ქართველ თავადს, ჩაქურაში გამოწყობილ გურულებს, ქართველ მოჭიდავეებს, ძველ თბილისელ მომღერლებს /დუღუქ-ზურნაზე დამკვრელებს/, ძველი თბილისის აბანოებს, სცენებს ქართული სპექტაკლიდან — ვალერიან გუნიას „დაძმა“ /ლადო მესხიშვილის, ვიქტორ გამყრელიძისა და ბაბო ავალიშვილის მონაწილეობით/. ყველა მათგანის ფოტოასლი საქართველოში ჩამოვიტანე.

მათ შორის მაინც განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია გრიგოლ ორბელიანის უცნობი ფოტოპორტრეტი /დედანი/, რომლის მსგავსი დღემდე არსებულ პუბლიკაციებსა თუ ჩვენთვის ცნობილ არქივებში არ შეგვხვდრია /ასეთივეა გრიგოლ ორბელიანის ცნობილი მკვლევარის აკაკი გაწერელიას და სხვა სპეციალისტთა ერთსულოვანი დასკვნაც, ვისაც კი ეს პორტრეტი გაეცანი!/.

მასზე გამოსახულია ცხოვრების დაისს მიახლოებული მოხუცი მგოსანი, რომელიც იმავე დროს სახელგანთქმული გენერალი და კავკასიის ომის გმირი იყო. სურათიდან დარბაისლურად შემოგვცქერის დიდგვაროვანი ქართველი, რომელსაც კარგა ხნის გადახდილი აქვს შამილთან მძიმე ბრძოლები და ამასთან, კავკასიის მეფისნაცვლის მუნდირიც აქვს მონარგები, მაგრამ, რაც ყველაზე მთავარია, ამ დროისთვის ქართული პოეზია უკვე გამდიდრებულია მისი ისეთი უჭკნობი პოეტური შედეგებით, როგორიცაა „ეკატერინა ჭავჭავაძისას“, „მუხამბაზი“, „იარალის“, „ჩემს დას ეფემიას“, „სალამო გამოსალმებისა“, „მუშა ბოჭულაძე“, „საღლეგრძელო“, „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“... გაიგლის სულ ცოტა ხანი ამ პორტრეტის გადაღებიდან და თავად სიკვდილს მიახლოებული ქართული სილამაზის მალმერთებელი დიდი პოეტი ეკატერინე ჭავჭავაძის გარდაცვალების გამო ერთ ღირსეულ ქართველ მანდილოსანს მისწერს: „ჩემო ტასო, ბნელდება საქართველო!“...

ქართველები და ქართველოლოგები ინგლისში

ქართველოლოგიის პიონერად ინგლისში აღიარებულია სოლომონ სიზარ მალანი (1812-1894) — წარმოშობით შვეიცარიელი პასტორის ვაჟი, შემდგომ ოქსფორდში მოღვაწე მეცნიერი, პოლიგლოტი და ღვთისმეტყველი. მან 1866 წელს ოქს-

ფორდში გამოაქვეყნა პლატონ იოსელიანის „საქართველოს ეკლესიის ისტორიის“, ხოლო 1867 წელს გაბრიელ ემისკოპოსოსის (ქიქოძის) „ქადაგებათა“ ინგლისური თარგმანები. 1872 წლის მაისში მალანი საქართველოში ჩამოსულა, ყოფილა სოხუმში, ქუთაისსა და თბილისში, კერძოდ, გელათში, გაბრიელ ქიქოძესთან სტუმრობისას, წირვა და ქადაგებაც კი ქართულ ენაზე ჩაუტარებია...

სოლომონ სიზარ მალანის შესახებ უწერიათ დ. ლანგს (მისი შრომის ქართული თარგმანი დაბეჭდა აღ. გამყრელიძემ), ლ. თაქთაჩიშვილ-ურუშაძეს, მ. სურგულაძეს, ა. ცამციშვილს, ლ. მენაბდეს, ამ სტრიქონების ავტორს... მაგრამ ჩვენში დღემდე უცნობი და გამოუქვეყნებელი იყო ლონდონში 1897 წელს გამოცემული მალანის ვაჟის — არტურ ნოელ მალანის მონოგრაფია „სოლომონ სიზარ მალანი, მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა“, რომელსაც გავიყვანით ბრიტანეთის მუზეუმის ბიბლიოთეკაში.

ეს 423-გვერდიანი ფუნდამენტური ნაშრომი საუკეთესო ძეგლია შვილის მიერ მამის ხსოვნისა და მოღვაწეობისადმი დადგმულ ძეგლთა შორის! მე ასეთად კიდევ მხოლოდ ლორან ბროსე მაგონდება, რომელმაც 1887 წელს პეტერბურგში ფრანგულ ენაზე დასტამბა თავისი სახელოვანი მამის — ევროპული ქართველოლოგიის მამამთავრის აკადემიკოს მარი ბროსეს ნაშრომთა „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“, რომელშიც გასაოცარი სიზუსტით და სისრულით აღწუსებულია დიდი ფრანგი ქართველოლოგის მიერ განკლილი მდიდარი ცხოვრების გზა და მის მიერ დატოვებული მეცნიერული მემკვიდრეობა.

არტურ ნოელ მალანის ამ წიგნში მამამისის საქართველოში 1872 წელს მოგზაურობა და მისი ქართველოლოგიური ღვაწლი აღწერილია 255-276 გვერდებზე. ამავე წიგნში მას დაბეჭდილი აქვს სოლომონ სიზარ მალანის ორი ფოტოსურათი, რომელთაც ჩვენში პირველად ვაქვეყნებთ.

* * *

ინგლისურ ქართველოლოგიას საკმაო სამსახური გაუწია ამ საუკუნის I ნახევარში ინგლისში მოღვაწე ჩვენმა თანამემამულემ, აწ განსვენებულმა ეკატერინე ჩერქეზიშვილმა, რომელიც იქ ეკა ჩერქეზის სახელითაა ცნობილი.

პირველ რიგში, აღსანიშნავია ეკა ჩერქეზის მიერ დიდი შრომითა და რუდუნებით 1923 წელს შედგენილი „მარჯორი უორდროპის კოლექციის კატალოგი“, რომელიც მანქანაზე გადაბეჭდილ 525-ფურცლიან ორ ტომს შეადგენს და ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკაშია დაცული. დიდხანს, აგერ

1973 წლამდე, — დევიდ ბარეტის ცნობილი კატალოგის გამოქვეყნებამდე, — იგი უორდროპთა ვრცელი ფონდის ერთ-ერთ გზამკვლევს წარმოადგენდა, ხოლო ზოგიერთი პირველხარისხოვანი ცნობის წყალობით, დღესაც გვერდაუკლებელი წყაროს მნიშვნელობას ინარჩუნებს.

ინგლისელ ქართველოლოგებს ასევე დიდი სარგებლობა მოუტანა ეკა ჩერქეზის მიერ შედგენილმა „ქართულ-ინგლისურმა ლექსიკონმა“, რომელიც 1950 წელს დაიბეჭდა ოქსფორდში.

ამ დღეებში თბილისელმა ინჟინერმა ოთარ მორბედაძემ გამომიგზავნა ეკა ჩერქეზის ახალგაზრდობისდროინდელი ორი ფოტოპორტრეტი, რომელთაგან ერთს აქ ვათავსებთ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჟურნალისტიკის ფაკულტეტის V კურსის სტუდენტმა გიორგი მაყაშვილმა კი მომაწოდა ზოგიერთი ბიოგრაფიული ცნობა ეკა ჩერქეზის შესახებ, რომელიც მას ახლო ნათესავად მოხვდებოდა ბებუის მხრიდან.

„ეკა ჩერქეზი დაიბადა 1900 წელს, თბილისში. მამამისი ესტატე ჩერქეზიშვილი სამხედრო პირი იყო, ხოლო დედა წლების განმავლობაში თბილისის წმ. ნინოს სასწავლებლის გამგედ მუშაობდა.

ეკამ დაამთავრა თბილისის კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტი, სადაც ჩინებულად შეისწავლა ფრანგული და გერმანული ენები, ხოლო შემდეგ ცნობილი ჟურნალისტის ვარლამ ჩერქეზიშვილის მეუღლემ — ფრიდა ჩერქეზიშვილმა, რომელიც ხშირად ჩამოდიოდა ინგლისიდან და ბინად ეკა ჩერქეზიშვილთან ჩერდებოდა, შეასწავლა ინგლისური ენა.

1919 წლიდან ეკა ჩერქეზიშვილი მუშაობდა უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში ბიბლიოთეკარის თანაშემწედ. იგი ძირითადად უცხოური ლიტერატურის დამუშავებას ეწეოდა.

1922 წელს ეკა ჩერქეზიშვილი მიემგზავრება ინგლისში საბიბლიოთეკო საქმის შესასწავლად.

თბილისის უნივერსიტეტის არქივში ინახება 1922 წლის 22 მარტით დათარიღებული ასეთი დოკუმენტი: „ეკატერინე ჩერქეზიშვილის ქალმა, რომელიც ინგლისში მიდის სპეციალურად საბიბლიოთეკო საქმის შესასწავლად და რომელსაც საქართველოს საზღვრებიდან გასვლის პირობების გართულების გამო შეიძლება ბათომიდან აეკრძალოს გასვლა და ის საქართველოში დარჩეს, სთხოვა საბიბლიოთეკო კომისიას, რომ ასეთი შემთხვევისათვის მას ადგილი შეენახოს ბიბლიოთეკაში.

საბიბლიოთეკო კომისიამ განიხილა ეს თხოვნა და დაადგინა იშუამდგომლოს უნივერსიტეტის გამგეობის წინაშე, რათა ეკატერინე ჩერქეზიშვილის ქალს სარგო და თანამდებობა შეენახოს ბიბლიოთეკაში ფაქტიურად მუშაობის შეწყვეტის დღიდან ორი თვის განმავლობაში“.

1922 წელს ეკ. ჩერქეზიშვილი უკვე ინგლისშია და ვარ-
ლამ ჩერქეზიშვილის დახმარებით მუშაობას იწყებს ბრიტანე-
თის მუზეუმისა და ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბი-
ბლიოთეკებში.

1928 წლიდან იგი „ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი“-ს
შედგენაზე მუშაობს. ეს შრომა დამთავრებულ იქნა 1939
წელს, მაგრამ მის გამოცემას ხელი შეუშალა მეორე მსოფ-
ლიო ომმა. ლექსიკონი გამოცემული იქნა მხოლოდ 1950
წელს. 1937 წელს ლექსიკონი განხილული და შემოწმებული
იქნა ზურაბ ავალიშვილისა და რევაზ გაბაშვილის მიერ, ხო-
ლო მისი საბოლოო რედაქცია ოლივერ უორდროპს ეკუთვ-
ნის.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკა ჩერქეზი გაემგზავრა
საბერძნეთში — მას შემდეგ არავითარი ცნობა მის შესახებ
აღარ არსებობს. ნათესავები ვარაუდობენ, რომ საბერძნეთში
მისვლამდე ის დაიღუპა გემით მგზავრობისას.

* * *

ლონდონში ყოფნისას, სამწუხაროდ, ვერ შევხვდი ჩვენს
თანამემამულეს, პიანისტ ალისა კეჟერაძეს, რომელიც თანამე-
დროვეობის გამოჩენილი მუსიკოს-შემსრულებლის, იუგოს-
ლაველი პიანისტის ივო პოგორელიჩის მეუღლეა და ამჟამად
ორივენი ინგლისში ცხოვრობენ, მაგრამ ჩემი იქ ჩასვლისას
ისინი გასტროლებზე იყვნენ იტალიაში მიწვეულნი.

ალისა კეჟერაძე გახლავთ ქართული კულტურის უანგარო
მსახურის, ორმოცი წლის მანძილზე აკაკი წერეთლის
სხვიტორის სახლ-მუზეუმის დირექტორის, ნიკოლოზ კე-
ჟერაძის ერთადერთი ასული, ხოლო მისი დედა — ლუსია
კეჟერაძე, — რესპუბლიკის დამსახურებული მასწავლებე-
ლი, — უკვე ოთხ ათეულ წელზე მეტი თბილისის № 6
მუსიკალური სკოლის ფორტეპიანოს კლასის წამყვანი პედა-
გოგი იყო და ისიც გარდაიცვალა. ალისამ თბილისის სახელ-
მწიფო კონსერვატორიის დამთავრების შემდეგ, პროფესორ
გურგენიჩის ხელმძღვანელობით გაიარა ასპირანტურის კურსი
და პედაგოგიურ საქმიანობას მიჰყო ხელი მოსკოვში. აქ იგი
1980 წელს ცოლად გაჰყვა ივო პოგორელიჩს, რომელიც მა-
შინ მოსკოვის კონსერვატორიაში სწავლობდა. ახლად შეუღ-
ლებული ცოლ-ქმარი თავდაპირველად ცხოვრობდნენ იუგო-
სლავიაში, ქალაქ დუბროვნიკში, ხოლო ამჟამად, როგორც
ვთქვით, მათ ლონდონში დაიდეს ბინა, ზაფხულს კი დუბრო-
ვნიკში ატარებენ.

ივო პოგორელიჩი მსოფლიოში სახელგანთქმული პიანის-
ტია და ფართო საკონცერტო-სამემსრულებლო მოღვაწეო-
ბას ეწევა დასავლეთ ევროპის, აზიისა და ამერიკის ქვეყნებ-

ში. ტრიუმფით ჩაიარა მისმა გასტროლებმა საფრანგეთში, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, პოლონეთში, ავსტრიაში, იაპონიაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში... და რა თქმა უნდა, აღარაფერს ვამბობთ ინგლისზე, სადაც იგი ხშირად მართავს სოლო კონცერტებს. როგორც პრესაში გამოქვეყნებული მასალები მოწმობს, ივო პოგორელი იყველგან ხმამაღლა აცხადებს, რომ მისი მასწავლებელი და ყველაზე დიდი შთამაგონებელი არის ქართველი ქალი ალისა კეჟერაძე!

განსაკუთრებით დასამახსოვრებელი იყო ივო პოგორელის მიერ პარიზში გამართული კონცერტი, რომლის პროგრამაში შედიოდა რაველისა და პროკოფიევის ნაწარმოებები. კონცერტს დაესწრო სერგეი პროკოფიევის ჩკრივი ლინა პროკოფიევა, წარმოშობით ესპანელი ქალი, რომელიც ახლა პარიზში ცხოვრობს. კონცერტის დამთავრების შემდეგ თავისი ალტაცების გასაზიარებლად ახალგაზრდა სახელოვან პიანისტს კულისებში ეწვია ლინა პროკოფიევა, რომელმაც მას განუცხადა: „ჩემს ქმარს მაინცდამაინც არ უყვარდა რაველი, მას უფრო დებიუსი მოსწონდა, მაგრამ დღეს მას თქვენთვის რომ მოესმინა, დარწმუნებული ვარ, თავის შეხედულებას რაველზე შეიცვლიდა“, ხოლო პროკოფიევის მე-9 სონატის შესრულების გამო აღფრთოვანებით უთქვამს: „ასეთი მგრძობელობით, ასეთი სიმართლით ჩემი მეუღლის ეს სონატა დღემდე არავის დაუკრავსო“ (იხ. „კლასიკ აკ(ვენ)ტე“). პარიზის პრესის („პარი-მატი“, „ლე მონდ დე ლა მუზიკ“, ფრანსე-სუარ“) აღიარებით, ივო პოგორელი „ფორტეპიანოს ახალი ერთადერთი გენიოსია“, ხოლო ვარშავაში გამართული კონცერტის დროს პოლონურ პრესაში გაჩნდა სტატიები სათაურით: „კონცერტი მილიციის დაცვით“... თანამედროვეობის უდიდესმა ღირიყორმა ჰერბერტ ფონ კარაიანმა ივო პოგორელის შესთავაზა ზალცბურგის ფესტივალში მონაწილეობა, თანაც ასეთი პირობის დადებით: მართალია, ტრადიციულად ზალცბურგის ფესტივალს სიმფონიური კონცერტით ვხსნით, მაგრამ თქვენი გულისთვის დავუშვებთ გამონაკლისს და პირველ დღეს თქვენს საფორტეპიანო გამოსვლას დავეთმობთ...

ალისა კეჟერაძე თავის მხრივ აგრძელებს საკონცერტო-პედაგოგიურ საქმიანობას და ხშირად იწვევენ საერთაშორისო კონკურსების ეიურში მონაწილეობის მისაღებად, კერძოდ, ჩემი ინგლისში ყოფნის დღეებში, როგორც ვთქვით, მიწვეული იყო იტალიის ქალაქ ტერიინში, კაზი-გრანდეს კონკურსის ეიურის წევრად.

სულ ახლახან ალისა კეჟერაძეს და მის მეუღლეს შოტლანდიაში შეუძენიათ საკუთარი სასახლე, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისშია აგებული „ბრიტანეთის მუზეუმის“ ავტორის მიერ და არქიტექტურის გამორჩეულ ძეგლად ითვლება...

ლონდონში მოღვაწეობს აგრეთვე მეორე ჩვენი დანაშაულებრივი მუღე რამაზ კლიმიაშვილი. იგი საბჭოთა მოქალაქეა, სოციოლოგი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი. მან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში გაიარა ასპირანტურის კურსი პროფ. მ. გეგეშიძის ხელმძღვანელობით, ხოლო მისი სადისერტაციო ნაშრომი „ქალაქ თბილისის დემოგრაფიული პროცესების სოციალური ფაქტორები“, თბილისში ცალკე წიგნად 1974 წელს გამოსცა „მეცნიერებამ“. რამაზ კლიმიაშვილის მეუღლეა უცხოეთში დაბადებული და აღზრდილი ჩვენი კარგად ცნობილი მწერალი და ეთნოგრაფი ქალი თამარ დრაგაძე, რომელთანაც ჰყავს ორი მცირეწლოვანი ქალ-ვაჟი — დავითი და ანა!

რამაზ კლიმიაშვილი ამჟამად ერთდროულად მუშაობს ლონდონსა და ბირმინჰემში (აღრე ოქსფორდშიც მუშაობდა), გახლავთ ეროვნულ უმცირესობათა ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი, ხოლო თამარ დრაგაძე იუნესკოს მუშაკია და კურირებს ფილიპინების, კენიისა და მექსიკის ეთნოგრაფიული ყოფის შესწავლას. თამარი ახალდაბრუნებული იყო ფილიპინებში სამივლინებო მოგზაურობიდან. იგი სულ მალე ოქსფორდში დაიცავს საკანდიდატო დისერტაციას ეთნოგრაფიაში, რომელშიც გამოყენებულია ქართული, განსაკუთრებით რაჭული მასალები.

კლიმიაშვილებმა ლონდონში, თავიანთ საკუთარ სახლში მიმიპატიყეს. თავაზიან მასპინძლებთან ერთად აქ დამხვდა პარიზიდან სტუმრად ჩამოსული ქართველი ქალი, მხატვარი-გრაფიკოსი ირინე ტარასაშვილი. იგი ჩვენი ცნობილი მთარგმნელის სერგი წულაძის დისწული გახლავთ, ქმარი ჰოლანდიელი ჰყავს, ისიც მხატვარია და ცხოვრობენ პარიზში, ჰყავთ ორი ვაჟიშვილი. ირინე ახალი ნამყოფია საქართველოში და გატაცებით მიზიარებს თავის შთაბეჭდილებებს სამშობლოზე, მიამბობს დედუღეთში — გურიაში გატარებულ დაუვიწყარ დღეებზე, მშვენიერად ლაპარაკობს ქართულად:

— შვილებსაც ხომ ასწავლით ქართულს-მეთქი? — ვკითხე.

— შვილებსაც და ქმარსაცო, — სიამაყით მიპასუხა პარიზელმა ქართველმა ქალმა!

...ვისხედით ლონდონის ერთ მყუდრო სახლში ოთხი ქართველი (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ კიდევ ორ ქართველს, რამაზ კლიმიაშვილის პატარა ქალ-ვაჟს, — დავით და ანა კლიმიაშვილებს, რომელთა დაჯდომა არც ისე ადვილი საქმე იყო!) კედლებზე თვალს ვავლებდი რამაზის დედის — საქართველოს დამსახურებული მხატვრის თელი ღიბრაძის მშვენი-

ერ ფერწერულ ტილოებს და თაროებზე დაწყობილ უამრავ ქართულ წიგნს მეუღლეთა მიერ წლების მანძილზე შეგროვებულს შესანიშნავი ბიბლიოთეკიდან, გარშემო მესმინდა ქართული საუბარი, შეზავებული ირინე ტარასაშვილისა და თამარ დრაგაძის ოდნავ შესამჩნევი პარიზულ-ლონდონური აქცენტით და ზოგჯერ წამით მავიწყდებოდა, დიდი ბრიტანეთის დედაქალაქში ვიმყოფებოდი თუ ჩვენს მშობლიურ თბილისში...

ლონდონთან ახლოს მდებარე პატარა ქალაქ ჰარლოუ-დან დიდი ხანი არ არის, რაც ოქსფორდში გადავიდნენ საცხოვრებლად ახალგაზრდა ინგლისელი ქართველოლოგი, მარჯორი უორდროპის სახელობის სტიპენდიანტი სტივენ ჯოუნსი და მისი მეუღლე, თბილისის კონსერვატორიის კურსდამთავრებული მარინე მახარობლიშვილი, რომელთა ჯერჯერობით ერთადერთ ვაჟს ქართველი პაპის საპატივცემულოდ ავთანდილი ჰქვია, ხოლო მეორე სახელად კი ლოურენსი (ინგლისში, საერთოდ, ჩვეულებრივია ორმაგი სახელის ტარება!). ოქსფორდში ჩემს ჩასვლას დაემთხვა სიძე-ქალიშვილთან ავთანდილ მახარობლიშვილის თბილისიდან სტუმრობა. ბატონ ავთანდილთან ოქსფორდში შეხვედრამ, რომელიც საქართველოს კურორტების საპროექტო ინსტიტუტის ერთ-ერთი ხელმძღვანელია და თბილისიდანაც კარგად ვიცნობდი მასაც და მის მეუღლეს — ბაბო დოლიძეს, თბილისის პირველი სამუსიკო სასწავლებლის პედაგოგს, ხოლო მისი ქალიშვილის — მარინე მახარობლიშვილის მიერ ოქსფორდში გაწეულმა ქართულმა დიასახლისობამ და ინგლისელი სიძის — სტივენ ჯოუნის დარბაისლურმა ქართულმა სიტყვა-პასუხმა ისე მომხიბლა, რომ გეოგრაფიული ორიენტაცია სულ დამაკარგინა! სასტუმრო ოთახში თვალსაჩინო ადგილზე იდგა დიმიტრი შოსტაკოვიჩის მიერ მარინე მახარობლიშვილისთვის ნაჩუქარი საკუთარი ფოტოპორტრეტი ავტოგრაფით „ძვირფას მარინე მახარობლიშვილის ჩემგან სახსოვრად. დ. შოსტაკოვიჩი“.

ამ ოქსფორდულ ინგლისურ-ქართულ ოჯახში ორი სასიამოვნო ამბავი მაცნობეს: მარინე მახარობლიშვილი ლონდონის კონსერვატორიის ასპირანტი გამხდარა ფორტეპიანოს განხრით, ხოლო სტივენ ჯოუნსი ლონდონის უნივერსიტეტში მალე დაიცავს საკანდიდატო დისერტაციას თემაზე: „ილია ჭავჭავაძე და XIX საუკუნის ქართველი ინტელიგენციის ისტორია“... ეს დაცვა ლონდონში უკვე წარმატებით შედგა).

მარინე მახარობლიშვილი პედაგოგიურ და, თუ შეიძლება ითქვას, პატრიოტულ საქმიანობასაც ეწევა ოქსფორდში: იგი ქართულ ენას ასწავლის (და საკმაო წარმატებითაც) ოქსფორ-

დის უნივერსიტეტის ბოძლის ბიბლიოთეკის თანამშრომელს მაიკლ დეილის, რომელსაც მტკიცედ აქვს გადაწყვეტილი ქართველოლოგი გახდეს, ხოლო ჩვენთვის კარგად ცნობილმა ოქსფორდში მოღვაწე ქართველოლოგმა დევიდ ბარეტმა სიამაყითა და სიხარულით მაცნობა (მიჩვენა კიდეც!), რომ იგი ინგლისურად თარგმნის დიდი ქართველი მეცნიერის აკაკი შანიძის „ძველი ქართული ენის გრამატიკას“...

* * *

ინგლისში მოღვაწეობენ ქართველი საბჭოთა მოქალაქეები — თემურ ჩხიკვიშვილი და იური კობალაძე.

თემურ ჩხიკვიშვილი პროფესორ დაკით ჩხიკვიშვილის უფროსი ვაჟია, რომელიც ლონდონში საბჭოთა საელჩოს ერთ-ერთი წამყვანი თანამშრომელია. იური კობალაძე კი საბჭოთა რადიოს კორესპონდენტია ინგლისში და ორივე ქართველი ახალგაზრდა ქაცი დამსახურებული ავტორიტეტით სარგებლობს იქაურ დიპლომატიურ და ჟურნალისტურ წრეებში. მათ დახმარებას და ქართველობას ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ვგრძნობდი...

იური კობალაძეს ლონდონში საკვირაო ბაზრობაზე, რომელიც აქ რეგულარულად იმართება, შეუძენია XVII საუკუნის ორი ფრანგული გრავიურა, რომლებზედაც გამოსახულია ძველი თბილისისა და გორის ხედები, კერძოდ, მეტეხი ნარიყალას მხრიდან და გორის ციხის მიდამოები, აგრეთვე, ერთი ძველი გერმანული გრავიურა ქართველთა ტიპებით. ამ უკანასკნელს მე ბუდაპეშტში, უნგრელი ქართველოლოგის პროფესორ ლაიოშ ტარდის კოლექციიდანაც ვიცნობდი და თავის დროს გამოქვეყნებული მაქვს გაზეთ „თბილისში“; რაც შეეხება თბილისის და გორის ფრანგულ გრავიურებს, იგი ჩვენში უცნობია და მათი ავტორი, გრავიურების ადრინდელი მეპატრონის ცნობით, თითქოს ყოფილა ფრანგი კარტოგრაფი ალან მენსონ მალე (Alain Manesson Mallet) (1630-1706), ინჟინერი, რომელიც წერდა მათემატიკასა და ფორტიფიკაციაზეც. 1683 წელს გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომი „სამყაროს აღწერა“ (Description de l'Univers). ის თურმე ძალიან ბევრს მოგზაურობდა და ამდენად, უმრავლესობა გრავიურებისა მის მიერ ყოფილა გაკეთებული. საჭიროა ამ შრომის დროულად მოძიება და მის შესახებ ცნობების დაზუსტება.

იური კობალაძე აპირებს, როგორც მან მითხრა, გორის ციხის ერთ-ერთი უძველესი გრავიურა გორის მუზეუმს უსახსოვროს, ხოლო რაც შეეხება თბილისის ასევე ძველ გრავიურას, იგი შეიძლება სპეციალისტებს გამოადგეს ჩვენი დედაქალაქის ძველი უბნების ამჟამად მიმდინარე სარესტავრაციო სამუშაოების დროსაც.

ცნობილმა ინგლისელმა ქართველოლოგმა ჯალმა „ვიფის ტყაოსნისა“ და „სიბრძნე-სიცრუისას“ ინგლისურად მთარგმნელმა ქეთრინ ვივიენ-ამტონმა ჩემი ლონდონში ჩასვლა რომ გაიგო, მეორე დღესვე დამკავშირდა უელსის დაბა პრესტენიდან ტელეფონით და ათი დღით ადრე ჩამომართვა პირობა, 19 აპრილს, ხუთშაბათს ჩემი სტუმარი იქნებით და ეს ერთი დღე მე უნდა დამითმოდო.

...დათქმულ დღეს, დილის 6 საათზე ლონდონიდან მანქანით გავედი და უელსისკენ ავიღე გეზი ასეთი მარშრუტით: ლონდონი-რედინგი-სვინდონი-გლოსტერი-ჰერეფორდი-ლეომნისტერი-მორტიმერს-კროსი-პრესტენი.

ეს მშვენიერი ადგილები მანქანით 6 საათში გავიარე, გზა-დაგზა ვჩერდებოდი და რამდენიმე ღირსშესანიშნავი ადგილის გადაღებაც მოვასწარი, მათ შორის გლოსტერის სახელგანთქმული კათედრალისა და შუადღეზე უკვე უელსში, პრესტენის მალლობზე ქეთრინ ვივიენ-ამტონის სახლში ვიყავი.

უელსი მთავორიანია ინგლისის ვაკესთან შეღარებით და საქართველოს ჰგავს, უფრო, ქართლის გორაკებს...

ჭიშკართან თავაზიანი მასპინძელი შემომეგება; ქეთრინის პირველი სიტყვებია ქართულად: კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება ჩვენთან, უელსში! აქვე დამხვდა ქეთრინის მეუღლე ბატონი ამტონი, რომელსაც ადრე ვილსონის მთავრობაში ერთ-ერთი მინისტრის პოსტი ეკავა. მაშინ ცოლ-ქმარი ლონდონში ცხოვრობდნენ ქალიშვილებთან ერთად. ეს რამდენიმე წელია მათ დატოვეს ლონდონი (იქ მათი ერთი გაუთხოვარი ქალიშვილი დარჩა) და უელსის ამ უმშვენიერეს ადგილას დასახლდნენ. კარგად მოვლილი ბაღი, დიდი მწვანე ველი, აქვე გვერდით საკუთარი ტყე და მყუდრო სახლი მუშაობისა და დასვენების შესანიშნავ პირობებს ქმნის.

ქეთრინმა შემეყვანა თავის სამუშაო კაბინეტში: საწერი მაგიდის თავზე ჰკიდია „ქართული ანბანი“, გვერდით კი მამია მალაზონიას „სიბრძნე-სიცრუისას“ ილუსტრაციების ციკლიდან ერთ-ერთი ორიგინალია გამოფენილი, რომელიც ინგლისელ ჯალს ძალიან მოსწონს და უყვარს, კარადები გამოჭედულია ქართული წიგნებით; აქვე აწყვია ქეთრინ ვივიენის მიერ ქართულიდან ინგლისურად თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“ (ლონდონი, 1977), „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“ (ლონდონი, 1982), აგრეთვე, ფრანგული ენიდან ინგლისურად მის მიერვე გადაღებული კ. სალიას „ქართველი ერის ისტორია“ (პარიზი, 1983).

— კალე სალიას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო აკადემიკოსად არჩევის ამბავი რომ გავიგე, ჩვენთან დიდი თოვლი იყო და მოძრაობა თითქმის შეჩერებული,

მაგრამ იმ დიდ თოვლში ფეხით მაინც ჩავედით ფოსტაში, რომ ეს ფრიად სასიხარულო ამბავი მიმელოცა პარიზში მცხოვრები ქართველოლოგისთვის — სახეგაბრუნებელი მომითხრობდა ჩემი კეთილი მასპინძელი.

— ამჟამად რაზე მუშაობთ-მეთქი? — გკითხე მას.

— ჩემი დიდი ხნის ოცნებაა ინგლისელ ერს და საერთოდ, ინგლისურენოვან მკითხველს გავაცნო „ქართლის ცხოვრება“. უკვე ვთარგმნე კიდევ „ქართლის ცხოვრებიდან“ ჩემთვის ყველაზე მეტად საინტერესო ნაწილები: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა“, ლაშა გიორგის დროინდელი მემატიანე („ცხოვრება დემეტრე მეფისა“ და სხვ.) და ბასილი ეზოსმოძღუარის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“. თარგმანები შევასრულე „ქართლის ცხოვრების“ აკად. ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემის (ტ. I, თბ., 1955, გვ. 318-364, 365-371; ტ. II, თბ., 1959, გვ. 115-150) მიხედვით. ოღონდ, სამწუხაროდ, აქაური გამოცემლები ვერ დავაინტერესე „ქართლის ცხოვრებით“, მათ არ იციან მისი მნიშვნელობა, აი, სულ სხვა იყო „ვეფხისტყაოსანი“, თუნდაც „სიბრძნე-სიცრუისა“... იქნებ საქართველოში მაინც დაინტერესდნენ ჩემი თარგმანების გამოცემის ბედით, კერძოდ, თქვენი მეცნიერებათა აკადემია და მისი გამომცემლობა, ამით ხომ ჩვენ საერთო საქმეს გავაკეთებთ: ინგლისურენოვან სამყაროს გავაცნობთ ქართველი ერის უძველეს მატთანეს, რომლის მეცნიერული და საისტორიო ღირსებანი ყოველგვარ ეჭვს გარეშე დგას!

იქნებ, მართლაც ყურად ვიღოთ ჩვენი კულტურისათვის უანგაროდ დამშვრალი ინგლისელი ქალის, „მეორე მარჯორი უორდროპის“ — ქეთრინ ვივიენ-აშტონის ეს გულმხურვალე თხოვნა!..

სამუშაო კაბინეტიდან სასტუმრო ოთახში გადავინაცვლეით. კუთხეში მდგარ პიანინოს თავზე ქართული სიმღერების ნოტები აწყვია, ხოლო კლავიშებს ზემოთ გადაშლილია ა. მშველიძის „ქართული ხალხური ქალაქური სიმღერები“ (თბ., 1970). ქეთრინი პიანინოს მიუჯდა და ოთახში დაირბა „სული-კო“, „ტურფავ, მოდი“, „თამარის დროშა გაშალეს“...

აქვე გაშლილ სუფრასთან მასპინძელმა ბატონმა აშტონმა ბოდიში მოიხადა, ქართული ღვინით ვერ გაგიმასპინძლდებით, ადრე ჩვენთან იყიდებოდა ქართული ღვინოები, სამწუხაროდ, უკანასკნელ დროს აღარ შემოაჩვეთ და ვერ ვშოულობთო...

ქეთრინ ვივიენმა დიდი სიყვარულით მოიკითხა მისი ქართველი კოლეგები და მუშაობაში ხელისშემწყობნი — ალიქსანდრე ბარამიძე, სარგის ცაიშვილი, ლევან მენაბდე, ელგუჯა ხინთიბიძე, სერგო სერებრიაკოვი, მანანა გიგინეიშვილი, ციალა კარბელაშვილი, სერგი თურნავა, თამაზ ფოფხაძე, მა-

რიკა ოძელი... რომ გაიგო, ძლიერ გაეხარდა და მთხოველობა გადამეცა არჩილ სულაკაურისთვის, რომელმაც შურნალ „მნათობში“ დაბეჭდა ქეთრინ ვივიენ-აშტონის საყურადღებო წერილი თარგმნის ხელოვნებაზე.

კეთილმა მასპინძლებმა ეზოს ბოლომდე გამომაცილეს. ახლაც ყურში ჩამესმის ქეთრინის ტკბილი ქართულით გამომშვიდობება: ნახვამდის, მომავალ შეხვედრამდე ჩვენთან, ინგლისში!

უკან გზაზე მარშრუტს გადავუხვებ და სტრატფორდში გამოვიარე: ვნახე შექსპირის სახლი და შექსპირის ცენტრი, აგრეთვე, შექსპირის თეატრი.

12 საათზე ღამით დავბრუნდი ლონდონში. რამდენიმე დღის შემდეგ კი უკვე სამშობლოში მოვფრინავდი!..

ლონდონი — ოქსფორდი — თბილისი
1984-85 წწ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
დაკარგული საუნჯე ანუ ერთი ჯვრის თავგადასავალი	5
გურიაში ჩაწერილი ქართული ზღაპრები ოქსფორდიდან	24
მისტიფიკაცია თუ სინამდვილე? — შოთა რუსთაველის ეგრეთწოდებული არაბული ლექსების გამო	92
საბას ლექსიკონის იშვიათი ნუსხა ლონდონში	104
ივანე ჯავახიშვილის შრომის უცნობი ინგლისური თარგმანი	134
„ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენში უცნობი ლექსიკონი	138
ილია ჭავჭავაძე ოქსფორდში	139
§ 1. გაზეთი „ტაიმსი“ ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის შესახებ	140
§ 2. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა მარჯორი უორდროპისეული გამოუქვეყნებელი ინგლისური თარგმანები	141
§ 3. ოლა ჭავჭავაძის ორი უცნობი წერილი	143
მოგონებები ილიაზე	145
§ 1. ეკატერინე გაბაშვილის ვაჟი — რევაზ გაბაშვილი იგონებს	146
§ 2. ვლ. ახმეტელი, ილია ბრძენის გარშემო	149
§ 3. გიორგი ეურული, ილიასთან შორი-ახლოს დგომით	154
ზნეობრივი გმირობის უკვდავი მაგალითი	204
„ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე სტროფის უცნობი ნუსხა „ზატიკის“ 1738 წლის გამოცემაში	211
შედევრი კეთილშობილი ქვეყნის ნიჰისა	219
„ელგუჯა“ და „ელისო“ ინგლისურად	239
ბაგრატიონთა სამი ასეული და უორდროპები	241
პირველი ქართველი მომღერალი ქალი იტალიაში	251
ძველი საქართველოს ცოცხალი ფრესკა	260
83 წლის პატარძალი და გოგოლის უცნობი პორტრეტი	271
გრიგოლ ორბელიანის პორტრეტი ოქსფორდში	274
ქართველები და ქართველოლოგები ინგლისში	275

რედაქტორი შპია ერისთავი
მხატვარი თამაზ შარიფაშვილი
მხატვრული რედაქტორი ლერი ღვინჯილია
ტექნიკური რედაქტორი ეთერ ციხელაშვილი
კორექტორები: ელენე ფვანია, ნუნუ მაზნიაშვილი
გამომშვები მერი წიფწივაძე

ს. ბ. № 4638

გადაეცა წარმოებას 08.08.85. ხელმოწერილია დასაბეჭდად
14.01.86. უე 01513. საბეჭდი ქალაქი № 1. გარნიტური ვენა.
ბეჭდვის ხერხი მაღალი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 15,12+
ჩაკერა 1,47. პირ. საღ. გატ. 16,91. სააღრ.-საგამომც. თაბახი
15,26. ტირაჟი 20.000. შეკვეთა № 2335.
ფასი 1 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და
წიგნით ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტი. თბილისის
ი. ჭავჭავაძის სახ. წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზირი
№ 7.

Тбилисская книжная фабрика им. И. Чавчавадзе
Государственного комитета Грузинской ССР по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли, пр.
Дружбы № 7.

ШАРАДЗЕ ГУРАМ СЕВЕРЬЯНОВИЧ

Солнце и любовь Грузии на острове
Альбиона (Очерки из английского дневника)

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»

Тбилиси, Марджанишвили, 5

1986

1025/4

